

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA

Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo

Oddelek za zgodovino

DIPLOMSKO DELO

**OSNOVNO ŠOLSTVO V OBDOBJU FAŠIZMA NA OBMOČJU DESKEL
IN TRSTA TER OBRAVNAVANA TEMATIKA V KRATKI PROZI
BORISA PAHORJA**

Študijski program:

PRIMERJALNA KNJIŽEVNOST IN LITERARNA TEORIJA - D

ZGODOVINA - D

Mentorja:

red. prof. dr. Tomo Virk

red. prof. dr. Božo Repe

Ljubljana, 2013

Luka Mlekuž

Izjava

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo.

Luka Mlekuž

Zahvala

Najprej bi se rad zahvalil mentorjema red. prof. dr. Božu Repetu in red. prof. dr. Tomu Virku za strokovno pomoč, nasvete in usmerjanja pri izdelavi diplomskega dela.

Hvala vsem informatorjem, ki so s svojimi spomini in fotografijami lepo dopolnili diplomsko delo. Pogovori z njimi so mi bili v čast in veselje.

Zahvaljujem se Državnima arhivoma iz Gorice in Trsta za omogočen dostop do dokumentacije. Posebno zahvalo namenjam Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici, ki mi je omogočil dostop in reprodukcijo številnih dokumentov, ki so mi prišli zelo prav. Zahvaljujem se tudi Knjižnici Franceta Bevka v Novi Gorici, kjer so mi omogočili vpogled v vse letnike Učiteljskega lista. Na tem mestu bi se rad zahvalil še vsem ostalim, ki so kakor koli pripomogli k izdelavi diplomskega dela.

Nazadnje bi se rad zahvalil svoji družini, ki me je podpirala skozi celotno študijsko obdobje in vsem prijateljem.

Kazalo

1	UVOD	1
1.1	NAMEN, CILJI IN HIPOTEZE	2
1.2	METODOLOGIJA.....	3
2	PRIMORSKA OD HABSBURŽANOV DO MUSSOLINIJA	6
2.1	PRIMORSKA PRED PRVO SVETOVNO VOJNO	6
2.2	PRIMORSKA MED PRVO SVETOVNO VOJNO IN MEJNO VPRAŠANJE.....	10
2.3	PRIMORSKA MED OBEMA VOJNAMA.....	13
2.3.1	Uprava	13
2.3.2	Gospodarske, demografske in socialne razmere	14
2.4	FAŠIZEM IN RAZNARODOVALNA POLITIKA.....	16
3	KRATKA ZGODOVINA DESKEL IN OKOLICE	19
3.1	DESKLE IN OKOLICA PRED PRVO SVETOVNO VOJNO.....	19
3.2	UČITELJEVI SPOMINI.....	20
3.3	VOJNA VIHRA	23
3.4	POMEN CEMENTARNE V ANHOVEM	24
3.5	UPORNI DUHOVNIK.....	26
3.6	MUSSOLINIJEV OBISK	26
4	KRATKA ZGODOVINA TRSTA.....	28
4.1	PRED PRVO SVETOVNO VOJNO	28
4.2	TRST MED PRVO SVETOVNO VOJNO IN VPRAŠANJE RAZMEJITVE	30
4.3	TRST MED OBEMA VOJNAMA	33
4.3.1	Upanje ne umira	33
4.3.2	Fašizem in raznarodovalna politika.....	33
4.3.3	Odpor.....	35
5	ŠOLSTVO NA PRIMORSKEM V DOBI FAŠIZMA S POUČENJEM NA OSNOVNEM ŠOLSTVU	36
5.1	ŠOLSTVO NA PRIMORSKEM PRED PRVO SVETOVNO VOJNO	36
5.2	ŠOLSTVO NA PRIMORSKEM PRED FAŠISTIČNIM PREVZEMOM OBLASTI	39
5.3	ŠOLSTVO NA PRIMORSKEM V DOBI FAŠIZMA	44
5.3.1	Od pohoda na Rim do Gentilejeve reforme	44
5.3.2	Gentilejeva reforma.....	46
5.3.3	Podrobnejši vpogled v novo reformo	50
5.3.4	Prvi rezultati	53
5.3.5	Boj slovenskih politikov proti šolski reformi.....	56
5.3.6	Odziv na šolsko reformo	57
5.3.7	Raznarodovanje slovenskih otrok	60

5.3.8	Slovenski in italijanski učitelji na Primorskem.....	61
5.3.9	Verski pouk	64
5.3.10	Zasebni jezikovni tečaji.....	65
5.3.11	Italijanski otroški vrtci	65
5.3.12	Srednje in strokovno šolstvo	66
5.3.13	Fašistične mladinske organizacije	67
6	ŠOLSTVO V DESKLAH IN OKOLICI.....	69
6.1	ŠOLSTVO PRED PRVO SVETOVNO VOJNO	69
6.2	ŠOLSTVO MED PRVO SVETOVNO VOJNO	72
6.3	ŠOLSTVO OD KONCA VOJNE DO GENTILEJEVE REFORME.....	73
6.4	ŠOLA IN POUK PO GENTILEJEVI REFORMI.....	76
6.4.1	Dvajseta leta	76
6.4.2	Trideseta leta in prva leta druge svetovne vojne	82
6.4.2.1	Pouk.....	85
6.4.2.2	Šola v širšem kontekstu.....	91
6.4.3	Slovenski učitelji v Desklah in okolici.....	95
6.4.4	Italijanski učitelji v Desklah in okolici	102
6.4.5	Otroški vrtec	105
6.4.6	Mladinske fašistične organizacije	106
7	ŠOLSTVO V TRSTU	107
7.1	ŠOLSTVO PRED PRVO SVETOVNO VOJNO	107
7.2	ŠOLSTVO OD KONCA VOJNE DO FAŠISTIČNEGA PREVZEMA OBLASTI	110
7.3	ŠOLSTVO MED FAŠIZMOM	113
7.3.1	Osnovna šola Rojan.....	113
7.3.2	Gentilejeva reforma v Trstu	114
7.3.3	Slovenski učitelji v Trstu.....	116
7.3.4	Pouk v ilegali in nasilni odpor.....	121
8	BORIS PAHOR	122
8.1	ŽIVLJENJE.....	122
8.2	DELO.....	124
9	PAHORJEVA ZAVEZANOST NARODNOSTNI TEMATIKI.....	126
10	KRATKA ZGODOVINA KRATKE PROZE	135
11	ZNAČILNOSTI IN VRSTNO RAZLIKOVANJE KRATKE PROZE.....	137
12	AKTANTSKI MODEL.....	142
13	OBRAVNAVA BESEDIL V ZBIRKI GRMADA V PRISTANU	144
13.1	O ZBIRKI.....	144
13.2	GRMADA V PRISTANU	146
13.2.1	Vsebina.....	146
13.2.2	Karakterizacija oseb	149

13.2.3	Pripovedovalec	152
13.2.4	Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela	153
13.2.5	Ostali vidiki pripovedi	155
13.3	METULJ NA OBEŠALNIKU	157
13.3.1	Vsebina	157
13.3.2	Karakterizacija oseb	158
13.3.3	Pripovedovalec	159
13.3.4	Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela	160
13.3.5	Ostali vidiki pripovedi	162
13.4	BRODOLOM	162
13.4.1	Vsebina	162
13.4.2	Karakterizacija oseb	164
13.4.3	Pripovedovalec	166
13.4.4	Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela	168
13.4.5	Ostali vidiki pripovedi	170
13.5	ORIENT-EKSPRES	172
13.5.1	Vsebina	172
13.5.2	Karakterizacija oseb	173
13.5.3	Pripovedovalec	174
13.5.4	Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela	175
13.5.5	Ostali vidiki pripovedi	176
13.6	NESLUTENO VPRAŠANJE	177
13.6.1	Vsebina	177
13.6.2	Karakterizacija oseb	179
13.6.3	Pripovedovalec	180
13.6.4	Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela	181
13.6.5	Ostali vidiki pripovedi	182
13.7	POGLAVITNE POTEZE OBRAVNAVANIH BESEDIL	184
14	ZAKLJUČEK	185
15	VIRI IN LITERATURA	190
15.1	ARHIVSKI VIRI	190
15.2	ČASOPISNI VIRI	192
15.3	USTNI VIRI	192
15.4	LITERATURA	192
15.5	DRUGI VIRI	194
16	SEZNAM SHEM IN TABEL	194
16.1	SHEME	194
16.2	TABELE	195
17	PRILOGE	195

1 Uvod

Obdobje med obema vojnama je močno zaznamovalo prostor, ki ga danes poznamo pod imenom Primorska. Skoraj četrstoletje italijanske oblasti in nekaj let krajše obdobje fašizma je močno vplivalo na slovensko prebivalstvo. Ogromno ljudi je zapustilo svoje domove in emigriralo v Jugoslavijo ali v Južno Ameriko. Tisti, ki so ostali, so bili podvrženi pritisku fašistične oblasti in italijanske asimilacije. Slovenci so bili prizadeti na gospodarskem, socialnem in kulturnem področju. Pomemben del raznarodovalne politike je predstavljala Gentilejeva reforma, ki je pritisnila na najranljivejši del populacije – otroke. Prebivalstvo na obeh straneh meje je še vedno zaznamovano z medvojnimi obdobjem, časom druge svetovne vojne in povojnim dogajanjem. Nerešena zgodovinska vprašanja še vedno vplivajo na politične odnose obeh vpletenih držav in na življenje Slovencev v Italiji. Italijanska nezmožnost zgodovinske samorefleksije je bila v preteklosti največja ovira v doseganju skupnega konsenza. Prikazovanje Italije kot žrtve slovanskega barbarizma in kolektivna pozaba italijanskih zločinov med obema vojnama ter v drugi svetovni vojni je bila stalna dikcija italijanske politične desnice. V zadnjih letih smo priča skupnim projektom italijanskih in slovenskih znanstvenikov, ki skušajo objektivno prikazati to viharo obdobje v zgodovini obeh narodov. Pomemben glas opomina in sprave je predstavljal in še vedno predstavlja tržaški pisatelj Boris Pahor. V številnih svojih delih prikazuje trpljenje slovenskega naroda v času fašizma. Evropi je želel predstaviti žalostno usodo, ki je bila javnosti neznana, saj se Italija nikoli ni soočila s svojo zgodovinsko krivdo, tako, kot je to storila Nemčija. Zavezniki so Italiji popuščali, saj je bila zanje pomemben branik pred vdorom komunizma na Zahod. Pahor je eden najvidnejših glasnikov krivice, ki je bila povzročena Primorcem in prikrita zaradi takratne politične konstelacije velesil. Res je, da Pahor vedno v ospredje postavlja narod, a mu tisti, ki ga označujejo za nacionalista, delajo veliko krivico. Kako bi lahko slovenski nacionalist kar 23 let poučeval italijanski jezik in književnost? Grmada v pristanu je najpomembnejša zbirka, ki priča o usodi primorskih Slovencev. Pahor se v njej osredotoča na mlade ljudi in otroke, ki so bili pahnjeni v žrelo fašizma. Krivi, ne da bi vedeli, kaj so zagrešili. Šola je eden bistvenih gradnikov človekove osebnosti, česar se zaveda tudi Pahor. Zato ne čudi, da je večina besedil v zbirki Grmada v pristanu prepletena tudi s to tematiko.

Diplomsko delo je razdeljeno na sedem delov. V prvem delu, ki obsega 2., 3. in 4. poglavje, je predstavljen prostorsko-časovni okvir, v katerega je postavljena obravnavana problematika. Drugo poglavje se osredotoča na zgodovino Primorske, s posebnim ozirom na prva desetletja 20. stoletja. V tretjem in četrtem poglavju sta na kratko opisana zgodovinska razvoja Deskel in okolice ter Trsta.

Drugi del (5. poglavje) je podroben opis šolstva na Primorskem. V obrisih je predstavljeno šolstvo pred in med prvo svetovno vojno, posebna pozornost je namenjena šolstvu pod fašizmom. Prikazane so najpomembnejše spremembe in ukrepi, ki jih je na šolskem področju izvajala nova oblast.

V tretjem delu (6. poglavje) je predstavljeno šolstvo na območju Deskel in okolice v času fašističnega režima.

V četrtem delu (7. poglavje) je predstavljeno šolstvo v Trstu v času fašističnega režima.

Peti del (8. in 9. poglavje) predstavlja opis življenja in dela tržaškega pisatelja Borisa Pahorja ter prikaz njegove zavezanosti narodnostni tematiki.

V šestem delu (10. in 11. poglavje) je predstavljena zgodovina kratke proze, njene značilnosti in kratka predstavitev slovenskih predstavnikov.

Zadnji del diplomskega dela (12. poglavje) je posvečen zbirki Grmada v pristanu in obravnavi besedil, ki se (vsaj deloma) ukvarjajo s problematiko šolstva pod fašizmom. Pri razčlembi besedil sem si pomagal z aktantskim modelom Algirdasa Julienu Greimasa.

1.1 Namen, cilji in hipoteze

Namen diplomskega dela je prikazati stanje osnovnega šolstva v obdobju fašizma na Primorskem, s posebnim ozirom na Deskle in okolico ter Trst. Obravnavane zgodovinske stvarnosti se je Boris Pahor lotil v nekaterih besedilih zbirke Grmada v pristanu. Namen diplomskega dela je torej tudi obravnavati te besedilne enote.

Ta namen želimo doseči s pomočjo naslednjih ciljev:

- Zgodovinski prikaz Primorske (s poudarkom na Desklah in okolici ter Trstom) v obdobju fašizma.
- Stvaren prikaz stanja osnovnega šolstva pod fašističnim režimom.
- Opredelitev narodne zavezanosti v delih Borisa Pahorja.
- Predstavitev problematike šolstva pod fašizmom v nekaterih besedilih zbirke Grmada v pristanu.

Hipoteze, ki so bile postavljene v skladu z nameni in cilji diplomskega dela:

- Spremembe družbeno-političnega okvira in osnovnošolske zakonodaje (zlasti Gentilejeva reforma) v obdobju fašizma so grobo posegle v življenje ljudi, še posebej otrok.
- Asimilacijski pritisk na otroke v osnovnih šolah je bil v obdobju fašizma hujši v mestih (Trst) kot na podeželju (Deskle in okolica).
- Borisa Pahorja so politično-družbene spremembe, ki so prinesle nov šolski sistem, ključno zaznamovale in vplivale na njegov pisateljski razvoj.
- V besedilih zbirke Grmada v pristanu, ki vsebujejo šolsko tematiko pod fašizmom, lahko najdemo skupne točke in jih povežemo na višjo raven.

1.2 Metodologija

Diplomsko delo metodološko temelji na interpretaciji strokovne literature, ki se ukvarja z izpostavljeno tematiko, analizi arhivskega gradiva in terensko pridobljenih podatkih.

Šolstvo na Primorskem v obdobju fašizma je zelo priljubljena tema pri študentih zgodovine, saj sem pregledal kar štiri diplomska dela, ki se ukvarjajo s tovrstno tematiko, gotovo pa jih je še precej več. Študentje se večinoma odločijo za obravnavo svojega domačega kraja, kar sem storil tudi sam. Ker v diplomskem delu obravnavam besedila iz zbirke Grmada v pristanu Borisa Pahorja, se mi je zdelo pomembno, da prikažem tudi osnovno šolstvo pod fašizmom v Trstu. Dogajalni prostor v omenjenih besedilih je namreč Trst s svojim zaledjem. Poleg tega je vključitev Trsta v obravnavo razširila zgodovinski vpogled, saj omogoča primerjavo med velikim mestom in podeželskimi kraji.

Posamezni deli diplomske naloge temeljijo izključno na strokovni literaturi, nekateri na analizi arhivskega gradiva in intervjujih z informatorji, nekateri so mešanica vsega naštetega. Poleg strokovne literature so v zgodovinskem delu prišle v poštev razne publikacije in predvsem časopisni članki. Literarni del naloge je poleg strokovne literature sestavljen še iz spominov, dnevnikov in pisemske korespondence Borisa Pahorja. Zadnji del naloge, kjer obravnavam besedila iz zbirke Grmada v pristanu, temelji na samostojnem delu, ob pomoči strokovne literature. Ker diplomsko delo temelji na številnih metodoloških prijemih, ki se med seboj prepletajo, je najbolje, da jih predstavim po posameznih poglavjih.

Prvi del (2., 3. in 4. poglavje) temelji predvsem na povzemanju strokovne literature. To v celoti velja za drugo in četrto poglavje. Tretje poglavje, ki opisuje zgodovino Deskel in okolice vsebuje le kratek povzetek iz leksikona. Ostala snov je povzeta iz šolskih nalog, publikacij, krajšega zbornika in neobjavljenega življenjepisa učitelja Hinka Klavore. O zgodovini Primorske in Trsta seveda obstaja kar nekaj strokovne literature, medtem ko o Desklah in okolici tovrstne literature seveda ni. Zato sem se oprl na že omenjene vire. Razlika v metodološkem pristopu med drugim in četrtim ter tretjim poglavjem, je vidna že v razdelitvi na poglavja.

Naslednji večji sklop, ki govori o šolstvu, je razdeljen na tri dele. Peto poglavje je prikaz šolstva na Primorskem v obdobju fašizma. Temelji na obravnavi strokovne literature in številnih člankih iz Učiteljskega lista, ki zelo popestrijo obravnavo, saj so neposreden vir tedanjega dogajanja. Že ime lista nam pove, da se prvenstveno ukvarja s šolsko problematiko, kar je idealno za obravnavano tematiko. Paziti je treba le na kritično distanco, saj so bili avtorji neposredno podvrženi ukrepom novega režima in a priori njegovi nasprotniki. Dostop do Učiteljskega lista mi je omogočila Knjižnica Franceta Bevka v Novi Gorici, kjer sem pregledal vse številke, ki so izšle v obravnavanem obdobju. Šesto poglavje, ki prikazuje šolstvo v Desklah in okolici, delno temelji na pregledu strokovne literature, večji del pa je skonstruiran iz analize arhivskega gradiva in podatkov, ki sem jih z intervjuji pridobil od informatorjev. V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici hranijo šolske dnevnik (PANG 388), ki so bili glavni vir podatkov. Poleg seznamov učencev in njihovih podatkov (nekje celo podatki o zaposlitvi njihovih staršev) so v šolskih dnevnikih opisani učni načrti in dejanski potek šolskega pouka v posameznem razredu na določeni šoli. Bogat vir so tudi kronike, ki poleg šolskega področja zajemajo še druge vidike javnega življenja. Šolski dnevnik dajejo raziskovalcu različne možnosti. Lahko se osredotoči na statistične podatke in prikaže, koliko učencev je obiskovalo posamezne razrede, kako uspešni so bili pri posameznih predmetih,

kakšen poklic so opravljali njihovi starši itd. Sam sem se osredotočil na opisne dele dnevnikov. Prebiranje šolskih kronik je predstavljalo dokaj naporno delo, saj je vse napisano v italijanščini, ponekod pa so pisave zelo nečitljive. Vseeno sem raje dal prednost besednim opisom šolstva, kot suhoparnim statističnim podatkom (priznati je treba, da suhoparnost ob pravilni interpretaciji izgine). Na žalost dnevnikov iz obdobja dvajsetih let ni. To pomanjkljivost sem kompenziral z informacijami pridobljenimi iz Učiteljskega lista in ene od informatork. Trideseta leta so opisana na podlagi dnevnikov, informatorjev in drugih dokumentov, ki sem jih pridobil v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici (iz fonda Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva, PANG 4) ter v Državnem arhivu v Gorici (*Archivio di Stato di Gorizia*). Na drugi strani meje sem naletel na nekaj težav. Prva in največja je pomanjkanje gradiva. Kar je prišlo v poštev za diplomsko delo, hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. Poleg tega delavci v goriškem arhivu niso bili preveč navdušeni, ko so izvedeli, za katero obdobje se zanimam. Politika italijanskih arhivov je tudi finančno nekoliko neprijazna do obiskovalcev. Omenil sem že, da so pomemben del raziskave predstavljali intervjuji z informatorji, ki so obiskovali osnovno šolo v času fašizma. Pogovore sem opravil s šestimi informatorji. Na žalost veliko ljudi, ki so obiskovali italijanske šole, ni več živih. Poleg tega je življenjska doba ljudi v Desklah in okolici nekoliko nižja zaradi škodljivega vpliva azbesta iz cementarne Anhovo. Časovna oddaljenost je predstavljala težave pri obujanju spominov, a sem od svojih informatorjev vseeno prejel veliko uporabnih informacij. Poglavlje o šolstvu v Desklah in okolici je torej metodološko zelo raznoliko. Na žalost tega ne moremo trditi za sedmo poglavje o šolstvu v Trstu. To temelji predvsem na strokovni literaturi, člankih iz Učiteljskega lista in deloma iz arhivskega gradiva. Državni arhiv v Trstu hrani nekaj dokumentov, ki pričajo o slovenski šoli v Rojanu. Brskanje po ostalih fondih bi zahtevalo preveč časa in finančnih sredstev, uspeh pri iskanju dokumentov pa bi bil vprašljiv.

Osmo poglavje, ki opisuje življenje in delo Borisa Pahorja, temelji na pregledu biografskega leksikona. Največ dela je predstavljalo iskanje informacij o tem, kaj je vplivalo na Pahorja, da narodnostni tematiki posveča tolikšno pozornost, kakšen je njegov odnos do jezikovne identitete in kaj pomeni velika sprememba v razvoju otroka. Deveto poglavje tako izhaja predvsem iz Pahorjeve korespondence, dnevnikov in spominov. Pregledovanje te literature je bilo zelo zamudno, a nikakor dolgočasno. Poleg snovi, ki sem jo uporabil za diplomsko delo, mi je branje pomagalo pri razumevanju Pahorjeve osebnosti, zamejske problematike, stanja kulture v Sloveniji in pisateljevih pogledov na zgodovinsko dogajanje.

Šesti del, ki obsega deseto in enajsto poglavje, je v celoti povzet iz strokovne literature in enega članka. Zadnje, dvanajsto poglavje, je bolj ali manj plod samostojnega dela. Ob tem mi je pomagala strokovna literatura, zlasti tista, ki opisuje aktantski model, ki sem ga uporabil pri razčlembi besedil. Ta literatura mi je prišla prav tudi pri opisovanju pripovedovalca. Značilnosti kratke proze, ki sem jih iz strokovne literature povzel v desetem in enajstem poglavju, sem prav tako uporabil pri razlagi besedil iz zbirke Grmada v pristanu.

2 Primorska od Habsburžanov do Mussolinija

2.1 Primorska pred prvo svetovno vojno

Primorska je izrazito prehodno območje, kar potrjuje njena pestra in bogata zgodovina. Razlog za to je njena specifična geografska lega. Prav tu se vzhodni del Alp najbolj približa morju, postojnska vrata odpirajo pot na vzhod proti Panonski nižini in Balkanu, na jugozahodu Jadransko morje vodi proti glavnim trgovskim potem Sredozemskega morja, na zahodu pa se razprostira Furlanska nižina, ki je del Padske nižine, enega najbolj gospodarsko razvitih delov Evrope. Zato ni nič čudnega, da je Primorska stičišče kar treh kultur: slovanske, romanske in germanske. Poskrbele so za jezikovno in kulturno bogastvo tega območja, a tudi za številne konflikte, ki se kažejo v pogostih vojaških spopadih in spremembah mej.

Najprej je bila Primorska interesno območje Habsburžanov in Beneške republike. Počasi so Habsburžani v svoje roke dobili celotno ozemlje. To jim je uspelo s pridruževanjem posameznih pokrajin, dedovanjem, ženitnimi pogodbami in vojaškimi posredovanji. Leta 1374 so pridobili pazinsko grofijo v osrednji Istri, 1382 se jim je prostovoljno podredil Trst, okrog leta 1400 so dobili devinsko grofijo in leta 1500 še goriško. Z zmago nad Benečani leta 1521 so si izborili oblast nad gornjim Posočjem, po propadu Beneške republike in podpisom miru v Campo Formiu pa so leta 1797 zagospodovali še nad nekdanjimi beneškimi posestvi v zahodni Istri. Med leti 1809 in 1813 je Primorska prišla pod oblast Francozov. Večji del Primorske je prišel pod upravo Ilirskih provinc, manjši (zahodno od reke Soče) pa pod upravo Italijanskega kraljestva. Po odhodu Francozov je Avstrija leta 1816 ustanovila Avstrijsko primorje. Pomembno prelomnico zaznamuje leto 1866, ko je Beneška Slovenija pripadla Kraljevini Italiji. To se je zgodilo po združitvi držav na Apeninskem polotoku in vojaški

zmagi Italije in Prusije nad Avstrijo. Izveden je bil plebiscit, ki pa udeležencem ni dajal na izbiro, v kateri državi bi živeli. Lahko so le potrdili ali zavrnilo priključitev k Italiji (od okoli 650.000 glasov jih je bilo le 69 proti!¹). Italija ni spoštovala svoje obljube o skrbi za manjšine in uvajala italijanske šole in uradnike ter celo spreminjala krajevna imena (Šempeter Slovenov (*San Pietro dei Schiavoni*) so spremenili v Šempeter ob Nadiži (*San Pietro al Natisone*)). Tako so beneški Slovenci ostali ločeni od svojih primorskih rojakov ravno v času narodnega preporoda, zato se med njimi ni razvilo narodno-politično gibanje.

Geografska lega ni vplivala le na pestro politično dogajanje, temveč tudi na gospodarski razvoj Primorske. Ključna gospodarska panoga je bil promet, še posebej po zgraditvi južne železnice leta 1857, ki je povezala Trst z notranjostjo Avstrijske države. Trst je začel doživljati razcvet od leta 1719 naprej, ko je cesar Karel VI. dosegel, da trgovcem, ki so pluli v Trst, ni bilo več potrebno plačevati obveznega davka Beneški republiki. Z razvojem prometnih sredstev (npr. parniki) se je Trst postopoma razvijal iz trgovskega centra v pomembno prometno tranzitno točko. Razvoj svojega najpomembnejšega pristanišča je Avstrijska država podpirala v obliki raznih subvencij in carinskih olajšav. V notranjosti se je kot mesto razvijala le Gorica. Zahvala gre spet ugodni geografski legi na stičišču Vipavske in Soške doline, Krasa ter Furlanske nižine. Industrija je bila po moči druga gospodarska panoga, koncentrirala se je predvsem v obalnem pasu od Tržiča do Milj, pa tudi v Gorici in na današnjem Hrvaškem ozemlju (Pulj, Reka). Vodilna industrijska panoga ob morju je bilo ladjedelnštvo, sledile so ji predelovalnice surovin, predelovalnice bombaža, rafinerije olj, živilska industrija. V notranjosti so prevladovale druge panoge: obrati za konzerviranje sadja, lesna, papirna, pohištvena industrija. Na Primorskem ni obratovalo veliko rudnikov. Rudna bogastva so črpali iz premogovnika v Labinu, rudniku živega srebra v Idriji in v rabeljskem rudniku (svinec in cink). Kljub temu, da se je največ primorskega prebivalstva ukvarjalo s kmetijstvom (leta 1921 se je 75% podeželskega prebivalstva ali 45% vsega primorskega prebivalstva ukvarjalo s kmetijstvom²), je ta gospodarska panoga zaostajala za ostalimi zaradi skope zemlje in zastarele tehnologije. Kmečka posestva so bila majhna in razdrobljena, v Istri, Goriških Brdih in goriški Furlaniji pa se je do druge svetovne vojne celo ohranila veleposest s kolonatom.

---

¹ Gestrin, Ferdo; Melik, Vasilij: Beneški Slovenci pod Italijo, v: Zgodovina Slovencev (Ljubljana 1979), 476 (dalje: Gestrin, Melik, Beneški Slovenci).

² Ferenc, Tone; Kacin-Wohinz, Milica; Zorn, Tone: Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918-1945 (Ljubljana 1974), 10 (dalje: Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu).

Modernizacija prometnih povezav in uvedba kapitalističnega sistema gospodarstva sta sprožila povečevanje števila prebivalstva v mestih (Trst je imel leta 1857 104.000 prebivalcev, leta 1910 pa že 229.510 prebivalcev, prebivalstvo Gorice se je v istem obdobju povzpelo s številke 13.000 na 31.000³). Mesta so se torej povečala predvsem zaradi novih priseljencev, medtem ko je bil naravni prirastek precej nižji. Med temi priseljenci je bila večina slovenskega ali hrvaškega porekla, ki je drastično spremenila narodnostno sestavo prej večinoma italijanskih mest. Italijansko zgodovinopisje je ta pojav poimenovalo *la calata degli slavi* (naval Slovanov) iz katerega naj bi izviral slovska nevarnost (*il pericolo slavo*), ki je bila ena od glavnih točk italijanskega meščanskega narodno-političnega gibanja.

Narodnostno sestavo Primorskega prebivalstva pred prvo svetovno vojno lahko razberemo iz ljudskega štetja leta 1910. Na območju bodoče dežele Julijske krajine so našeli 928.046 prebivalcev, med temi jih je bilo 466.730 s slovenskim ali hrvaškim občevalnim jezikom, 354.908 z italijanskim občevalnim jezikom, 39.798 s kakšnim drugim jezikom in 66.611 tujih državljanov.⁴ Seveda moramo v obzir vzeti dejstvo, da tukaj niso upoštevani beneški Slovenci, ki so bili od leta 1866 del Kraljevine Italije. Etnična meja med slovenskim in italijanskim prebivalstvom je nad Tržaškim zalivom in Istro precej jasno določena. Ujema se z mejo med Krasom in Julijskimi Alpami na eni strani ter Furlansko nižino na drugi strani. Na nastanek te meje je vplival tudi limes, ki so ga postavili Langobardi, ki so se v Furlansko nižino priselili leta 568 med velikimi selitvami narodov. Zanimivo je, da se vse do časa po koncu druge svetovne vojne, tu niso pojavljala območja z mešanim prebivalstvom. Meja sicer teče približno od izliva reke Timave, proti severu ob robu Doberdobske planote, vzhodno od Gorice in Goriških Brd, nato vzhodno od slovenskih naselij v Benečiji (Čedad, Fojda, Tarcent), severno od Rezije se stika z današnjo državno mejo, oklepa Kanalsko dolino in se konča na Konjskem Špiku na današnji avstrijsko-italijanski meji. Vzhodno od te črte je italijansko prebivalstvo živelo v mestih, zlasti obmorskih, kar je dediščina dolgotrajne prisotnosti Beneške Republike na tem območju. Na Goriškem je bilo italijansko prebivalstvo prisotno le v Gorici. Že iz tega lahko sklepamo, da je večina slovenskega prebivalstva pripadala kmečkemu sloju, medtem ko so bili Italijani večinoma pripadniki meščanstva. Izjema je bila le zahodna Istra.

Gospodarske, socialne in narodnostne razlike so se odražale tudi v političnem razvoju. Pomembna sila je bila italijanska nacionalno-liberalna stranka, ki je imela močan center v

---

³ Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu , 11.

⁴ Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu , 11-12.

Trstu. To stranko se povezuje z iredentizmom, gibanjem, ki se je zavzemalo za priključitev italijanskega prebivalstva živečega v Avstriji nazaj k matični domovini. Njihovi pogledi in želje so segali še dlje, proti Balkanu. Takšne vizije so imeli predvsem izobraženci v tej stranki, medtem ko so gospodarstveniki nasprotovali tako agresivni politiki, zlasti iz ekonomskih razlogov. To agresivno politiko je še bolj podžigalo že omenjeno priseljevanje Slovencev in Hrvatov v mesta. Ideja iredentizma je bila v Istri še močnejša kot v Trstu, medtem ko so se goriški Italijani celo povezovali s slovenski strankami. Kot protiutež italijanski nacionalno-liberalni stranki se je v Trstu leta 1874 pojavilo slovensko društvo Edinost, ki je bilo liberalno usmerjeno. Pomen za slovensko prebivalstvo je to društvo imelo zlasti v boju proti asimilaciji, sodelovalo je tudi na parlamentarnih volitvah. Na Goriškem so se Slovenci leta 1875 združili v društvu Sloga, ki se je – v nasprotju s svojim imenom – leta 1899 razdelilo na liberalno in klerikalno stranko. Obe struji sta imeli približno enako politično moč. Kmečko prebivalstvo se je organiziralo v Kmečko stranko, a je njen razvoj preprečil začetek vojne. V Istri so se Hrvati in Slovenci povezali v enotno stranko, ki je povezovala tako klerikalni kot liberalni pol, saj so potrebovali večjo enotnost v boju proti italijanskemu nacionalizmu. Obenem se je razvijalo tudi delavsko gibanje, ki se je leta 1896 ločilo po narodnosti na Italijansko socialistično stranko v Avstriji in na Jugoslovansko socialnodemokratično stranko. Zanimivo, da je bil Trst glavna točka slovenskega delavskega gibanja in ne Ljubljana. Razlog je seveda v večjem številu delavstva v Trstu. V Gorici ni bilo tako močnega socialnodemokratičnega gibanja zaradi pretežno agrarne okolice, se je pa to gibanje uveljavilo v Idriji. Na Goriškem so bili Slovenci in Italijani približno enako zastopani v parlamentu in v deželnem zboru, medtem ko so imeli v Trstu Italijani večino v deželnem zboru. Podobno je bilo v Istri. Manjša koncentracija mest na Goriškem je pomenila več agrarnega prebivalstva in posledično več glasov za Slovence, medtem ko so na obali imeli italijanski politiki močno podporo v pretežno italijanskem meščanskem življu.

Nasprotja so se kazala tudi pri uporabi jezika v šolah in uradih. Na Goriškem so si Slovenci priborili jezikovno enakopravnost, medtem ko so bili v Trstu in Istri neuspešni. O jeziku v šolah in uradih so odločale občinske ali deželne uprave. Tam, kjer so imeli večino Italijani, so Slovenci zelo težko prodrli s svojimi zahtevami. K sreči je Družba sv. Cirila in Metoda ustanavljala privatne šole, kjer se je bilo možno izobraževati v slovenščini. Bila je tudi protiutež organizaciji *Lega nazionale*, ki se trudila asimilirati slovensko in hrvaško mladino.

Velik pomen za utrjevanje narodne zavesti so imela tudi številna kulturna in prosvetna društva.⁵

2.2 Primorska med prvo svetovno vojno in mejno vprašanje

Za Primorce sta v prvi svetovni vojni ključno vlogo odigrali dve veliki državi, ki sta krojili tudi razplet same vojne. To sta bili Kraljevina Italija in Avstro-Ogrska. Prav slednja je sprožila vojno mesec dni po atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu, ki se je zgodil 28. junija 1914. Avstro-Ogrska se je bojevala na strani centralnih sil, na čelu katerih je bila Nemčija. Italija je razglasila neodvisnost in prvo leto vojne kolebala ali bi se pridružila centralnim silam ali antanti (Velika Britanija, Francija...). Njeni diplomati so iskali opcijo, ki bi Italiji prinesla največji kos pogače pri delitvi plena zmagovalcev vojne. V vojni so videli možnost uresničitve dolgoletne želje o združitvi vseh Italijanov pod isto državo. Na eni strani so nacionalno-imperialistični krogi hrepeneli po čim večji ekspanziji na Balkan. Glavni predstavnik teh krogov je bil zunanji minister Sonnino. Na drugi strani so bili zmernejši demokrati pod vodstvom Gaetana Salveminija in Leonida Bisolattija, ki so si želeli le osvoboditev italijanskega prebivalstva izpod Avstro-Ogrske. Ob spopadih na bojiščih širom Evrope je med antanto in centralnimi silami potekala tudi bitka za pridobitev Italije na svojo stran. Avstro-Ogrska je Italiji ponudila ozemlje Trentina, Gorico, Trst pa bi dobil posebno avtonomijo. Antantne sile so Italiji lahko ponudile več, saj italijanske aspiracije niso segale na njihovo ozemlje. Tako je Italija 26. aprila 1915 s podpisom londonske pogodbe stopila na stran antante. V zameno za ta podpis bi Italija, v primeru zmage antantnih sil, dobila: Trentino, gornje porečje Adiže, severno Dalmacijo z večino otokov, Goriško, Gradiško, Trst, Istro in del Notranjske. S tem podpisom se je odprla tudi fronta, ki je zaznamovala življenje primorskih Slovencev.

Avstro-Ogrska je že prej računala na takšen razplet diplomatskih pogajanj, zato je imela najprej v mislih načrt o postavitvi obrambne črte na Dravi in Savi, ki bi le zadrževala prodore italijanske vojske. Avstro-ogrške čete so bile namreč razkropljene po frontah cele Evrope in niso imele moči, da bi vodile ofenzivno politiko še na eni fronti. Zaradi vstopa Italije v vojno, njene nepripravljenosti na takojšnji spopad in zaradi pritiska nemškega vojaškega poveljstva,

---

⁵ Poglavje povzeto po: Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu, 7-18; Gestrin, Melik, Beneški Slovenci, 476.

je Avstro-Ogrska fronto pomaknila bolj zahodno. Fronta, dolga 600 kilometrov, je segala vse od švicarske meje do Trsta, imenovala pa se je Soška fronta, po reki Soči, ki je zaznamovala dobršen del bojišča. Italija je Avstro-Ogrski napovedala vojno 23. maja 1915, spopadi so se začeli dan kasneje. Italijanske enote so se zaradi precejšnje nepripravljenosti osredotočile na pripravo za zasedbo ključnih položajev, avstro-ogrške pa na utrjevanje obrambe. Obe strani sta se odločili, da bosta s fronte evakuirali civilno prebivalstvo. Avstrija je na Kranjsko, Štajersko in Koroško evakuirala približno 80.000 prebivalcev. Med njimi so bili večinoma Slovenci, nekaj je bilo tudi Italijanov. Za potrebe evakuiranega prebivalstva so zgradili begunska taborišča (npr. Brück ob Litvi in Wagna). Italija je evakuirala približno 10.000-12.000 prebivalcev iz Brd, z Bovškega, Kobariškega in Kambreškega. Premestili so jih v koncentracijska taborišča na Sardiniji, v južni Italiji, Cremoni, večino pa so po manjših skupinah razselili po celi Italiji.

Razmere za boj so bile na Soški fronti najtežje v Evropi. Stopnjevale so se od kraške pokrajine do predalpskega hribovja vse do Alp, kjer so bile razmere najhujše. Vojaki so na obeh straneh hribe in gore spremenili v pravi labirint kavern, postavljali so kasarne in strelska gnezda, gradili gorske ceste in žičnice za dostavo zalog. Obema stranema je bilo težko motivirati svoje vojake za bojevanje v teh nečloveških razmerah. Avstro-Ogrska je zato zaigrala na domovinska čustva vojakov, ki so bili slovenskega rodu. Ti vojaki niso bili boj za državo, temveč za obrambo svoje domovine. Poveljeval jim je general Svetozar Borojević. Prvih enajst ofenziv na Soški fronti so sprožili Italijani. V nekaterih so bili bolj, v drugih spet manj uspešni. Boji so potekali v skladu z značilnostmi prve svetovne vojne, kjer so bile ozemelske pridobitve v primerjavi z naporom in žrtvami minimalne. Italijanska vojska je na zasedenih ozemljih organizirala vojaško upravo. Ta uprava je skrbela za izvajanje številnih ukrepov. Omejili so gibanje prebivalstva, ponekod so župane zamenjali s civilnimi komisarji, obnovili so sodno upravo. Ukrepi so se dotaknili tudi šolstva. Prilagodili so učni načrt, še posebej tistega pri geografiji in zgodovini. Delovalo je 96 osnovnih šol z 227 učitelji, med katerimi jih je bila kar tretjina novih, ki so bili ali vojaki ali pa civilisti. Kar ni uspelo italijanski vojski v enajstih ofenzivah, je uspelo avstro-ogrski v eni, znameniti dvanajsti ofenzivi, ki nosi tudi ime 'Čudež pri Kobaridu'. To ofenzivo je 24. oktobra 1917 izvedla 14. nemško-avstrijska armada. Ofenziva se je začela s topniškim obstreljevanjem in plinskim napadom, pehota pa je italijanske sile pregnala vse do reke Piave. Tako se je fronta pomaknila proti zahodu, kar je pomenilo, da je na Primorskem zavladal mir. Evakuirano prebivalstvo se

je lahko vrnilo na svoje domove. To se je, zaradi bližajoče se zime, zgodilo šele spomladi 1918.

Vojna se je uradno končala 11. novembra 1918 z zmago antantnih sil. Po vojni je bilo treba urediti razmerja med zmagovalci in poraženci, določiti kazni za države, ki so vojno zakrivilo ter seveda določiti nove meje. Zato so se države zbrale na mirovni konferenci v Parizu. Zaradi velikih razhajanj je mednarodna skupnost odločitev o meji med Italijo in Kraljevino SHS prepustila bilateralnim pogajanjem med obema vpletenima stranema. Predstavniki Kraljevine SHS so namreč želeli, da Italija dobi Furlanijo do črte Krmin-Gradišče-Tržič, Trst in zahodna Istra naj bi prišla pod arbitražno odločitev ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona, vse, kar je vzhodno od tega, pa bi pripadlo Kraljevini SHS. Italijani so zahtevali, da se spoštujejo določila londonske pogodbe iz leta 1915, poleg tega je zunanji minister Sonnino zahteval še Reko, ki jo je 12. septembra 1919 zasedel Gabriele D'Annunzio s svojimi legionarji. Woodrow Wilson je v skladu s svojimi načeli o samoodločbi narodov želel državno mejo potegniti čim bolj v skladu z etničnimi mejami: na severu od meje z Avstrijo do Porezna, nato zahodno od Cerknega na Čepovan, ob vzhodu Trnovskega gozda do Razdrtega, mimo Senožeč na Učko do izliva reke Raše v morje. Kompromisni predlog sta podprli tudi Francija in Velika Britanija, Italija pa ga je zavrnila, kar je v končni fazi pripeljalo do neposrednih pogajanj med vpletenima državama. Vse do podpisa Rapalske pogodbe je Kraljevina SHS doživljala razne pritiske. Velika Britanija in Francija sta nanjo pritiskali, ker ju je zavezoval Londonski sporazum. Umik Woodrowa Wilsona iz politike je odločilno vplival na prihodnost samoodločbe narodov, ki jo je zamenjala politika zakona močnejšega. Nova država je bila šele v povojih in šibka, v Trstu in Istri so divjali fašisti, ki so želeli sabotirati pogajanja. Med drugim so 13. julija 1920 požgali Narodni dom v Trstu. Pogodbo sta državi podpisali v Rapallu 12. novembra 1920. Meja ni potekala popolnoma v skladu z Londonskim sporazumom. Kraljevina SHS je namreč dobila Dalmacijo (Italiji je pripadel le Zadar ter otoka Lastovo in Palagruža), Italija pa na severu v škodo Slovencev mejo pomaknjeno še bolj proti vzhodu, kot je to določal Londonski sporazum. Z Rimskim sporazumom leta 1924 je Italija dobila še, do takrat, neodvisno mesto Reko, leta 1925 pa je z Nettunskimi konvencijami pridobila še zaščito za svojo manjšino v Jugoslaviji. Jugoslovanska manjšina v Italiji s temi konvencijami ni pridobila nikakršne zaščite. Meja določena v Rapallu je tekla po črti: Peč – Jalovec – Triglav – Možič – Porezen – Blegoš - Črni vrh nad Novaki - Bevki - Hotederšica - Planina - Javornik nad Cerknico — Biška gora – Griž – Snežnik – Kastav – vzhodno od Matulj – morje. Italiji je pripadlo ozemlje, ki je obsegalo Goriško, Gradiško, Istro, Trst,

politični okraj Postojna, sodni okraj Idrija, sodni okraj Trbiž, občino Belo Peč. Za novo ozemlje so uporabljali ime Venezia Giulia, ki ga je skoval goriški jezikoslovec Graziadio Ascoli. Slovenski prevod se je najprej glasil Julijska Benečija, kasneje pa se je uveljavil izraz Julijska krajina.

Kaj se je dogajalo z narodno-političnim gibanjem od začetka vojne do Rapallske pogodbe? Med obdobjem bojevanja na Soški fronti je to gibanje potihnilo, potem pa so se klerikalna, liberalna in agrarna stranka – kasneje se jim je pridružila tudi Jugoslovanska socialnodemokratska stranka – odločno zoperstavile določbam Londonskega sporazuma. 13. septembra 1918 so ustanovili Narodni svet v Trstu, ki se je pripravljal na prevzem uprave in se zavzemal za priključitev k bodoči jugoslovanski državi. Ob podpisu premirja 3. novembra 1918 je Italija dobila pravico, da zasede ozemlje določeno z Londonskim sporazumom. Narodni svet je želel to preprečiti in iztržiti, da bi to ozemlje zasedle antantne sile, a mu to ni uspelo. Tako je bila Primorska dve leti pod okupacijskim režimom, ki je izvajal že omenjene pritiske.⁶

2.3 Primorska med obema vojnama

2.3.1 Uprava

Po podpisu premirja med Italijo in Avstrijo je Italija zasedla ozemlje, ki ji je pripadalo po Londonskem sporazumu. Na tem ozemlju je vzpostavila vojaško upravo, ki naj bi delovala do razrešitve mejnega vprašanja. Ker tega niso storili v Parizu na mirovni konferenci in se je reševanje vprašanja vleklo v nedogled, je Italija vojaško upravo zamenjala z ustanovitvijo generalnega civilnega komisariata. Osrednji izvršilni organ je postal Osrednji urad za nove pokrajine v Rimu. Vse do aneksije leta 1921 je v Julijski krajini veljala avstrijska zakonodaja, ki so jo do leta 1927 postopoma zamenjevali z italijansko. Julijska krajina je bila do začetka leta 1923 ena upravna enota na čelu katere je bil generalni civilni komisar, pod njim sta bila na čelu Goriške in Istre še dva vicekomisarja. S prihodom Mussolinija na oblast 28. oktobra 1922 so ukinili začasni komisariat in uvedli enako upravno oblast kot drugod po Italiji. Na

---

⁶ Poglavje povzeto po: Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu, 18-26; Guštin, Damijan: Soška fronta, v: Slovenska novejša zgodovina 1 (Ljubljana 2005) 131-137; Kacin-Wohinz, Milica: Meja z Italijo, v: Slovenska novejša zgodovina 1 (Ljubljana 2005), 222-226.

čelo dežele Julijske krajine je bil imenovan prefekt, za Goriško in Istro pa dva podprefekta. V občinah so imeli vse do leta 1925 voljena zastopstva na čelu z župani. Potem je nov zakon omogočil, da so občinske uprave prevzemali od režima imenovani ljudje, imenovani podestà. Upravna enotnost Julijske krajine je bila razbita januarja 1923, ko so deželo razdelili na pokrajine. To so bile: tržaška pokrajina, puljska pokrajina, videmska pokrajina. Po priključitvi Reke leta 1924 so oblikovali reško pokrajino, leta 1927 pa še goriško pokrajino, da bi preprečili kakršno koli udejstvovanje neitalijanskih narodnih skupnosti. Pokrajine so bile skrbno razmejene, tako da Slovenci v nobeni niso imeli večine. Poleg tega so zmanjšali število občin z 249 ob aneksiji na 178 leta 1928.⁷

2.3.2 Gospodarske, demografske in socialne razmere

Prvo italijansko štetje prebivalstva (1.12.1921) po prvi svetovni vojni je, zaradi izrednih razmer v Julijski krajini (zlasti v Trstu in Istri), prikazalo zelo izkrivljeno sliko glede narodnostne sestave, ki jo lahko povzamemo po podatkih o občevalnem jeziku. Našteli so 901.363 prebivalcev, od tega 258.944 (28,7%) Slovencev, 90.262 (10%) Hrvatov, 467.308 (51,3%) Italijanov, 51.485 (5,7%) Furlanov, 4185 (0,5%) Nemcev, 1644 (0,2%) Romunov in 32.234 (3,6%) tujih državljanov. Kot zanimivost in prikaz neverodostojnosti je že podatek, da v mestu Trst niso našli niti enega Hrvata ali Srba.⁸

Prva svetovna vojna je pomenila hud udarec za primorsko gospodarstvo. Med vojno so izselili ogromno prebivalstva, uničenih je bilo približno 28.000 zgradb, prav tako je bilo uničenih veliko travnikov, pašnikov, vinogradov in gozdov. Poleg kmetijstva je vojna prizadela tudi promet, ki je najhujši udarec doživel po vojni. Z novo razmejitvijo je takrat razvijajoči se Trst izgubil pomembno povezavo z zaledjem nekdanje Avstro-Ogrske. Prej najpomembnejše pristanišče velike evropske države se je čez noč spremenilo v nepomembno mesto na periferiji druge velike evropske države. Trst je poleg tega izgubil številne privilegije, ki mu jih je namenjala habsburška krona. Nazadovale so tudi ostale panoge. Gospodarstvo je na Primorskem dvakrat doživelo veliko krizo, leta 1926 in v tridesetih letih. Še najboljše jo je odnesla industrija, ki ni bila toliko vezana na mednarodni položaj. Industrija si je opomogla predvsem v Trstu in nekaterih obalnih mestih, medtem ko je v notranjosti in v Istri ta panoga

⁷ Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu, 35-37; Čermelj, Lavo: Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama (Ljubljana 1965), 38-46 (dalje: Čermelj, Slovenci in Hrvatje).

⁸ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 13.

še naprej šepala. Kljub vsemu industrija ni dosegla predvojne proizvodne stopnje. Industrija si je nekoliko opomogla po letu 1933, ko so ustanovili inštitut za industrijsko obnovo (IRI). Povečala se je proizvodnja v rudnikih (Idrija, Labin, Rabelj), odprli so rafinerijo olja v Trstu, gradili hidroelektrarne na Soči. Ljudem na podeželju je poleg vojne škode veliko izgubo prizadejala menjava valute. Za zamenjavo avstrijske krone je bil razpisan 15 dnevni rok, ki je bil prekratek za podeželsko prebivalstvo, nekateri o tem sploh niso bili obveščeni. Kmete je prizadel tudi nov način pobiranja davkov. Nova oblast je bila, v nasprotju z avstrijsko državo, nepopustljiva glede pobiranja davkov. S tem negativnih ukrepov zoper kmeta še ni bilo konec. Leta 1927 je novi zakon prebivalstvu odvzel pravico do izkoriščanja skupne zemlje. Ta je sedaj pripadla občinam, ki so jih vodili državni nameščenci (podestà). Poleg kmetijstva so propadale tudi ostale dejavnosti, s katerimi se je ukvarjalo podeželsko prebivalstvo: obrt, gostilničarstvo, mala trgovina. Pogosto je bil pogoj za opravljanje teh dejavnosti članstvo v fašistični organizaciji. Raznarodovalna politika se je v gospodarstvu kazala tudi v odpravi slovenskih posojilnic in hranilnic. S tem so preprečili dotok kapitala iz matične domovine in neposredno finančno oškodovali slovensko skupnost. Nova oblast je slovenskemu kmetu zadala še en udarec leta 1931. V Benetkah so ustanovili Zavod za agrarni preporod, ki je imel pravico, da je razlastil katerokoli zemljo. Ta zavod je kupoval posestva obubožanih slovenskih in hrvaških kmetov in jih zelo poceni prodajal priseljencem z juga Italije.

Vse te težave so povzročile porast brezposelnosti, kriminala, samomorov in izseljevanja. Do izseljevanja ni prišlo le zaradi gospodarskih, temveč tudi političnih in nacionalnih pritiskov. Nova oblast je načrtno izganjala izobražence, učitelje in uradnike, ki so našli zatočišče v novi državi, Kraljevini SHS. Sledila sta še dva vala izseljevanja, med leti 1924 in 1926 ter 1928 in 1932. Poleg izseljevanja v Jugoslavijo, kamor je odšlo približno 70.000 Slovencev, se je veliko ljudi izselilo tudi v Južno Ameriko (približno 30.000). V Jugoslavijo so se izseljevali večinoma izobraženci, medtem ko je v Južno Ameriko odšlo zlasti kmečko prebivalstvo, ki se je asimiliralo hitreje, kot slovenska politična emigracija po drugi svetovni vojni. Slovensko izseljevanje je obenem spremljalo priseljevanje italijanskega prebivalstva iz notranjosti in juga države.⁹

---

⁹ Poglavje povzeto po: Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu, 26-34; Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 167.

2.4 Fašizem in raznarodovalna politika

Fašistična organizacija je že pred Mussolinijevim prihodom na oblast naznanila, kakšni časi se obetajo primorskim Slovencem. Leta 1920 so požgali slovenski Narodni dom v Trstu in uničili Delavski dom ter tiskarno delavskih časopisov. Fašistično gibanje se je vedno bolj krepilo. Pristaši tega gibanja so bili ljudje srednjega sloja, ki so se bali socialistične revolucije, priseljenci iz drugih delov Italije, ki jim je fašistična stranka priskrbela nova delovna mesta, demobilizirani vojaki in mladina. Gibanje je bilo podprto s kapitalističnim denarjem lastnikov ladjedelnic in tovarn. Njeni člani so se povezovali v oborožene čete ali *squadre d'azione*, ki so štejele od 30 do 50 moških. Veliko bolj organizirani in dejavni so bili v Trstu in Istri kot na Goriškem. Tu je bila slovenska skupnost zelo kompaktna, medtem ko so na obali fašisti želeli dokazati prevlado italijanske kulture. Napadali so posameznike, skupine ljudi (komunistične krožke), poslopja (tiskarne časopisov *Il lavatore*, *Delo*, *Edinost*). Nasilje se je še povečalo med volilno kampanjo leta 1921. Z agitacijo, ponarejanjem in podobnimi prijemi so fašisti izsilili zmago nacionalnih blokov v Trstu in Istri. Do konca leta 1921 naj bi fašisti v Julijski krajini požgali in uničili 134 poslopij. Oblast Julijske krajine je fašistično nasilje podpirala. Imela je namreč isti cilj kot fašisti – uveljaviti nov družbeni red. Tako je moralo prebivalstvo samo organizirati obrambo pred nasiljem. Socialistični delavci in mladina so ustanovili posebne enote (*arditi del popolo*), ki pa v spopadih s fašisti niso dosegale velikih uspehov. Večji uspeh so dosegli rudarji raških rudnikov, ki so ustanovili t.i. Labinsko republiko in od 2. marca do 7. aprila samostojno upravljali z obrati. Podoben upor so zmogli še prebivalci Proštine in Marezig. Fašistično nasilje je pred Mussolinijevim prihodom na oblast nekoliko splahnelo, toda do takrat je bil fašizem že dejanski gospodar Julijske krajine.

28. oktobra 1922 je Benito Mussolini s svojimi črnosrajčniki izvedel pohod na Rim. Fašistična stranka je prevzela oblast nad Italijo in postopoma zmanjševala stopnjo demokracije in uvajala totalitarni fašistični sistem. Za Primorsko to ni pomenilo bistvene spremembe v razvoju, saj je, kot je že omenjeno, fašistično gibanje že prevzelo dejansko oblast. Socialistična stranka je bila močno prizadeta, komunistična stranka je morala leta 1923 celo v ilegalo. Politične stranke je zelo prizadela uveljavitev novega zakona o volitvah, ki je zamenjal proporcionalni sistem z novim sistemom. Ta je stranki, ki bi dobila več kot četrtino glasov v vsej državi, zagotavljal dve tretjini poslanskih mest. Ostalo tretjino so si proporcionalno razdelile ostale stranke. V Julijski krajini je, kljub močnemu zatiranju, veliko ljudi glasovalo za komunistično stranko, saj so številni slovenski voditelji narodnega tabora

zagovarjali lojalnost do fašističnega režima, česar ljudje niso ravno odobraval. Poleg tega je narodno politiko pretresal spor med liberalci in krščanskimi socialisti. Ta spor je prišel na dan tudi pri do tedaj enotnem društvu Edinost. Leta 1922 je bilo konec enotnosti, ko se je od društva, ki je po tiho favoriziralo liberalizem, odcepila krščansko socialna struja. Liberalna struja se je pri svojem delovanju opirala predvsem na bogatejše kroge, medtem ko so krščanski socialisti poiskali oporo med kmečkim prebivalstvom. V bistvenih vprašanjih sta obe strani nastopali složno. Za dosego čim boljšega položaja slovenstva pa sta uporabljali različne metode. Liberalci so vodili radikalno politiko z ostrimi protesti zoper oblast, medtem ko so bili krščanski socialisti bolj popustljivi in tako skušali pridobiti manjše koncesije. Sedež liberalnega tabora je bilo društvo Edinost v Trstu (objavljali tednik Edinost), sedež klerikalnega tabora pa društvo Edinost v Gorici (časopisa Goriška straža in Mali list). V sklopu obeh političnih struj so delovala številna društva, ki so izdajala razne publikacije, revije, časopise in zato prihajala v navzkrižje z uradno državno politiko. Ta je z raznimi zakoni in ukrepi zmanjševala pristojnosti in pravice društev. Leta 1926 so prepovedali slovenske javne manifestacije (gledališke predstave, koncerte, predavanja). Najhujši udarec so slovenska društva doživela leta 1927 s sklepom o ukinitvi vseh društev. Do leta 1928 je bilo razpuščenih več kot 500 društev in približno 450 knjižnic. Konec je bilo tudi s slovenskim tiskom. Vse te dejavnosti so se preselile v ilegalno.

Slovenščina je izginjala tudi iz javnega življenja. V času okupacije bi morala biti na sodiščih uporaba slovenščine dopuščena, a se to v praksi ni izvajalo. Že pred prihodom Mussolinija na oblast so razne odvetniške zbornice in sodniki sprejemali neuradne sklepe o izključni rabi italijanščine na sodiščih, 15. oktobra 1925 pa sta bili slovenščina in hrvaščina uradno dokončno izločeni iz vseh sodišč v Julijski krajini. Podobno se je zgodilo v ostalih javnih službah. Sprva so še dovolili rabo slovenščine na policiji, železnici, pošti in občinski upravi. Postopoma so to rabo omejevali do marca 1923, ko so italijanščino določili za edini uradni jezik. Niso posegali le v območje javnega življenja temveč tudi v privatno. Tako je bilo denimo prodajalcu v trgovini prepovedano govoriti s stranko v slovenščini. Nova oblast se je lotila slovenskih napisov, ki so jih odstranjevali in nadomeščali z italijanskimi. Uničevali so spomenike posvečene znanim Slovincem (npr.: razbili so spominsko ploščo Simonu Gregorčiču v Braniku) in oskrunili grobove s slovenskimi napisi. Slovenščino so izrivali tudi iz cerkva. Tega oblast sicer ni mogla izvajati neposredno, saj so bile cerkvene razmere odvisne od politike škofov in Svetega sedeža. Tako so se razmere razlikovale od škofije do škofije. Tržaški škof slovenskega rodu Andrej Karlin se je zaradi pritiskov italijanskih

nacionalistov in fašistov umaknil že kmalu po koncu vojne. Zamenjal ga je Angelo Bartolomasi, tega pa Luigi Fogar. Fogar se je krčevito boril za jezikovne pravice slovenskih in hrvaških vernikov. S tem je želel ohraniti ugled Cerkve med ljudmi, da jih z zatiranjem ne bi potisnili v komunistična gibanja. Tudi on je pod številnimi političnimi pritiski odstopil leta 1936, ko je tržaško škofijo v svoje roke dobil reški škof Santin. Na čelu goriške škofije je bil Slovenec Frančišek Borgia Sedej, ki se je s spretno politiko zvestobe do režima in Svetega sedeža obdržal vse do leta 1930. Narodnega gibanja, v katerem so sodelovali številni slovenski duhovniki ni neposredno podpiral, a ga je dopuščal. Ko sta bila odstranjena škofa Fogar in Sedej, je imel režim prosto pot, da svoje ukrepe vsiljuje tudi na cerkvenem področju (npr.: prepovedi pridig v slovenščini, preganjanje pevskih zborov, zaplenitve slovenskih molitvenikov...).

Eden najbolj znanih raznarodovalnih ukrepov fašističnega režima je bilo poitalijančevanje krajevnih in osebnih imen. Že leta 1915 so v Rimu začeli pripravljati nova imena za naselja, gore, reke, ki bi jih pridobili z Londonskim sporazumom. Uradno so slovenska in hrvaška krajevna imena z italijanskimi zamenjali 27. aprila 1923. To je veljalo tudi za uporabo krajevnih imen v šolskih knjigah in časopisih, kar je pripeljalo do težav pri sklanjatvah. Kot je že omenjeno, je bil slovenski tisk dovoljen do leta 1927. Pri spreminjanju osebnih imen je najprej veljala praksa, da se namesto slovenskega pravopisa uporablja italijanskega (do leta 1928 so spreminjali le priimke). Od 7. aprila 1927 naprej je veljal odlok, ki je določal, da se vrnejo v prvotno obliko vsi priimki italijanskega izvora, ki so bili v preteklosti potujčeni. Ustanovljene so bile posebne komisije, ki so skrbele za ustrezne zamenjave priimkov. Poitalijančili so tudi priimke, ki so bili nedvomno slovanskega izvora. To kontradiktornost lahko opazimo pri tem, kako so komisije v različnih pokrajinah poiskale za isti priimek drugačno osnovo: priimek Sirk je v Trstu postal Sirca, v Gorici Sirtori, v Istri pa Serchi. Oblast je posegala tudi na področje rojstnih imen. Od leta 1923 je vodstvo matičnih knjig prešlo iz cerkvenih v državne roke. Matični uradi so nato samovoljno spreminjali slovanska imena v italijanske oblike.

Številni raznarodovalni ukrepi (glej tudi: Uprava in Gospodarske, demografske in socialne razmere) so povzročili odpor in delovanje v ilegali. Leta 1926 so uvedli izredni zakon za obrambo države, ki je uvedel smrtno kazen za zločine proti varnosti države. Poleg tega so ustanovili tudi posebni tribunal in preiskovalni zapor, ki sta skrbeli za varovanje države. Novih sodnih prijemov so bili deležni številni primorski Slovenci, ki so se uprli fašizmu

(najbolj znana je organizacija TIGR). Na to nas najbolj spominjata Prvi tržaški proces iz leta 1930 in Drugi tržaški proces iz leta 1941.¹⁰

3 Kratka zgodovina Deskel in okolice

3.1 Deskle in okolica pred prvo svetovno vojno

Deskle (Priloga 1, Priloga 2) ležijo približno na pol poti med Gorico in Tolminom. Naokoli so posejane številne manjše vasi in zaselki: Zagomila, Zagora, Prilesje, Zamedveje, Plave, Ložice, Goljevica, Kamenca, Robidni Breg, Gorenje Polje, Močila, Anhovo in Rodež. Deskle so danes največje naselje izmed naštetih. Veliko ljudi se je tu naselilo zaradi službe v cementarni Salonit Anhovo. Poleg tega je blizu Nova Gorica, ki ponuja številne možnosti za zaposlitev. Še nedolgo nazaj so bile Deskle le skromna vasica. Ime naj bi izviralo iz besede deska. Domačini naj bi v preteklosti izkoriščali bogastvo okoliških gozdov in iz lesa izdelovali deske. Morebiti so z lesenimi polizdelki zalagali zelo razvito mizarstvo obrt v bližnjem Solkanu. Ime Deske se je sčasoma preobrazilo v Deskle. Danes domačini ločijo Gorenje in Spodnje Deskle. Slednje so se iz posameznih hiš v vas izoblikovale približno na začetku 20. stoletja. Zanje se je uporabljal zanimiv izraz Pod Deskle. Gorenje Deskle imajo daljšo zgodovino. 22. decembra 1757 je cerkev v Desklah dobila svoj krstni kamen in župnika ter se tako osamosvojila od župnije Kanal. Naselje je bilo torej še starejše. Zaradi farnega patrona sv. Jurija se predvideva, da je bila cerkev zgrajena precej pred tem. Med leti 1886 in 1890 so zgradili novo cerkev, saj je bila stara za potrebe vikariata premajhna. Ljudje so se ukvarjali s poljedelstvom, ki zaradi svoje neugodne konglomeratne podlage ni bilo zelo donosno. Dodatni zaslužek jim je nudilo prevoznništvo lesa iz Trente v Trst. Ob dograditvi bohinjske železnice leta 1906 je ta dejavnost izginila.¹¹

---

¹⁰ Poglavje povzeto po: Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 80-344; Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu, 48-80.

¹¹ Stanič, Tea: Deskle - Iščemo svoje korenine, šolska naloga (Nova Gorica 1995).

3.2 Učiteljevi spomini

Čez drn in strn skozi življenje je življenjska pripoved izjemnega človeka Hinka Klavore. Na žalost je njegovo delo objavljeno le v fragmentih, celoten tipkopolis pa obstaja v le nekaj izvodih. Hinko Klavora se je rodil 27. septembra 1878 v Trstu, kjer je bila njegova mati služkinja. Že njegovo šolanje je potekalo na zelo različnih krajih. Osnovno šolo je obiskoval v Beljaku, nižjo realno gimnazijo v Gorici, maturiral pa je na učiteljskišči v Kopru leta 1898. Tri leta pred tem je občutil srd italijanskih iredentistov, ki so ga med protesti proti slovenskim študentom pretepli in poškodovali. Kot učitelj je služboval v Goriških Brdih in na Trnovski planoti, od koder ga je pot zanesla na Gorenje Polje pri Anhovem. Kmalu po začetku vojne so ga zaprli v Ljubljanski grad, kjer se je spoznal z Ivanom Cankarjem. Med vojno se je bojeval tudi v Rusiji in Galiciji, po vojni pa je postal učitelj v Železni Kapli na Koroškem. Med plebiscitom je bil zelo dejaven član Narodnega sveta v Velikovcu. Po plebiscitu je nekaj let služboval na Gorenjskem, nato pa do začetka druge svetovne vojne v Ljubljani. Po vojni se je vrnil v Čezsočo, rojstni kraj svoje matere, kjer je služboval še nekaj let. Umrl je 17. septembra 1969 v Ljubljani.¹²

V svoji življenjski pripovedi opisuje tudi čas, ko je služboval na Gorenjem Polju blizu Anhovega. Tako lahko zaslutimo duh časa v Anhovem in okolici tik pred prvim velikim svetovnim spopadom. Na enorazredno ljudsko šolo, ki je bila ustanovljena leta 1877, je bil imenovan 16. septembra 1905. Tega delovnega mesta naj bi se učitelji bali, saj je tam maševal jezuitsko usmerjeni vikar Josip Vidmar. Klavora pravi, da je bil Vidmar fanatičen politikant in nosilec idej katoliške akcije. Vmešaval se je v šolske, občinske in zasebne zadeve in zahteval, da so mu vsi pokorni. Med pridigami naj bi vedno namigoval, kdo je storil greh, ki ga je opisal med pridigo. Razpredeno je imel celo vohunsko mrežo, glavni vohun pa je bila njegova kuharica. Sodelovalo je še nekaj faranov, ki so se srdito borili za sveto vero. Klavora pravi, da so ti ljudje nadaljevali z umazanijami pod Italijo, med NOB in nato pod zavezniško upravo, tako da so morali po vojni zbežati v tujino. Župan ga je sprejel toplo in Klavora je takoj prevzel nalogo občinskega tajnika. Župan je bil že precej v letih in nepismen, a, kot pravi Klavora, dober čebelar in poštenjak od nog do glave. To, da je bil župan nepismen ni nič nenavadnega, saj je bil že precej star in ga zato šolski zakon iz leta 1869 ni zaobjel. Sprejem pri vikarju je bil popolnoma drugačen, saj mu je ta domišljavo razlagal, po kakšnih naukih naj živi. Klavora je vse navidezno mirno poslušal, a v njegovi notranjosti se je do vikarja porodil

---

¹² Primorski biografski leksikon, 8. snopič (Gorica 1974-1994), 58.

velik odpor. Kmalu je opazil, da tudi ljudstvo nima rado vikarja. Spominjali so se prejšnjega učitelja, ki so ga imeli vsi radi in je v njihove kraje prinesel celo žlahtno sorto trte. A ko ga je vikar napadel, mu ni nihče stal ob strani. Domačini naj bi bili zelo vraževerni in so verjeli, da imajo duhovniki nadnaravne moči. Ljudje ga niso imeli radi, le bali so se ga. Zelo neprijeten naj bi bil tudi pri okoliških župnikih. Klavora se je odločil, da bo tukajšnje ljudi zbudil iz mrtvila. Vestno je nameraval opravljati šolsko in tajniško službo, se zblížati z ljudmi in jim razširiti pogled na svet z naprednim tiskom. Obenem je moral vestno obiskovati maše, saj bi hitro izgubil veljavo pri ljudeh, če bi ga vikar označil za brezbožnika.

Tedaj je bilo središče občine in sedež županstva Anhovo, šola in cerkev pa sta bili na Gorenjem Polju. Od tam je bil lep razgled na cesto, ki je bila v tistem času zelo prometna zaradi gradnje železnice. Sicer pa naj bi bila občina zapuščena, s slabimi potmi, tudi vlak se tu ni ustavljal. V občini Anhovo je bilo 5 šolskih okolišev, 4 fare in približno 1900 prebivalcev. Ti so bili večinoma kmečkega stanu, revni in preprosti, a samostojnejši v primerjavi z briškimi koloni. Ljudje so se poleg kmetovanja ukvarjali še z gojenjem sviloprejk, ki so jo prodajali v Gorico, kamor so vozili tudi drva. Poleg tega je bilo v občini kar nekaj zidarjev, ki so hodili na sezonska dela v tujino. Klavori se zdi zanimivo, da je celotna dolina premogla le dva pijančka.

Novi učitelj je skrbel tudi za gospodarski razvoj kraja. Med kmeti je začel uvajati umetna gnojila in dosegel, da se je v kraju ustavilo vsaj nekaj vlakov dnevno. Postajo so si sami plačali iz prostovoljnih prispevkov, a je nadaljnji razvoj preprečila vojna, tako kot tudi gradnjo vodovoda. Tako je konservativno ljudstvo dobilo vero v napredek, še posebej zato, ker so dobili človeka, ki mu lahko zaupajo.

Poleg Klavore so v občini poučevali še trije učitelji. V Ložicah je učil France Gabrijelčič, v Zapotoku Srečko Kumar, ki je bil tudi skladatelj in v Plaveh France Turk, ki je v občino prinesel živahnost. S kmečkim prebivalstvom je uprizarjal gledališke igre, mlade fante pa učil ročnih spretnosti.

Klavora se nato posveti svojemu boju z vikarjem Vidmarjem. Ta je vse od njegovega prihoda pri maši pridigal, da je v občino prišel volk v ovčji obleki, anarhist, socialist, liberalec in podobno. Tudi med ljudmi so se začeli besedni spopadi, nekateri so zagovarjali vikarja večina, pa učitelja. Slednji je bil šikaniranja deležen tudi s strani nazadnjaških klerikalnih listov. Vikarju se je še bolj zameril, ko je ta želel popravilo farovža financirati iz občinskega proračuna. Klavora je kot občinski tajnik predlagal naj popravilo plača Cerkev, primanjkljaj

pa bi primaknila občina. Občinski svet je predlog soglasno sprejel, skopa Cerkev pa seveda ni dala denarja za popravilo. Vidmar in njegovi podrepaniki so začeli še bolj gledati pod prste novemu učitelju. Kot šolski nadzornik je vikar preverjal celo, kako poteka pouk. Klavora si ni smel privoščiti nobene napake. Vikarjevo jezo je še bolj podžgal, ko ga je prijavil šolskim oblastem, saj je zamujal na ure verouka ali pa ga celo ni bilo. Njun odnos se je spet zaostрил, ko je Vidmar izvedel, da Klavora načrtuje ustanovitev dveh društev. Ker se je Klavora samozavestno zagovarjal pri oblasteh in brez strahu nasprotoval Vidmarju, je ljudstvo vedno bolj stopalo na njegovo stran, moč vikarja pa je pojenjala.

V občini je deloval Krajevni šolski svet, ki so ga sestavljali zastopniki občine, cerkve in šole. Predsednik sveta je bil Josip Gabrijelčič iz Ložic, odborniki pa France Rahotina iz Gorenjega Polja, Ivan Čargo iz Anhovega, učitelj Hinko Klavora in vikar Josip Vidmar. Klavora je podal predlog o ustanovitvi še enega razreda in spremembi šole v dvorazrednico. Sledil je oster spor z vikarjem. Ker je bil Klavora pri tem preveč razvnet, je moral celo plačati denarno kazen. Vidmar vseeno ni imel razloga za zmagoslavje, saj je šola v Gorenjem Polju postala dvorazrednica s podružničnim razredom v Ložicah v šolskem letu 1908/09. Učitelj v Ložicah je postal domačin France Gabrijelčič.

Resda je imel Klavora veliko dela z nestrpnim vikarjem, a je vseeno našel čas za otroke. Pripravljaj je šolske predstave, prva med njimi je bila božičnica, v kateri je nastopalo več kot sto otrok. Na tej prireditvi se je zgodilo nekaj nepričakovanega. Neki domačin je zabodel drugega in vikar je obtožil Klavoro, da je on odgovoren za to. Klavora je bil ogorčen in se odločil, da bo pravici zadostil na sodišču in obtožil Vidmarja klevetanja. S tožbo ni uspel, kar je imel Vidmar za velik osebni uspeh. Ljudstvo pa je še vedno stalo ob strani učitelju. Glavar mu je ponudil boljše službeno mesto, če se umakne, a Klavora ni želel priznati zmage vikarju. Ta je začel zbirati podpise, da bi namesto Klavore učitelj postal Rustja, znani klerikalni agitator. Podpise so zbirali na zelo sumljive načine.

O osebnosti in nazorih vikarja Vidmarja nazorno priča dejstvo, da ni želel krstiti Klavorove hčerke, ker ji je ta nadel slovansko ime Darinka. Prav tako ga je Klavora nekoč zasačil, ko je učence učil peti pesem Hej, Slovani, a z nekoliko prirejenim besedilom. Besedo Slovani je namreč zamenjal z besedo kristjani.

Klavora je bil dejaven tudi na društvenem področju. Leta 1907 je poskrbel za ustanovitev prosvetnega društva Zarja s polnim imenom Slovensko bralno in pevsko društvo Zarja s sedežem v Ložicah. Pripravljali so nastope v petju in deklamacijah, ki si jih je ogledalo veliko

število ljudi, tudi iz bližnjega trga Kanala. Pozimi je organiziral Zimski tečaj, kjer je člane društva poučeval o lepem vedenju, kmetijstvu, računstvu, geometriji, pisanju, zemljepisu in zgodovini. Dve leti po Zarji so ustanovili še Sokolsko društvo. Vso to društveno dogajanje je povzročalo negotovanje med klerikalno strujo. V znak protesta je vikar Vidmar ustanovil Katoliško izobraževalno društvo, ki je bolj skrbelo za hujskanje proti Klavori, kot pa za izobraževanje. V veliki večini so bili člani tega društva starejši ljudje. Konec Vidmarjeve vladavine je pomenila dražba cerkvenih klopi, s čimer bi pokrili stroške za novega organista. Ljudje so se temu odločno uprli, Vidmar je osramočen zapustil kraj in se upokojil. Zamenjal ga je vikar Franke, ki je po Klavorovih besedah vestno opravljal svojo službo in se ni vmešaval v vse stvari.

Gorenjepoljska epizoda iz življenja Hinka Klavore nam pomaga razumeti, kakšno je bilo življenje v okolici Deskel pred vojno. Deskle so bile tedaj nepomembna vas, sedež občine je bil v Anhovem. Ko piše o času, ki ga je prebil na Gorenjem Polju, daje največji poudarek svojemu boju s klerikalnim vikarjem Josipom Vidmarjem. Najbrž je bilo v marsikaterem slovenskem kraju v predvojnem času moč opazovati podobno zgodbo. Obenem bi bilo zelo zanimivo, če bi obstajalo tudi pričevanje Josipa Vidmarja. Ustvarili bi si predstavo še z drugega zornega kota. Poleg tega so tu še njihovi nadrejeni in seveda ljudstvo. Iz njegovega pričevanja lahko razberemo, kako so tukajšnji ljudje živeli, s čim so se preživljali in kakšni so bili njihovi nazori ter mentaliteta.¹³

3.3 Vojna vihra

Vstop Italije v vojno na strani Antante je prinesel prebivalcem spodnje Soške doline veliko gorja. To območje je postalo del Soške fronte, na katerem so se odvijali hudi spopadi.

Med vojno sta obe vojskujoči si državi izpraznili območje ob fronti. Prebivalstvo na desnem bregu reke Soče je bilo izseljeno v Italijo, tisti, ki so bivali na levem bregu reke, so morali v begunstvo v Avstro-Ogrsko. Tako so se ljudje, ki so pred vojno bivali čisto blizu, morali ločiti za več sto kilometrov. Prebivalci Anhovega, Gorenjega Polja, Ložic in drugih vasi so se izselili v Italijo, prebivalci Deskel pa v Avstro-Ogrsko. Skrb za begunce v Italiji je prevzel generalni sekretariat. Poleg čimprejšnje izselitve je moral zagotoviti tudi varstvo njihovega

---

¹³ Poglavje povzeto po: Klavora, Hinko: Čez drn in strn skozi življenje, iz osebnega arhiva Aljoše Matanoviča, 186-212 (dalje: Klavora, Čez drn).

premoženja v vojni coni. Za begunce na avstro-ogrski strani je poskrbelo avstrijsko notranje ministrstvo. Begunce so izseljevali v bivališča v posebnih begunskih občinah ter v begunska taborišča. V begunskih občinah so zavetje poiskali tisti, ki so imeli zadostna finančna sredstva. Ostali, ki teh sredstev niso imeli, so se zatekli v begunska taborišča. Teh je bilo seveda največ. Vsako taborišče je sprejelo od 3000 do 30.000 beguncev. Prostora v taboriščih je bilo malo, prav tako so bili borni odmerki hrane. Stanje se je s časom le še slabšalo. Med begunci so bile večinoma ženske z otroki, saj so se moške bojevali na Soški fronti in drugod po Evropi. V taboriščih so kljub bornim razmeram obiskovale razne tečaje in delavnice ter sodelovale v društvih in organizacijah, kar jim je prišlo prav po koncu vojne. Med bivanjem v taboriščih so lahko pri bližnjih kmetih, obrtnikih in v tovarnah zaslužile nekaj denarja. Otroci so lahko obiskovali šolo, za vse vernike pa so postavili leseno cerkvico. Iz Deskel so večino ljudi izselili v Steinklamm zahodno od Dunaja in v Brück ob Litvi jugovzhodno od Dunaja. Prebivalce Ložic, Gorenjega Polja, Anhovega in ostalih vasi na desnem bregu Soče so izselili v Italijo. Med vojno so bivali v Cordenonsu pri Pordenonu, v ženskem samostanu Oropa v provinci Novari in v Diano Marinu v Genovskem zalivu. Italijanska vlada jim je dodelila denarno pomoč v višini ene lire na dan za vsakega begunca. Poleg tega so lahko dodaten denar zaslužili z delom v bližnjih ustanovah (npr. samostani), pri obrtnikih, kmetih. Otroci, ki so bili med vojno izseljeni v Italijo niso obiskovali pouka. Pouk je bil organiziran le v samostanu Oropa, a je potekal samo v italijanskem jeziku. Po koncu vojne so se ljudje vrnili domov, če temu lahko tako rečemo. Večina domov je bila namreč porušenih, zato je italijanska oblast postavila barake, v katerih so ljudje živeli, dokler niso bili njihovi domovi obnovljeni ali na novo zgrajeni. Italijanska oblast je plačevala pomoč tistim beguncem (tako italijanskim kot avstrijskim), ki se po vrnitvi nazaj niso mogli sami preživljati.¹⁴

3.4 Pomen cementarne v Anhovem

Pomembna gospodarska prelomnica za spodnjo Soško dolino je bila gradnja karavanško-bohinjske železnice. Avstrijski parlament je zakon o njeni gradnji sprejel 1. junija 1901. Ljudje so verjeli, da se njihovim zakotnim krajem obetajo boljši časi. Veliko jih je dobilo zaposlitev pri gradnji železnice. Na odseku proge Podbrdo-Gorica je med letoma 1903 in 1906 delalo okrog 12.000 delavcev, največ pri gradnji Solkanskega mostu. A to je bila le

---

¹⁴ Begunci v 1. svetovni vojni, raziskovalna naloga Osnovna šola Deskle (Deskle 2010).

začasna rešitev za revno prebivalstvo. Kasneje se je izkazalo, da jim je železnica odžrla pomemben delež zaslужka, ki so si ga prislužili s prevozništvom. V času gradnje železnice je s temi kraji prišel v stik splitski podjetnik Emil Stock, ki je dobavljal cement za gradnjo Solkanskega mostu. Druga pomembna oseba za prihodnost doline je bil Ivan Nibrant, ki je ob kuhi apna odkril neznan siv prah odličnih veznih lastnosti. Bil je tudi prvi, ki je raziskal nahajališča čistega laporja pod Rodežem (vas pri Desklah). Nibrant je Stocku poslal svoje vzorce, ta pa je zaslutil dobro poslovno priložnost. Začel je kupovati zemljišča, a je njegove načrte zaustavila vojna. Po vojni je Stock končno lahko uresničil svoje načrte. Leta 1919 je v Anhovem začel graditi cementarno. Lega za tovrstno industrijo je bila idealna: bogata nahajališča laporja, neomejene količine vode, železniška proga, cenena delovna sila. Kako pomembna je bila ta sprememba, lahko razberemo že iz imena, ki ga je dobil kraj gradnje tovarne – *Salona d'Isonzo*, po kraju Solin pri Splitu, od koder je prihajal Stock. Po Rapalski pogodbi so v Anhovo in okoliške kraje začeli prihajati Italijani, ki so bili velikokrat privilegirani v primerjavi z domačim prebivalstvom. O delovanju tovarne med obema vojnama je malo znanega, saj so lastniki tovarne po koncu druge svetovne vojne s seboj odnesli celoten arhiv. Tako se moramo opirati na nezanesljive ustne vire. Delo v tovarni je bilo težko, zdravju škodljivo in nevarno. A najtežja in najslabše plačana dela so opravljali Slovenci, medtem ko so bile boljše službe rezervirane za Italijane. Vse do leta 1926 je bil v veljavi 12-urni delavnik. Ljudje so vse to pretrpeli, saj drugega vira zaslужka praktično ni bilo. Sprememba državne meje je prinesla hud spopad s konkurenco, saj je v takratni Italiji že obratovalo 128 cementarn. Emil Stock je bil prisiljen cementarno prodati leta 1928. Nov lastnik je postala *Banca di Roma*, ki se je spopadala z izčrpanostjo laporja v kamnolomu. Poizkušali so s številnimi ukrepi, a proizvodnje niso bistveno povečali. Leta 1936 je cementarno prevzelo podjetje IRI, ki ga je vodil Fedele Cova. Z modernizacijo proizvodnje in sočasnim dvigom povpraševanja je cementarna doživljala najboljše medvojne čase. Visoko proizvodnjo cementa beležimo v letu, ko je Italija vstopila v vojno in v prvem letu vojskovanja. Leta 1939 so proizvedli 40.000 ton cementa, v letih 1940 in 1941 pa vsako leto 90.000 ton cementa. Porast proizvodnje gre najverjetneje pripisati pripravam na vojno. V naslednjih vojnih letih se je proizvodnja drastično znižala, na 10.-15.000 ton cementa na leto.¹⁵

---

¹⁵ Zbornik Salonit Anhovo (1921-2001): 80+, (Anhovo 2002), 7-52.

3.5 Uporni duhovnik

Gorenje Polje je kraj, ki leži tik nad cementarno v Anhovem. Tu je med letoma 1935 in 1946 kot župnik služboval Izidor Zavadlav. Bil je postavljen pred težko nalogo, saj je v njegovi župniji bivalo veliko Italijanov, ki jih je fašistična oblast tu naselila, da bi se zaposlili v cementarni. Bil je v precepu, saj je moral kot dušni pastir skrbeti tudi za italijanske vernike, obenem pa ni bil pripravljen zatajiti slovenstva. Tako je med svojimi farani širil verski tisk z imenom Bogoljub, ki je bil napisan v slovenščini. Kot edini slovenski intelektualec in buditelj narodne zavesti je bil velikokrat preganjan s strani fašističnih oblasti. Bil je obsojen na zapor in večkrat na denarno kazen. Očitani so mu, da skrbi le za slovenske vernike, italijanske pa zapostavlja. Zavadlav je v eni izmed svojih obramb omenil, da hodi k maši zelo malo Italijanov, le tri ali pet naj bi jih redno obiskovalo verske obrede. Zato se mu je zdelo razumljivo, da ima daljše pridige v slovenščini kot v italijanščini. Zanimiv je prav ta podatek, da so bili Italijani kljub številčni prisotnosti v kraju le redko obiskovalci svetih maš. Po mnenju Zavadlava so bili v primerjavi z domačini precej bolj brezbožni. Kljub temu je poleg slovenskega verouka posebej vodil tudi verouk v italijanščini.¹⁶

3.6 Mussolinijev obisk

Vodja fašistične Italije si je v 16. letu¹⁷ svoje vladavine ogledal kraje, kjer je potekala ena od najznamenitejših front v zgodovini. O tem obisku priča publikacija, ki je izšla leta 1939 pod pokroviteljstvom *Federazione dei Fasci di Combattimento dell'Isonzo* (Federacija Soških bojnih fašijev¹⁸), z naslovom *XX Settembre XVI: Trionfale Viaggio del Duce nel Goriziano*. Mussolinijeva pot se je začela v Trstu, od koder se je odpravil na Kras in obiskal Doberdob, Opatje Selo, Temnico in ostale kraške vasi in pomembna obeležja iz prve svetovne vojne, med njimi tudi Vrh sv. Mihaela (*San Michele del Carso*). Sledil je obisk Gradišča ob Soči in Gorice, kjer je imel na trgu *Piazza della Vittoria* (Travnik) govor pred veliko množico. Ogledal si je Goriški grad in kostnico italijanskih vojakov pri Oslavju. Pot je nadaljeval po Soški dolini in se ustavil v Anhovem (*Salona d'Isonzo*). Blizu vasi Plave naj bi se njegova

---

¹⁶ Na braniku resnice, župnijski urad Gorenje Polje (Gorenje Polje 1996), 11-16.

¹⁷ Vsi podatki o datumih v publikaciji so napisani na ta način. Npr.: *Finito di stampare l' 11 Febbraio XVII E.F.* Leta so označili glede na Mussolinijev prevzem oblasti.

¹⁸ Prevod avtorja.

odprava srečala s skupino vozil, ki se je ustavila, ljudje pa so začeli pozdravljati: '*Duce! Duce!*'. V Anhovem si je Mussolini ogledal začetna dela širitve cementarne. V publikaciji je omenjeno tudi število zaposlenih v cementarni. Leta 1934 naj bi tam delalo 400 ljudi, kar pomeni, da je bila cementarna glavni vir zaslužka lokalnega prebivalstva. Kljub temu je bilo v njej težko dobiti zaposlitev. Veliko ljudi je dobilo le začasno delo za nekaj mesecev ali pa so tam delali po potrebi. Zato so nekateri iskali službo tudi v drugih delih države, nekateri pa so bili v to prisiljeni (državni uslužbenci, npr. učitelji in železničarji). Mussoliniju naj bi v tovarni pripravili veličasten sprejem s številnimi zastavami in napisi. Z njim sta se srečala glavni delovodja Adolfo Mazza in direktor Fedele Cova. Predstavila sta mu dotodanje dosežke cementarne in načrte za prihodnost. Cement iz Anhovega so izvažali tako na zahod kot v Jugoslavijo. Kljub zatiranju Slovencev in Hrvatov v Italiji, je bila jugoslovanska vlada naklonjena gospodarskemu sodelovanju z Italijo. V načrtu ni bila samo širitev cementarne, ampak tudi ustanovitev velikega delavskega naselja na levem bregu Soče, kjer danes leži kraj Deskle. Mussolini je celo položil temeljne kamne za gradnjo raznih stavb (*Casa del Fascio*, *Dopolavoro*, kinematograf). Ob vsem tem dogajanju naj bi mu številčna množica ves čas vzklikala in ga pozdravljala. Duce je svojo pot nadaljeval v Kanalu ob Soči, kjer se je zanimal predvsem za gradnjo državne ceste in v Doblar, kjer so gradili hidroelektrarno. Pot po Soški dolini je zaključil z obiskom Tolmina in Kobarida, kjer si je ogledal še drugo veliko kostnico.¹⁹

Publikacija je napisana v zelo populističnem jeziku in je nekakšen propagandni material. Opeva namreč italijanske vojaške dosežke v prvi svetovni vojni, čeprav vemo, da je Italija zapustila Soško fronto kot poraženka. Publikacija je polna fotografij in Mussolinijevih citatov, ki skušajo še bolj poudariti veličino fašizma in Duceja. V še večjem obsegu je predstavljen gospodarski in industrijski napredek območja, ki se je pod fašizmom nedvomno zgodil. Ali je prisotnost fašizma prinesla več slabega ali dobrega? Odprla so se številna delovna mesta. Širili so cementarno, gradili ceste, hidroelektrarne. Dela je bilo torej veliko. Toda za pridobitev delovnega mesta je bil pogosto pogoj članstvo v fašistični organizaciji. Po jezikovnem ponižanju v šolah se je ideološki pritisk preselil še na delovna mesta. Iz izjav prič je moč zaznati nekakšno resignacijo. Ljudje so bili mnenja, da je za preživetje to enostavno treba storiti. Težko je bilo otrokom hoditi v šolo z neznanim jezikom, težko se je bilo

---

¹⁹ *XX Settembre XVI. Trionfale Viaggio del Duce nel Goriziano* (Trst, 1939); Atlas Slovenije (Ljubljana 1992), 139; pričevanje Cvetke Lapajne (r. 1918).

delavcem včlaniti v fašistično organizacijo. Toda za kruh na mizi je bilo potrebno storiti marsikaj.

4 Kratka zgodovina Trsta

4.1 Pred prvo svetovno vojno

Trst je pod nadzorstvo Rima prišel leta 177 pr.n.št. Pozneje mu je Julij Cezar podelil status kolonije, njegovo latinsko ime pa je bilo Tergeste. Po propadu Rimskega imperija je Trst ostal pomembno trgovsko središče in ohranil svojo meščansko podobo ter kontinuiran razvoj, podobno kot večina obalnih mest. Do 13. stoletja je bil tržaški mestni gospod tržaški škof, potem pa se je Trst osamosvojil in postal mestna komuna z lastnim izvoljenim podestatom. Leta 1382 se je Trst zatekel pod okrilje Habsburžanov, saj mu je z zasedbo grozila druga pomembna sila na tem območju – Beneška republika. Habsburžani se v notranjo mestno upravo niso vtikali, tako da je Trst v dobršni meri ohranil samostojnost. Leto 1719 je bistveno zaznamovalo razvoj mesta. Cesar Karel VI. je dosegel, da je Trst postal svobodna luka. Vse do tedaj so morale ladje, ki so izplule iz Trsta, Beneški republiki plačati davek. Odprava tega davka je pospešila trgovino in naraščanje prebivalstva (ob koncu 17. stoletja je Trst štel približno 7.000 prebivalcev, sto let pozneje pa že 30.000). Mesto je dobilo pestro narodnostno podobo. Poleg Italijanov in Nemcev je bilo v Trstu veliko Grkov, Armencev, Judov, Srbov in dalmatinskih Hrvatov. Velik delež priseljencev v 18. stoletju so predstavljali Slovenci, ki so sicer pripadali nižjemu sloju. Med letoma 1809 in 1813 je Trst prišel pod francosko upravo. Bil je glavno mesto province Istre, ki je bila sestavni del Ilirskih provinc. Po ponovnem avstrijskem prevzemu oblasti je Trst postal sedež tržaškega gubernija, za katerega sta se uporabljala tudi izraza Avstrijsko Primorje in Primorski gubernij. Kljub temu, da je bilo slovensko prebivalstvo Trsta nižjega sloja, se je vseeno izoblikoval sloj duhovnikov, uradnikov, obrtnikov in malih trgovcev, ki so v času pomladi narodov skrbeli za krepitev slovenske zavesti. To nam dokazuje popis prebivalcev tržaške občine iz leta 1846. Za Slovence se je izreklo 25.300 prebivalcev oz. 31,51% prebivalstva. Dve leti kasneje je Evropo zajel plamen revolucije narodov. V Trstu je vodilno vlogo slovanske skupnosti prevzelo Slavljansko društvo, ki pa ni imelo tako radikalnih zamisli kot nosilci ideje o Zedinjeni

Sloveniji. Ti so zahtevali, da se celotna Primorska (tudi Beneška Slovenija) vključno s Trstom združi v enotno politično tvorbo. Po zatrtju revolucionarnih vrenj se je zmanjšal tudi optimizem nosilcev programa Zedinjene Slovenije. V obdobju Bachovega absolutizma, ki je sledilo, je Trst pridobil novo prometno povezavo. Leta 1857 so dogradili železnico Dunaj-Trst, ki je še povečala gospodarski vpliv mesta, a hkrati poskrbela za propad številnih prevoznikov. Naslednja nova gospodarska pridobitev za Trst je bila dograditev bohinjske železnice leta 1906, s katero je še okrepil svojo povezavo z zaledjem. Združitev italijanskih držav v Kraljevino Italijo leta 1866 Trsta ozemeljsko ni prizadela, je pa zasejala seme sovraštva, ki je vzkliko po prvi svetovni vojni. Želja številnih italijanskih politikov je bila namreč razširitev Kraljevine Italije na celotno ozemlje, kjer živijo Italijani. Nosilci takih idej so bili nacionalni-liberalci, ki so z bližanjem novega stoletja vodili vedno bolj raznarodovalno politiko. Na etnično mešanih območjih so ustanavljali vrtce, privatne šole in kulturna društva, ki jih je najprej upravljala organizacija *Pro Patria* (1886) po njeni prepovedi pa *Legha Nazionale* (1891). Slovenci so ukrepali z ustanovitvijo lastne organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda (1887), ki je odpirala šole s slovenskim učnim jezikom. Vse od začetka novega stoletja do predvečera prve svetovne vojne je potekala bitka za univerzo. Italijanski študentje so zahtevali italijansko univerzo, slovenski pa slovensko. Slovenski klerikalni tabor je želel prepustiti univerzo Italijanom v zameno za slovenske osnovne in srednje šole. Takšno politiko gre pripisati nizki podpori klerikalcem v Trstu. Socialdemokrati so si po drugi strani prizadevali za kompromisno rešitev. Na italijanski univerzi bi predavanja potekala tudi v slovenščini. Rešitev spora je preprečila vojna, tako da je Trst univerzo dobil šele leta 1924. Na prelomu stoletja so bili v Trstu na političnem področju slovenski liberalci in socialdemokrati uspešnejši od klerikalcev, čeprav so številni duhovniki ključno pripomogli k ustvarjanju slovenske zavesti. Za slovenske liberalce je bil Trst privlačen zaradi svoje bogate trgovine in živahne barvitosti različnih kultur. Jugoslovanska socialdemokracija si je Trst izbrala za središče svojega delovanja. Povsem razumljivo, saj je bil Trst industrijsko mesto z velikim deležem slovenskega delavstva. Simbol slovenskega boja za pravice je postal Narodni dom. Zgradili so ga po načrtih arhitekta Maksa Fabianija, odprli pa oktobra 1904.²⁰

---

²⁰ Pirjevec, Jože: 'Trst je naš!' Boj Slovencev za morje (1848-1954) (Ljubljana 2007), 17-65 (dalje: Pirjevec, 'Trst je naš!').

4.2 Trst med prvo svetovno vojno in vprašanje razmejitve

Z izbruhom vojne se je negotovost o prihodnosti Trsta in njegove okolice še povečala. Skupina politikov, ki se je zbrala okoli Frana Supila in Anteja Trumbića, si je zastavila cilj ustanovitve Jugoslovanskega odbora. Ta naj bi se za samostojno državo južnih Slovanov boril proti habsburški monarhiji. Pomembno je bilo, da bi v novo državo vključili vse elemente slovanskega življa. To so predstavniki Jugoslovanskega odbora želeli predstaviti silam Antante. Poudarjali so, da morajo Gorica, Gradiščanska, Trst in Istra postati del nove države južnih Slovanov. Kot kompromis so dopuščali le preoblikovanje Trsta v svobodno mesto. O upravičenosti teh načrtov je bilo potrebno prepričati tudi srbsko vlado. Ta je bila bolj popustljiva do Italije, ki se še ni odločila, na kateri strani bo vstopila v vojno. Zato je Srbija zagovarjala mejo, ki bi bila sprejemljiva tudi za Italijo. Nastali so številni predlogi in spomenice, ki so jih napisali umetniki, publicisti in razni strokovnjaki. Kipar Ivan Meštrović je vključitev Primorske in Trsta v državo južnih Slovanov utemeljeval s tem, da bi tako dosegli ravnovesje moči med Avstrijo, Italijo in novo državo. Goriški pravnik Bogumil Vošnjak je z brošuro Tržaško vprašanje želel Antanti pokazati velik pomen Jugoslovanstva v Trstu. Tržaški socialdemokrat Dragotin Gustinčič je prvi protestiral proti zahtevam italijanske vlade po vzhodnem Jadranu in zahteval mejo, ki bi tekla ob železnici Tržič-Gorica-Krmin. Tudi politiki iz Edinosti so se vedno bolj soočali s povojno prihodnostjo tržaškega vprašanja. Bili so v precepu. Naj se povežejo z Rusijo in Srbijo in skušajo doseči svoje želje glede tržaškega ozemlja, ali naj dosežejo z Italijo kompromisni dogovor? Na sestanku Edinosti 4. aprila 1915 so se najprej odločili za kompromisni predlog. Med vojno ne bi nasprotovali Italijanski okupaciji, bi pa protestirali ob morebitnemu poskusu aneksije Primorske. Že čez teden dni so nastopili ostreje in izglasovali podporo združitvi s Srbijo ter zavrnili italijanske ozemeljske zahteve. Politični boj za Primorje je presekala usodna novica 26. aprila 1915. Italija in Antanta sta podpisali Londonski sporazum, ki je Italiji po vojni zagotavljal pridobitev ozemlja Tridentinske in južne Tirolske, Goriško-Gradiščansko, Trst, Istro in osrednjo Dalmacijo z otoki. Spricho šibkosti avstrijske vojske na njenem jugovzhodnem delu je bilo pričakovati, da bo Italija zasedla ozemlje Primorske. Bogumil Vošnjak je skušal silam Antante prikazati, kakšen korak nazaj bi za tržaško območje pomenila aneksija s strani Italije, a je naletel na gluha ušesa. Avstro-Ogrska ob tem ni stala križem rok in je Slovencem ponujala ustanovitev avtonomnega območja po vzoru Ilirskega kraljestva iz leta 1816. To območje bi obsegalo Trst, Goriško-Gradiščansko, Beneško Slovenijo, Kranjsko, južno

Koroško, Spodnjo Štajersko, Istro in Dalmacijo. Vsa ta ozemlja bi bila dalje povezana v večjo enoto s Hrvaško-Slavonijo ter Bosno in Hercegovino. Monarhija bi postala centralizirana federacija, ki bi zagotavljala kulturno in šolsko avtonomijo. Vse skupaj je bila bolj propagandna akcija, ki je skušala motivirati primorske Slovence za obrambo monarhije pred Italijo. Obstaja upravičen dvom, da bi Avstro-Ogrska ob morebitni zmagi res držala svojo obljubo.

Trst je bil po štirih letih vojskovanja po celi Evropi močno prizadet. Trgovina, ki je poganjala življenje v Trstu, je med vojno zamrla. Luka je bila izpraznjena, vanjo je le tu in tam priplul kakšen parnik. Močno sta bila oslABLjena tudi železniški promet in promet z vozovi, ki sta Trst povezovala z zaledjem. Trgovci, ki so bili glavni protagonisti gospodarskega življenja v mestu so odšli. Ostalo je le revno prebivalstvo, ki je poleg tega trpelo še lakoto. Ko je postalo jasno, da bo vojne kmalu konec in kdo bo zmagovalec, so vodilni Tržačani videli prihodnost Trsta kot jugoslovanskega mesta, ki naj bi imelo status svobodnega pristanišča. Zato so ustanovili nov političen organ Narodni svet za Slovenijo in Istro, ki naj bi prevzel oblast ob propadu Avstro-Ogrske. Po vsem slovenskem etničnem prostoru so ob narodnih svetih začeli nastajati še pokrajinski in krajevni narodni sveti. 11. septembra je nastal Krajevni narodni svet za Trst, ki so ga sestavljali pripadniki Edinosti in nekateri socialdemokrati. Konec oktobra 1918 so skušali prevzeti nadzor nad mestom, saj je bila Avstro-Ogrska tik pred propadom. Na svojo stran so si prizadevali pridobiti vojaške enote avstro-ogrške vojske. Vojaki pa so se, siti vojskovanja, v večini vrnili na svoje domove. Krajevni narodni odbor je tako ostal brez prepotrebne vojaške pomoči pri vzpostavitvi nadzorstva nad mestom. V mestu je vladala revščina in anarhija, vrstili so se številni napadi na trgovine, skladišča in kavarne. Odbor za javno blaginjo je zato sklenil, da na pomoč pokliče italijansko vojsko. Upali so, da vojaška zasedba ne bo pomenila priključitve, ampak da bo o tem odločala mirovna konferenca. Italija je izkoristila priložnost in se 3. novembra polastila Trsta. Istega dne je bilo sklenjeno premirje med italijansko in avstro-ogrsko vojsko. Kljub temu, da je italijanska vojaška zasedba pomenila tudi aneksijo, je veliko Slovencev pričakovalo, da jih bo rešilo načelo o samoodločbi narodov, ki je bilo zapisano med 14. točkami ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona. Intelektualci so začeli z izdajanjem brošur, iskanjem zaveznikov po Evropi (neuspešen poizkus pri Tomašu Masaryku), prepričevanjem mednarodne javnosti in celo s prepričevanjem ameriškega predsednika Wilsona (Bogumil Vošnjak mu je poslal memorandum, v katerem je zahteval plebiscit). Z vsem tem so želeli dokazati, da je Trst organsko povezan s svojim zaledjem in bi ob priključitvi Italiji postopoma odmrl. Poleg

posvetnih so v akcijo stopili tudi cerkveni dostojanstveniki. Palačo tržaškega škofa Andreja Karlina so, zaradi širjenja 'slovanskega nacionalizma', že konec leta 1918 razdejali italijanski nacionalisti (prvi tak primer v Evropi). Manj kot leto dni kasneje je bil škof Karlin odstavljen. Nekateri slovenski duhovniki so zahtevali samostojno škofijo z lastnim izvoljenim škofom in s starocerkveno slovanščino kot liturgičnim jezikom. Idejo je pri papežu neuspešno propagiral ljubljanski škof Bonaventura Jeglič.

Na Pariški mirovni konferenci je Ante Trumbić predstavil slovenske zahteve po Trstu, Istri in Goriški. Slovenci niso dobili ustrezne podpore niti pri srbskih in hrvaških članih jugoslovanske delegacije, kaj šele pri velikih silah. Zato so upravičene ozemeljske zahteve zamenjali z zahtevo po plebiscitu v Trstu. Večinsko slovansko prebivalstvo, trgovinska zbornica in tržaški poslanci naj bi bili proti priključitvi Italiji in bi zato morali odločitev o prihodnosti Trsta prepustiti njegovim ljudem. Woodrow Wilson se je zavedal, da ne more držati fige v žepu in pozabiti na svojih 14 točk. Zaradi pritiska Velike Britanije in Francije pa je popuščal in Italiji ter Jugoslaviji ponudil kompromisni predlog, po katerem bi Jugoslavija dobila Idrijo, Postojno in Ilirsko Bistrico. Ker so Italijani vedeli, da se Wilsonov čas na predsedniškem stolčku izteka, so predlog zavrnili. Zavlačevati so nameravali do njegovega odhoda, saj bi potem ne bilo nobenih ovir do izpolnitve določil iz Londonskega sporazuma. Sporno vprašanje ozemlja ob severnem Jadranu na konferenci ni bilo rešeno. Sledila so bilateralna pogajanja med Jugoslavijo in Italijo. Jugoslavija je imela zanje zelo šibka izhodišča. Pestile so jo notranje težave, bila je brez organizirane vojske, borila se je za mednarodno priznanje. V Rapallu se je 12. novembra 1920 zgodilo neizbežno. Obe državi sta podpisali pogodbo, ki je Italiji prinašalo celo več ozemlja, kot je bilo predvideno po Londonskem sporazumu (dobila je še Trbiž, Postojno in Snežnik). Krivdo za popoln neuspeh so najprej zvalili na nesposobno jugoslovansko vlado, nato pa notranje razprtije med Slovenci.²¹

---

²¹ Poglavje povzeto po: Pirjevec, 'Trst je naš!', 65-109.

4.3 Trst med obema vojnama

4.3.1 Upanje ne umira

Primorski Slovenci so po Rapalski pogodbi nadaljevali boj za svoje pravice. Zahtevali so jezikovno in kulturno enakopravnost, razvoj šolstva in odprto mejo s Kraljevino SHS, ki bi omogočila oblikovanje skupnega kulturnega območja. Obenem so še vedno upali, da bo prišlo do pravične ureditve meje. Bolečina ob izgubi ozemlja se je kazala v knjigah, kjer so se pojavljale karte, ki so imele zarisano staro avstrijsko-italijansko mejo. Poslanca Josip Vidmar in Engelbert Besednjak sta se iz taktičnih razlogov odpovedala zahtevam po odcepitvi Primorske od Italije, vse sile sta usmerila v dosego kulturne avtonomije. Na skrivaj sta računala na državljansko vojno po padcu fašizma. Celo italijanski socialisti so fašizmu napovedovali hiter in klavrn konec. Po padcu nove oblasti naj bi se razdivjala državljanska vojna, kar bi lahko izkoristila Kraljevina SHS in priključila ozemlja, ki so po Rapalski pogodbi krivično pripadla Italiji. Napovedi o hitrem koncu fašizma so se izkazale za precej netočne, tako da s skritimi željami Vidmarja in Besednjaka ni bilo nič.²²

4.3.2 Fašizem in raznarodovalna politika

Ob koncu novembra 1918 je bil izdelan sistem civilne uprave v zasedeni Julijski krajini in Tridentinski Benečiji. Do julija 1919 je bilo zasedeno območje pod vojaško upravo, ki jo je vodil kraljevi vojaški guverner. Postopoma so vojaško upravo zamenjali za civilno. V Rimu so ustanovili nov organ Osrednji urad za nove pokrajine. Sedež generalnega civilnega komisarja za Julijsko krajino je postal Trst. Po Mussolinijevem prevzemu oblasti so namesto civilnega komisarja postavili prefekta. Julijske krajine kot celote je bilo konec januarja 1923, ko so jo – po zgledu ureditve v ostali Italiji – razdelili na tri pokrajine: Tržaško, Puljsko in Videmsko. Leta 1924 je nastala Reška pokrajina, tri leta kasneje pa še Goriška.

Fašizem je že hitro po koncu vojne pokazal kakšna prihodnost čaka Tržačane. Kot smo omenili, so nacionalisti že 29. decembra 1918 vdrli v škofijsko palačo slovenskega škofa Andreja Karlina, ki je nato čez leto dni odstopil. Nasilje se je le še stopnjevalo. Italijanska

---

²² Prav tam, 116-117.

oblast se je bala slovanske narodne vstaje in jugoslovanskega napada, kar je privedlo do požiga Narodnega doma v Trstu. Povod za to je bil incident, ki se je v Splitu zgodil med hrvaškimi in italijanskimi mornarji, pri čemer sta bila ubita dva italijanska državljana. Dan po incidentu, 13. julija, so se na trgu *Unità* zbrali tržaški fašisti in napovedali maščevanje. Pod vodstvom Francesca Giunte so se odpravili proti slovenskemu Narodnemu domu, kjer je bil tudi urad Edinosti, prostori izobraževalnih društev, tržaške hranilnice in posojilnice, slovenske čitalnice in stanovanje predsednika Edinosti Vilfana. Oblasti so vedele za pohod fašistov in so Narodni dom zastražile s 410 vojaki, kraljevimi stražniki in karabinjerji, ki pa napadalcev niso zadržali. Vdrli so v Narodni dom, ga polili z bencinom in zažgali. Nasilni pohod se je nadaljeval in trajal do konca dne. Življenje so izgubile tri osebe, več jih je bilo ranjenih. Poleg Narodnega doma so razdejali še nekaj bank in odvetniških pisarn ter tiskarno Edinosti. Med letoma 1920 in 1922 so potekale številne nasilne akcije 'skvadristov', med katerimi je bilo uničeno veliko slovenskega premoženja, sedežev strank in društev, kulturnih ustanov, gospodarskih zadrug, tiskarn, zasebnih lokalov in vasi okoli Trsta. Že nekaj mesecev po požigu Narodnega doma so fašisti napadli stavkajoče delavce v Trstu in za sabo pustili tudi smrtne žrtve. Februarja 1921 so razdejali in požgali delavski dom ter tiskarne časopisa *Il lavoratore* in *Delo*.

Kmalu po Mussolinijevem prevzemu oblasti so fašisti v Trstu nasilno spremenili okrog 3.000 priimkov, kar pomeni, da je novo ime dobilo približno 60.000 ljudi. S takšnimi ukrepi so si želeli fašisti podrediti alogene (drugorodce) oz. aloglote (drugojezične). Odlok o iskanju latinskega izvora popačenih slovanskih priimkov je sicer izšel šele leta 1927 (glej poglavje Fašizem in raznarodovalna politika). Trst je bil očitno mesto, kjer je bilo treba čim prej dokazati italijansko kulturno prevlado. Fašizem se je lotil tudi spodkopavanja slovenskega gospodarstva, ki je od sredine devetnajstega stoletja zelo napredovalo in na začetku dvajsetega stoletja že zelo ogrožalo italijansko hegemonijo. Hitro po vojni so v Trstu ukinili podružnico Ljubljanske kreditne banke in podružnico praške Živnostenske banke. Zaradi vojnih dajatev in posojil je leta 1924 prišlo do zloma Jadranske banke, ki so jo prevzeli Italijani. Posojilnice, hranilnice in gospodarske zadruge, ki so bile povezane v narodno-liberalni Tržaški zadružni zvezi so se obdržale dlje časa. Poleg tega je pri Tržaški zadružni zvezi izhajal *Gospodarski vestnik*.²³

---

²³ Poglavje povzeto po: Pirjevec, 'Trst je naš!', 116; Kacin Wohinz, Milica; Pirjevec, Jože: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000* (Ljubljana 2000), 29-45 (dalje: Kacin Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji*); Kacin-Wohinz, Milica: *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo. 1918-1921*. (Maribor 1972), 313-328.

Fašizem in raznarodovalni ukrepi so opisani že pri pregledu zgodovine Primorske (2.4) in veljajo tudi za Trst.

4.3.3 Odpor

Slovenci in Hrvati v Italiji so bili povezani s Kraljevino SHS. Med Trstom in Ljubljano se je stkala prikrita vez, ki je omogočala aktiven odpor zoper fašistično nasilje. Ta odpor so podpirale Pisarna za zasedeno ozemlje, Jugoslovanska matica, Narodna odbrana in ORJUNA (Organizacija jugoslovanskih nacionalistov). Tako se je oblikovala skupina mladih patriotov, ki so si naredili ime TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka) in že leta 1924 začeli na fašistično nasilje odgovarjati z nasiljem. Februarja 1930 so razstrelili uredništvo fašističnega dnevnika *Il Popolo di Trieste*, ki je bil glavni podpihovalec sovraštva do neitalijanov. Fašistična tajna policija *Opera vigilanza repressione antifascismo* je storilce izsledila in jih aretirala. Po okrutnih mučenjih so jih postavili pred Posebno sodišče za zaščito države. Večina storilcev je bila obsojena na hude zaporne kazni, četverico Miloš, Valenčič, Bidovec, Marušič pa so usmrtili na Bazovici. V Julijski krajini se je razvilo edinstveno revolucionarno gibanje, ki so ga organizirali slovenski duhovniki. Povezali so se v Zbor svečnikov sv. Pavla in zahtevali priključitev Trsta k Jugoslaviji. Organizacija je štela približno 300 duhovnikov, ki je skrbela za obveščanje preko meje, slovenski tisk, slovensko petje in podobno.

Kot odpor proti fašističnemu enoumju lahko smatramo tudi delovanje številnih društev. Med njimi je bilo vodilno tržaško politično društvo Edinost, ki je imelo kulturno-prosvetni zvezi za goriško pokrajino ter za tržaško in istrsko pokrajino. 2. marca 1921 so v Trstu ustanovili osrednjo zvezo tržaških in istrskih slovenskih kulturno-prosvetnih društev z imenom Prosveta. V Trstu je delovalo tudi akademsko društvo Balkan, ki je prirejalo letne kongrese, ki so se posvečali narodnopolitični problematiki. Leta 1924 so predstavniki mlajše generacije v Trstu ustanovili Zvezo mladinskih društev, ki je predstavljala nasprotje tradicionalnima konservativnima društvoma Prosveta in Balkan. Po razpustu vseh društev leta 1927 se je iz nje razvila ilegalna organizacija Borba. Vsa ta društva so skrbela predvsem za ohranjanje in

krepitev slovenske narodne zavesti. Med njimi so obstajale nazorske razlike, ki pa so jih po ukinitvi društev pustili ob strani in v ilegali sodelovali skupaj.²⁴

5 Šolstvo na Primorskem v dobi fašizma s poudarkom na osnovnem šolstvu

5.1 Šolstvo na Primorskem pred prvo svetovno vojno

Po nekaterih domnevah, ki izhajajo iz fragmentov nekaterih dokumentov, naj bi šole obstajale v Kopru že leta 1186 in v Izoli 1212. Prva omenjena učitelja sta bila v Trstu leta 1328 in v Miljah 1374. Prvi omenjeni učitelj v Gorici je bil Schulmaister Mathes leta 1471. Pred nastopom reformacije je šola obstajala v Vipavi, Idrija pa jo je dobila po koncu reformacije. V tem času naj bi bilo nekaj šol tudi v Istri, na koncu 16. stoletja so šole dobili še v Devinu. Protireformacija je povzročila premor v razvoju šolstva, ki je trajal vse do vladavine Marije Terezije. Leta 1774 je izdala Splošno šolsko naredbo, ki je pomenila začetek osnovne šole. S t.i. prvim osnovnošolskim zakonom je Marija Terezija poddržavila šolstvo, ki je bilo do tedaj bolj ali manj domena Cerkve. Osnovne šole so bile razdeljene na tri kategorije. Trivialke so bile enorazrednice na podeželju (leta 1777 so jo dobili v Kanalu), glavne šole so imele tri razrede in so se nahajale v mestih, normalke pa so odpirali v deželnih glavnih mestih in so imele po štiri razrede (v šolskem letu 1775/76 sta normalki dobila Trst in Gorica). Pouk v slovenskem jeziku je bil načeloma omogočen, toda le kot sredstvo za poučevanje nemščine. Šolski zakon je uvajal šolsko obveznost, ki dejansko še ni zaživela. Naslednji osnovnošolski zakon (znan kot Politična šolska ustava) je bil sprejet leta 1805 in je šole vrnil pod okrilje Cerkve. Le štiri leta kasneje je ozemlje današnje Primorske postalo del Ilirskih provinc. Maršal Marmont je leta 1810 izdal ukaz o ureditvi šolstva. Osnovna šola je bila poenotena na štiriletno obdobje, pouk se je v osnovnih šolah pod francosko zasedbo vršil v slovenskem jeziku. Po vrnitvi Avstrijcev se je vrnil star sistem, uzakonjen leta 1805. Revolucionarno leto 1848 in zahteve nosilcev programa Zedinjene Slovenije primorskemu šolstvu nista prinesla veliko. 2. septembra 1848 je sicer izšel ministrski odlok, ki je določal materinščino za učni jezik, a do njegove izvedbe ni prišlo. Le na posameznih šolah so znanje slovenščine vključili

---

²⁴ Poglavje povzeto po: Pirjevec, 'Trst je naš!', 119-122; Kacin Wohinz, Pirjevec, Zgodovina Slovencev v Italiji, 57-59.

kot pogoj za pridobitev delovnega mesta učitelja. Doba Bachovega absolutizma, ki je sledila, je v šoli še okrepila vlogo nemščine kot učnega jezika. V šestdesetih letih je prišlo do popuščenja političnega pritiska, kar so izkoristila šolska namestništva na Primorskem in izdala odloke o prenehanju poučevanja v nemščini. Pouk na trivialkah naj bi potekal le v maternem jeziku. Odloke šolskih namestništev so šolska vodstva in učitelji dosledno spoštovali, zato lahko trdimo, da so bile primorske osnovne šole najbolj slovenske med vsemi. V letih 1864/65 je bilo na Primorskem 141 slovenskih šol, v katerih so bili skoraj izključno samo slovenski otroci. Takratna statistika beleži le 45 italijanskih otrok na vseh teh slovenskih šolah. Na glavnih šolah je bilo stanje bistveno drugačno, saj nobena od osemnajstih ni bila slovenska. Slovenska glavna šola je bila le v Vipavi, ki pa je takrat spadala pod Kranjsko, tako kot Postojna in Idrija, kjer sta bili glavni šoli slovensko-nemški. Na italijanski normalki v Gorici so lahko slovenski otroci obiskovali slovenske vzporednice. Leta 1868 je bilo na Primorskem 65.770 šoloobveznih otrok, dejansko pa je šolo obiskovalo le 34.181 otrok. Kljub šolo-obveznosti, ki jo je uvedla Marija Terezija že skoraj sto let prej, je šolo obiskovalo le nekaj več kot polovica otrok. Šol s slovenskim učnim jezikom je bilo 169, z italijanskim učnim jezikom 114, z nemškim učnim jezikom 3, nekaj je bilo še dvojezičnih šol. Liberalci so leta 1869 izsilili nov osnovnošolski zakon, ki je šolo spet spremenil v laično ustanovo. Zakon je odpravil prejšnjo delitev na tri tipe. Oblikovali so enotno osnovno šolo, ki je bila razdeljena na nižjo in višjo stopnjo. Dosledno se je začelo upoštevati šolsko obveznost, le v nekaterih odročnih krajih so šolo-obveznost skrajšali za kakšno leto. Pouk so modernizirali in uvedli številne nove šolske predmete. O učnem jeziku šol so odločali deželni šolski sveti, ki so se opirali na mnenje tistih, ki so šolo vzdrževali, to pa so bile občine. Narodnostna sestava občinskih veljakov je torej odločilno vplivala na učni jezik.²⁵

Druga polovica devetnajstega stoletja je s sabo prinesla dediščino marčne revolucije. Slovenska zavest se je vedno bolj razvijala ob raznih programih in srečanjih na taborih. Vedno bolj se je slišal tudi glas slovenskih politikov, saj so volilni sistemi postajali vse bolj demokratični. Nemški in italijanski vladajoči sloj je čutil vedno večji pritisk tudi na Primorskem. Nemški imperializem si je želel povezave z Jadranskim morjem, italijanski iredentizem pa postavitev meje proti vzhodu na 'naravno mejo Italije'. Tu sta oba trčila na veliko oviro, na politično in kulturno vedno bolj ozaveščen narod. Oba sta si želela to oviro odstraniti in zato posegla na šolsko področje, ki je korenina narodne kulturne in politične

---

²⁵ Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, v: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, ed. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek, (Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970), 235-247 (dalje: Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva).

moči. Nemški imperialisti so v ta namen organizirali društvo *Schulverein*, italijanski iredentisti pa najprej društvo *Pro patria* in kasneje društvo *Lega nazionale*. *Schulverein* je bil ustanovljen leta 1880 in je imel močne pozicije predvsem v Trstu, medtem ko je imel v Gorici manjši vpliv. *Pro patria* je bila ustanovljena v Roveretu na Trentinskem leta 1886. Cilj društva je bilo ustanavljanje italijanskih šol na ozemlju z mešanim prebivalstvom. Leta 1891 je *Pro patria* kot njena naslednica zamenjala *Lega nazionale*. To je bila zelo močna organizacija, ki je leta 1911 štela 40.000 članov, ustanovila je 74 šol in otroških vrtcev, podpirala pa jih je še 136. Primorski Slovenci so proti tem asimilacijskim organizacijam nastopili z ustanavljanjem lastnih društev. Najprej je bilo v Gorici leta 1883 ustanovljeno politično društvo Sloga. Skrbelo je za ustanavljanje slovenskih vrtcev in šol. Kljub plemenitemu imenu je organizacijo razjedal politični boj, kar je pomenilo, da mora skrb za slovensko zasebno šolstvo preiti v nepolitične roke. Skrb za Slogine šolske ustanove je prevzelo društvo Šolski dom, ki je bilo ustanovljeno leta 1897. Društvo je svoje delovanje dvignilo na še višjo raven in poleg vrtcev ter osnovnih šol ustanovljalo tudi razne obrtne šole. Najpomembnejše društvo je bilo zagotovo Družba sv. Cirila in Metoda, ki je imelo sedež v Ljubljani, ustanovljeno pa je bilo leta 1886. Na Primorskem je društvo ustanovilo veliko število šol in vrtcev. V šolskem letu tik pred prvo svetovno vojno (1913/14) je vrtce Družbe sv. Cirila in Metoda na Goriškem in Tržaškem obiskovalo kar 1284 otrok. Leta 1907 so katoliško usmerjeni Slovenci zapustili Družbo sv. Cirila in Metoda in v Ljubljani leta 1910 ustanovili Slovensko stražo, ki pa je v glavnem delovala na severni meji slovenskega etničnega ozemlja. Na žalost so politične diferenciacije segale tudi na področje šolstva, kjer bi morali vsi nastopiti enotno.²⁶

Z vstopom Italije v prvo svetovno vojno je večina primorskih šol zaprlo svoja vrata. Odprte so ostale le nekatere šole Goriškega okraja, ki so bile daleč od vojnega območja. Šole so zaprli iz preprostega razloga - šole brez učencev in učiteljev ne more biti. Ti so se namreč preselili v begunska taborišča, kjer je pouk potekal naprej (to velja za taborišča v Avstriji). Poleg tega so bile številne vasi zasedene s strani sovražnika ali čisto blizu bojne črte. Številna šolska poslopja so uporabljali za vojaške zadeve. Nekateri se spon taborišč niso rešili niti po koncu vojne. Sredi novembra leta 1918 je bilo v Krminu organizirano zbirno taborišče ujetnikov (*Campo di concentramento prigioneri*), ki mu je poveljeval podpolkovnik Lanzoni. Poleg

---

²⁶ Prav tam, 272-284.

številnih izobražencev so bili v to taborišče integrirani tudi učitelji. Nekateri učitelji so ostali v taboriščih po vsej Italiji (celo na Sardiniji) vse do leta 1919.²⁷

Večina prebivalstva se je umaknila s Soške fronte, vseeno pa so Italijani začeli maja 1916 na Kobariškem ustanavljati vzgajališča imenovana *educatorio*, kjer naj bi zbirali otroke s ceste bolj zaradi njihove varnosti kot pa zaradi pouka. Kmalu so 'na željo staršev' v teh vzgajališčih začeli izvajati neobvezen pouk italijanščine. Pouk so vodili učitelji, ki so se kot vojaki bojevali na fronti. V vzgajališča so sčasoma začeli sprejemati tudi predšolske otroke. Celotno akcijo je vodil Francesco Spazzapan, ki je po vojni postal nadzornik v Tolminu. V nekaterih krajih na Kobariškem so torej dobili 'mini' Gentilejevo reformo že sedem let pred pravo.²⁸

5.2 Šolstvo na Primorskem pred fašističnim prevzemom oblasti

Stanje slovenskega šolstva je bilo do prve svetovne vojne zadovoljivo. Po statistikah italijanskega ministra za šolstvo G. Robertija iz leta 1919, je bilo v letu 1913 na območju Julijske krajine 321 javnih in zasebnih slovenskih osnovnih šol ter 677 razredov. Osnovne šole je obiskovalo 46.671 slovenskih učencev, ki jih je poučevalo 1007 slovenskih učiteljev. Po podatkih pridobljenih iz Imenika ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Štajerskem in Primorskem pa je bilo 15. julija 1914 na ozemlju bodoče Julijske krajine 326 javnih osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom ter še deset zasebnih slovenskih osnovnih šol. Ob prihodu Italijanov novembra 1918 so številke izgledale tako: 285 slovenskih osnovnih šol (786 razredov, vključno s hrvaškimi šolami!), 48.160 slovenskih učencev, 745 slovenskih učiteljev. Številna šolska poslopja na Goriškem in v Posočju je razdejala prva svetovna vojna, čemur lahko pripišemo počasnejši napredek šolstva. Vseeno so številke iz leta 1918 prenizke glede na pričakovani razvoj. Zakaj številke o slovenskih šolah, učencih in učiteljih leta 1918 niso višje? Kljub obljubi vojaškega guvernerja, da bo Italija dala Slovanom več šol, kot so jih imeli v Avstriji, se je zgodilo ravno nasprotno. Že takoj po okupaciji so začeli ukinjati slovenske in hrvaške šole v Istri (40 hrvaških šol v Istri je bilo zaprtih že v prvih dneh okupacije). Število zaprtih slovenskih in hrvaških šol v Istri je kmalu naraslo na 149. Minister za šolstvo je kot razlog za tako početje navajal novo strukturo prebivalstva v Julijski krajini. Po vojni nova oblast ni dovolila obnove slovenskih srednjih šol v Gorici in Pazinu, v Trstu je

---

²⁷ Lavrenčič Pahor, Minka: Primorski učitelji. 1914-1941. (Trst 1994), 14-30 (dalje: Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji).

²⁸ Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 312-313.

delovala le privatna trgovska šola. V zameno so odprli učiteljišče v Tolminu in nižjo gimnazijo v Idriji. Srednje šole so umaknili na periferijo, da bi dokazali italijanski značaj mest. V številnih šolah se je zamenjal učni jezik. Razlog ni bila sprememba zakonodaje ali kaj podobnega, temveč zmanjšanje števila slovenskih učiteljev. Številni so namreč zbežali v Kraljevino SHS, saj so bili doma odpuščeni zaradi političnih pritiskov (silili so jih k včlanitvi v fašistično organizacijo in fašistični sindikat). Njihova prazna mesta so zasedali italijanski učitelji, ki niso znali slovensko, tako da je pouk poslej potekal v italijanščini. Zmanjšali so tudi število razredov, čeprav je število učencev ostalo približno enako. V enem razredu se je lahko gnetlo od 70 do 80 učencev.²⁹

Zoper ukrepe, ki so bili nastrojeni proti učiteljem, je ostro nastopila Zveza slovanskih učiteljskih društev iz Trsta. O njihovem pogledu na šolsko politiko nove države zgovorno priča članek, ki je nastal po delegacijskem zborovanju zveze v Trstu: *'Zatrli so nam sleherno samoupravo, poitalijančujejo naše šole in našo mladino, razpredli so po naši šolski ustanovi nerazrešljiv birokratičen kaos, bombardirajo učiteljstvo s konfuznimi odredbami, naše šolstvo ubijajo z nesposobnimi nadzorniki, ki so postali nadzorniki radi bogve kakih zaslug – a gotovo ne šolskih, premeščajo učiteljstvo na čisto nezakonite načine, vlačijo ga v tuje kraje, od koder se vrača često bolno in strto na duši in telesu, kaznujejo ga brez vzroka, brez preiskav in zakonite razsodbe, mečejo ga iz službe, šikanirajo ga po vojaških in organih javnega varstva, postavljajo mu mlečnozobe občinske gerente, ki fungirajo kot krajni šolski nadzorniki z vso potrebno 'objektivnostjo' in 'inteligenco', razpuščajo mu društva, ovirajo na vse mogoče malenkostne načine vsako društveno delovanje, zasledujejo vse njegove korake, sestavljajo o njegovem vedenju cele knjige s črnimi pikami, s kratka: spremenili so našo deželo, kjer so vladali nekdanji zakoni v pravi turški pašalik. In vse to imenujejo civilizacijo in svobodo.'*³⁰

Zveza je v duhu takšnih razmer sprejela resolucijo o protestu proti preganjanju učiteljstva. Bila je sprejeta soglasno in z odobravanjem. Če bo vlada nadaljevala s kršenjem zakona, bo 'učiteljstvo izvajalo posledice'.

Na ostalih šolah, kjer je bila slovenščina še vedno učni jezik, so takoj po okupaciji uvedli italijanščino kot obvezen učni predmet. Običajno so poučevanje tega predmeta zaupali

---

²⁹ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 47-49; Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu, 69-70; Kacin-Wohinz, Milica: Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928, 1. knjiga (Ljubljana 1977), 262 (dalje: Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje); Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 13.

³⁰ Vojščak, Delegacijsko zborovanje 'Zveze slovanskih učiteljskih društev' v Trstu, Učiteljski list, letnik 1, številka 12, 1920, 1.

ljudem, ki niso znali jezika učencev in so bili v številnih primerih brez ustrezne pedagoške izobrazbe. Takim učiteljem so pravili *specialisti*, za svoje raznarodovalno delo pa so prejeli nagrade. Tovrstni ukrepi so značilni predvsem za Istro, medtem ko se je na goriškem podeželju leta 1922 vzpostavilo predvojno stanje.³¹

Polemiko o drugem deželni jeziku v šolah je v Učiteljskem listu sprožil A. Urbančič. Trdil je, da drugi jezik ni bil uveden zaradi koristi in uporabnosti ampak zato, da bi močnejši element nadvladal šibkejšega. Postopek izkoreninjenja domačega jezika iz šol naj bi bil povsod enak. Najprej je domači učitelj poučeval drugi jezik ob nadzorstvu tujejezičnega nadzornika, ki je ugotovil, da domači učitelj ni primeren, zamenjal ga je italijanski učitelj, ki je seveda znal le svoj jezik in tako je ves pouk začel potekati v drugem jeziku. Urbančiču je oporekal Ferdinand Kleinmayr, češ da druge jezike poučujejo na gimnaziji in bi lahko s podobno prakso začeli tudi na ljudskih šolah. Urbančič je bil mnenja, da je smoter in namen ljudske šole popolnoma drugačen, če bi se rad kdo učil tujih jezikov, naj za to poskrbi sam ne pa šola. V polemiko je posegel še Milan Cerkvjenik. Postavil se je na stran Kleinmayrja s trditvijo, da ni nobenega strahu pred raznarodovanjem. Urbančičev argument, da spada učenje jezikov le v srednje šole je ovrget, s tem, da morajo tudi nižji uslužbenci vsaj za silo znati drugi deželni jezik. Kleinmayr je bil mnenja, da bi neznanje drugega jezika pripomoglo k večji prisotnosti Italijanov v uradniških in drugih službah, saj bi bili Slovenci omejeni le na svoj jezik.³²

Približno leto dni po tej polemiki, je bil v Učiteljskem listu objavljen članek, ki se sprašuje o smiselnosti uvajanja italijanščine kot učnega predmeta v zakotne enorazrednice in dvorazrednice. Ljudje tam že prej niso uporabljali nemščine, zato tudi zdaj ni nobene potrebe, da bi znali italijansko. Njihovo kmečko življenje se namreč odvija na območju dveh ali treh občin, za kar ni potrebno znanje drugega jezika. Če bi morali ti ljudje v vojsko, bi se že tam naučili najosnovnejših fraz. Otroci naj se najprej naučijo materinega jezika in šele potem v višjih šolah tujega. Tam, kjer so učili nemščino, naj se preprosto uvede italijanščino.³³

Učiteljski list je bogat vir informacij o stanju šolstva na Primorskem. Izdajala ga je Zveza jugoslovenskih učiteljskih društev s sedežem v Trsu. Zveza je bila ustanovljena 1. - 2. februarja 1920, prav z namenom združiti vsa učiteljska društva zasedenega ozemlja in braniti

---

³¹ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 47-49; Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovenci v zamejstvu, 69-70; Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje, 262.

³² Polemika je potekala v Učiteljskem listu (letnik 1, številka 5 in 6, 1920).

³³ Severus, Zopet italijanščina v naših šolah, Učiteljski list, letnik 2, številka 3, 1921, 1.

pravice slovenskega in hrvaškega šolstva. Že v prvi številki lista je moč zaslediti, da je oblast z lepimi besedami obljubljala podporo slovenskemu šolstvu: *'Višji šol. nadzornik Pasquallis se zahvaljuje učiteljstvu za povabilo, prinaša pozdrave gen. civilnega komisarja in osrednje vlade, ter obljublja vsestransko podporo stremljenju učiteljstva glede slovenskega šolstva. Poudarja tudi potrebo edinstvenega nastopa vsega učiteljstva v kulturno-moralno korist prebivalstva novih državnih pokrajin.'*³⁴

Zanimiva je kritika novih beril za ljudske šole, ki jo je v 4. in 5. številki prvega letnika zapisal Fr. Ločniškar. Nova berila je oblikoval De Michelli, na kar so se slovenski učiteljski krogi burno odzvali. Tudi Ločniškar je zgrožen, da berila za slovenske otroke piše tujec, ki ne pozna ne duše naroda, ne njegove preteklosti ali književnosti. Poleg tega De Michelliju očita zastarele metode pri pedagoškem pristopu in neustrezno selekcioniranje besedil, ki naj bi bila neprimerna za določeno starostno skupino. Ločniškar se pritožuje tudi nad številnimi slovničnimi napakami in neustrezno uporabo slovničnih pravil, kar je razumljivo, saj je De Michelli tujec. Berila naj bi bila tudi izredno siromašna glede predstavitve slovenskega narodnega izročila in opisov slovenskih pokrajin. Ločniškar pod kritiko potegne črto: *'De Michellijeva 'Berila' niso v svoji celoti niti od daleč primerna visokemu razvoju naše šolske literature in so omadeževanje naše kulture.'*³⁵

Berila za slovenske ljudske šole so seveda prihajala tudi izpod peres slovenskih avtorjev. Slovenska berila je založila *Editoriale Libreria* iz Trsta. Za šolsko leto 1922/23 so predvidevali Drugo berilo in slovnico za drugi razred. Berilo sta sestavila in uredila Ferdo Kleinmayr in Hinko Medič, slovnico pa Engelbert Gangl. Peto berilo za peti in šesti razred so sestavili in uredili Fran Lošnikar, Matej Mikuž, Ferdo Kleinmayr, Sidonja Krapševa, Kenič, Janko Samec, Ivan Danev in drugi. Za računsko knjigo naj bi začasno rabili Fiamin-Benollijevo Računico, ki jo je v slovenščino prevedel Ferdo Kleinmayr. Prav v tem šolskem letu je na oblast prišel Mussolini, tako da je na mestu vprašanje, ali so ta berila sploh prišla v poštev.³⁶

Po prvi svetovni vojni italijanska oblast ni obudila okrajnih šolskih svetov, ki so jih poznali v nekdanji Avstro-Ogrski. Po mnenju Ivana Slaka je bil to eden od razlogov, da so se po vojni dogajale številne nepravilnosti. Za prva povojna leta je bila značilna rekonstrukcija porušenih

---

³⁴ Neznani avtor, Ustanovitev 'Zveze jugoslovenskih učiteljskih društev' v Trstu. Uvodna beseda., Učiteljski list, letnik 1, številka 1, 1920, 2.

³⁵ Ločniškar Fr., De Michellijeva 'Berila' za ljudske šole, Učiteljski list, letnik 1, številka 5, 1920, 1.

³⁶ Neznani avtor, Nova berila za slovenske ljudske šole, Učiteljski list, letnik 3, številka 19-20, 1922, 149.

šol, slaba organiziranost učiteljev, urniki niso bili stalni, primanjkovalo je učil, zvezkov in celo kuriva za mrzle zimske dni. Šolska dejavnost bi lažje potekala, če bi zanjo skrbeli ljudje, ki imajo vsaj nekaj stika z ljudstvom, ne pa komisarji v oddaljenih pisarnah. Okrajne šolske svete so ponovno uvedli leta 1921, ko je bilo napravljene že veliko škode, še posebej, kar se slovenskega učiteljstva tiče. Prve mesece po vojni nekateri niso dobivali plač in zaradi svojega nezadovoljstva postali še bolj nezaželeni. Po Slakovem mnenju so bili okrajni šolski sveti obujeni prepozno, 'saj je medtem steklo v morje že preveč vode'. Bili so drugače organizirani kot prej, ljudstvo je bilo slabše zastopano. V starih pokrajinah Italije so imeli drugačen občinski volilni sistem kot na Primorskem, kar se je odražalo tudi na drugačni sestavi okrajnih šolskih svetov. Učitelji v Julijski krajini niso imeli pravice biti voljeni v občinske zastope in so bili tako prikrajšani v svojih pravicah pri soodločanju o šolskih zadevah. Slak je upal, da bo taka ureditev trajala le do naslednjih volitev, saj bi v nasprotnem primeru slovenskemu šolstvu prizadejali še večjo škodo. Po mnenju Maria Stante so si bili učitelji za nastalo situacijo krivi tudi sami. Zapirali naj bi se v egoističen korporativizem in se prištevali k privilegiranemu sloju, namesto da bi ustanovili svoj sindikat in se preko njega borili za pravice. Kajti tudi učitelj je delavec, resda duševni, a še vedno delavec. Stanta svari pred povezovanjem z meščanskimi strankami, kar je storilo italijansko učiteljstvo. Boljša izbira naj bi bila delavska stranka. Razredni boj je Stanta preselil v šolske klopi oz. za učiteljske katedre.³⁷

Kakšen je bil pogled na šolstvo v Julijski krajini tik pred Mussolinijevim prihodom na oblast? Skozi oči ustvarjalcev Učiteljskega lista ne preveč optimističen. Resda je nova oblast s številnimi okrožnicami zagotavljala avtonomijo za slovensko kulturo in šolstvo. Tudi ustava Italije je bila ena najbolj svobodomiselnih v Evropi. Toda vse to je pisalo le na papirju. Dejansko stanje je bilo drugačno. Do nepravilnosti je prihajalo že pri sprejemanju šolskih beril. Skozi roke recenzentov so neuspešno romala številna kvalitetna berila, medtem ko so za učne ure določali berila vprašljive pedagoške vrednosti. Velik problem je predstavljalo šolsko nadzorništvo. Tega naj praktično ne bi bilo. Učenci neke šole so lahko šolskega nadzornika videli le enkrat na leto ali pa še to ne. Nevestno opravljanje dela šolskih nadzorništev je negativno vplivalo na kvaliteto poučevanja, saj so lahko neprimerni učitelji opravljali delo brez sankcij. Šolski nadzorniki so bili Italijani, ki jim ni bilo mar za kvaliteto pouka v slovenskih šolah. Veliko bolj vestno bi to delo opravljali Slovenci. V šolskih okrajnih svetih

---

³⁷ Slak, Ivan: Okrajni šolski sveti, Učiteljski list, letnik 2, številka 4, 1921, 1; Stanta, Mario: Slovanskemu učiteljstvu Julijske Benečije, Učiteljski list, letnik 3, številka 3, 1922, 18.

je bil deficit predstavnikov ljudstva, kar je pomenilo nepoznavanje lokalnih okoliščin in posledično neprimerne odločitve svetov. Političnemu preganjanju slovenskih učiteljev ni bilo videti konca. Izgubljali so službe ali pa bili premeščeni brez vsakršnih tehtnih razlogov. Šolstvu je vladal birokratski absolutizem. Uradniki, ki so bili nepoučeni o šolskih zadevah so odločali o vsem, ne da bi se posvetovali s stroko. Stanje pa se je le še poslabšalo.³⁸

5.3 Šolstvo na Primorskem v dobi fašizma

5.3.1 Od pohoda na Rim do Gentilejeve reforme

Po Mussolinijevem prihodu na oblast je v zraku še vedno visela odločitev o preureditvi osnovnega šolstva Julijske krajine glede na ostale (stare) province Italije. Že vsa štiri leta po aneksiji Primorske sta se kresali dve mnenji. Nekateri so zagovarjali predlog, da se obdržijo pozitivni elementi stare avstro-ogrske šolske zakonodaje. K temu bi dodali le, kar je pri italijanskem šolskem zakonu boljšega. Nasprotniki tega mnenja so trdili, da je najbolje, da se ureditev osnovnega šolstva v Julijski krajini povsem izenači s starimi italijanskimi provincami. Na 16. kongresu organizacije *Unione Magistrale Nazionale* v Trstu, ki se je odvijal od 8. do 11. novembra 1922, sta bili predstavljeni obe tezi. Prvo je zagovarjal Pasqualis, drugo pa Varrano. Sklenili so, da se za vse nove pokrajine uvede šolska zakonodaja, ki je veljala tudi za stare pokrajine, dokler ne bo sprejeta nova poenotena zakonodaja. Poleg tega so razpustili obstoječe okrajne šolske svete in jih na novo preoblikovali ter obdržali šolsko obveznost do 14. leta. Spričevalo za poučevanje na ljudskih šolah pridobljeno na učiteljskih v novih pokrajinah je bilo izenačeno s spričevalom pridobljenim na enakovrednih šolah v starih pokrajinah. Razpust šolskih svetov je pomenil izgubo ljudskega glasu, ki je bil že tako ali tako šibek. Italijanska oblast je to storila, ker se je bala, da bi okrajni šolski sveti postali protiitalijanska ognjišča. Če je bil namen, da država v celoti prevzame šolstvo v svoje roke, s tem v Julijski krajini ne bi bilo nikakršnih težav, saj je bil vpliv občin že tako neznamenit.³⁹

V širšem oziru je nova vlada razpravljala o treh ključnih točkah šolskega ministrstva: o vprašanju verouka v šolah, o reformi šole v upravnem smislu in o osnovanju državnega

³⁸ Neznani avtor, 1922/23, Učiteljski list, letnik 3, številka 28, 1922, 217-218.

³⁹ Neznani avtor, Učiteljski list, letnik 3, številka 33, 1922, 257-258.

učiteljskega sindikata. O prvem vprašanju se do takrat ni resno razpravljalo. Minister Gentile je bil mnenja, da je verska vzgoja otrokom potrebna le prehodno. Razvoj človeka ima razne stopnje in verski nauk naj bi bil le ena od teh. Otrokom bi poenostavljeno razložili najskrivnostnejša vprašanja človeštva. Takoj, ko bi učenec postal samostojnejši, se mu mora pustiti svoboda, da se otrese verskih dogem in preide v moderni ateizem. Za Gentileja je bila religija premagano stališče, zato niti ni razpravljaj o etični vsebini krščanstva. Tu je moč zaznati duhovno navezanost fašizma na italijanski futurizem. Zapustiti stari, tradicionalni svet in vstopiti v novega z močjo, vojno in stroji. Verjetno se je naslanjal tudi na Nietzscheja in njegovo misel o smrti Boga in rojstvu novega človeka – nadčloveka. Mogoče pa je vse skupaj videl le v duhu liberalizma, ki se je še nedolgo od tega krčevito boril proti verouku v šoli. Jasnejšo sliko rešitve vprašanja verskega pouka bi prinesla uvedba nove šolske reforme, ki pa se je nekoliko zavlekla. Kar se tiče šolske uprave, je bil problem v velikosti šolskih pokrajinskih uprav. Kljub temu, da so bile majhne, so imele polne roke dela, saj se je med njimi razpasel hud birokratizem. Zato so razmišljali o zmanjšanju števila uprav in povečanju njihovega delokroga. Istočasno bi uvedli decentralizacijo, v kateri bi imeli nadzorniki in didaktični ravnatelji (*Direttore didattico*) večjo moč. Ali se bodo znotraj okrožji didaktičnih ravnateljev ustanovili šolski sveti iz zastopnikov občine in učiteljstva, še ni bilo jasno. Tretje vprašanje je zadevalo ustanovitev učiteljskega sindikata. V celi Italiji je bilo več učiteljskih organizacij, ki so se razlikovale po svetovnih in političnih nazorih in posledično tudi pri reševanju šolske problematike. Postavilo se je vprašanje, ali bi te organizacije bolje sodelovale ločeno ali bi bilo bolje ustanoviti večjo organizacijo, kamor bi se zlile vse manjše. Tudi to vprašanje je ostalo odprto.⁴⁰

Sredi leta 1923 Gentilejeva šolska reforma še vedno ni bila izvedena, čeprav so jo napovedali že za nekaj mesecev prej. Vseeno so njene podrobnosti postajale bolj jasne. Šolsko obveznost so nameravali podaljšati (oz. skrajšati) na pet let. V starih provincah Italije bi to pomenilo, da se šoloobveznost na podeželju podaljša za dve leti oz. skrajša za eno leto na meščanskih šolah. V Julijski krajini bi odpadlo eno šolsko leto, na Tirolskem pa celo tri, saj je bila tam mladina, po nekdanjem avstro-ogrskem zakonu, dolžna obiskovati šolo do 14. leta. Reforma bi pomenila korak naprej za stare province, še posebej za jug Italije, ki je bil, kar se šolstva tiče, zelo zanemarjen, velik delež prebivalstva je bil nepismen. Najbrž je bil to tudi namen reforme. Jug naj bi bil deležen tega, kar mu je prej primanjkovalo na račun severa, ki se je skozi zgodovino razvijal v ugodnejših gospodarskih in kulturnih okoliščinah. Absolutno pa je

---

⁴⁰ Neznani avtor, Troje vprašanj, Učiteljski list, letnik 4, številka 10, 1923, 73-74.

to pomenilo nazadovanje za šolstvo novih pokrajin, saj se jim je skrčilo število šolskih let. Še vedno pa ni bilo jasno, kakšna bo nova šolska uprava, pravni status učiteljstva in učni načrti. Omenili smo že decentralizacijo šolstva, a še vedno ni bilo določeno, kako bi ta decentralizacija izgledala. V Zvezi jugoslovenskih učiteljskih društev so obsojali nasilno izključevanje javne razprave, saj je šolstvo vendarle zadeva celotne javnosti. Če je reforma v izostanku zaradi sporov v ozadju, je nepravilno, da se javnosti preprečuje poseganje v debato z izgovorom, da se mudi z dokončanjem in uveljavitvijo reforme.⁴¹

5.3.2 Gentilejeva reforma

Obrat politike v desno je pomenil tudi spremembe v snovanju šolskega sistema. Zagrizenega katoličana Croceja je na vrhu šolskega ministrstva zamenjal filozof idealist ateist Giovanni Gentile, ki je že prej služboval na tem ministrstvu. Začel je pripravljati reformo, ki bi šolstvo obarvala bolj patriotsko. Zanimivo je, da je imel v načrtu uvedbo verouka v šolah, čeprav je bil ateist.⁴²

Kdo je bil Giovanni Gentile? Do njegovega prevzema funkcije šolskega ministra Kraljevine Italije je bil Gentile Evropi skorajda popolnoma neznan. Skupaj z Benedettom Crocejem je urejal znano revijo *La Critica* in ob tem rasel v misleca in pedagoga. Tako Croce kot Gentile sta izhajala iz istega filozofskega ideala povzetega iz nemških in italijanskih duhovnih tradicij. Oba sta se borila proti pozitivizmu, akademiji in dolgočasnemu tradicionalnemu zgodovinskemu študiju. Ob skupnem delu so se polagoma začela kazati nasprotja v njunih močnih osebnostih. V prvih letih rušenja in kritike dotedanje filozofske kulture je Gentile stal nekoliko bolj ob strani močnejšemu Croceju, kasneje pa se je osvobodil njegovega vpliva in našel svojo pot. Postal je kritik Crocejevega idealizma in s krepitvijo svoje filozofske misli vplival tudi na preoblikovanje šole in njenega dela. Croce in Gentile sta bila hkrati bojavnika in sodelavca, oba sta sledila svoji filozofski misli: *'Dočim je izhodišče Crocejevega sistema, ki ga je obrazložil v knjigi 'Estetica', v zgodovinski in literarni vzgoji, je nastavljal Gentile svojo miselno pot, obrazloženo v knjigi 'Scuola e Filosofia', iz vzgoje v šoli. Središče Crocejevega*

---

⁴¹ Neznani avtor, Šolska preuredba, Učiteljski list, letnik 4, številka 16, 121-122.

⁴² Neznani avtor, Na desno, Učiteljski list, letnik 4, številka 2, 1923, 9-10.

*sestava je ideja literature, Gentile pa mu je postavil nasproti idejo vzgojnosti. Pri Croceju prevladuje vedno le estetski moment, dočim ostaja Gentile vedno le učitelj, pedagog.*⁴³

Gentile je bil velik poznavalec italijanske filozofije in hkrati ustvarjalec njene zgodovine. Analiziral in razložil je mišljenja važnejših in tudi manj pomembnih italijanskih filozofov. Ob tem je poudaril njihovo prvobitnost, originalnost in karakteristiko. Po njegovem mnenju lahko iščemo začetke moderne italijanske filozofije v *Rinascimentu* (Telesio, Bruno, Vico, Campanella), ki je konkreten, zgodovinski in idealističen ter tvori nekakšen uvod do Hegla in Kanta. Tako je Gentile svetu predstavil bistvo italijanske filozofije, ki nosi tudi bistvo italijanskega naroda. Poleg tega je bil dejaven tudi na pedagoškem področju. Uničil je mit, da je pedagogika nekakšna znanost nad znanostmi, da je pedagogika ključ, ki se ga da uporabiti pri vsakem študiju. Iz šol je izgnal znanost podano v suhoparnih formulah in vse mehanizme, ki naj bi šteli, merili in seštevali vsebino duha: *'V pedagogiko je vpeljal neko višje pojmovanje, poistovetil jo je s filozofijo; dokazal je, da bo le tisti pouk učitelja uspešen, če res v njem živi; zato je po njem potrebno da učitelj svojo duševno last vedno obnavlja in širi. Zato ni soditi učitelja več iz pedagoških vidikov, ampak iz vidika njegove splošne izobrazbe; zakaj Gentileju je ves svet odprta knjiga, iz katere je črpati duševnih snovi za šolo in učence. Obsodil je tedaj vse, kar je bilo v šoli doslej mehničnega dela. Izgnal je iz nje vse programe, pomožne knjige, če naj jih ne oživlja živa učiteljeva beseda.*⁴⁴

Zelo zanimiv je Gentilejev pogled na religijo. V verskem pogledu je, tako kot Croce, hegeljanec, saj zanj filozofija zajema tudi verstvo, ki je nekakšen ljudski filozofski nauk. Za verski nauk se je zavzel veliko bolj kot Croce, saj se je zavedal velikega pomena verskega čustva v človekovem življenju in ga je zato skušal utrditi pri otrocih že v ljudski šoli. Njegov pogled na Boga in religioznost so poimenovali 'mistični ateizem'. Ni verjel v transcendentalnost Boga in neumrljivo dušo, a se je zavedal pomena obeh idej. Za neumrljivost človeka je smatral večnost njegovega dela. Zanj je bil Jezus filozof, katerega resnice so v modernem idealizmu pridobile na vrednosti. Gentile je bil zelo prepričan v absolutno vrednost človeške biti. Poudarjal je enotnost duha, v nasprotju s Crocejem, ki je poudarjal duh v njegovi različnosti. Konkretno se je na pedagoškem področju boril za enakopravnost javnih in zasebnih srednjih šol, saj je bil mnenja, da obubožana država sama ne

---

⁴³ Neznani avtor, Giovanni Gentile in njegovo delo, Učiteljski list, letnik 6, številka 7, 1925, 51.

⁴⁴ Prav tam, 51.

more dvigniti šolstva na višji nivo. Naletel je na odpor, saj naj bi s tem pridobili le krščanski socialisti, ki so edini imeli dovolj sredstev za vzdrževanje lastnega zasebnega šolstva.⁴⁵

Vsi ukrepi, ki so omejevali delovanje slovenskega šolstva na Primorskem, so bili le priprava na najtemeljitejšo reformo. V nekaterih dokumentih je govora o 'zakonu Casati', ker je osnutek novega zakona pripravila komisija pod vodstvom Alessandra Casatija. Toda kmalu se je uveljavil izraz Gentilejeva reforma ali reforma Gentile. Reforma je obsegala celotno šolstvo. O reformah srednjega šolstva govori posebno poglavje (5.3.12). Zakon o osnovnih šolah je nosil naslov Uredba šolskih stopenj in učnih programov ljudskošolskega pouka. Gentilejeva šolska reforma je dokončno pomenila konec slovenskih osnovnih šol. S kraljevim odlokom št. 2185 so jo sprejeli 1. oktobra 1923. V njej je bilo določeno: *'da bo s šolskim letom 1923/24 v prvih razredih vseh osnovnih šol s tujim jezikom italijanščina učni jezik. V naslednjem letu bo ista določba veljala za druge razrede in tako postopoma dalje leto za leto, dokler ne bo v skladu s številom razredov italijanščina učni jezik na vseh osnovnih šolah. Preskrbljeno pa bo za pouk drugega jezika.'*⁴⁶

Pojavilo se je vprašanje, kateri otroci spadajo v prvi razred, ki mu je bil po zakonu določen italijanski učni jezik. Šolske oblasti so za prvi razred štele vse razrede, ki jih je v eni avli poučeval en učitelj. Starši so temu nasprotovali in so smatrali, da se za prve razrede šteje le tiste učence, ki so prvo leto v šoli. Šolski inšpektor je nejasnost razrešil tako, da je potrdil pravilnost prve razlage. V tistih razredih, kjer je še vedno potekal pouk v slovenščini, je bila italijanščina obvezen učni predmet. Brez opravljenega izpita italijanščine ni bil možen vpis v višji razred. Reforma je pomenila konec slovenskega šolstva na Primorskem v najmanj osmih letih od njenega sprejema. Ker pa je reforma znižala šolsko obveznost z 8 na 6 let, so slovenski razredi izginili že s šolskim letom 1928/29. Večina šol te letnice ni dočakalo, saj so bile že prej uspešno poitalijančene. Slovenščina bi se po zakonu vseeno morala obdržati vsaj kot učni predmet. Reforma je predvidevala pouk tujega jezika v dodatnih urah. Oblasti so poskrbele, da je bil ta pouk kar se da okrnjen. Prošnje staršev so največkrat ignorirali, za ta pouk so določili čas, ki je bil za otroke neprimeren, izvedba tega pouka je potekala le ustno, brez branja in pisanja. Pogosto ta pouk ni mogel potekati, ker enostavno ni bilo usposobljenih učiteljev, saj so veliko Slovencev odslovili, italijanski učitelji pa niso znali slovenskega jezika. Kraljevi odlok št. 2191 je 22. novembra 1925 tudi uradno odpravil ta dodatni pouk. Edina, ki je preživela druge slovenske šole, je bila zasebna slovenska šola v Trstu, ki je bila

---

⁴⁵ Prav tam, 51-52.

⁴⁶ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 50.

ostanek nekdanjih šol Družbe sv. Cirila in Metoda. V šolskem letu 1930/31 so sprejeli odlok o njenem zaprtju. Vse province Julijske krajine so bile pod enotno šolsko upravo, ki jo je predstavljalo kraljevo skrbništvo *Regio Provveditoriato agli studi*. Bilo je neposredno podrejeno ministrstvu za izobraževanje, sedež pa je imelo v Trstu. Skrbništvu je bilo podrejenih enajst šolskih okrožij, ki pa se niso skladala z upravnimi mejami. Vsako šolsko okrožje je nadzoroval šolski nadzornik. Gentilejeva šolska reforma naj bi poenotila šolstvo v vsej kraljevini Italiji. Toda v Julijski krajini se je ohranila šolska obveznost do 14. leta, kar je drugod po državi v veljavo stopilo šele leta 1928. Ker je bila po novem zakonu šola šestletna, so otroci zaključili osnovno šolanje že pred 14. letom. Ustanovili so dvoletne ali triletno pripravljalne strokovne šole (*scuole d'avviamento*), da so se otroci lahko šolali do konca šolske obveznosti. Ker so te šole ustanovili po središčih, je bila večina slovenskih otrok izključena iz tega pouka. Zato so prišli do preproste rešitve. Otroci, ki niso mogli obiskovati pripravljalnih strokovnih šol, so preprosto ponavljali zadnji razred osnovne šole. Oblasti so se ukvarjale z načrtom, po katerem bi morali slovenski otroci dvakrat obiskovati prvi in drugi razred osnovne šole, da bi bolje osvojili znanje italijanskega jezika. Namesto, da bi s dopolnitvijo zakonodaje popravili tovrstne napake, so jih raje popravljali na račun otrok.⁴⁷

Z novo reformo so želeli dvigniti tudi stopnjo izobraženosti učiteljstva. Sploh v starih italijanskih pokrajinah so bili učitelji pogosto tarča posmeha zaradi svoje neukosti in so velikokrat nastopali kot lik v gledaliških komedijah. Slovenski učitelji so bili deležni malo boljše izobrazbe. Na štiriletnem učiteljišču so obiskovali predavanja številnih predmetov, niso pa dobili tistega širokega znanja, ki učiteljskemu poklicu pritiče. Številni so si sami prizadevali za izboljšanje svoje izobrazbe ali pa so sodelovali v raznih organizacijah. Tik pred začetkom vojne je bila stopnja samostojnega in organiziranega izpopolnjevanja na visokem nivoju, prednjačile so učiteljske knjižnice. Tudi po vojni se je ta trend nadaljeval. Zveza jugoslovenskih učiteljskih društev je od leta 1922 organizirala samoizobraževalni tečaj, ki ga je spremljalo izobraževalno delo po krožkih. Oblast je po celi Italiji takšna učiteljska prizadevanja podpirala, le v Julijski krajini je v njih videla nevarnost.⁴⁸

---

⁴⁷ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 50-63; Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje, 266-287.

⁴⁸ Neznani avtor, Proti civilizaciji, Učiteljski list, letnik 6, številka 6, 1925, 43.

5.3.3 Podrobnejši vpogled v novo reformo

V Učiteljskem listu so v več številkah objavljali določila nove šolske zakonodaje. Osredotočili so se predvsem na člene, ki so pomembni za učitelje, nekatere manj pomembne pa izpustili. Ena najpomembnejših novosti je bila zagotovo sprememba delokroga. Pokrajinski šolski svet, šolske deputacije in vladne delegacije so bile odpravljene, delokrog se je prenesel na proveditorate, šolske nadzornike in didaktične ravnatelje. S tem so želeli šolsko upravo poenostaviti in decentralizirati. Pri vsakem proveditoratu so osnovali šolski svet in disciplinarni svet. Šolski svet so sestavljali proveditor, predsednik, zdravnik in štiri od ministrstva imenovane osebe, ki so se spoznale na osnovno šolstvo. Disciplinarnemu svetu je predsedoval proveditor, poleg tega je imel še funkcionarja šolskega urada, dva člana šolskega sveta, občinskega didaktičnega ravnatelja in učitelja osnovne šole. Pravni položaj učiteljstva je urejal poseben odlok, ki je vseboval 33 členov. Določal je podrobnosti o razpisih služb, imenovanjih učiteljev, premeščanjih, povišanjih, odslovitvah in nadomestitvah. Službe so razpisovali na dve leti, potrebno je bilo opraviti pisni izpit iz pedagogike in ustno izpraševanje. Učiteljstvo je imenoval študijski proveditor glede na rezultate testiranj. Popolnoma novi predpisi so začeli veljati glede dopustov, odpuščanj in nadomestitev. Šole naj bi razvrstili po posebnih tipih. Tretji člen je določal, da se verouk poučuje v osnovnih in dopolnilnih šolah, izvajali naj bi ga laiki. Najpomembnejši od vseh je bil famozni četrti člen, ki je dajal absolutno prednost poučevanju v državnem jeziku in s posebnim dopolnilnim urnikom omejeval poučevanje v manjšinskih jezikih. Veliko šolskih ur so namenili branju in jezikovnim vajam ter petju, ki naj bi širilo in ohranjalo odlično italijansko glasbo.⁴⁹

Členi, ki so sledili, niso bili tako važni za učiteljstvo, zato jih v Učiteljskem listu niso predstavili. Členi 18-22 so govorili o imenovanjih kraljevih proveditorjev, o natečajih za šolske nadzornike in didaktične ravnatelje in o šolah avtonomnih občin. Členi 23-26 so določali delokrog častnih nadzornikov, členi 27-32 pa so govorili o nadzorovalnem osebju. V nadaljevanju je zakonodaja predstavljena natančneje. Najprej so se dotaknili klasifikacije osnovnih šol. Te so lahko kvalificirane ali nekvalificirane, ki se delijo še na provizorične ali podpirane. Za ustanavljanje in vzdrževanje kvalificiranih šol so skrbele šolske uprave ali občine, za provizorične šole so poskrbele razne kulturne ustanove, ki so imele značaj pravnih oseb, podpirane šole pa so odpirali zasebniki in so se deloma vzdrževale tudi z državno pomočjo. Kvalificirane šole so imele med 40 in 60 učencev, provizorične pa med 15 in 40. Če

---

⁴⁹ Neznani avtor, Iz zakonodaje, Učiteljski list, letnik 4, številka 28, 1923, 223-224.

je število učencev provizorične šole preraslo število 40, se je ta prekvalificirala v kvalificirano šolo. Ob tem so, ob primerni odškodnini, vsa oprema in učna sredstva prešla v last občine.⁵⁰

Vsi otroci med 6. in 14. letom so bili šoloobvezni. Tisti starši, ki so bili dovolj premožni, so lahko svoje otroke šolali doma ali na zasebnih šolah in jim jih ni bilo treba pošiljati v javne šole. Taki otroci so morali ob dopolnjenem štirinajstem letu opraviti preizkus na meščanski ali katerikoli drugi šoli, ki je sledila ljudski. Če otroci niso začeli obiskovati šole ob predpisanem času, jih je občina kaznovala z globo v višini dveh lir. Ob dvakratni ponovitvi prestopka se je globa zvišala na 50 lir.⁵¹

S posebnimi členi so določili izvajanje verskega pouka. Ta naj bi se praviloma poučeval v začetnih urah in sicer po eno uro na teden v pripravljalnih razredih, po eno uro in pol na teden v prvem in drugem razredu in po dve uri na teden v ostalih razredih. V nižjih razredih osnovne šole so na drugojezičnih območjih dovoljevali uporabo krajevnih jezikov. Verski pouk so vodili posebni verski učitelji, ki jih je pred šolskim letom izbral didaktični ravnatelj ob posvetu z najvišjim cerkvenim predstavnikom v didaktičnem okrožju. Če posebej usposobljenih učiteljev ni bilo, je poučevanje verouka lahko prevzela druga primerna oseba. Poleg pouka za katoličane je zakonodaja določala tudi verski pouk za predstavnike drugih veroizpovedi. Vprašanje je, kako se je to izvajalo v praksi.⁵²

Ocenjevanje učencev je tako kot danes potekalo z ocenami od 1 do 5, le da je bil vrstni red obraten. Ocena 5 je torej pomenila najslabšo možno oceno, ocena 1 pa najboljšo. Opisno so si ocene sledile v tem vrstnem redu: pohvalno, dobro, zadostno, srednje, nezadostno. Za prestop v višji razred je moral učenec pri vsakem predmetu pridobiti vsaj oceno 3 (zadostno) in ne tako kot danes, ko je dovolj ocena 2 (oz. 4, če gledamo iz zornega kota italijanske šole). V drugi in tretji razred so otroci lahko napredovali tudi, če so imeli največ v treh predmetih zaključeno oceno srednje (4). V tem primeru so opravljali neke vrste popravne izpite. Od petega razreda naprej so morali učenci za prestop v višje razrede opravljati poseben izpit pred komisijo. Ta je bila sestavljena iz razrednega učitelja, didaktičnega ravnatelja (ali pooblaščenega učitelja) in srednješolskega učitelja. Komisija je upoštevala vse, kar je učenec ustvaril med letom. Pri vsakem predmetu je moral učenec pri vsaj dveh članih komisije prejeti oceno zadostno (3), da je lahko napredoval v višji razred. Od tretjega razreda dalje so ločeno ocenjevali uspeh iz petja, risanja in lepopisja ter logičnega branja in recitiranja. Za

---

⁵⁰ Neznani avtor, Iz zakonodaje, Učiteljski list, letnik 5, številka 2, 1924, 14-15.

⁵¹ Neznani avtor, Iz zakonodaje. O šolski obveznosti, Učiteljski list, letnik 5, številka 5, 1924, 37.

⁵² Neznani avtor, Iz zakonodaje. Verski pouk, Učiteljski list, letnik 5, številka 6, 1924, 44-45.

napredovanje v višji razred je moral učenec vsaj pri dveh predmetih pridobiti zadostno oceno. Strožji so bili kriteriji pri ocenjevanju lepega vedenja. V primeru, da učenec ni dosegel vsaj ocene dobro (2), je moral ponavljati razred. Posebej so ocenjevali telovadbo in igro ter higieno in osebno urejenost. Če učenec ni dosegal vsaj zadostnih ocen, sta se morala ravnatelj in učitelj prepričati o zdravstvenih razmerah na otrokovem domu. Poleg poučevanja in vodenja šole sta torej opravljala tudi delo današnjih socialnih delavcev, saj sta v primeru slabih domačih razmer o tem obvestila dobrodelne ustanove (državnih organov pa kot kaže ne).⁵³

V šolskem letu, ki se je začelo s 1. oktobrom, je moralo biti 180 učnih dni. Za izvajanje učnega načrta je bilo načeloma predvidenih 150 dni, za ponavljanje, spraševanje in ocenjevanje pa 30 dni. Zanimivo je, da so bili četrtki načeloma prosti. Uporabljali so jih le za nadomeščanje, če zaradi posebnih razlogov niso mogli izpeljati normalno vseh 180 šolskih dni. Učitelj je moral tekom šolskega leta skrbeti za številne listine. V razrednici (danes bi jo poimenovali redovalnica) so bili podatki o vseh učencih in njihove ocene ter drugi podatki, ki so bili pomembni za pridobitev končne ocene. Prospekt učencev je bila listina, v kateri so bili učenci razvrščeni po zmožnostih, ki se je periodično ugotavljala. Iz gradiva ni mogoče razbrati, po kakšnih zmožnostih so bili razvrščeni in zakaj se je ta prospekt uporabljal. Poleg tega je imel učitelj še letni učni načrt, na koncu leta pa je moral sestaviti sklepno poročilo. Posebej zanimive so bile šolske kronike. V njih najdemo podatke o obisku učencev, njihovih zamudah, zamudah učiteljev, izletih, šolskih praznikih ter posebnih dogodkih javnega življenja, ki so bili v zvezi s šolo. Podobne listine je moral sestavljati tudi didaktični ravnatelj (šolski koledar, statistični podatki o ponavljavcih, poročilo o učnih programih učiteljev didaktičnega okrožja, kronika šol didaktičnega okrožja, poročilo o izpitih). Za slovenske učitelje je bil velikega pomena člen 29, ki je govoril o drugorodnih učiteljih, ki želijo opraviti izpit. Šlo je seveda za izpit iz italijanščine. Izpit so opravljali pred komisijo, ki jo je sestavil kraljevi proveditor. Sestavljena je bila iz učitelja osnovne šole, didaktičnega ravnatelja, šolskega nadzornika in srednješolskega učitelja italijanščine. Izpit je bil sestavljen iz dveh delov, ki sta morala vsak zase trajati vsaj pol ure. Najprej je moral kandidat pokazati primerno

---

⁵³ Neznani avtor, Iz zakonodaje. Presojanje učnih uspehov, Učiteljski list, letnik 5, številka 6, 1924, 45; Neznani avtor, Iz zakonodaje. Presojanje učnih uspehov, Učiteljski list, letnik 5, številka 7, 1924, 54.

stopnjo znanja italijanskega jezika, pri drugi preizkušnji pa je moral kandidat opraviti šolsko uro pred učenci.⁵⁴

Iz obrazca za sestavo šolskega urnika za šolsko leto 1924/1925 lahko razberemo, katere predmete so v šolah poučevali in koliko ur jim je bilo namenjenih. Za verski pouk so v prvih petih razredih namenili približno isto časa (eno šolsko uro in pol ter kasneje dve šolski uri na teden). Verouku niso namenili več časa, saj so pri petju peli nabožne pesmi, pri zgodovini pa so se otroci lahko poučili o pomembnih svetih možeh. Petju, risanju, pisanju in recitaciji je pripadalo med štiri in pet šolskih ur, le v drugem in tretjem razredu sta bili za te predmete predvideni le dve šolski uri in pol. Število šolskih ur za branje, pisanje in vaje v jeziku se je postopoma zmanjševalo, saj so smatrali, da je jezik pomemben sestavni del vseh učnih predmetov. Pravopisa so se učili le v drugem in tretjem razredu po dve šolski uri, računstvo, geometrija in knjigovodstvo pa so imeli v vseh razredih pomembno vlogo. Telovadbi in higieni so namenili kar precej časa, sploh v prvih razredih šolanja, ki so jim dodali še vrtnarstvo, ročna dela in igre. Naravoslovje, zemljepis in zgodovino so se učili le v četrtem in petem razredu, spoznavanju pojmov iz gospodarstva in prava so namenili eno šolsko uro v petem razredu. Tedensko so imeli v prvem razredu 35 ur v ostalih pa 25 ur pouka. Ob tem je potrebno dodati, da je šolska ura do tretjega razreda trajala trideset minut.⁵⁵

5.3.4 Prvi rezultati

V Zvezi jugoslovenskih učiteljskih društev so pod prvo šolsko leto nove reforme potegnili črto. Ugotovili so, da se je po vsej državi proti njej dvignil upor, nekje manjši, drugje večji. Največja napaka je bila določba o uvedbi državnega jezika v šole, ki je prišla nepričakovano in v odsotnosti dialoga s prizadetimi manjšinami. Zavrgla je princip uspešnega šolanja, ki je možno le z maternim učnim jezikom. Poleg tega je reforma poslabšala pravni status učiteljstva in uničila šolsko upravo ter jo nadomestila z novo, ki je bila popolnoma brez vpliva ljudstva, kar je nedopustno glede na to, da šola kot ustanova zadeva predvsem ljudstvo. Nova reforma je v Julijski krajini naletela na odpor, ki pa ni prinesel rezultatov: *'Tako smo dobili lansko jesen obsežno gibanje v pokrajini, prvo, ki se je pokazalo v večjem slogu in ki je zajelo*

---

⁵⁴ Neznani avtor, Iz zakonodaje. Učni dnevi., Sestava šolskih listin, Učiteljski list, letnik 5, številka 7, 1924, 54-55.

⁵⁵ Neznani avtor, Iz zakonodaje. Učni načrti in didaktični predpisi osnovne šole, Učiteljski list, letnik 5, številka 9, 1924, 70-71.

vse sloje in stranke. Oglašali so se protesti, predlagale so se peticije, sledile so preiskave, kazni, spori, časnikom pa, ki so nastopili proti gotovim določbam reforme, se je naprtila izvorna dvojezičnost. A šolska preuredba se je skušala vzdržati nespremenjena, vzlic nekaterim zagotovilom, da se kolikor toliko spremeni. Še le pozneje so se začele uvajati spremembe, ki pa so za osnovnošolsko reformo vse prej ko bistvene, zakaj ni se ublažil niti glasoviti četrti člen, niti se ni izboljšala uprava s tem, da bi se pritegnilo k njej ljudstvo, po modernem nazoru, da naj sestoji vsaka avtoriteta iz ljudske in vladne obenem. Stvari so šle svojo pot, pod železnim pritiskom določil, in ž njimi so šli uspehi in neuspehi.⁵⁶

Po enem letu se ljudstvo nikakor ni sprijaznilo z novo reformo. Dva najhujša ukrepa, ki ju nikakor niso mogli sprejeti sta bila italijanski učni jezik in prenovljena uprava brez ljudskega vpliva. Piko na i je postavilo še nadaljevanje preganjanja slovenskega učiteljstva. Odpor proti reformi se je lepo kazal v tem, da so starši, kjerkoli je bilo to možno, vpisovali otroke v tiste maloštevilne učne ure slovenskega jezika. Z vsakim letom in vsakim slovenskim razredom manj je bil ta upor staršev vedno večji. V Učiteljskem listu zaključijo pregled prvega leta reforme z ugotovitvijo, da se bo ta izkazala kot uspešna in se ne bo spreminjala, ali pa se bo pokazala kot zgrešena in ob prvem večjem pretresu propadla.⁵⁷ Z naše perspektive ne moremo reči, da je bila reforma ravno uspešna. Ni prinesla velikih asimilacijskih uspehov, ni izboljšala splošne izobraženosti – razen mogoče na jugu države. Morda je bil to njen cilj, saj je slabše izobraženo ljudstvo lažje vodljivo, kar vsekakor ustreza totalitarnemu režimu. Kljub (ne)uspešnosti reforme se je ta obdržala vse do kolapsa fašističnega režima.

Da je slovensko učiteljstvo videlo reformo kot predvsem neuspešno, dokazuje hudomušni članek z naslovom Uspehi Gentilejeve reforme, ki ga je M. Kodrič objavil v številki Učiteljskega lista, v kateri je bil objavljen tudi pogled na prvo leto reforme (članek Po enem letu). Problematiko nove reforme predstavi s perspektive učiteljev, saj so ti duša šole in ne zakoni. Ponovi že večkrat omenjeno napako, da nova reforma predvideva poučevanje v državnem jeziku, ki je večini otrok iz Julijske krajine nerazumljiv: *'Otroku znan jezik je bil nadomeščen z jezikom, o katerem se mu do pred kratkim še sanjalo ni, ki ga le redkokdaj sliši izven šole in ki ga razume toliko, kolikor zajec na boben. Govoriti torej otroku v tujem jeziku se pravi kapljati vodo v morje.'*⁵⁸

⁵⁶ Neznani avtor, Po enem letu, Učiteljski list, letnik 5, številka 22, 1924, 169.

⁵⁷ Neznani avtor, Po enem letu, Učiteljski list, letnik 5, številka 22, 1924, 169.

⁵⁸ Kodrič M., Uspehi Gentilejeve reforme, Učiteljski list, letnik 5, številka 22, 1924, 171.

Po Kodričevem mnenju so na novo nastavljeni italijanski učitelji treh vrst. Prvo vrsto opiše v zabavni zgodbici, ki naj bi bila resnična: *'Na neki šoli je bil za I. in II. šolsko leto nastavljen tovariš iz Sicilije. Spoznal je seveda takoj prve dni, kakšni bodo njegovi uspehi in – kot pošten človek, je svoje praktično utemeljeno prepričanje javno priznal. Ali veste kako? Čisto enostavno: svojim učencem je zaklical prisrčen 'Addio', spravil svoje stvari ter odšel domov. Otroci dotičnega razreda imajo seveda – počitnice... Ako se kdo vpraša, ali je dotični tovariš prav storil ali ne, naj si blagovoli predočiti, kako je moralo biti revežu pred otroci, ki jih ni razumel in katerim se je bal ukazati: Leggete!, ker so se mu na to povelje otroci – vlegli na tla.'*⁵⁹

Drugi učitelji, se prav tako srečajo z neuspešnim poučevanjem, a ne zberejo toliko moči, da bi delavno mesto zapustili. Teh naj bi bilo največ. Potem je tu še tretja vrsta učiteljev, ki so politično naravnani. Svojo službo vidijo kot pripomoček pri uveljavljanju svoje politične ideologije. O takih učiteljih govoriti kot o uspešnih je velik nesmisel. Problem bi lahko enostavno rešili z zaposlovanjem slovenskih učiteljev, ki obvladajo italijansko. Toda slovensko učiteljstvo je bilo šikanirano, v večini premeščeno, najnovejši ukrep je bil predčasno upokojevanje. Kakšen je bil torej uspeh Gentilejeve reforme po Kodričevem mnenju? *'Odgovor je enostaven: še v višjih šolskih inštancah je Gentile z ozirom na učiteljstvo vse zmešal, kar pomeni, da je napravil v državi velik – Babel.'*⁶⁰

Slovensko učiteljstvo je Gentilejevo reformo ocenjevalo kot neuspešno. Kako bi ga lahko ocenjevalo drugače? Vse od priključitve Primorske k Italiji je bilo šikanirano in preganjano, z novo oblastjo so se razmere še poslabšale. Gentilejeva šolska reforma je bila le še kaplja čez rob. Prav gotovo je imela reforma kakšen pozitiven učinek. Za ostale (stare) italijanske pokrajine je to pomenilo podaljšanje šoloobveznosti, kar se je najverjetneje pokazalo kot pozitivno. Slovenski učitelji v Julijski krajini pa so na reformo gledali skozi prizmo domačega okolja, kjer so bile spremembe bolj ali manj negativne.⁶¹

---

⁵⁹ Prav tam, 171.

⁶⁰ Prav tam, 171.

⁶¹ Prav tam, 170-171.

5.3.5 Boj slovenskih politikov proti šolski reformi

Na reformo so se glasno odzvali slovenski politiki. Poslanci jugoslovanske stranke (Lavrenčič, Podgornik, Stanger, Šček in Wilfan) so že 4. oktobra poslali Mussoliniju protest proti novi uredbi. Minister Gentile jim je odgovoril, da ne morejo protestirati zoper pravilne uredbe. Poslanec Vilfan je poizkusil oblastem dokazati, da proti novi uredbi niso samo posamezni politiki ampak vsi neitalijanski prebivalci Primorske. 6. oktobra je k prefektu Crispu Moncadiju pripeljal okrog šestdeset staršev iz tržaške okolice, ki so izrazili nezadovoljstvo nad novim šolskim zakonom. Prefekt je sicer obvestil vlado o njihovih željah, kaj več pa se ni zgodilo. Glede na kratek intervju v Učiteljskem listu je bil Wilfan mnenja, da bi morali pozabiti na medsebojna politična trenja in različne nazore ter proti asimilacijskemu zakonu stopiti skupaj. Slovenski poslanci so zoper novo šolsko zakonodajo predložili dve interpelaciji, in sicer v oktobru in novembru. Minister Gentile je odgovoril le na prvo, odgovora na drugo najbrž sploh niso sestavili. Odgovoril je, da je imela vlada dve možnosti. Lahko bi dovolila neitalijanske šole ali pa poenotila vse šole z enotnim učnim jezikom. Drugo možnost je izbrala, ker je z radikalnim ukrepom želela ustreči vrhovnim interesom nacije. Reforma naj bi šolo spremenila v vez, ki združuje vse italijanske državljane in ne predmet delitve. Poleg narodnih politikov so svoje nestrinjanje z reformo pokazali tudi komunistični politiki, ki so se pridružili protestni kampanji, ki so jo vodili narodni politiki. Da je bila fašistična politika brez posluha za proteste, dokazuje primer poslanca Besednjaka. 13. maja 1926 je imel pri proračunski debati šolskega ministrstva govor, s katerim je želel prikazati zatiranje slovenskega in hrvaškega šolstva. Fašistični poslanci so ga želeli s hrupom preglasiti, minister Fedele pa je med drugim izjavil, da so bile dodatne ure samo prevara. Poleg politikov so proti novi reformi protestirali tudi starši in slovenski tisk. Oblastni organi Julijske krajine, so se v svojih poročilih trudili, da bi ustvarili vtis, da poteka izvajanje nove reforme mirno in brez incidentov. 'Posamezne' incidente so pripisovali le narodni propagandi politikov, ljudje pa naj bi bili spremembam naklonjeni.⁶²

---

⁶² Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 52.; Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje, 266-287.

5.3.6 Odziv na šolsko reformo

Na isti dan, kot je bil sprejet kraljevi odlok o uporabi italijanščine kot učnega jezika v vseh šolah, je Učiteljski list zapisal znamenito kritiko nove reforme Ave Caesar! Gentilejeva reforma naj bi zadala največji udarec slovenstvu, kar ga je bilo deležno od zamenjave državne oblasti. Četrty člen nove reforme je šoloobveznim otrokom odvzemal pravico učenja v maternem jeziku. Neverjetno se zdi, da se kaj takega lahko godi po vojni, ki naj bi se bila prav zaradi zatiranja nekaterih narodov. Italijanska oblast je pokazala pravi obraz in snela masko številnih obljub: *'Ave Caesar! Pohojene so velikodušne obljube in zatajene svobodoljubne geste, izza prevar vstaja pravi obraz, obraz zmagovalca. V njegovih očeh je slast moči, a ni več čuta za mejo med dobrim in zlom, v njegovih črtah je ekstaza uspehov, a ni več premišljenega tehtanja njihove dalekosežnosti, iz njega sije nemirna samozavest, ki se je vrgla preko mostu odgovornosti in vesti.'*⁶³

Takšno zatiranje naj ne bi bilo uspešno, kar je učila že zgodovina, še posebej na primeru pruskih hakatistov na nemškem Poljskem. Kritika je padla tudi na birokratizacijo, ki jo povzroča uvedba nove reforme in preprečevanje neposrednega vpliva davkoplačevalcev. Prav otroci teh davkoplačevalcev bodo deležni slabe šolske vzgoje, saj jim odvzemajo eno šolsko leto. Poleg tega se bodo učili v tujem jeziku, kar pomeni, da na koncu ne bodo dobro obvladali ne italijanščine in ne slovenščine. Nerazumevanje podane snovi bo pomenilo slabšo izobrazbo in še večje težave prebivalstva. Brezposelnost je bila v Julijski krajini že tako ali tako visoka, ljudje so iskali službe v starih provincah. Kako bodo slabo izobraženi mladeniči in mladenke dobili službo daleč od doma? Sprememba bi bila bolje sprejeta, če bi s sabo prinašala določene gospodarske ugodnosti, toda: *'Poleg političnega ima torej zadeva četrtega člana šolske preuredbe tudi svoj gospodarski moment, ker je škodljivo naperjen še posebno proti revnim slojem. Ta moment se že marsikje vidi/.../ Državni jezik bi imel privlačno silo, ko bi donašal gospodarskih ugodnosti. Če pa so državne službe vedno nepristopnejše, če se državni nastavljenici odslavljajo in mora znaten ljudski prebitek preko državnih mej, pada tudi smisel za priučenje državnega jezika, ki ima posebno za kmetijski živelj le majhen praktični pomen, ako odštejemo kulturnega.'*⁶⁴

Avtor v zaključku članka preroško napove, da bo Gentilejev šolski zakon zgodovina obsodila.

---

⁶³ Neznani avtor, Ave Caesar!, Učiteljski list, letnik 4, številka 28, 1923, 217.

⁶⁴ Prav tam, 218.

Tudi na italijanski strani so bili nekateri, ki niso popolnoma podpirali Gentilejeve reforme. Profesor Ugo Pellis je v časopisu jezikoslovnega društva za Furlanijo napisal članek z naslovom *'Politica di confine'*, v katerem meni, da je državna korist moralno pridobiti državljane drugih narodnosti: *'Ta pridobitev ne bi smela biti nasilna in ne bi nikakor smela stremeti za uničenjem njih jezika. Treba je doseči, da tukajšnji Slovenci spoštujejo in vzljubijo Italijo, da se začutijo kot ljudstvo italijanske in ne avstrijske meje proti Italiji ter da izgine v njih nasprotstvo proti Italijanom.'*⁶⁵

Za Pellisa šola, v kateri se poučuje v slovenščini, še ne pomeni nasprotovanje Italiji. Po njegovem mnenju se ni treba bati ustanov ampak posameznikov. Potrebno se je boriti proti učiteljem, ki želijo zasejati seme sovraštva do Italije. Take učitelje naj se odslovi in na njihovo mesto pripelje druge. Z leti bodo delovna mesta zasedali učitelji, ki so bili v šolah deležni vzgoje v pravem duhu. Tako bo negotovo obdobje minilo. Pellis venomer ponavlja avstrijski zgled: *'Avstrija je znala čudovito vzdrževati ugled države med Slovenci, ki jim je gospodovala. To je zelo odvisno od izbire oseb, ki državo predstavljajo, od funkcionarjev. Biti morajo vzorni v vsakem oziru: po splošni sposobnosti, po poštenosti značaja, a tudi po zavesti, da predstavljajo dobro ime in trdno voljo domovine med ljudstvom, ki se hoče pridobiti z njeno zvestobo.'*⁶⁶

Pellis se je v svoji razpravi dotaknil še drugih stvari, ki pa se ne tičejo šolskega vprašanja. V Učiteljskem listu so bili mnjenja, da Pellis ni povedal nič novega. To kar svetuje, se namreč dogaja že vse od začetka obnavljanja šol po prvi svetovni vojni. Poglavitni problem je Pellisov pogled na šolo. Te ne vidi kot neko valilnico bodočih delavcev in kmetov, ki bodo z boljšo izobrazbo pripomogli h gospodarski rasti. Poglavitni pomen šole je zanj domovinska vzgoja. V Učiteljskem listu se strinjajo, da je treba sovražno nastrojene učitelje odstraniti. Bojijo se le, da Pellis misli, da vsi slovenski učitelji nimajo boljšega dela, kot širiti sovražstvo do Italije. Če bi bilo to res, bi morali že vsi slovenski učitelji zapustiti delovna mesta. Krčevito so se uprli Pellisu in zapisali, da učiteljstvo nikoli ni sodelovalo pri protidržavni propagandi in zločinih. Zaznati je malo pretiravanja, saj (vsaj v povzetku Pellisove razprave, ki so ga zapisali v Učiteljskem listu) ni vidno, da bi Pellis kar vsepovprek obtoževal celotno slovensko učiteljstvo. Poleg tega se ne strinjajo, da bi bilo težko doseči, da bi Slovenci spoštovali Italijo: *'Ni tako težko doseči, da Slovenci spoštujejo in vzljubijo Italijo, kakor misli prof. Pellis. Zelo pa je kratkoviden, če meni, da je to odvisno le od učiteljstva in šole. Ne od*

---

⁶⁵ Neznani avtor, Nekoliko o šolskem vprašanju, Učiteljski list, letnik 5, številka 9, 1924, 65.

⁶⁶ Prav tam.

*enega ne od drugega ni odvisno, ampak od vsega gospodarskega in kulturnega razvoja v deželi, od modre uprave, ki zna širokopotezno razrešiti nastajajoče probleme. Če se jutri odslove vsi učitelji šol s slov. materinskim jezikom, ne bo vprašanje spoštovanja in ljubezni do Italije od strani drugorodcev nič bližje zadovoljivi rešitvi.*⁶⁷

Kot edino pot rešitve vidijo modro strpnost, ki ne bi posploševala iz posameznih dejanj in oseb, ampak bi videla širšo sliko razmer v Julijski krajini.⁶⁸

O Gentilejevi šolski reformi se je izrazil tudi filozof Giuseppe Prezzolini. V tretji številki *'L'educazione nazionale'* je bilo objavljeno pismo, ki ga je pisal uredniku Lombardu-Radiceju. V njem razmišlja o povezavi med šolsko reformo in fašizmom. Z Lombardom-Radicejem se strinja, da nova šolska reforma ni fašistična. Fašistične ideje naj bi na Giovannija Gentileja začele vplivati šele po pohodu na Rim. Tudi potem, ko je postal minister in želel uresničiti svoje ideje, je naletel na najhujši odpor ravno pri fašistih. Le po Mussolinijevih zaslugah naj bi se reforma izognila še večjemu vplivu politike. Prezzolini je namreč mnenja, da je vse kar je v reformi Gentilejevega dobro, vse kar je političnega pa slabo. Reforma je dobra sama po sebi in ne zato, ker bi ustrezala katerikoli stranki. Bistveni problem je, da je slovenski živelj prizadel predvsem politični del reforme, o vzgojnem ni bilo priložnosti niti dobro razmisliti.⁶⁹

Po uvedbi reforme so bili vsi časniki, revije in listi (ne le Učiteljski list) polni kritik na račun nove šolske zakonodaje. Zaradi ostrih napadov so oblasti zahtevale, da se članki pišejo dvojezično. Ob slovenskem sestavku je moral biti zraven tudi njegov prevod v italijanščini. Proti večini slovenskih listov so bili uvedeni kazenski postopki zaradi napadov na ustavo in širitve nepokorščine do upoštevanja novih zakonov. Zato so praktično vsi članki, ki so izšli v Učiteljskem listu nepodpisani. Leta 1923 je bilo občutno zmanjšanje števila slovenskih učiteljev glede na leta pred novim zakonom. Naslednje koledarsko leto ni prineslo bistvenih sprememb, pomenilo je le utrjevanje določil nove zakonodaje. Leta 1926 je začel veljati nov zakon (sprejet leta 1925), ki je odpravljal stalnost nameščenja učiteljev. Noben učitelj ni bil več varen pred odstavitvijo. Poleg tega so se morali učitelji najprej včlanjevati v fašistično organizacijo, kasneje pa v poseben učiteljski sindikati. Uradno je bilo vsako članstvo prostovoljno. V približno istem času je Gentilejev naslednik Fedele, ukinitel ure materinščine, ki se že prej praktično niso izvajale. Ob tem je jasno povedal, da so bile te ure le slepilo. Poslanec Besednjak je prihodnost slovenskega šolstva v prihodnjih letih videl tako: *'Ko bodo*

---

⁶⁷ Prav tam, 66.

⁶⁸ Neznani avtor, Nekoliko o šolskem vprašanju, Učiteljski list, letnik 5, številka 9, 1924, 65-67.

⁶⁹ Neznani avtor, Giuseppe Prezzolini o šolski reformi, Učiteljski list, letnik 5, številka 23, 1924, 189.

*naše šole vse odpravljene in učitelji odstavljene, se bo spremenila vsaka slovanska družina v šolo in vse matere in očetje bodo postali učitelji, ki bodo prenašali iz roda v rod naš jezik in našo narodno zavednost.*⁷⁰

Že po nekaj letih je bilo jasno, kaj je cilj nove reforme in zakonov, ki so prihajali za njo. Pokazalo se je, da so nekateri ukrepi, ki naj bi ščitili slovensko manjšino le slepilno sredstvo in niso bili upoštevani ali pa so jih kasneje celo odpravili.

5.3.7 Raznarodovanje slovenskih otrok

Fašistični oblasti ni bilo samo do tega, da bi otrokom prepovedala učenje materinščine. Z vsemi silami je želela doseči, da sploh ne bi več uporabljali svojega jezika. Zato je bilo otrokom prepovedano govoriti slovensko v šoli in na poti v šolo. Da so se otroci tega držali, so skrbeli učitelji. Nekateri so šli še dlje in otrokom prepovedali govoriti slovensko tudi doma v krogu družine. Vsako kršitev teh pravil so strogo kaznovali, včasih celo s hudimi telesnimi kaznimi. Veliko otrok je zaradi strahu pred strogimi ukrepi bojkotiralo šolo. Oblasti so bile do teh nepopustljive in tako ravnanje strogo kaznovale. Po drugi strani v nekaterih starih pokrajinah kar polovica otrok ni obiskovala šolskega pouka. Oblasti očitno ni bilo do tega, da bi se otroci v šoli učili, ampak da bi postali vzorni italijanski državljani vzgojeni v fašističnem duhu. Z nagradami je spodbujala učitelje k čim bolj učinkovitemu raznarodovalnemu delu, otroke pa k čim bolj intenzivnemu učenju italijanščine. Vsako leto je slovanskim otrokom, ki so se izkazali z znanjem italijanščine, nagrado podeljevalo društvo *Dante Alighieri*. Tudi Kraljeva italijanska akademija je poskrbela za podobne nagrade, ki so nosile ime po prvem predsedniku akademije Guglielmu Marconiju. Vlada je vsako leto ustanavljala nove italijanske šole na Primorskem. Skrb za gradnjo teh so morale prevzeti občine. Slovenske občine so tako posredno skrbele za raznarodovanje svojih otrok. Kljub vsem ukrepom in zakonom je nekaj slovenskih otrok ostalo izven vpliva nove oblasti. To so bili otroci, ki so bivali v odročnih krajih. Režim ni dopuščal nobenih izjem. Za te otroke so začeli odpirati nekakšne 'nekvalificirane' šole. Za te šole je sprva skrbela družba *Umanitaria* iz Milana nato pa *Opera nazionale di Assistenza all'Italia Redenta* (Državna ustanova za pomoč odrešeni Italiji), ki je že pred tem skrbela za vzdrževanje vrtcev v Julijski krajini. *Italia Redenta* je organizirala splošne tečaje, na katerih je mladini, ki je že zaključila osnovno šolo, še naprej

---

⁷⁰ Neznani avtor, Tri leta, Učiteljski list, letnik 7, številka 11, 1926, 84.

vsiljevala italijanski jezik. Po končanih splošnih tečajih so se dečki udeležili kmetijskih, deklice pa gospodinjskih tečajev. Dečki se niso učili kmetijskih opravil, ampak italijanske izraze, ki se jih uporablja v kmetijstvu. Gospodinjski tečaji, so potekali predvsem v upanju, da bodo dekleta kasneje svoje otroke vzgajale v italijanskem duhu.⁷¹

Kljub vsem ukrepom, ki jih je prinesla nova šolska reforma, nova oblast ni dosegla velikih uspehov pri raznarodovanju. Je pa nova reforma slabo vplivala na italijansko prebivalstvo. Znižala se je šolska obveznost, v ostalih pokrajinah so bili pri izvajanju šolskih odločb zelo popustljivi. Zato je veliko otrok v mestih izostalo od pouka, kar se kaže v naraščanju števila nepismenih v mestih.

5.3.8 Slovenski in italijanski učitelji na Primorskem

Že pred uvedbo Gentilejeve reforme je okoli 200 slovenskih in hrvaških učiteljev izgubilo svojo službo. Veliko je bilo takih učiteljev, ki so bili rojeni na novo pridobljenem ozemlju, ki je bilo prej del Avstro-Ogrske. Niso se želeli umakniti v Jugoslavijo, ampak so želeli ostati v Italiji in nadaljevati svoje delo do konca službene dobe. Nova oblast jim tega ni dovolila in jim odbila vse prošnje za državljanstvo. Z uvedbo reforme je podobna usoda doletela še približno 1000 slovanskih učiteljev. Učitelji slovenskega rodu so sicer še lahko poučevali, a samo, če so opravili poseben izpit. Veliko se jih na ta izpit sploh ni prijavilo ali pa je bil zanje pretežak. Redkim je uspelo premagati te ovire, a so kmalu naleteli na nove. 24. decembra 1925 je izšel zakon, ki je pooblastil vlado, da: *'sme razen v že predvidenih primerih odpustiti civilne in vojaške uslužbenke vseh kategorij in v vseh ministrstvih, če pri izvrševanju svojih poslov ali drugače ne nudijo zadostnega jamstva za lojalno izpolnjevanje svojih dolžnosti ali če njihovo vedenje ni v skladu s splošnimi političnimi direktivami vlade.'*⁷² Skoraj vsi slovenski učitelji, ki jim je uspelo premagati prejšnje omejitve, so s tem zakonom izgubili službo. Tiste, ki so se obdržali, so večinoma poslali v notranjost in na jug Italije. Premeščanje iz enega konca države na drugega so uzakonili s kraljevim dekretom 17. februarja 1927. Slovenskim učiteljem pred premestitvijo ni več pomagala niti izkaznica državnega združenja fašističnih učiteljev (ANIF) niti izkaznica fašistične stranke. Leta 1931 naj bi bilo iz seznamov razvidno, da je v goriški pokrajini ostalo le še 20 slovenskih učiteljev. Fašistična

---

⁷¹ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 62-66.

⁷² Prav tam, 61.

oblast ni zaupala niti domačinom Italijanom in je raje nameščala njihove rojake iz starih provinc.⁷³

Slovo od službenega mesta in okolja, ki ga je bil učitelj navajen, je bilo težko. Še težje je bilo zapustiti svoj dom in družino ter se odpraviti na stotine kilometrov proč. V Učiteljskem listu je bil objavljen članek, ki te učitelje opozarja, da je novi zakon na splošno krivičen in da niso oni edine žrtve: *'Dobro službeno mesto, stanovanje, večletno bivanje v enem kraju, vse to je zanj tako veliko, da obupuje že pri sami misli, če bi moral vse pustiti. Vsak posebe se oklepa teh malih udobnosti in vendar imamo že stotine, ki so se preselile iz enega konca na drugi, ki so bili primorani ločiti se od rodbin, od rojstnega kraja, od sorodnikov in dragih znancev. Padel je težek udarec, a potem je šlo spet življenje svojo pot.'*⁷⁴

Neznani avtor članka opozarja, da morajo učitelji pozabiti na lastno nesrečo in na problem gledati širše. Zmotno je prepričanje, da rešitev osebnega problema pomeni rešitev za šolstvo v določenem kraju. Ena sama oseba je proti celotnemu sistemu premajhna, in čeprav reši samo sebe, jo bo sistem slej kot prej pogoltnil vase. Avtor dalje pravi, da takšen človek, ki lastnega trpljenja ne prenaša stoično in ne vidi, da je potrebno problem rešiti širše, ni primeren za službo učitelja: *'Preveč tragikomično je, če obupuje mož kakor bi mu bili srce prestrelili, ker so mu vzeli mesto šolskega zaupništva. Tak učitelj nima nikake misije v ljudstvu in ne bo nikomur koristil, kaj še le, da bi koga vzgojeval! Od takega človeka more priti le pohujšanje, ker bo vsem jasno, da je njegovo delo brez npravne osnove, brez najmanjšega altruističnega nagiba, brez volje za samožrtvovanje in zato tudi brez blagoslova. Učitelj, ki dela le radi lastnih ugodnosti, ki na njih visi s slednjo žilico svojega bistva, je v ljudstvu mrtev in bodo vsi čutili samo olajšanje, če jutri izgine s površja.'*⁷⁵

To je zelo ostra kritika početja določenih učiteljev. Toda vprašanje je, če je bil avtor članka kdaj v podobni situaciji, ko so bili ogroženi njegovi eksistenčni temelji. Njegova ideja je sicer plemenita in bi jo moral poosebljati vsak učitelj. Vseeno bi lahko bila kritika milejša in bi v njej le opomnil prizadete učitelje, da se rešitev širšega vprašanja ne skriva v rešitvi ene osebe, kar stori v zadnjem delu članka.

---

⁷³ Prav tam, 60-61; Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 38; Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 331-333.

⁷⁴ Neznani avtor, Da bo jasno!, Učiteljski list, letnik 7, številka 7, 1926, 49.

⁷⁵ Prav tam, 49-50.

Kakšen je bil finančni položaj učiteljstva? V Učiteljskem listu je bil 10. septembra 1923 objavljen način izračuna plač za Goriško-Gradiščanske šolske okraje. Plače so se razlikovale po dolžini službene dobe:

Tabela 1: Izračun plač za leto 1923

Službena doba (leta)	1-3	4-7	8-11	12-15	16-19	20-23	24-27	nad 28
Plača (lire)	3100	3600	4000	4400	4700	5000	5300	5600

Poleg osnovne letne plače so učitelji dobivali še dodatke. Za stanarino so voditelji dobivali 300 lir, učitelji in učiteljice pa 240 lir. Voditelji enorazrednic so bili deležni 100 lir, voditelji dvorazrednic 150 lir, voditelji tro- in več razrednic pa 200 lir doklade. Poročeni učitelji so prejeli 1200 lir, neporočeni 780 lir draginjske doklade. Poročeni učitelji so za ženo in vsakega otroka do 18. leta starosti dobivali še po 0,85 lir stanarine dnevno. V članku je naveden primer izračuna plače za učitelja, ki je učil na dvorazrednici, imel 25 let delovne dobe, bil poročen in imel dva otroke. Če seštejemo vse dodatke in odštejemo plačilo za uporabo knjižnice ter prispevek v pokojninsko blagajno, dobimo 739,35 lir mesečne plače. Za primerjavo: šolska berila so prodajali po približno 3 do 4 lire.⁷⁶ Vprašanje ali je to pomenilo dobro ali slabo plačo. Iz zapisa namreč ni razvidno ali so tudi ženske dobivale doklado za moža in otroke. Veliko je odvisno od tega ali je bil zaposlen tudi drugi zakonec in koliko otrok sta imela. Neporočeni učitelji pa so verjetno kar dobro shajali.

S 1. januarjem 1924 je začela veljati nova zakonodaja o učiteljskih plačah. Osnovna plača se je povečala, odpravili so večino doklad. Plače učiteljstva po novem zakonu:

Tabela 2: Izračun plač za leto 1924

Službena doba (leta)	1-3	4-7	8-11	12-15	16-19	20-23	24-27	nad 28
Plača (lire)	5900	6200	6600	7000	7600	8200	8800	9500

Posebne ugodnosti so bili deležni učitelji italijanskega jezika v drugojezičnih šolah. Če so pohvalno opravljali svojo službeno dolžnost, so prejeli doplačilo. Poleg tega so jim bili poplačani potni stroški, če so živeli izven kraja sedeža šole.⁷⁷

⁷⁶ Neznani avtor, Naše plače. Goriško., Učiteljski list, letnik 4, številka 26, 1923, 207.

⁷⁷ Neznani avtor, Iz zakonodaje. Zakon o novih plačah., Učiteljski list, letnik 5, številka 4, 1924, 30.

Novo spremembe v plačah so prišle z odredbo 1. julija 1925:

Tabela 3: Izračun plač za leto 1925

Službena doba (leta)	1-3	4-7	8-11	12-15	16-19	20-23	24-27	28-31	nad 32
Plača (lire)	5600	5900	6200	6600	7000	7600	8200	8800	9500

Osnovne plače so se znižale, a so bile zopet uvedene draginjske doklade, ki so znašale od 1200 lir naprej (odvisno od družinskih članov).⁷⁸

Italijanski učitelji so bili na Primorskem v zelo težkem položaju v primerjavi s svojim kolegi v notranjosti države. Spopadali so se z jezikovnimi ovirami, kar je povzročalo težave pri poučevanju, in s sovražnim odnosom domačega prebivalstva. Sovražni odnos se je stopnjeval z intenziteto raznarodovalnih ukrepov določenega učitelja. Prihajalo je do fizičnih obračunavanj, požigov vrtcev, šol in mladinskih zabavišč. Oblast se je zavedala, da ji vajeti uhajajo iz rok. Ukrepali so tako, da so v najbolj uporne kraje poslali poročene moške učitelje, ki so pokazali visoko stopnjo politične lojalnosti. Novim učiteljem v takih krajih so podeljevali nagrade, priznavali prednost pri napredovanju in pokojnini.⁷⁹

5.3.9 Verski pouk

Verski pouk je bil še v času pred vojno obvezen za vse učence. Gentilejeva reforma v tem smislu ni prinesla ničesar novega. Nov zakon pa je prišel v nasprotje s principi in tradicijo katoliške cerkve, ki je zastopala stališče, da se mora verouk poučevati v jeziku vernikov. Od leta 1924 je bil verski pouk v slovenščini omejen le na prve tri razrede. Leta 1927 je izšla uredba šolskega ministrstva, ki je pri verouku dopuščala slovenski učni jezik in dvojezični katekizem. Ta uredba ni zaživela, saj so že naslednje leto slovenski duhovniki prejeli ukaz, da morajo verouk učiti izključno v italijanščini. Na ta ukaz je odgovoril goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej, ki je 18. januarja 1929 pisal Svetemu sedežu, da država ne sme verski pouk spreminjati v sredstvo za poitalijančevanje. Istočasno je določil, da naj se slovenski verouk poučuje v cerkvah. Nadškof Sedej je, s pomočjo svojega cerkvenega vpliva, tako ustanovil župnijske ali farne šole, ki jih po njem imenujemo Sedejeve šole. Verouk je potekal

⁷⁸ Neznani avtor, Plače učiteljstva, Učiteljski list, letnik 6, številka 24, 1925, 192.

⁷⁹ Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 336-337.

v cerkvi ali zakristiji, kjer so se otroci učili tudi branja in pisanja slovenskega jezika. Ta pouk je potekal vsaj enkrat na teden po dve uri. Sedejeve šole so se ohranile vse do italijanske kapitulacije leta 1943. Nadškof, duhovniki in starši so bili ves ta čas pod hudim pritiskom.⁸⁰

5.3.10 Zasebni jezikovni tečaji

Po izključitvi slovenščine iz šolskega pouka so starši sami organizirali tečaje, kjer so se lahko njihovi otroci učili v slovenščini. Oblast je te 'tajne šole' policijsko in sodno preganjala. Organizirala je tečaje za učenje tujih jezikov, a med njimi seveda ni bilo slovenščine. Prepovedano je bilo širjenje slovenske mladinske literature med otroki. Ta prepoved je veljala še posebej za slovenski abecednik Prvi koraki. Po ukinitvi slovenščine na osnovnih šolah sta ga, kot prilogo, izdajala dnevnik Edinost in tednik Novice. Veliko ljudi je bilo preganjanih zaradi posredovanja slovenske literature otrokom. Leta 1936 so bili dr. Anton Sosič in dva študenta trgovske visoke šole v Trstu obsojeni na petletno zaporno kazen, 18 drugih mladih ljudi pa na tri do petletno konfinacijo, ker so za božič med otroki razdeljevali slovenske knjige. S sklenitvijo pakta med Italijo in Jugoslavijo leta 1937, ki sta ga podpisala grof Ciano in Stojadinović, je Ciano obljubil, da bodo izdane olajšave za organizacijo tečajev slovenščine. Na tečaje se je prijavilo kar 28.000 otrok, čeprav je bil rok za prijavo zelo kratek. Za vse te otroke so organizirali le tri tečaje, ki so bili čez leto dni že odpravljeni. Zaradi take šolske politike fašistične Italije so številni slovenski starši pošiljali svoje otroke v šole čez mejo v Jugoslavijo. Do uvedbe Gentilejeve reforme leta 1924 so oblasti to še nekako dopuščale. Zatem so bili taki prebegi ostro kaznovani z zaporom ali denarno kaznijo.⁸¹

5.3.11 Italijanski otroški vrtci

Ljudje smo najbolj ranljivi in dovzetni za sprejemanje novega znanja v najzgodnejših otroških letih. To so vedele tudi italijanske oblasti, ki so želele že predšolske otroke naščuvati proti svojemu lastnemu narodu. Po italijanski okupaciji ob koncu vojne je v Julijski krajini delovalo veliko slovenskih vrtcev, ki pa jih je nova oblast ukinila. Do leta 1927 so se obdržali

---

⁸⁰ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 56-58; Kacin, Marija: Primorska šola na prepihu. Ob 65-letnici obnovitve (Gorica 2011), 26-28 (dalje: Kacin, Primorska šola).

⁸¹ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, 58-60.

le na Tržaškem. Raznarodovalna družba *Lege Nazionale* in ustanova *Opera nazionale di Assistenza all'Italia Redenta* sta poskrbeli, da so v kratkem času Julijsko krajino preplavili z italijanskimi otroškimi vrtci. Od leta 1929 so bili vsi ti vrtci podrejeni *Italii Redenti*. V teh vrtcih so otroke še pred vpisom v šolo učili govoriti italijansko in jih vzgajali v italijanskem duhu. Da bi to lažje dosegli, so otrokom nudili hrano, obleko in igrače. Vlada je za te ustanove porabila ogromne količine sredstev (leta 1934 so za vzdrževanje vrtcev s slovenskimi in hrvaškimi otroki porabili okoli 200.000 lir). Za ustanovitev takega vrtca je bil potreben tudi prispevek občine. Ko so voljene organe zamenjali z nameščenimi predstojniki, so potihnili še zadnji klici upora proti tem ustanovam. Izvajali so pritiske nad starši, ki svojih otrok niso želeli vpisati v te vrtce. Pod udarom so bili zlasti trgovci in obrtniki, ki jim niso odobrili koncesij ter državni in javni uslužbenci. Oblasti so želele preprečiti združevanje otrok izven šole, saj bi se lahko nenadzorovano pogovarjali v slovenščini. V ta namen so ustanovili nekakšna podaljšana bivanja (*ricreatori*), kjer so ob športu, igrah in glasbi nadaljevali z raznarodovalno akcijo. Organizirali so počitniške kolonije v hribih ali ob morju. Ljudje so se kljub vsem pritiskom tem ukrepom upirali. Znana sta primera iz Proseka pri Trstu in iz Knežaka, kjer so napadli in uničili vrtca *Lege Nazionale* in *Italie Redente*.⁸²

5.3.12 Srednje in strokovno šolstvo

Srednje šolstvo je bilo na Primorskem pred vojno precej dobro razvito. V Gorici je bila klasična gimnazija, učiteljsiše za oba spola in ženska obrtna šola. Idrija je imela slovensko realko, Trst pa zasebno trgovsko šolo. Po italijanski zasedbi je nova oblast izkoristila priložnost, ki se ji je ponudila zaradi epidemije španske gripe. Srednje šole so bile zaradi tega namreč zaprte, nova oblast jih po prenehanju epidemije enostavno ni več odprla. Izjema je bila le Idrijska realka, saj še ni bilo jasno, kateri državi bo pripadel Idrijski okraj. Profesorji so s požrtvovalnim delom poskrbeli, da so slovenski dijaki na skrivaj opravili zrelostne izpite. Nova oblast je odprla slovensko nižjo gimnazijo v Idriji in mešano učiteljsiše v Tolminu. Obenem je bilo konec slovenskega srednjega šolstva v Gorici (glej poglavje Šolstvo na Primorskem pred fašističnim prevzemom oblasti). Gentilejeva šolska reforma ni prizadela le osnovnega temveč tudi slovensko srednje šolstvo. Ukinili so nižjo gimnazijo in štiri nižje razrede realke v Idriji, v ostalih treh razredih so v slovenščini poučevali le nekatere predmete.

---

⁸² Prav tam, 66-69.

V Vidmu so odprli slovenski oddelek na realni gimnaziji namesto odpravljenih nižjih razredov na Idrijski realki. Počasi so vsi ostanki slovenske srednje šole izginili. To se je zgodilo tudi z učiteljiščem v Tolminu. Leta 1927 je minister za šolstvo Fedele v rimskem senatu razglasil, da je na vseh srednjih šolah Julijske krajine učni jezik italijanščina. Edina izjema je bila slovenska trgovska šola v Trstu, ki je prišla pod okrilje Trgovskega izobraževalnega društva. Ko je leta 1928 prišlo do dokončnega obračuna s slovenskimi društvi, se je trgovska šola zatekla k neki italijanski zasebni šoli, kjer je delovala še do leta 1931. Zanimivo je, da je fašistična vlada po odpravi slovenščine s slovenskih srednjih šol, na nekaterih italijanskih srednjih šolah uvedla slovenščino kot učni predmet. S tem so želeli izobraziti svoje uradne uslužbence, da bi vsaj malo obvladali slovenščino, kar bi jim pomagalo pri raznarodovalnem delu. Poleg tega so s tem ukrepom nekoliko pomirili in obenem prevarali jugoslovansko vlado, saj je v večini primerov ta ukrep ostal le na papirju. Tudi tisti, ki so se slovenščine učili, niso imeli veliko od tega, saj so bili od doma in mladinskih fašističnih organizacij nahujskani in so sovražili ter zanemarjali ta jezik. S šolskim letom 1931/32 je bil pouk slovenščine na srednjih šolah dokončno odpravljen. Omenili smo, da je bilo po prvi svetovni vojni konec slovenskega srednjega šolstva v Gorici. Obstajala je izjema. To je bilo Malo semenišče, ki je vsa medvojna leta omogočalo poučevanje v slovenščini. Vatikan je namreč odredil, da se mora v semeniščih neitalijanske dijake poučevati tudi njihov materni jezik. Slovenščine so se v Malem semenišču poleg slovenskih dijakov učili celo italijanski in furlanski dijaki.⁸³

5.3.13 Fašistične mladinske organizacije

Cilj politike fašističnega režima na Primorskem ni bil le poitalijančenje prebivalstva, ampak tudi njegova fašizacija. Režim je vodil politiko, po kateri so morali biti vsi državljani podložni državi. Za lažje izvajanje te politike so 3. aprila 1926 ustanovili posebno organizacijo za vzgojo mladine z imenom *Opera nazionale Balila per l'Assistenza e per l'Educazione fisica e morale della gioventù* (Nacionalna ustanova Balila za pomoč ter fizično in moralno vzgojo mladine). Organizacija je dobila ime po dečku Balili, ki naj bi leta 1764 v Genovi v času avstrijske vladavine, vrgel kamen v avstrijskega vojaka, ki je ravno upravljal top, in s tem sprožil vstajo. Namen te organizacije je bil v Italiji spremeniti duh in značaj italijanskega

---

⁸³ Prav tam, 52-56.; Kacin, Primorska šola, 36.

naroda, na Primorskem pa čim več mladih navdušiti za fašizem in jih odtegniti od biti slovenskega naroda. Organizacija je bila razdeljena v dve skupini. Balilsko organizacijo so sestavljali otroci od 8. do 14. leta, vodili so jih učitelji, ki so imeli čin oficirja. Fašistično avantgardo je sestavljala mladina od 14. do 18. leta, ki je bila pod poveljstvom oficirjev fašistične milice. Obe skupini sta bili organizirani po zgledu starorimskih legij: nosili so uniforme, vzgoja je bila strogo militaristična. Balilska organizacija je že sodelovala pri vojaških vajah, desetletni otroci so že rokovali s puškami in lahкими strojnícami. Z dopolnjenim štirinajstim letom so dečki iz Balilske organizacije prestopili k Fašistični avantgardi. V podobne organizacije so bile vključene tudi deklice. Od 8. do 14. leta so bile vključene v organizacijo Male Italijanke (*Piccole Italiane*), nato pa do 18. leta med Mlade Italijanke (*Giovani Italiane*). Geslo za fašistično mladino si je izmislil sam Mussolini: *Libro e moschetto – fascista perfetto* (Knjiga in puška – popoln fašist). Leta 1934 so ustanovili še organizacijo za otroke med 6. in 8. letom z imenom Otroci volkulje (*Figli della Lupa*). Ko so leta 1927 ukinili vsa ostala mladinska društva, so se mladi lahko vključevali le še v našete organizacije. Vanje so se sicer lahko vključevali prostovoljno, toda zaradi pritiska je le redko kateri otrok ostal izven teh organizacij. Učitelji so namreč že s prvim šolskim dnevom učence avtomatično vpisali v mladinsko fašistično organizacijo. Starši so se lahko uprli kvečjemu tako, da otroku niso kupili fašistične uniforme. Tak otrok je bil izpostavljen slabemu ravnanju v šoli in nepravičnim ocenam. Režim je skušal s številnimi prijemi pritegniti čim več mladih. Samo člani teh organizacij so bili upravičeni do štipendij, brezplačnih postelj v dijaških domovih, letovanj ob morju in v hribih, izletov v tujino, brezplačnega kina, hrane v šoli itd. Oktobra 1937 so se vse te organizacije (Otroci volkulje, Balile, Avantgardisti, Male in Mlade Italijanke) združile v eno. Vsa mladina od 6. do 21. leta je bila združena v organizacijo *Gioventù italiana del Littorio* (Liktorska italijanska mladina). Geslo nove organizacije se je glasilo: *credere, obbedire, combattere* (verjeti, ubogati, bojevati se). Režim je izvajal pritisk nad starši, ki svojih otrok niso želeli vključiti v to organizacijo. Grozili so jim z izgubo delovnega mesta, trgovske ali obrtne licence, pokojnine. Še bolj so bili tem pritiskom podvrženi ljudje na podeželju, saj so se meščani lahko potuhnili med številno italijansko prebivalstvo v mestih.

Tako kot so bili Balile z dopolnjenim 14. letom sprejeti med fašistično avantgardo, so bili člani slednje z dopolnjenim 18. letom vključeni v fašistično milico za varnost države (*Milizia volontaria per la sicurezza nazionale*). Ta milica je bila naslednica bojnih fašijev (*fasci di combattimento*) in fašističnih akcijskih čet (*squadre d'azione fascista*). Preobrazba se je

zgodila že januarja 1923, kmalu po Mussolinijevem prihodu na oblast. Fašistična milica je varovala poštne urade, železnice, luke, gozdove in državno mejo. Bili so zelo dobro oboroženi, saj so razpolagali celo s topovi, motornimi čolni in letali. Organizacija je štela približno pol milijona moških, ki so jih lahko mobilizirali vsak čas.

Zakon iz leta 1934 je predvideval, da sta bili vloga državljan in vojaka nerazdružljivi. Vojaška vzgoja je trajala od vrtca do 55. leta starosti, ko se je državljan še lahko bojeval za domovino. To vzgojo so razdelili na tri stopnje. Prva stopnja so bile vse organizacije, ki smo jih že omenili. Druga stopnja so bili predvojaški tečajji, ki so jih obiskovali mladeniči, ki so dopolnili 18 let. Tečaje so morali obvezno opravljati, sicer je sledila kazen v obliki denarne globe, če so se izogibali še naprej, so lahko pristali v zaporu. Tretja stopnja so bile dopolnilne vojaške vaje po končani redni vojaški službi. V ta namen so uvedli 'fašistične sobote'. Delavci so vsako soboto ob 13. uri lahko zapustili delo, da so se udeležili dopolnilnih vojaških vaj. Veliko pozornost vojaški vzgoji so posvečali tudi v srednjih šolah. Leta 1934 so uvedli obvezni predmet vojaška kultura.

Vsa intenzivna vojaška vzgoja v duhu fašizma Italijanom ni prinesla veliko dobička. Na vojne pohode v Etiopijo in Španijo so poslali številne Slovence, ki so v veliki meri dezertirali. Slovenski vojaki so se izkazali za nezanesljive zato so ustanavljali posebne delovne bataljone, ki so jih namestili v manjše kraje po Italiji. Tam so nosili vojaško obleko, a bili brez orožja, izločeni so bili iz vojaške službe. Dejansko so bila to koncentracijska taborišča. Zanimivo je, da so se tudi številni italijanski vojaki izrekli za Slovence ali Hrvate, da bi si pridobili status politične nezanesljivosti, in se tako izognili vojski.⁸⁴

6 Šolstvo v Desklah in okolici

6.1 Šolstvo pred prvo svetovno vojno

Pred reformami Marije Terezije skoraj zagotovo noben otrok iz Deskel in okolice ni obiskoval šole, saj jih enostavno ni bilo. Mogoče se je kdo pridružil meniškemu redu karmeličanov na Kostanjevici ali hodil v semenišče v Gorici in tam pridobil izobrazbo. Vendar pa so to zgolj

---

⁸⁴ Poglavje povzeto po: Čermelj, Slovinci in Hrvatje, 70-79; Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, Slovinci v zamejstvu, 72.

ugibanja. Prebivalstvo je bilo namreč v teh krajih zelo revno in si tega verjetno niso mogli privoščiti. Napredek v šolstvu se je začel šele z novo šolsko zakonodajo Marije Terezije, ki ga je prinesla Splošna šolska naredba leta 1774. Uzakonila je splošno šolsko obveznost, ki pa je bila omejena. Šolo so morali obiskovati vsi otroci, ki so bili oddaljeni največ pol ure hoda od šole. Ostali so bili pouka oproščeni. V resnici marsikateri otrok, ki je bil blizu šoli, vanjo ni zahajal. Leta 1777 so ustanovili trivialko v Kanalu. Mogoče so jo nekateri otroci iz Deskel in okolice obiskovali. Iz Deskel do Kanala je približno pet kilometrov, kar zahteva več kot pol ure hoje, sploh za majhne otroke. Ne zdi se prav verjetno, da bi otroci zahajali tako daleč, da bi si pridobili osnovno znanje. Obstaja večja verjetnost, da so otroci osnovne večšine branja, pisanja in računanja pridobivali v nedeljski šoli v cerkvi. Deskle so svojo šolo dobile šele leta 1845, pravo šolsko poslopje pa je zraslo šele leta 1877 v Gorenjih Desklah. Prvi učitelj v novi stavbi je bil Franc Štrukelj. O stanju šolstva v Desklah in okolici pred prvo svetovno vojno govori tudi poglavje Učiteljevi spomini.⁸⁵

Znani so podatki o nekaterih učiteljih, ki so pred vojno poučevali v Desklah, na Gorenjem Polju, v Plavah in v Ložicah:

Franjo Gabrijelčič je bil rojen 14. oktobra 1886 v Plavah. Maturó je opravil 7. julija 1907 v Gorici, usposobljenostni izpit pa 12. novembra 1909. Najprej je služboval na Lokvah in sicer v šolskem letu letu 1907/08. Po navedbah Minke Lavrenčič Pahor v delu Primorski učitelji naj bi med leti 1908 in 1910 služboval v Ložicah pri Vipavi. Toda v avtobiografiji Hinka Klavore z naslovom Čez drn in strn skozi življenje je omenjeno, da je domačin France Gabrijelčič prevzel vodenje gorenjepoljske podružnične šole v Ložicah, ki je bila ustanovljena v šolskem letu 1908/09. Ali sta Franjo Gabrijelčič in France Gabrijelčič ena in ista oseba? Da. Tako Minka Lavrenčič Pahor kot Hinko Klavora omenjata, da je Franjo (oz. France) Gabrijelčič pred drugo svetovno vojno (od 29.5.1927 do 1941, tako Lavrenčič Pahor) služboval v Murski Soboti. Hinko Klavora pravi, da je bil tam celo šolski upravitelj. Minka Lavrenčič Pahor se torej moti, ko v svojem delu omenja, da je Franjo Gabrijelčič služboval v Ložicah. Do napake je najbrž prišlo pri pregledovanju gradiva, kjer so bile očitno Ložice zapisane brez strešice nad črko ž. Dalje sicer omenja, da je Gabrijelčič služboval tudi na Gorenjem Polju v letih 1911-1919. Klavora je Gabrijelčiča opisal kot človeka vrlega in poštenega srca. Po vojni se ni vrnil na Gorenje Polje, temveč je emigriral v Jugoslavijo. Kot je že omenjeno, je bil šolski upravitelj v Murski Soboti, kjer naj bi pod madžarsko okupacijo z

---

⁸⁵ Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 235-240; Štiri desetletja osnovne šole Deskle, Osnovna šola Deskle (Deskle 2003).

družino zelo trpel. Skupaj s sinovi je aktivno sodeloval v osvobodilnem boju. Preživel je le en njegov sin. Tudi Franjo ni dočakal osvoboditve, saj je bil interniran v taborišče Flossenburg, kjer je leta 1944 umrl.⁸⁶

Peter Medvešček je bil rojen 31. julija 1859 v Gorenji vasi pri Kanalu. Maturino je opravil 15. julija 1881 v Kopru, usposobljenostni izpit pa 16. maja 1885. Prvič je za šolski kateder stopil prav v Plavah, dne 22. avgusta 1881. Tu je ostal zgolj eno šolsko leto. Poučeval je še na nekaj šolah, najdlje je ostal v Vipavskem Križu, kjer je učil med leti 1894 in 1927, ko se je tudi upokojil. Umrl je leta 1932.⁸⁷

Ivan Vodopivec, rojen 21. februarja 1861 v Kamnjah, je maturiral leta 1881 v Kopru, kjer je tri leta kasneje opravil še usposobljenostni izpit. Najprej je poučeval v Višnjeviku in v Gabrijeh, dne 25. januarja 1887 je dobil službo v Plavah. Ni jasno, do kdaj je ostal na tem delovnem mestu. Vsekakor ne več kot do leta 1891, ko je začel poučevati v domačih Kamnjah in tam ostal do leta 1925. Umrl je leta 1937.⁸⁸

Franc Golja se je rodil 8. maja 1876 v Dornberku. Maturiral je 3. julija 1895 v Kopru, usposobljenostni izpit pa opravil 20. novembra 1897. Najprej je poučeval v Braniku in v Podlaki pri Dolenjem Lokovcu. Leta 1898 ga je pot zanesla v Plave, a ni jasno, do kdaj je tu poučeval. Leta 1900 je namreč že služboval v Levpi. Največ časa je prebil v Zaloščah pri Dornberku, kjer je učil od leta 1909 do 1932. Potem so ga premestili v šolo Cividate al Piano pri Bergamu, kjer se je leta 1936 upokojil. Po vrnitvi v Zalošče je sodeloval v partizanski šoli. Tu je leta 1952 tudi umrl.⁸⁹

Anton Mušič, rojen 25. aprila 1880 v Šmartnem v Brdih, je maturiral 21. septembra 1901 v Kopru, usposobljenostni izpit pa opravil 18. novembra 1904. V Plavah je učil med 1. septembrom 1902 in 17. aprilom 1905. Med vojno je bil mobiliziran in ranjen na ruski fronti. Po vojni je ostal v Jugoslaviji in nadaljeval z učiteljskim poklicem do upokojitve leta 1937.⁹⁰

Leopold Reja je bil rojen 16. septembra 1880 v Vipolzah. Maturino je opravil 18. julija 1908 v Kopru, usposobljenostni izpit je opravil 29. novembra 1910 v Gorici. Učil je na številnih šolah, v Plavah je bil zaposlen med letoma 1911 in 1914. Dne 27. decembra 1913 se je poročil z učiteljico Alojzijo Šturm. Ker se je to zgodilo ravno med službovanjem v Plavah, lahko

---

⁸⁶ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 146; Klavora, Čez drn, 191-195.

⁸⁷ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 265.

⁸⁸ Prav tam, 444.

⁸⁹ Prav tam, 154.

⁹⁰ Prav tam, 285.

predvidevamo, da je tudi Šturmovna službovala na tej ali na kakšni bližnji šoli. Leta 1930 je bil zaposlen v Gorici. Takrat je tajnik goriške fašistične stranke napisal karakteristike goriških učiteljev. O Leopoldu Reji je napisal, da ni član fašistične stranke, da izraža protiitalijanska čustva, da v javnosti govori slovensko in da se druží s protiitalijanskimi elementi. Reja je bil odpuščen in je zato emigriral v Jugoslavijo.⁹¹

Rozalija Tomažič se je rodila 9. julija 1888 v Kanalu ob Soči. Maturirala je 4. julija 1908 v Gorici, kjer je opravila tudi usposobljenostni izpit dne 18. maja 1911. V Desklah je dobila službo 21. novembra 1909 in poučevala celo šolsko leto. Leta 1929 je bila iz Oseka premeščena v notranjost države v kraj Orio. Tu je ostala eno šolsko leto, potem pa emigrirala v Jugoslavijo.⁹²

6.2 Šolstvo med prvo svetovno vojno

Med vojno so bile Deskle in njena okolica izpraznjene. Tako avstrijska kot italijanska oblast sta prebivalstvo evakuirali. V italijanskih begunskih taboriščih šolski pouk ni potekal, medtem ko so v avstrijskih taboriščih poskrbeli tudi za to. Prebivalci desnega brega Soče, iz Ložic, Anhovega, Gorenjega Polja, Goljevic, Kamenc in drugih vasi, so bili evakuirani v Italijo in posledično med vojno ostali brez šolskega pouka. Bolje se je godilo prebivalcem levega brega. Iz Deskel, Rodeža, Zagore in Zagomile so ljudje odšli v taborišča v Avstriji. Največ jih je odšlo v Brück ob Litvi in v Steinklamm. V Brücku ob Litvi je poučevalo veliko število slovenskih učiteljev, vodja šole pa je bil Ivo Ivančič, ki je do leta 1915 poučeval v Kredu. V Steinklamm je skupaj s prebivalci Deskel odšel tudi njihov učitelj Fran Stergar, ki je v tem taborišču postal vodja šole vse do leta 1918, ko se je vojna končala. Stergar je bil rojen leta 1869 v Kanalu. Maturiral je v Kopru leta 1889 in tri leta kasneje opravil usposobljenostni izpit. V Desklah je poučeval od leta 1895 do začetka vojne leta 1915. Ni popolnoma jasno ali je po vojni ostal v Jugoslaviji, ali pa se je vrnil in šele potem emigriral.⁹³

---

⁹¹ Prav tam, 337, 500.

⁹² Prav tam, 407.

⁹³ Prav tam, 63-466.

6.3 Šolstvo od konca vojne do Gentilejeve reforme

Na žalost ni moč najti dokumentov, ki bi neposredno pričali o stanju šolstva v Desklah in okolici v povojnih letih in dvajsetih letih prejšnjega stoletja. Opis takratnih šolskih razmer se tako opira na širše veljavne dokumente, ki so zadevali tudi Deskle in okolico, na ustni vir in članke v Učiteljskem listu.

O ureditvi šolstva v povojnih letih nam priča okrožnica, ki jo je civilni komisar iz Trsta med drugim poslal tudi goriškemu municipiju. Okrožnica govori o delovanju slovanskih šol, pouku italijanščine na šolah drugih učnih jezikov, tečajih slovanskih jezikov in tečajih italijanščine, kjer so Italijani v manjšini. Bila je odgovor na številne želje o kulturnem in izobraževalnem razvoju, ki so jih izrazile slovenska, hrvaška in nemška manjšina. Po prvi svetovni vojni je bilo nujno zaščititi in ponovno zagnati delovanje manjšinskih šol. Nova oblast je obljubila oboje, tako zaščito kot skrb za razvoj. Za šole, ki so bile uničene ali poškodovane med vojno, je bilo ustrezno poskrbljeno. Večji problem kot uničena infrastruktura je pomenil velik osip slovanskih in nemških učiteljev. Številne šole niso odprle vrat, ker učiteljev enostavno ni bilo. Med vojno so nekateri izgubili svoje življenje ali postali invalidi, številni so po vojni emigrirali. Zaradi takšnih razmer je oblast sprejela več izrednih ukrepov. Učitelji so postali bolj obremenjeni, saj so v poučevanje dobili večje število razredov. Da bi to obremenjenost nekoliko zmanjšali, so skrajšali šolske urnike. Na slovenske in hrvaške šole, ki so trpele pomanjkanje učiteljev, so pošiljali italijanske učitelje, če so ti obvladali jezik učencev. Ti učitelji so zato dobivali posebne doklade. V skrajnih primerih so ostajale šole celo zaprte, dokler ne bi bilo možno poskrbeti za nemoten pouk. Vse te ukrepe naj bi izvajali z roko v roki, da bi čim prej odprli vse šole in vzpostavili predvojno stanje. V okrožnici sveto obljublajo, da bodo kulturnemu in jezikovnemu razvoju manjšin pustili prosto pot. Toda prebivalci novo priključenih ozemelj so postali državljani Italije, zato se morajo vključiti v gospodarsko in državljansko življenje nove domovine. V ta namen je potrebno v šole, kjer je učni jezik manjšinski, uvesti ure italijanščine. Italijanščine naj bi se otroci učili od drugega razreda naprej od dveh do petih ur tedensko. Učili naj bi jo Italijani, pri katerih je zaželeno površno znanje slovenščine ali v skrajnih primerih Slovenci z ustreznim obvladovanjem italijanskega jezika. Ti učitelji so, ne glede na narodnost, dobivali nagrado v višini 160 lir mesečno, če so živeli v kraju, kjer je stala šola ali v njegovi bližini. Če so italijanščino poučevali v njim oddaljenih in slabo dostopnih krajih, so prejeli 240 lir mesečno. Polemika, ki jo je sprožilo tako zgodnje uvajanje italijanščine v učne načrte

slovenskih šol, je opisana v poglavju Šolstvo na Primorskem pred fašističnim prevzemom oblasti. Okrožnica je med drugim predvidevala spremembo meja šolskih okrožji. Te so izenačili s politično-upravnimi mejami. Glavni predstavniki šolskih okrožji so bili didaktični ravnatelji, ki so morali v kraju, kjer je bil sedež njihovega okrožja, poučevati italijanščino. To določilo je precej zanimivo. S tem so najverjetneje želeli doseči, da bi bila večina didaktičnih ravnateljev Italijanov. V okrožnici so predvidevali ustanovitev posebnih tečajev za manjšine. Nekateri otroci slovenske, hrvaške ali nemške narodnosti so namreč živeli na mešanem področju (mesta) in obiskovali italijanske šole. Za te otroke so torej predvideli posebne tečaje, na katerih bi se lahko učili materinščine. Te tečaje so lahko vodili Slovenci z zadostnim znanjem italijanščine ali Italijani z dobrim obvladovanjem slovenščine, hrvaščine ali nemščine. Podoben ukrep so predvidevali tudi za italijanske otroke, ki so obiskovali slovenske ali nemške šole. Na teh šolah naj bi bili organizirani paralelni razredi ali tečaji, kjer bi pouk potekal v italijanščini.⁹⁴

Po vojni je bila velika večina infrastrukture porušena. V Desklah je denimo ostala neporušena le ena hiša. Življenjski pogoji so bili zelo težki, prav tako je bilo težko obnoviti šolski sistem. Prostori primerni za pouk so bili omejeni, zato se je v razredu gnetlo preveč otrok. Iz statistike naročnikov na Novi rod (mladinsko glasilo Učiteljskega lista) lahko ugotovimo, koliko otrok je obiskovalo šolo v Desklah in okolici. Leta 1922 je bil v Desklah en razred, ki ga je sestavljalo 90 otrok, 17 jih je bilo naročenih na Novi rod. Verjetno ni vseh 90 otrok hodilo v šolo istočasno, ampak je ena skupina hodila v šolo dopoldan druga pa popoldan. Na Gorenje Polje in podružnično šolo v Ložicah je hodilo 75 otrok, med katerimi je bilo 12 naročnikov na Novi rod. V Plavah je bila prav tako enorazrednica, ki jo je obiskovalo kar 92 otrok (10 naročnikov). Vas Zapotok je geografsko gledano bolj del Kanalskega kolovrata kot Spodnje Soške doline, a je tamkajšnja šola spadala v šolsko okrožje Deskle – Anhovo. Enorazrednico je tam obiskovalo 62 otrok, nihče od njih ni bil naročen na Novi rod. Leto dni kasneje je bila statistika takšna: v šolo v Desklah je hodilo 85 otrok (8 naročnikov), na Gorenje Polje 68 otrok (12 naročnikov), v Plave 81 otrok (10 naročnikov) in v Zapotok 66 otrok (11 naročnikov). Število učencev in naročnikov na Novi rod se je na vseh šolah zmanjšalo, izjema je le Zapotok. Ti podatki nam kažejo, kako so bile učilnice v povojnih letih natrpane. To je

---

⁹⁴ Okrožnica civilnega komisarja, november 1919, Trst, a.e. 44, fascikel 23, fond 4 (Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva), Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.

pomenilo tudi težje delo za učitelje. V razredu so bili otroci različnih starosti, zato je bilo zelo težko prilagoditi in organizirati pouk.⁹⁵

V prvih povojnih letih so šole v Desklah, Plavah in na Gorenjem Polju spadale pod Goriški šolski okraj. Po poročilu šolskega nadzornika Rubbije se je šolska oblast zelo potrudila, da je šolstvo na Goriškem dvignila na predvojni nivo, kar je uspeh glede na razdejanje, ki ga je pustila vojna. Pri pouku so se izvršile najpomembnejše spremembe z uvedbo italijanščine, zemljepisa Italije in zgodovine Italije. Za pouk italijanščine so skrbeli posebni italijanski učitelji, medtem ko so zgodovino in zemljepis Italije poučevali kar slovenski učitelji. Kot kaže je bilo učiteljstvo na Goriškem zelo vzorno: '*...učiteljstvo je vršilo svojo dolžnost in se je tudi moralno-politično tako zadržalo, da ni bilo treba proti njemu uporabljati nikakih strogih mer ter da se je v preteklem šolskem letu le proti enemu izmed 208 učiteljev in učiteljic vršila disciplinarna preiskava.*'⁹⁶

V dvajsetih letih prejšnjega stoletja je bilo prebivalstvo v Desklah in okolici narodnostno precej kompaktno. Šele v tridesetih letih je v te kraje prišlo več Italijanov, ki so se zaposlili v cementarni Anhovo, poleg italijanskih lastnikov so bili tudi inženirji in poslovodje italijanskega rodu. Zaradi pomanjkljivega arhivskega gradiva ni jasno, kakšen je bil učni jezik pred uvedbo Gentilejeve reforme. Raznarodovanje v kompaktnih narodnostnih območjih bi bilo brezpredmetno in najverjetneje neuspešno. Taka nacionalistična politika bi samo spodbudila slovenski nacionalizem, upor bi postal še bolj zagrizen.⁹⁷

Po pohodu na Rim je bilo čutiti, da prihajajo spremembe tudi v šolstvu. Kazalo je, da bo znanje italijanščine postalo nujno. V ta namen so organizirali jezikovne tečaje za učitelje. Na začetku leta 1923 je goriško učiteljstvo organiziralo tri tečaje italijanščine: v Gorici, v Dobravljah in v Kanalu. Najbrž so ta tečaj obiskovali tudi učitelji in učiteljice iz Deskel, Gorenjega Polja in Plavi. Vse tri tečaje je vodil jezikoslovec profesor Giovanni Lorenzoni. Z organizacijo tečaja so želeli poskrbeti za čim boljše uspehe slovenskih učiteljev pri obveznem izpitu iz znanja italijanskega jezika. Tečaj so si učitelji plačevali sami in upali, da jim bo kasneje stroške povrnila deželna šolska uprava. Kot kaže so bili učitelji na Goriškem zelo

---

⁹⁵ Statistika naročnikov na 'Novi rod', Goriški okraj., Učiteljski list, letnik 3, številka 6, 1922, 46; Statistika naročnikov na 'Novi rod', Goriški okraj., Učiteljski list, letnik 3, številka 7, 1922, 56; Nekoliko statistike 'Novega roda'. Goriški okraj, Učiteljski list, letnik 4, številka 25, 1923, 198; Nekoliko statistike 'Novega roda'. Goriški okraj., Učiteljski list, letnik 4, številka 26, 1923, 208; Pričevanje Cvetke Lapajne.

⁹⁶ Neznani avtor, Gospodu prefektu, Učiteljski list, letnik 4, številka 23, 1923, 177-179.

⁹⁷ Neznani avtor, o pouku italijanščine, Učiteljski list, letnik 3, številka 6, 1922, 41-42; pričevanje Cvetke Lapajne.

motivirani za strokovno izpopolnjevanje in prilagajanje novim političnim razmeram. Takšnih tečajev na Tolminskem, Notranjskem in Krasu takrat še ni bilo.⁹⁸

6.4 Šola in pouk po Gentilejevi reformi

6.4.1 Dvajseta leta

O šolstvu v Desklah in okolici v času po Gentilejevi reformi nam pričajo dokumenti šolskega nadzorništva v Tolminu. Obravnavano področje je pred Gentilejevo reformo spadalo pod Goriški šolski okraj. Po preuredbi šolske zakonodaje in uvedbi nove hierarhične strukture, je pristalo pod okriljem šolskega nadzorništva s sedežem v Tolminu. Informacije o takratnem stanju šolstva sem pridobil tudi od ene redkih tedanjih učenk, ki je še živa in je ohranila spomine na tisti čas.

Kako je izgledala hierarhija šolskih instanc po Gentilejevi reformi in kam so v to hierarhijo sodile šole v Desklah in okolici? Najvišja šolska instanca je bilo šolsko ministrstvo, ki so mu bila podrejena kraljeva skrbništva. Sedež kraljevega skrbništva (*Regio Provveditoriato agli studi*) za vse province Julijske krajine je bilo v Trstu. Skrbništvu je bilo podrejeno enajst šolskih okrožji, ki so jih vodili šolski nadzorniki. Šolsko okrožje ali šolsko nadzorništvo za Deskle in okolico je imelo sedež v Tolminu. Prej je bilo obravnavano območje pod okriljem Goriškega šolskega okraja. Šolska nadzorništva so bila dalje razdeljena na didaktična ravnateljstva. Didaktični ravnatelj v Kanalu (današnji Kanal ob Soči, v italijanščini *Canale d'Isonzo*) je bil zadolžen tudi za šole v občini Anhovo (*Salona d'Isonzo*). Ker se meje šolskih nadzorništev in didaktičnih ravnateljstev niso ujemale z upravnimi, je bolje, da namesto izraza občina Anhovo uporabljamo izraz Anhovo in okolica ali Deskle in okolica. Skozi celotno diplomsko delo uporabljam izraz Deskle in okolica, zato bom pri tem tudi ostal. V Desklah in okolici je bilo kar šest šol. V Desklah je bila šola v t.i. Gorenjih Desklah (Priloga 3), kjer je takrat bivala večina prebivalcev. T.i. Spodnje Deskle so komaj začele rasti, skupaj z razvojem cementarne v Anhovem. Ta šola je imela dve dobro opremljeni učilnici. Šola v Desklah je imela podružnično šolo v Plavah, ki je prav tako imela dve učilnici, le da je bila (vsaj v šolskem letu 1924/25) slabo opremljena. Manjkala je namreč šolska tabla, kateder ter stol za

---

⁹⁸ Neznani avtor, Iz organizacije. Pouk italijanščine., Učiteljski list, letnik 4, številka 3, 1923, 19.

učitelja. V Anhovem, kjer je bil sedež občine, ni bilo šolskega poslopja. Šole so bile na Gorenjem Polju (dve dobro opremljeni učilnici), v Ložicah (ena skromna učilnica v privatni hiši), v Zapotoku (ena skromna učilnica v privatni hiši) in v kraju, ki so ga Italijani preimenovali v *Sebergliaco* (ena skromna učilnica v privatni hiši). Zapotok je bil precej oddaljen od doline, kjer se nahajajo ostali kraji. O tamkajšnji šoli (kakršna je pač bila) ni veliko znanega. Uganko predstavlja naselje *Sebergliaco*. Nihče od ljudi, s katerimi sem opravil pogovore o tedanjem šolstvu, mi ni znal povedati, kje je ta kraj oziroma, kako se imenuje v slovenščini. Ker drugih večjih naselij v okolici ni, se kot najbolj možen odgovor ponuja naselje Prilesje blizu Plavi. Toda iz opisa krajev, ki jih je v šolskem letu 1924/25 opravil didaktični ravnatelj iz Kanala, izvemo, da se *Sebergliaco* nahaja med griči, prometne povezave so slabe, oddaljen pa je le dva kilometra od Zapotoka. Ta opis ustreza majhnemu naselju Vrtače. Sklepanje na podlagi današnjih razmer se tako izkaže za popolnoma zgrešeno. V istem dokumentu so podatki o številu prebivalcev, ki potrjujejo to ugotovitev. Takrat je na Gorenjem Polju živelo 740 ljudi v Desklah pa le 613. Danes so Deskle neprimerljivo večje od Gorenjega Polja.⁹⁹

Poglejmo si, kakšno je bilo stanje na teh šolah v letih 1924-1928.

V šolskem letu 1924/1925 je šolo v Desklah obiskovalo 66 otrok, od katerih le osmim ni uspelo napredovati v višji razred. Poučevali sta jih italijanska učiteljica Petronilla Palmieri, ki je učila prvi in drugi razred, ter slovenska učiteljica Milena Stres, ki je učila otroke od tretjega razreda naprej. V razredu so bili otroci različnih starosti. Tako so bili otroci rojeni v letih 1916, 1917 in 1918 skupaj v istem razredu. Zaradi prostorske stiske so imeli nižji razredi pouk popoldan, starejši pa dopoldan. Didaktični ravnatelj je v šolskem letu 1924/25 štirikrat opravil vizitacijo na šoli in ni opazil nič posebnega. Delo slovenske učiteljice je označil kot dobro. V naslednjem šolskem letu jo je sicer okrcal, da je njen učni program preveč suhoparen, ter da premalo skrbi za higieno otrok. Delo italijanske učiteljice je ocenil kot zadostno. S tem se ujema pričevanje ene od učenk, ki je označila učiteljico Palmieri za zelo strogo in nasilno. Na šoli so imeli celo poseben prostor, ki se je uporabljal kot šolski pripor za poredne otroke. Pohvalil je disciplino učencev in čistočo šolskega poslopja. V naslednjih letih so v šoli imeli težave z vodo, saj jo je začelo primanjkovati. Da niso bili šolski dnevi preveč monotoni, sta učiteljici organizirali šolski izlet na Sveto Goro. Otroci so si v tem šolskem letu ogledali še,

---

⁹⁹ Dokument *Relazione sull'andamento dei Comuni* (1924/25), fascikel 50, fond 4, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; dokument *Statistiche e relazioni* (1924/25), fascikel 51, fond 4, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; *Guida dei servizi scolastici* (Trst 1934), kopijo hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.

kako poteka delo v tovarni v Anhovem. V aprilu 1925 so praznovali praznik dreves. Pri prazniku je sodelovalo 50 otrok, dogodku je prisostvoval tudi občinski svet. Glede na podatke so otroci zasajali drevesa in pogozdovali okolico. Desklanski šolarji so posadili kar 2000 sadik jelk. V naslednjem šolskem letu je didaktični ravnatelj ugotovil, da je znanje tistih otrok, ki so ponavljali razred zadovoljivo. Kot šibko je označil le znanje italijanščine, kar je veljalo tudi za ponavljavce v šolskem letu 1927/28, ki so bili šibki še v obvladanju aritmetike. V šolskem letu 1925/26 je šolo v Desklah sicer obiskovalo 69 otrok.¹⁰⁰

Na Gorenjem Polju je šolo v šolskem letu 1924/25 obiskovalo 60 otrok, od katerih jih le 6 ni napredovalo v višji razred. Didaktični ravnatelj je šolo v tem šolskem letu obiskal štirikrat in tamkajšnje učence opisal kot urejene in disciplinirane. Pohvalil je obe učiteljici, ki naj bi bili zelo prizadevni pri opravljanju svojega poklica. Italijanka Adele Pinzani je poučevala prvi in drugi razred, Valerija Boškin pa učence od tretjega razreda naprej. Otroke sta v tem šolskem letu odpeljali na izlet v Anhovo in Kanal. V Anhovem so si učenci lahko ogledali delo v tovarni cementa. Tako kot v Desklah so tudi tu praznovali praznik dreves in ob tem zasadili 500 jelk. Zanimiv je podatek iz dokumentov didaktičnega ravnateljstva za naslednje šolsko leto (1925/26). Sidonia Kraps je kot kaže zamenjala Adelo Pinzani. Sidonia Kraps je sicer v dokumentu označena kot italijanska učiteljica. Seznam oseb objavljen v Učiteljskem listu, ki so leta 1922 sestavljali šolska berila pravi drugače. Med njimi je bila tudi Sidonja Krapš. Glede na redkost njenega imena in priimka gre torej zagotovo za isto osebo. Sidonja Krapš je bila torej Slovenka. Mogoče je bila usposobljena za poučevanje v italijanščini in zato v dokumentih označena kot italijanska učiteljica.¹⁰¹

Podatki o 'podružničnih' šolah se ne razlikujejo tako zelo od podatkov obeh 'glavnih' šol. Šola v Plavah je imela v šolskem letu 1924/25 enako število učencev kot njena 'matična' šola v Desklah, torej 66. Šolo so obiskovali tako zjutraj kot popoldan. Prva dva razreda je poučevala Italijanka Anna Nosei, ostale pa Slovenka Katarina Močnik. Njunjo delo je didaktični ravnatelj ocenil kot dobro oz. zelo dobro v primeru Močnikove. Anna Nosei naj bi imela nekaj težav pri risanju, Močnikovo pa je pohvalil, da dobro obvlada vse predmete. Med vizitacijami je ugotovil, da je čistoča in disciplina otrok pomanjkljiva. Šoli so primanjkovala še šolske table, težave so imeli z vodo. V tem šolskem letu so otroci odšli na izlet na Sveto Goro in v tovarno v Anhovem ter ob prazniku dreves zasadili 500 jelk. Podružnične šole gorenjepoljske matice

---

¹⁰⁰ Dokumentacija didaktičnega ravnateljstva Kanal, fascikli: 51, 58, 60, 67, fond 4, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; pričevanje Cvetke Lapajne.

¹⁰¹ Dokumentacija didaktičnega ravnateljstva Kanal, fascikli: 51, 58, fond 4, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; Neznani avtor, Nova berila za slovenske ljudske šole, Učiteljski list, letnik 3, številka 19-20, 1922, 149.

je obiskovalo sledeče število otrok: Ložice 24, Zapotok 48 in Vrtače 38. V Ložicah je poučevala Emilija Paglavec, v Zapotoku Milan Jereb, v Vrtačah pa Marija Furlan. Vsi učitelji so dobili dobre ocene od didaktičnega ravnatelja, še posebej je pohvalil Emilijo Paglavec. V Ložicah s čistočo in disciplino ni bilo problemov, kar ne bi mogli reči za ostali dve šoli, kjer naj bi vladal precejšen nered. Pri prazniku dreves so sodelovale vse šole. Otroci so sadili jelke, le v Zapotoku so posadili še 20 sadnih dreves. Na izlet so se kot kaže odpravili le v Ložicah in sicer na Sveto Goro. Poleg tega, da so na teh šolah učili le slovenski učitelji (z izjemo Anne Nosei), je zanimivo, da so imeli vsi otroci, ki so ponavljali razred, težave z italijanščino. To potrjuje trditve takratne učenke, ki pravi, da so skorajda vsi, ki so ponavljali, imeli težave z novim učnim jezikom.¹⁰²

Poleg podatkov o poslopih, številu učencev in njihovem uspehu, učiteljih in njihovem delu, praznikih, šolskih izletih itd. so v dokumentaciji didaktičnega ravnateljstva še druge zanimive listine, ki bolj opisno kot skozi številke orisujejo šolstvo v Desklah in okolici v dvajsetih letih. Poleg tega so nam v pomoč spomini nekaterih tedanjih učencev. Teh pa ni ravno veliko. Spomine o šolstvu v Desklah v dvajsetih letih sem pridobil le od ene osebe. S kombiniranjem pisnih in ustnih virov dobimo vsaj približno predstav o šolskih razmerah pod fašizmom.

Poleg vizitacij in popisov statističnih podatkov je bila naloga didaktičnega ravnatelja prenesti navodila od višjih instanc na posamezne šole. Tako so učitelji prejeli obvestila, kako naj poučujejo posamezne predmete. Pri poučevanju zgodovine in geografije je bil glavni cilj pouka vzgojiti otroke v odrasle ljudi, ki bodo ljubili in spoštovali domovino (*Patria*, zapisano z veliko začetnico). Učitelji naj bi ta dva predmeta predstavili otrokom tako, da bi ga ti vzljubili in se z veseljem učili. V prvih dveh razredih so dali večji poudarek osnovnim predmetom (branje, pisanje, računanje), zato so zgodovino in geografijo poučevali od tretjega razreda naprej. Pri pouku zgodovine so otrokom predstavili zgodovino Italije, ki so jo tesno povezovali z nacionalizmom. Zgodovina se je tako začela z letom 1821 in karbonarji, ki so se v južni Italiji borili za osvoboditev in združitve cele Italije, nadaljevala se je z revolucionarnim letom 1848 do najpomembnejšega dogodka – boja za neodvisnost, ki je pripeljal do osvoboditve in združitve Italije (*Risorgimento*). Ker so bili ti dogodki primorskim otrokom nekoliko oddaljeni, so dajali velik poudarek na prvo svetovno vojno, ki je bila tem otrokom mnogo bližje. Peljali so jih na vojaška pokopališča in opisovali boje in junaštva vojakov ter opisovali njihovo oborožitev. Niso pozabili niti na žrtvovanje italijanskih žena.

---

¹⁰² Dokumentacija didaktičnega ravnateljstva Kanal, fascikli: 51, 58, 60, 67, fond 4, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; pričevanje Cvetke Lapajne.

Otrokom so želeli dopovedati, da je vsa ta borbenost in neustrašnost italijanskih ljudi privedla do miru in blagostanja. Šele po spoznavanju novejših italijanske zgodovine so na vrsto prišle mezopotamske kulture, Stari Grki in Rimski imperij, ki so mu seveda posvečali največ pozornosti. Učitelji naj bi se trudili predstaviti življenja velikih mož italijanske zgodovine (vključno z zgodovino Rima seveda). Na ta način bi pri otrocih še lažje vzbudili čustva do nove domovine. Pouk geografije naj bi se čim večkrat odvijal zunaj, na šolskih izletih in v okolici kraja. V razredu je bil poglaviten pripomoček zemljevid, zaželeno so bile razne ilustracije, ki so prikazovale zemljepisne pojme. Poudarek so seveda dajali na poznavanje geografije Italije, nekaj malega so se učili tudi o Evropi. Pomembno mesto je pri pouku zasedala telovadba, ki jo je spremljala še skrb za higieno. Otroci naj bi zrasli v zdrave ljudi, zato so morali učitelji poskrbeti za čim več gibanja na prostem. V razne vaje naj bi vključili vse dele telesa, da bi se to razvilo v skladno obliko zdravega človeka. Takšna izbira besed namiguje, da so fašisti želeli otroke vzgojiti v zdrave in močne moške in žene, ki bi s svojim elanom poskrbeli za napredek države. V primeru vojne pa bi bili še kako zaželeni na bojišču. S telovadbo je bila tesno povezana skrb za higieno, ki je bila vključena v neke vrste splošno vzgojo. Bila je del celotnega pouka, če je bil otrok neurejen in umazan, ga je učitelj lahko poslal ven pri katerikoli šolski uri. Vprašanje je, kakšni so bili takrat higienski standardi. Otroci v Desklah in okolici so namreč prihajali iz zelo revnih družin, ki jih je za povrh prizadela še vojna. Večina hiš je bilo porušenih, po vojni so bile mnoge družine prikrajšane za tekočo vodo. V šolo so hodili bos, s torbami sešitimi iz starih žakljev. Šolske potrebščine so sestavljali zvezek, škatlica v katerem je bilo pero in gumice za brisanje. Šola jih ni preskrbela z uniformami kot kasnejše generacije. V Desklah so bili le najrevnejši deležni toplega kosila med poukom. Vse to daje slutiti, da so bili higienski standardi bistveno nižji kot danes. Pouk petja je postal z Gentilejevo reformo obvezen. Tu je bila učitelju prepuščena precejšnja svoboda. V nižjih razredih so prepevali bolj preproste pesmi, v višjih pa so že prepevali domovinske pesmi. Ena najbolj znanih je bila pesem z naslovom *Facceta nera* (Črni obrazek), ki je opeval italijanski kolonializem v Etiopiji. Nekdanja učenka šole v Desklah se celo spomni refrena: '*Facceta nera, bell'abissina aspetta e spera che già l'ora si avvicina! Quando saremo insieme a te, noi ti daremo, un'altra legge è un altro Re.*' Prevod v slovenščini bi izgledal nekako tako: 'Obrazek črni, prelepe Abesinke, počakaj in glej, bliža se ura, ko bomo skupaj s teboj! Dali ti bomo druge zakone in drugega kralja.' V šolah so kot kaže radi učili pesmi, ki so slavile imperialno moč Italije. V Desklah so se namreč učili še ene pesmi, ki opisuje italijansko nadvlado nad Etiopijo: '*Con la barba del Negus faremo spazzolini per lucidar le scarpe a Benito Mussolini.*' Ta pesem je zelo žaljiva, nacionalistična, šovinistična in

rasistična. Besedilo namreč pravi, da bodo iz brade Negusa (drugo ime za etiopskega cesarja Haile Selassieja) naredili krtače, s katerimi bodo loščili čevlje Benitu Mussoliniju. Navodilo didaktičnega ravnatelja je bilo, da se v šolah poje tudi religiozne in lokalne pesmi. Ker bi s petjem lokalnih pesmi kršili novi zakon, so poleg patriotskih peli le še religiozne pesmi. Pripadnost novi domovini so, poleg številnih prijemov pri pouku, želeli povečati še s praznovanjem številnih praznikov. To so bili pouka prosti dnevi. Poleg četrta in nedelj je bilo med šolskim letom še 22 prostih dni, ki so bili namenjeni praznovanju domovinskih in religiozних praznikov. Prevladovali so religiozni, saj je bil pouka prost dan celo pepelnična sredo. Ostali prazniki so slavili rojstne dneve kraljeve družine, datume pomembnih zmag, praznovali so celo rojstvo Rima. Navkljub vsem jezikovnim in kulturnim pritiskom otroci niso zlahka sprejemali nove domovine. Kot smo že ugotovili, so imeli številni težave z razumevanjem novega jezika. Popolna izključitev materinščine iz osnovne šole, se je pokazala kot slab ukrep, kar se tiče pedagogike. Odporu do novega jezika se je pridružil še odpor do nove kulture. O tem nam priča okrožnica št. 21 didaktičnega ravnateljstva v Kanalu z dne 21.5.1926. Otroci so morali ob vstopu v razred ali ko so srečali učitelja obvezno pozdraviti s rimskim fašističnim pozdravom. Pozdrav je potekal tako, da je učitelj najprej pozdravil: '*Per il Duce, per il Re!*' (Za vodjo, za kralja!), otroci so odgovorili: '*Viva il Duce, viva il Re!*' (Živel vodja, živel kralj!). Pozdrav je spremljala iztegnjena desnica. V šolah, ki so bile pod nadzorom didaktičnega ravnateljstva v Kanalu, so se otroci temu uprli. Neki katehet naj bi jim naročil, naj namesto fašističnega pozdrava pozdravijo z navadnim krščanskim pozdravom. Didaktični ravnatelj je zaukazal, da morajo otroci ob vstopu v razred, nujno pozdraviti s fašističnim pozdravom. Enako velja za katehete. Krščanski pozdrav naj se ob fašističnem uporablja le v primeru, ko v razred vstopi katehet, ki je poučeval verouk. V Desklah je verouk potekal ločeno od ostalega pouka, v cerkvi. Zanj je skrbel takratni župnik Mežan, ki je pri poučevanju uporabljal slovenski jezik in knjige. Italijanske učiteljice so za to vedele, a niso ukrepale. Za religiozno vzgojo je na Gorenjem Polju in v Ložicah skrbel župnik Bregant, v Zapotoku Zdravlič, v Vrtačah pa Makuc.¹⁰³

Za zaključek pregleda šolstva v dvajsetih letih omenimo še eno zanimivost. Novi režim je začel leta 1927 spreminjati slovenska imena in priimke v italijanske. Nekateri so se tovrstnemu početju uprli. Med njimi je bil tudi oče moje informatorke Cvetke Lapajne. Njen dekliški priimek je bil Konjedic, ki so ga Italijani navadno spremenili v Contieri ali Cavallini.

---

¹⁰³ Dokumentacija didaktičnega ravnateljstva Kanal, fascikli: 51, 58, fond 4, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; pričevanje Cvetke Lapajne.

Cvetkin oče je nekako dosegel, da njegovi družini priimek niso spremenili. Kakšne posledice je moral nositi se gospa Lapajne ne spomni. Ve le, da so njeno ime spremenili v Floriana, priimek pa pustili pri miru.¹⁰⁴

6.4.2 Trideseta leta in prva leta druge svetovne vojne

O dogajanju v šolskih klopih v šolah v Desklah in okolici v tridesetih letih in prvih letih četrtega desetletja nam pričajo številni ohranjeni šolski dnevniki. Poleg šolskih dnevnikov so mi pri spoznavanju tedanjega šolstva pomagali nekateri takratni učenci. Pisni dokumenti in ustna pričevanja se lepo dopolnjujejo, tako da lahko dobimo precej jasen oris šolskega življenja v času, ko je fašizem dokončno utrdil svojo politiko.

Šolski dnevniki (Priloga 4, Priloga 5, Priloga 6) so bili torej glavni vir informacij za to časovno obdobje. Z leti so svojo obliko spreminjali, kakšna je bila njihova vsebina, je bilo seveda odvisno od vsakega učitelja posebej. Na prvi strani so bili zapisani vsi osnovni podatki, ki so se nanašali na posamezen razred. V tridesetih letih so v Desklah in okolici šole obsegale le pet razredov. Nekateri so opravili le te, nekateri so potem obiskovali tečaj Faina (*corso Faina*: Kmetsko šolo si je zamislil senator Faina, ki je stanje kmečkih razmer videl tako: '*ponižujoče stanje nevednosti in s tem zvezana inferiornost poljedelskih delavskih mas.*'¹⁰⁵ Kmetje so recimo vedeli, da morajo uporabljati gnojila in kakšen je njihov učinek, niso pa vedeli kako ta gnojila delujejo. Zakaj je bila kmetska šola senatorja Faine po mnenju avtorja članka uspešnejša od drugih? Prvič, ker se je izvajala, ne da bi mladeniče odtrgala od domače zemlje, poleg tega pa so lahko nemoteno obiskovali šolo. Drugič, ker bistvo pouka v tej šoli temelji na radovednosti. In tretjič, ker je poceni. Prejšnji poizkusi kmečkih šol so se večinoma izjalovili, ker so bili preveč teoretski. Šola je bila zasnovana 1906, ko je v Umbriji nastalo 10 takih tečajev, večji razmah pa je doživela v letih 1922-24. V specifičnem primeru je tečaj Faina spremenil vlogo. Ni bil več obšolska dejavnost za kmečke fante, ampak je postal nekakšne vrste dopolnilni pouk. V šolah je bilo namreč le pet razredov, tako da je bilo nekako potrebno doseči šolsko obveznost do 14. leta. Veliko fantov se je zato odločilo za ta triletni tečaj, ki je potekal tudi na šoli v Desklah.)¹⁰⁶ ali obrtno šolo v Kanalu in kasneje tudi v

---

¹⁰⁴ Pričevanje Cvetke Lapajne.

¹⁰⁵ Kmetska šola sen. Faine, prevod članka iz mesečnika '*La Coltura popolare*', Attilio Fontana, Učiteljski list, letnik 7, številka 7, 1926, 50.

¹⁰⁶ Prav tam, 50-51.

Deskalah, spet drugi so odšli na učiteljišče ali semenišče v Gorici. Posamezne deklice sploh niso obiskovale šole v domačih krajih, ker so jih starši že zelo majhne poslali v šolo k uršulinkam v Gorici. Na prvi strani so bile torej navedene višje instance: šolsko nadzorništvo (Tolmin), didaktično ravnateljstvo (Kanal), občina (Anhovo) in frakcija (Deskle, Plave, Gorenje Polje, Anhovo ali Ložice). Med frakcijami nisem zasledil šol v Zapotoku in Vrtačah. Velikokrat je bilo težko določiti kateri šoli pripada dnevnik, saj frakcije v veliko primerih niso zapisali. Pomagal sem si s podatki o učiteljih in učiteljicah ter kronikami o življenju šole, ki so jih pisali na zadnjih straneh dnevnikov. Na prvi strani dnevnika je bilo zapisano še šolsko leto, razred, podatki o učitelju, ki je ta razred poučeval (ime in priimek, ime očeta in matere, kraj in datum rojstva, kraj zaključka šolanja) ter število šolskih dni in dni, ki so bili pouka prosti. Zelo natančno so beležili število odsotnosti v veliki pregledni tabeli in izračunali procent odsotnosti za vsak mesec posebej. Sledili so podatki o številu učencev in deležu učencev, ki so bili vpisani v mladinske fašistične organizacije (*Balilla* ali *Piccole Italiane*). Dnevnik je vseboval redovalnico, kjer so bile zapisane ocene učencev. Poleg ocen so še bolj dragoceni podatki, ki so bili zapisani ob vsakem učencu. Osnovnim podatkom (kraj in datum rojstva) so bili pripisani še podatki o imenu očeta in njegovi zaposlitvi, v prvih letih tridesetih let pa tudi podatki o cepljenju učenca (v kasnejših dnevnikih tega podatka niso več navajali). Od vseh teh podatkov je najbolj zanimiv tisti o zaposlitvi očetov, saj lahko ugotovimo, s čim so se ukvarjali avtohtoni slovenski prebivalci in s čim priseljenci iz starih provinc Italije. Učitelj je v dnevnik napisal, kako naj bi potekal učni program v določenem šolskem letu in kako je bil dejansko izpeljan. Na koncu je sledila še kronika in opis življenja šole s strani učitelja. To so bile osnovne značilnosti, ki so jih vsebovali vsi dnevniki. Nekateri so imeli še podatke o številu tedenskih ur za določen predmet v posameznem razredu in urnik, podatke o prejemkih, ki so jih dobivali od učencev (plačilo za spričevalo, donacije za dobrodelne organizacije) in končno poročilo (*Relazione finale*) ter Mussolinijevo zapoved takoj za naslovno stranjo. V mojem lastnem prevodu se zapoved (*Il Comandamento*) glasi tako: *'Italijanska šola, pri pouku v vseh razredih navdihuje ideal fašizma, vzgaja italijansko mladino, da bi razumela fašizem, se s fašizmom oplemenitila in živela v zgodovinskem ozračju, ki ga je ustvarila fašistična revolucija.'* Pri raziskovanju dnevnikov sem največjo pozornost namenil učnemu programu in učiteljevi kroniki. Opis šolstva v Deskalah in okolici v tem časovnem obdobju bo torej temeljil na pregledu posameznih elementov šolskih dnevnikov z vključitvijo ustnih pričevanj. Na žalost se šolski dnevniki za šolo v Deskalah niso

ohranili. Obstajajo le dnevniki šol v Anhovem, Ložicah in na Gorenjem Polju. Informacije o šoli v Desklah sem si tako pridobil od nekdanjih učenk.¹⁰⁷

V dnevnikih lahko naletimo na podatek, koliko učencev je bilo vpisanih v mladinske fašistične organizacije. V prvih letih tretjega desetletja niso bili vsi šoloobvezni otroci vpisani v mladinske organizacije. V šolskem letu 1931/32 je bilo v prvem razredu v Anhovem v te organizacije vpisanih le 69% učencev, v naslednjem letu že 93%, medtem ko je bilo v tretjem razredu takih 96% otrok. V šoli v Ložicah je bilo v šolskem letu 1930/31 v vseh razredih skupaj k Balillam vpisanih 80% dečkov, k organizaciji *Piccole Italiane* pa 68% deklic. V naslednjem šolskem letu se je skupni procent (tako dečkov kot deklic) dvignil na 80%. V šolskem letu 1933/34 je ta delež znašal že 96%. V vseh dnevnikih, ki so starejši od leta 1934, je bil delež učencev, ki so bili vpisani v fašistične organizacije 100%. V najnovejših dnevnikih teh podatkov sploh niso več beležili, ker je članstvo očitno postalo avtomatično z vpisom v prvi razred. Tako pravijo tudi nekdanji učenci na teh šolah.¹⁰⁸

Med podatki, ki so bili v redovalnici zapisani poleg učenčevega imena, lahko najdemo poklice, s katerimi so se ukvarjali njihovi očetje. Tako lahko razberemo približno socialno strukturo in razmerja med posameznimi skupinami prebivalstva, ki so se odražala tudi v šoli. Po pregledu vseh dnevnikov lahko ugotovimo, da je bilo največ očetov zaposlenih kot delavcev (*operaio*). Ta oznaka zagotovo pomeni, da so službo opravljali v cementarni v Anhovem. Že zelo zgodaj se je na tem področju torej začel oblikovati delavski sloj prebivalstva, ki je postal številčnejši od kmečkega sloja. Ta je še vedno predstavljal drugo največjo skupino prebivalstva. Razlika je v tem, da med delavci najdemo tudi ljudi, ki so se preselili iz drugih krajev (tako Slovenci kot Italijani), medtem ko so se s kmetijstvom ukvarjali le avtohtoni prebivalci. Ljudje so se ukvarjali še s številnimi drugimi poklici, ki so danes skoraj izginili. Veliko je bilo zidarjev. Verjetno se je ta poklic izplačal zaradi gradnje vedno novih industrijskih obratov v cementarni in stanovanjskih hiš priseljencev. Drugi poklici so bili še: mizar, čevljar, mesar, krčmar, poštar, železničar, delavec v papirnici, mehanik, kovač, trgovec, uradnik, občinski stražnik, občinski sel. Najpogostejši poklici italijanskih očetov so bili: uradnik, inženir, trgovec, delavec, železničar (pomembnejši položaji, npr. načelnik postaje). Poleg teh lahko najdemo še slikarja, šoferja, čuvaja, elektromehanika, peka. Po tem pregledu lahko vidimo, da je bila socialna in narodnostna

---

¹⁰⁷ Na podlagi šolskih dnevnikov zbranih v fasciklih 1, 2, 3 in 4 v fondu Osnovna šola Deskle 387, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (dalje: šolski dnevnik); pričevanje Elvire Pipan (r. 1929) in Brune Mavri (r. 1935).

¹⁰⁸ Šolski dnevnik.

sestava zelo pisana. Otroci so se med seboj razlikovali. Nekateri so prihajali iz revnih delavskih družin, drugi so velikokrat manjkali zaradi pomoči na domači kmetiji, tretji so bili otroci premožnejših staršev, ki so kljub režimu, ki je zatiral Slovence imeli boljše službe (mogoče tudi zato, ker so bili vpisani v fašistični sindikat ali/in stranko). Tu so bili še italijanski otroci, katerih starši so bili praviloma boljše situirani od slovenskih. Sem so se preselili iz različnih delov Italije (Rim, Milano, Padova, Palmanova, Gorica, Videm, Genova...). Največ jih je prišlo iz bližnjih pokrajin. V šolah se je ustvaril konglomerat različnih socialnih slojev, ki se po pričevanju nekdanjih učencev ni opazil. Otroci so se med seboj igrali ne glede na to, kaj so bili po narodnosti ali kaj so bili po poklicu njihovi očetje. Vseeno so bili italijanski otroci v prednosti pri pouku, saj je ta potekal v njihovem jeziku, prav tako so bili učitelji verjetno do njih bolj prizanesljivi.¹⁰⁹

S prebiranjem redovalnice lahko ugotovimo tudi, kako so oblasti poitalijančevale slovenska imena in priimke. Nekaj primerov poitalijančevanja imen: Stanislav v Stanislao ali Stanislavo, Ambrož v Ambrogio, Jožef v Giuseppe, Alojz v Luigi, Venčeslav v Venceslao, Julija v Giulia, Ivana v Giovanna, Ana v Anna, Pavla v Paola, Marija v Maria. Nekaj primerov poitalijančevanja priimkov: Šuligoj v Suligoi, Pušnar v Pusnar, Kumar v Cumar, Brezigar v Brezigari, Bukaro v Buccaro, Čargo v Ciargo, Bitežnik v Bittesnik, Borštnik v Borsi, Gabrijelčič v Gabrielcic, Goljevšček v Golievscek, Bevčar v Beucar.¹¹⁰

6.4.2.1 Pouk

Najpomembnejši del šole je seveda pouk. Učne načrte in njihovo izvedbo so učitelji vestno zapisovali v šolske dnevnik. Ob prebiranju teh načrtov lahko ugotovimo, da se pouk v desetletju ni bistveno spremenil. Učni načrti nam pokažejo, kaj so se otroci učili pri posameznih šolskih predmetih v vseh petih razredih šolanja. Pri verskem pouku so se prvošolci najprej naučili pravilno pokrižati ter moliti osnovne molitve (Očenaš, Zdrava Marija, Sveti angel). Izvedeli so, da morajo biti med molitvijo čisti in urejeni. Predstavljene so jim bile najpomembnejše zgodbe iz Svetega pisma: stvarjenje, Adam in Eva, izgon iz raja, Kajn in Abel, vesoljni potop, Jezusovo rojstvo in otroštvo, Sveti trije kralji, Jezusovi čudeži, smrt in vstajenje. Poleg tega so pri verskem pouku peli nabožne pesmi, kar so sicer počeli pri

---

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ Prav tam.

pouku petja. V drugem razredu so poslušali o zvezdi repatici, begu v Egipt, desetih božjih zapovedih. V višjih razredih so spoznavali zapletenejše aspekte vere in Cerkve. Poslušali so razlage o sveti evharistiji, zakramentih (krst, birma, sveto obhajilo...), italijanskih svetnikih, začetkih krščanstva in Cerkve. Verski pouk je bil tesno povezan s koledarjem. V Anhovem, Ložicah in na Gorenjem Polju je verouk – glede na šolske dnevnik - potekal v okviru šole. Toda po pričevanju nekdanjega učenca ložanske šole so verouk obiskovali v cerkvi, poučeval pa jih je gorenjepoljski župnik Izidor Zavavlav. Poleg verskega pouka jih je učil še branja in pisanja v slovenščini. Če je župnik na Gorenjem Polju vodil t.i. Sedejevo šolo za ložanske šolarje, so k njemu verjetno hodili tudi otroci iz Gorenjega Polja in Anhovega. Priča smo torej neskladju virov. V šolskih dnevnikih je namreč natančno zapisano, kdaj in kaj so se otroci učili pri verskem pouku. Tudi nekdanje desklandske učenke pričajo o tem, da so obiskovale t.i. Sedejevo šolo pri desklandskem župniku Filipu Kavčiču. Tako kot informator iz Ložic trdijo, da je verouk potekal ločeno od šole, v šoli naj bi le molili. Na žalost se šolski dnevnik šole v Desklah niso ohranili, tako da ne moramo videti, kaj je bilo v njih zapisano glede verskega pouka. Situacijo si lahko različno razlagamo. Mogoče so imeli v šoli verouk, ki so ga vodili učitelji, a se informatorji tega ne spomnijo več, saj se jim je gotovo bolj vtisnil v spomin slovenski verouk v cerkvi. Mogoče so verouk res obiskovali le v cerkvi in so učitelji preprosto napisali, kaj so se učenci tam učili. Vsi nekdanji učenci trdijo, da so italijanske učiteljice vedele za verouk v cerkvi.¹¹¹

V nižjih razredih so poznali predmet, ki se je imenoval *nozioni varie e occupazioni intellettuali e ricreative*. Dobesedni prevod bi se glasil: osnovni pojmi in razvedrilne ter intelektualne zaposlitve. Ob prebiranju učnih načrtov lahko ugotovimo, da je šlo pri osnovnih pojmih za nekakšno spoznavanje narave in družbe. Največ časa je bilo v nižjih razredih posvečeno prav temu predmetu. Prvošolci so najprej predstavili sebe in svojo družino ter spoznali, kako se morajo obnašati v šoli in v razredu. Pri pouku so nato govorili o osnovnih pojmih vsakdanjega življenja. Odkrivali so glavne značilnosti mesecev in letnih časov. Jeseni so spoznali kateri sadeži takrat dozori, zakaj z dreves odpade listje. Pozimi so govorili o mrazu, ledu, slani, zimskih športih, ogrevanju in različnih vrstah kurjave. Spomladi so ugotavljali, da so dnevi vedno daljši, da se prebuja narava, da se ptice vrnejo iz južnih krajev in kaj počnejo kmetje na polju. Poleg tega so se učili še o domačih živalih (tudi o čebelah in medu), eksotičnih živalih (lev, kamela, slon), hišnih prostorih, transportnih sredstvih, smereh neba, poklicih,

---

¹¹¹ Prav tam; pričevanja Elvire Pipan, Ane Korečič (r. 1929) in Alojza Gabrijelčiča (1934).

razsvetljava itd. Pri intelektualnih in razvedrilnih zaposlitvah so brali razne poučne zgodbe in bajke, reševali uganke ter igrali miselne igrice.¹¹²

Pri petju so prepevali religiozne, domovinske in ljudske pesmi. Otroci so ob vpisu v šolo postali člani mladinske fašistične organizacije, tako da so se naučili himne Balilla (*Inno del Balilla*, ki je nosila tudi ime *Fischia il sasso*) in Malih Italijank (*Piccole Italiane*). Učili so se še petja številnih drugih patriotskih pesmi: *La Bandiera*, *Giovinezza*, *Il Piave*, himna Rimu, himna Monte Grappa (hrib Grappa je odigral pomembno vlogo v prvi svetovni vojni, saj so se italijanski vojaki tja zatekli po porazu pri Kobaridu), himna revolucije, himna Imperiju, *Fratelli d'Italia*, *Noi siamo l'alba d'or*. V vojnem času so se v višjih razredih učili peti tudi himne legionarjev v Španiji in Afriki. Poleg petja pesmi so spoznali še violinski ključ, note ter življenje in delo velikih italijanskih skladateljev. Petje je bilo eden od šolskih predmetov, kjer je oblast lahko močno vplivala na duhovno nazorsko predstavo otrok. Z nacionalističnimi besedili, ki so povelečevala Italijo in njeno zgodovino, so skušali premamiti 'tujerodne' otroke, da bi postali vzorni in predani državljanji. V sklopu predmeta *Canto, disegno spontaneo, calligrafia, recitazione* (Petje, spontano risanje, lepopis, recitiranje) so veliko časa namenili risanju. Včasih so risali stvari, ki so jih lahko videli (npr. vrč z rožami), včasih pa karkoli so si zamislili. Tako naj bi spodbujali svojo domišljijo. Včasih so upodabljali prizore, ki so jim jih učitelji opisali pri drugih predmetih. V nižjih razredih so bili to prizori iz predmeta *Nozioni varie* (domače živali, drevo v jeseni, travnik cvetlic, kmečko delo...), v višjih pa so upodabljali razne zgodovinske dogodke ali skicirali geografske karte.¹¹³

Velik poudarek je bil namenjen učenju italijanskega jezika, ki so mu veliko časa posvetili zlasti v prvih razredih. Nekateri otroci so se osnov italijanščine naučili že v vrtcu v Desklah. Zaradi oddaljenosti posameznih krajev vrtca niso mogli obiskovati vsi. V šolo so tako vstopali z različnim znanjem italijanščine. Najbolj so jo seveda obvladali otroci italijanskih priseljencev, nekaj osnov so imeli tisti, ki so obiskovali vrtec, najtežje pa so se z novim jezikom spopadli vsi ostali. Pri predmetu z originalnim imenom *Lettura, scrittura ordinaria ed esercizi di lingua italiana* (Branje, pisanje in vaje italijanskega jezika) so otroci najprej spoznali vse črke ter spoznavali posamezne besede, ki so se začele na te črke. Učili so se pisati s kredo na šolsko tablo in s svinčnikom v zvezke. Kasneje so spoznavali kombinacije črk, ki so značilne za italijanski jezik (npr.: sc, ch, lg, ng). Od drugega razreda naprej so vse pogosteje pisali nareke ali obnove prebranih besedil. V višjih razredih so spoznavali slovnična

---

¹¹² Šolski dnevniki.

¹¹³ Prav tam.

pravila in obravnavali besedne skupine. Nareki so postajali vse bolj kompleksni. V višjih razredih so učiteljice narekovale vojne novice iz časopisja. Na šoli v Desklah so med vojno celo poslušali, kako je italijanska vojska vkorakala v Ljubljano. Po spominu so morali nato napisati obnovo. V drugem in tretjem razredu je bil z obvladovanjem jezika povezan še en predmet in sicer pravopis.¹¹⁴

V četrtem in petem razredu se je zelo zmanjšalo število ur namenjenih predmetu 'osnovni pojmi in razvedrilne ter intelektualne zaposlitve'. Namesto tega predmeta so učenci poslušali bolj kompleksna predavanja o zgodovini (*storia*) in zemljepisu (*geografia*) ter o fiziki in biologiji (*Scienze fisiche e naturali, nozioni organiche di igiene*). Pri slednjem so veliko pozornost namenjali človeškemu telesu in njegovi higieni. Učili so se še o botaniki, živalskem kraljestvu, boleznih, geologiji, kmetijstvu, optiki, gradbenih materialih, mineralih, elektriki, telegrafu, radiotelefonijski itd. Posebej so izpostavili pomembne italijanske znanstvenike na različnih področjih (npr. Galvani in Volta). Nekateri učitelji so še v naravoslovne predmete vtikali elemente, s katerimi so želeli dokazati veličino Italije.¹¹⁵

Za to sta bila najbolj primerna pouk zgodovine in geografije. Že v tretjem razredu so otroci v sklopu predmeta 'osnovni pojmi' poslušali predavanja o zgodovini in zemljepisu. Zgodovino so tako kot v dvajsetih letih začeli predavati s prebujanjem italijanskega naroda v začetku 19. stoletja. Začeli so z letom 1815 in nato prešli na dogajanja v letih 1821 in 1831 ter z Mazzinijem in Garibaldijem prišli do *risorgimenta* in vojne za neodvisnost. V četrtem razredu so se učili o prazgodovini, kameni dobi, primitivnih bivališčih, Egiptu, Asircih, Babiloncih, Hebrejcih, Feničanih, Perzijcih, starih Grkih, grških mitih (npr. Heraklejeva dela), antičnem Rimu in njegovih obdobjih, preganjanju kristjanov in koncu Rimskega cesarstva. V petem razredu so se učili o barbarskih vpadih v Rimsko cesarstvo, Karlu Velikem, fevdalizmu, gradovih, investiturnem boju, odkritju Amerike, Novem veku, francoski revoluciji, Napoleonu in potem zopet o prebujanju Italije v 19. stoletju, le da so se bolj poglobili v podrobnosti (Dunajski kongres, Giuseppe Mazzini in Mlada Italija (*Giovine* ali *Giovane Italia*), neogvelfi, *cinque giornate di Milano*, bratje Bandiera, Carlo Alberto, vojne za neodvisnost po fazah, Vittorio Emanuele II., Camillo Cavour, Garibaldi in ekspedicija *dei Mille*, proglasitev kraljestva Italija, Umberto I., kolonialne vojne, Vittorio Emanuele III., libijska vojna, prva svetovna vojna po fazah itd.). Otroci so torej v treh šolskih letih, ki so bila namenjena za spoznavanje zgodovine, bolj ali manj do potankosti spoznali zgodovino

---

¹¹⁴ Prav tam; pričevanje Elvire Pipan.

¹¹⁵ Šolski dnevniki.

moderne Italije. Ostalo zgodovinsko dogajanje so spoznali le v orisih. Tudi prejšnja zgodovinska obdobja so bila tesno povezana z dogajanjem na Apeninskem polotoku (Rimsko cesarstvo, renesančni umetniki, poudarjanje pomena Krištofa Kolumba iz Genove...). Značilni so bili patriotski naslovi predavanj, npr. Mučeniki in heroji velike vojne. Pouk geografije je bil vseeno manj 'italijansko obarvan'. Učenci so tu spoznavali pojme obče geografije (sončni sistem, zemljo, smeri neba, različne oblike reliefov, podnebje...). V višjih razredih so se učili o glavnih značilnostih evropskih držav (Portugalska, Španija, Velika Britanija, Francija, Nemčija, države Beneluksa, balkanske države, skandinavske države...), ter se na kratko ustavili še v Aziji. Od ostalih celin so si bolj podrobno ogledali le Afriko, zlasti italijanske posesti, ki so si jih skozi zgodovino zagotovili na črni celini (Libija, Eritreja, kasneje še Etiopija). Spoznali so tudi kolonije, ki si jih je Italija zagotovila v Evropi (npr. otok Dodekanez). Največ poudarka je bilo na geografiji Italije. Spoznavali so njene glavne značilnosti: položaj v Evropi, njene meje, podnebje, reke, jezera, gore, gospodarstvo, ljudi... Posebej so obravnavali različne province: domačo Julijsko krajino, Benečijo, Lombardijo, Piemont, Umbrijo, Kalabrijo, Ligurijo, Toskano...¹¹⁶

Veliko šolskih ur je obsegal pouk aritmetike in geometrije. V prvem in drugem razredu so otroci postopoma spoznavali vedno višje številke in se naučili uporabljati štiri osnovne računske operacije. V višjih razredih so se učili računati površino likov in prostornino geometrijskih teles.

Še več časa so namenili vrtnarjenju, ročnim delom, gospodinjstvu, telovadbi, igram, skrbi za higieno in malici (*Giardinaggio, lavori manuali, lavori domestici, ginnastica e giochi, refezione e cure igieniche*). Seveda to ni bil šolski predmet. Učitelj je moral le porazdeliti predpisano število ur med te dejavnosti. Ročna dela so bila bolj namenjena dečkom, ki so se bolj ali manj učili spretnosti obdelovanja lesa, deklice pa so posvečale gospodinjstvu. Spoznavale so osnovne pripomočke za delo v kuhinji ter šivalni pribor. Pouk telovadbe se je prilagajal letnim časom. V toplejših obdobjih so bili otroci zunaj, kjer so se igrali, tekali, hodili na sprehode in korakali. Korakanje je pomenilo, da so vadili za nastope mladinskih fašističnih organizacij. Pozimi so ostajali v razredih in izvajali telovadne vaje kar za klopni. Precej časa so namenili skrbi za higieno, kjer so spoznavali telesne organe in kako je treba skrbeti za njihovo čistočo. Vrtnarjenje je postalo aktualno ob bližanju druge svetovne vojne, ko je bila Italija že vpletena v špansko državljansko vojno in vojno v Etiopiji. Ob šolah so

---

¹¹⁶ Prav tam.

imeli vrtničke, kjer so gojili zelenjavo, stročnice in krompir. Semena in gomolje so otroci večinoma prinesli od doma. Tovrstne vrtničke so imeli ob šolah v Desklah in na Gorenjem Polju, medtem ko naj bi v Anhovem primanjkovalo prostora. Po pričevanju nekdanjih učenk so te vrtničke v vojnem obdobju poimenovali *Orto di guerra* (vojni vrt, Priloga 7 in Priloga 8). Oblast je namreč želela otrokom dopovedati, da je v vojni pomemben vsak državljan. Vojaki se na frontah bojujejo za slavo domovine, tisti, ki v vojni ne sodelujejo, pa morajo skrbeti za ekonomsko rast.¹¹⁷

V petem razredu so eno šolsko uro na teden namenili spoznavanju osnovnih pojmov iz prava in ekonomije (*Nozioni di diritto ed economia*). Poleg pojmov, ki res spadajo v ta predmet, so se denimo učili še o povezavi med družino, skupnostjo in državo, ter o tem, kakšen je idealni fašist.¹¹⁸

Poleg vseh tipičnih šolskih predmetov so v fašističnih šolah posebno pozornost namenjali fašistični vzgoji (*educazione fascista*) in poučevanju fašistične kulture (*cultura fascista*). K temu delu pouka je spadalo predvsem obeleževanje dogodkov, ki so bili pomembni za fašistično Italijo. 28. oktobra so se spomnili, kako je Benito Mussolini s svojim črnosrajčniki izvedel pohod na Rim. 4. novembra so praznovali dan zmage v Veliki vojni. Ob tej priložnosti so se šli počastiti padlim herojem na vojaško pokopališče v Plavah ali pa k spomeniku padlemu vojaku Prelliju (Priloga 9) v središču Deskel. Natanko teden dni kasneje so praznovali praznik kraljeve družine. Na začetku januarja je najrevnejšim otrokom uporabna darila prinesla *Befana Fascista*. Befana je sicer izraz za praznik Svetih treh kraljev (6. januar), uporablja pa se tudi za poimenovanje starke Zime, ki otrokom nosi darila. Oblasti so ji prilepile še pridevnik fašistična. Da je 'Fašistična starka Zima' obdarovala otroke, je bila seveda zasluga režima. Ob obdarovanju so otroci vsako leto pripravili razne nastope in peli domovinske pesmi. Poseben poudarek so vsako leto dali obletnici sklenitve konkordata med državo in Vatikanom. Ta dogodek so obeležili 11. februarja. Ustanovitev borbenih fašijev (*fasci di combattimento*) so praznovali 23. marca. Na ta dan leta 1919 je Mussolini organiziral prve tovrstne bojne skupine, kar so upoštevali kot začetek fašizma. Meseca marca so praznovali še praznik matere in otroka (*madre e fanciullo*), saj je mati igrala pomembno vlogo v ideologiji. Rojevala in vzgajala je nove državljane, ki bodo skrbeli za slavo Italije. Po osvojitvi Etiopije so začeli vsakega 9. maja praznovati kolonialni dan (*la giornata coloniale*). Vsa omenjena praznovanja so spremljale fašistične pesmi in salutiranja. Poleg vseh datumskih

---

¹¹⁷ Prav tam; pričevanja Elvire Pipan in Ane Korečič.

¹¹⁸ Šolski dnevniki.

obeležji so otroci spoznavali bistvo fašizma. Predstavili so jim življenje velikega vodje Benita Mussolinija. V nižjih razredih so prikazali njegovo otroštvo, v višjih pa njegove uspehe, ki so pripomogli k veličini države. Njegovo podobo so seveda idealizirali, bil je človek brez napak. Poleg Duceja so veliko govorili o kraljevi družini in vseh njihovih članih. Otrokom so pri pouku vselej sporočili, če je kraljeva družina dobila novega člana. Največje pozornosti je bil seveda deležen kralj Vittorio Emanuele III. Pri fašistični kulturi so se učili o njegovem otroštvu, vojaški vlogi in vladavini. Spoznavali so Italijo, njeno administrativno in vojaško ureditev, šolsko zakonodajo, zakon o delu, dopolavoro, policijo, njene notranje ter zunanje (kolonialne) politične zadeve. Učili so se o zgodovini fašizma od ustanovitve borbenih fašijev in pohoda na Rim naprej. Kljub temu, da so mladinske fašistične organizacije delovale izven šole, so otroke tudi v razredih učili, da morajo biti srečni, da so člani Balill. Tako so v razredih vadili razna korakanja in salutiranja. V dnevnikih učitelji opisujejo, da so otroci z veseljem sodelovali pri Balillah in pri organizaciji za deklice Piccole Italiane. Le v šolskem letu 1935/36 je na šoli v Anhovem učiteljica Amelia Golles Cevolatti opazila, da njeni drugošolci ne kažejo želje po žrtvovanju za mladinske organizacije. Čudi se, da ne čutijo potrebe, da bi nekaj storili za domovino. Zato so bili deležni sankcij, a ni jasno kakšnih.¹¹⁹

6.4.2.2 Šola v širšem kontekstu

Na zadnjih straneh šolskih dnevnikov lahko najdemo kronike iz življenja šole, končna poročila in druge zapise, ki so jih napisali učitelji. Iz njih lahko razberemo kakšna je bila vloga šole v tedanjem življenju. V pomoč pri razkrivanju te vloge so nam še pričevanja nekdanjih učencev.

Na začetku vseh šolskih kronik so vsi učitelji opisali prvi šolski dan. V navadi je bilo, da je župnik v ta namen daroval mašo, ki so se je udeležili vsi učenci in učitelji. Maša je potekala bodisi v Desklah, bodisi na Gorenjem Polju. Včasih so začetek pouka pospremile vse šole skupaj, včasih pa vsaka zase. Ob tej priložnosti je ravnatelj ali eden od učiteljev imel govor. Kaj so govorniki ob tej priložnosti povedali? V šolskem letu 1937/38 je učiteljica v Anhovem Amelia Golles Cevolatti natančno opisala uvodni govor svojega kolega Ghersinija, ki je bil, glede na zapiske v dnevnikih iz prejšnjih let, že didaktični ravnatelj. Govoril je o fašizmu in njegovi ljubezni, ki svojim otrokom nudi dobrine prekomorskih kolonij, obdarovanje Befane

---

¹¹⁹ Prav tam.

fasciste, knjige in še in še. Spomnil je na velika dela fašizma in na tista, ki še morajo priti. Vsa dela imperija so namreč v dobro ljudstvu, kar občuduje ves svet. Zanimivo pri tem je, da je bila Italija v tistih časih pod udarom mednarodnih sankcij zaradi vpletanja v špansko državljansko vojno. Govoril je tudi o italijanskih vojakih, ki se bojujejo v Španiji. Spomnil je na smrt velikega italijanskega inženirja Guglielma Marconija, ki ga poznajo po celem svetu. Kot vidimo, je bolj malo govoril o šoli, pouku in učencih. Za konec prvega šolskega dne so otroci zapeli nekaj domovinskih pesmi in salutirali zastavi. Sledil je kratek opis razreda, v katerem je učitelj navedel število dečkov in deklic ter kakšen vtis so nanj napravili v prvih dneh. Prve izkušnje so si bile zelo podobne. Otroci naj bi bili zelo prijazni, živahni in radovedni, v vsakem razredu se je našlo tudi nekaj porednežev. Nekateri učitelji so napisali, da so bili premeščeni. V šolskem letu 1933/34 je bil na šolo v Anhovem nameščen Giorgio Gostini, ki je zapisal, da so učenci mnogo bolj poučeni, kot na šoli, kjer je učil prej. Poleg tega je dodal, da so mu oblasti naročile naj se čim bolj trudi poitalijančiti slovenske otroke. Opazil je, da se ti med igro sporazumevajo v italijanščini. To se je najbrž dogajalo zato, ker so bili med njimi tudi italijanski vrstniki. Kronike so v nadaljevanju ponudile malce bolj podroben opis dogajanja ob praznikih. Ob praznovanju pohoda na Rim (28.10) se niso vedno pogovarjali le o dotičnem dogodku, ampak so recimo govorili o življenju Benita Mussolinija. Le tri dni zatem je potekal mednarodni dan varčevanja. Učitelji so otrokom razlagali, kako čim bolj ekonomično voditi gospodinjstva. 12. decembra je organizacija Balilla praznovala svojo obletnico. Ime je namreč nosila po Giovan Battisti Perassu, imenovanem tudi Balilla. Ko je januarja otroke obiskala Befana fascista, so ji otroci iz organizacij Balilla in Piccole Italiane pripravili poseben sprejem, ki so ga včasih spremljali tudi občinski veljaki. Praznovale so vse šole skupaj. V šolskem letu 1932/33 je Befana fascista obdarila kar 400 otrok, ki jim je prinesla volnene šale, robčke, cokle, obleke in slaščice. Na začetku maja so tako kot v dvajsetih letih praznovali praznik dreves. V tem mesecu so se spominjali še začetka vojne z Avstrijo v Veliki vojni. Ob zaključku šolskega leta so učenci in učitelji zopet prisostvovali sveti maši. Po maši je sledilo podeljevanje spričeval (Priloga 10), petje patriotskih pesmi (vedno so zapeli Giovinezza) in salutiranje zastavi, za tem so se otroci odpravili domov na poletne počitnice. Poleg vseh 'stalnih' datumskih obeležji so učitelji kakšen dan žrtvovali za razlaganje o tem, kaj se dogaja na političnem področju. To je postalo stalnica v predvojnih letih in v času druge svetovne vojne (npr. osvojitve Addis Abebe in zmaga nad Etiopijo, zasedba Albanije). Poleg tega so v znak žalovanja učenci imeli prost dan, če je umrla kakšna oseba, ki je bila pomembna za režim. To se je recimo zgodilo v primeru smrti pesnika Gabrieleja d'Anunzia 3. marca 1938 (umrl je dva dni pred tem) in papeža Pija

XI. 14. februarja 1939 (umrl je štiri dni prej). Če primerjamo kronike iz prvih let tretjega desetletja in tiste po letu 1935 (začetek vojne v Etiopiji), lahko opazimo, da se je vedno bolj poudarjalo pomen fašizma. Veliko več se omenja posamezne zaslužne ljudi, herojstva vojakov, pomen vsakega državljana. Med poukom so učitelji vedno več brali iz časopisov, otrokom predvajali radijska poročila ter razglabljali o politični situaciji. Vse to je kulminiralo ob vstopu Italije v drugo svetovno vojno. Otrokom so želeli dopovedati, da je vsak njihov še tako majhen prispevek dragocen. Otroci so k blaženju vojnih tegob prispevali z urejanjem 'vojaškega vrtička', izdelovanjem voščilnic in razglednic za vojake in prispevki za volno (nekateri so nosili že narejene izdelke od doma). V marsikaterem dnevniku je zaslediti podatek, da so imeli učenci najraje pouk fašistične vzgoje in kulture.¹²⁰ Vprašanje je, če je to bilo res, ali pa so se učitelji le želel prikupiti nadrejenim. Nekateri drugi dogodki so predstavljeni že v podpoglavju Pouk.

V šolskih kronikah je moč najti še druge zanimive stvari, a v precej manjšem obsegu. V vsaki kroniki so bile zabeležene dve do tri vizitacije na leto, ki sta jih opravila didaktični ravnatelj ali šolski inšpektor. Vizitacija je izgledala tako, da je pristojna oseba spremljala učence med poukom ali celo vodila pouk in tako preverila znanje otrok. V kronike so učitelji beležili velika odstopanja v prisotnosti. Skoraj po pravilu so bila ta odstopanja največja v januarju. Otroci, ki so v šolo prihajali v Anhovo, Ložice in na Gorenje Polje, so namreč živeli v precej oddaljenih vaseh. Ob mrzlih dnevih z obilico snega niso mogli prispeti do šole. Zgodilo se je celo, da v šolo ni bilo niti enega otroka. Tisti, ki so kljub vsemu prišli, so v šoli zmrzovali, saj so bili slabo oblečeni (zlasti revni) ali pa je primanjkovalo lesa za kurjavo. Nekaterim mlajšim otrokom so se roke tako tresle, da niso mogli niti pisati.¹²¹

Iz šolskih dnevnikov je težko razbrati kaj več o posameznih šolah. Šola v Anhovem se je nahajala v stavbi, kjer je bila kasneje lokalna trgovina. Očitno ni bila ravno najboljše opremljena. Nekateri najrevnejši otroci so k malici namreč hodili v šolo na Gorenje Polje, kar daje slutiti, da šola v Anhovem ni imela kuhinje. Poleg tega šolsko poslopje ni imelo dovolj prostorov za vse učence. V dnevnikih drugega in tretjega razreda iz leta 1941/42 namreč piše, da so imeli pouk v drugem nadstropju privatne hiše. Učilnica naj bi bila povsem neprimerna za pouk, saj je bilo v njej mrzlo in vlažno. Poleg tega ji je manjkal vrt, tako da niso mogli opravljati pouka vrtnarjenja in ženskih opravil. Otroci so bili gotovo veseli kolonije, kjer so preživljali počitniške dni. V šolskem letu 1939/40 so imeli anhovski otroci zdravniški pregled

---

¹²⁰ Prav tam.

¹²¹ Prav tam.

preden so se udeležili kolonije. Večina naj bi jih obiskovala kolonijo ob Soči v Anhovem (Priloga 11), nekateri naj bi šli celo v Genovo. Manjša šola je bila še v Ložicah. Po poročilu iz leta 1940/41 naj bi bilo stanje šole in njena čistoča optimalni, manjkali so le zemljevidi kontinentov. V Ložicah naj ne bi praznovali praznika dreves, kar je bila navada na vseh ostalih šolah, poleg tega naj bi učenci imeli več težav s slovnico in pravopisom. V šolskem letu 1933/34 so se odpravili na šolski izlet v Trst, Tržič (*Monfalcone*) in v Sredipolje (*Redipuglia*).¹²²

Dnevnik desklandske šole se žal niso ohranili, tako da nam o razmerah v tridesetih letih pričajo le ustni viri. Lahko sklepamo, da se pouk in šolsko življenje nista preveč razlikovala od tega, kar je zapisano na prejšnjih straneh. Šola v Desklah (Priloga 12) je nosila ime Giuseppe Garibaldi. Kot ostale šole v bližini se je spopadala s pomanjkanjem prostora. Šolsko poslopje se od dvajsetih let namreč ni spremenilo (dve veliki učilnici in ena manjša), število otrok pa je naraslo. Pouk so zato imeli izmenično zjutraj in popoldne. Včasih so višji razredi zaradi pomanjkanja prostora pouk obiskovali celo na Gorenjem Polju. V učilnicah so bili poleg italijanske trobojnice in križa še slike kralja, kraljice in Duceja. Tako kot v vseh javnih zgradbah je bil tudi v šoli napis: Tu se govori le italijansko (*Qui si parla soltanto italiano!*). Otroci so bili pri pouku oblečeni v uniforme. Deklice so imele črne predpasnike in bel ovratnik, dečki pa črne srajce in bele ovratnike. Njihova oprema je bila sicer odvisna od domačih razmer. Nekateri so v šolo hodili bos in s torbami sešitimi iz cunj, drugi pa s čevlji in usnjenimi aktovkami. Učiteljice na desklandski šoli naj ne bi bile pretirano stroge, če so koga slišale govoriti slovensko. Kazen je bila odvisna od razpoloženja. Poleg tega so morali učiteljice pozdravljati s fašističnim pozdravom tudi izven šole. Nekdanje učenke se spominjo, da so se jim skušale skriti, da jim ne bi bilo treba salutirati. Starši so različno gledali na to, da se njihovi otroci učijo v tujem jeziku. Nekateri so to resignirano sprejeli, drugi so bili ogorčeni. Skoraj vsakdo je imel doma skrito kakšno slovensko knjigo. V Desklah je deloval pevski zbor, kjer so na vajah na skrivaj peli slovenske pesmi. Iz posameznih pričevanj si ne moremo z gotovostjo ustvariti širše slike. Tako ne moremo trditi, da so bile učiteljice v Desklah popustljive do slovenščine zgolj na podlagi spominov nekaj oseb. Če bi same doživele slabo izkušnjo, bi si to zapomnile, čas pa bi le še okrepil in izkrivil spomin na dogodek. Ker v šoli niso bile nikoli zares kaznovane, so si zapomnile večinoma prijetne trenutke ob igri. Na žalost v kraju ni več veliko živih oseb, ki bi se dobro spominjale

---

¹²² Prav tam.

takratnega obdobja. Z več informatorji bi namreč lahko dobili bolj raznoliko in natančno predstavo.¹²³

6.4.3 Slovenski učitelji v Desklah in okolici

Kdo so bili učitelji, ki so poučevali v Desklah in okolici med obdobjem fašizma?

Valerija Boškin je bila rojena 11. julija 1891 v Pevmi. Maturo je opravila leta 1911 v Gorici, usposobljenostni izpit pa leta 1914. Med leti 1912 in 1921 je službo opravljala v Istri, na šolah v Lanišću, Roču in Podpeči. Sledila je selitev na Banjšice. Od tam je leta 1924 odšla na Gorenje Polje. V šolskem letu 1925/26 je poučevala 1., 4. in 5. razred. Za svoje delo je prejela plačilo v višini 6200 lir. Šolsko poročilo o učiteljih predstavlja Boškinovo v zelo pozitivni luči. S svojimi kolegi in nadrejenimi je imela optimalne odnose, vedla se je zelo uglajeno in ni zamujala na šolske ure. Obiskovala je tečaj italijanskega jezika, za učence je organizirala šolske izlete in šolska praznovanja. Njeno odlično delavno podobo je nekoliko kazila le neurejenost otrok, na katero je imela tako ali tako najmanjši vpliv. Tudi v kasnejših poročilih je bil edini problem le neurejenost avle in nekoliko slabša higiena otrok. Šolski nadzornik je 16. julija 1926 poizvedoval o tajnem poučevanju slovenščine v Plavah (Priloga 13). Zaradi širitve Novega rodu sta bili pod drobnogledom Boškinova in Katarina Močnik (več o njej kasneje). Mogoče so Boškinovo prav zaradi tega že naslednje leto (1927) premestili nazaj na Banjšice (Ta podatek se nikakor ne sklada z dokumentom najdenim v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici. Poročilo o delu učiteljice dokazuje, da je ta na Gorenjem Polju učila vsaj do leta 1929.), od tam pa leta 1929 v notranjost države (Priloga 14). V letih 1929-1934 je službovala v Monteparanu blizu Taranta, ki leži v peti italijanskega škornja, v letih 1934-1937 je poučevala na šoli Madonna Boschi v Ferrari, od leta 1937 do leta 1944 pa je bila na šoli Muzzana del Turgnano, ki leži na pol poti med Palmanovo in Portogruarom. Po premestitvi v Italijo se je torej vedno bolj bližala domu, dokler se ni leta 1944 vrnila v rojstni kraj Pevmo, kjer je službovala do leta 1956.¹²⁴

V šolskih poročilih je Valerija Boškin dajala vtis delavne in neproblematične učiteljice. Med prebiranjem dokumentov se kaže pomanjkljivost le pri higieni učencev ter čistoči šolske avle.

---

¹²³ Pričevanja Elvire Pipan, Ane Korečič in Alberte Gabrijelčič (r. 1935).

¹²⁴ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 89, 473; Personalna učiteljska mapa Valerije Boškin, fascikel 2, fond 4 (Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva), Pokrajinski arhiv Nova Gorica.

Pozitiven vtis, ki ga je na šolske inšpekcije pustila Boškinova, je bil očitno le kamuflaža za podtalno delovanje in organizacijo tajnega pouka. Pri pregledovanju dokumentov in prebiranju literature se zastavljata dve vprašanji. Ali je bila Valerija Boškin leta 1927 res premeščena na Banjšice? Zakaj sta bili Valerija Boškin in Katarina Močnik v notranjost države premeščeni šele leta 1929, čeprav so njuno dejavnost odkrili že leta 1926? Dokumenti v personalni mapi Valerije Boškin kažejo, da je vse do leta 1929 učila na Gorenjem Polju. Odgovor na prvo vprašanje se zdi jasnejši kot odgovor na drugo. Mogoče so oblasti dale obema učiteljicama še eno priložnost, kar je težko verjeti. Bolj verjetna je teza, da so šolske oblasti porabile več časa za zbiranje dokaznega materiala in razsodbo o usodi obeh učiteljic. Vendar se takšna birokratska zavlačevanja v času fašizma zdijo malo verjetna, zlasti kar se zatiranja manjšin tiče.

Frančiška Čebokli se je rodila 9. marca 1908 v Breginju. Maturirala je leta 1929 v Vidmu, usposobljenostni izpit je opravila leto kasneje v Trstu. Ko je opravila vse strokovne izpite in formalnosti, je kot kaže delovala kot nadomestna učiteljica. V letu 1929 je namreč službovala kar v treh krajih: na Gorenjem Polju, v Poljanah pri Cerknem in v Sedlu pri Kobaridu. Leta 1930 je službovala v Murovcih na Banjški planoti, potem so jo premestili v notranjost države. Za kratek čas je bila nastanjena v Zellini pri kraju San Giorgio di Nogaro, a je bila zelo hitro premeščena daleč na jug v okolico Lecceja. Učila je v dveh manjših krajih: Merine in Lizzanello. Tam je spoznala svojega soproga, saj se je leta 1939 poročila in postala gospa Taurino. Ustvarila si je novo življenje daleč od doma, saj je tam službovala vse do svoje upokojitve leta 1971.¹²⁵

Ema Gorjup je bila rojena 16. aprila 1893 na Kanalskem Vrhju. Maturirala je 10. julija 1913 v Gorici, usposobljenostni izpit je opravila 15. novembra 1920 v Tolminu. Prvo službo je dobila v šolskem letu pred odprtjem Soške fronte v domačem Kanalskem Vrhju. Med letoma 1918 in 1920 je službovala v Gorjah pri Cerknem. V Deskle je prišla 1. oktobra 1920 in tam ostala do 30. septembra 1923. V naslednjih letih je službovala v Kanalu, kjer se je poročila z Emilom Zego. V letih 1927-1930 je bila učiteljica na Lokvah. Leta 1930 so jo premestili v notranjost države. V letih 1930-1932 je bila nameščena v Capraroli in Ronciglioneju v bližini Viterba v osrednji Italiji. V Casalbuttano pri Cremoni je poučevala od leta 1933 do leta 1945. Po vojni je še dve leti poučevala v Kanalu, kjer je umrla leta 1978.¹²⁶

---

¹²⁵ Lavrenčič Pahor, *Primorski učitelji*, 106.

¹²⁶ Prav tam, 156.

Franc Ipavec se je rodil 13. decembra 1896 v Ročinju. Maturo je opravil leta 1916 v Ljubljani, usposobljenostni izpit pa leta 1921 v Tolminu. Na Gorenjem Polju je poučeval v letih 1919-1921. O njegovi premestitvi v Avče priča tudi Učiteljski list. Kasneje je učil še na Banjšicah in na Kanalskem Vrhu od koder je bil leta 1931 premeščen v Ostro pri Anconi. Tam je ostal vse do leta 1944. Umrl je leta 1977 v Šempetru pri Gorici.¹²⁷

V Plavah je leta 1924 za kratek čas poučevala Ivanka Kenda, ki se je rodila 6. februarja 1904 v Knežaku, maturirala pa leta 1924 v Tolminu. Najbrž je opravljala delo nadomestne učiteljice, saj je istega leta učila še na Cerkljanskem Vrhu. Leta 1931 so jo želeli premestiti v notranjost države, a je to odklonila, ker ji je v tistem času umrl oče, brata pa sta emigrirala v Jugoslavijo. Po poroki leta 1935 ni več poučevala.¹²⁸

Katarina Močnik (poitalijančena v Caterina Mocnik), rojena 28. septembra 1897 v Gorjah pri Cerknem, je maturirala leta 1917 v Ljubljani, usposobljenostni izpit je opravila v Tolminu tri leta zatem. Službovala je v Stični, Gorici, Ravnah pri Cerknem, Cerknem in Dornberku, leta 1924 pa je dobila službo v Plavah. Tam je ostala vse do leta 1929, ko je bila premeščena v kraj Casale blizu La Spezie. Temu je najverjetneje botrovalo odkritje skrivnega pouka v slovenščini, ki ga je organizirala skupaj z Valerijo Boškin v Plavah. Na skrivaj sta poučevali učence 1., 2. in 3. razreda ter jima delili izvode glasila Novi rod. V hišni preiskavi so pri Močnikovi našli kar 36 izvodov tega glasila (Priloga 13). Leta 1933 so jo spet premestili nedaleč stran v Castelnuovo Magra. Po kapitulaciji Italije se je vrnila in v Avčah delovala v partizanski šoli.¹²⁹

Jožef Nanut se je rodil 22. januarja 1891 v Štandrežu. Maturo je opravil julija 1913 v Gorici, usposobljenostni izpit pa šele leta 1921 v Tolminu. Najprej je služboval v Kojskem in v Višnjeviku v Brdih. Leta 1921 se je preselil v Deskle, o čemer priča tudi Učiteljski list, in poučeval na tamkajšnji šoli in v Plavah. Leta 1924 je za pet let odšel službovat v Dutovlje, potem se je spet vrnil v Deskle in poučeval tudi v Anhovem. Poleti 1931 so ga premestili v notranjost države v Saluzzo, ki leži približno 50 kilometrov južno od Torina.¹³⁰

---

¹²⁷ Prav tam, 172; Neznani avtor, Šolske vesti, Učiteljski list, letnik 2, številka 20, 1921, 4.

¹²⁸ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 196, 487.

¹²⁹ Prav tam, 280-281; *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, 1. Ottobre 1928 – VI, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste*, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; Poročilo šolskega inšpektorja o ilegalnih slovenskih šolah, 16.6.1926, fascikel 2, fond 4 (šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnanjstva), Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.

¹³⁰ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 286; Neznani avtor, Šolske vesti, Učiteljski list, letnik 2, številka 20, 1921, 4.

Jakob Novak je bil rojen leta 1890 v Velikih Lipljah. Maturiral je leta 1911 v Gorici. Usposobljenostni izpit je opravil leta 1916 v Ljubljani. Pred vojno je učil v Gojačah v Vipavski dolini. Ker je lastnik njegovega stanovanja to potreboval za svojo družino, je Novak zaprosil okrajni šolski svet za premestitev drugam. Po dokumentih sodeč mu je bilo dodeljeno učiteljsko mesto v Plavah. V novi službi je moral nastopiti 26. septembra 1920 in v Plavah učil v šolskem letu 1920/21, v letih 1921-1923 pa je služboval v Desklah. Informacijo o njegovi namestitvi je pod rubriko Šolske vesti sporočil tudi Učiteljski list. Ker je bil rojen na področju nove države Kraljevine SHS, ni imel italijanskega državljanstva, a je do leta 1923 vseeno lahko poučeval na ozemlju Italije. Po spremembi oblasti je verjetno doživljal politične pritiske. Leta 1923 je emigriral v Jugoslavijo. Tam je poučeval v Novem mestu in v Ljubljani.¹³¹

Emilija Paglavec, rojena 29. novembra 1888 v Podgori, je maturirala julija 1908 v Gorici, kjer je usposobljenostni izpit opravila tri leta kasneje. Med leti 1909-1920 je poučevala v Tinjanu blizu Ospa. Leta 1920 je začela poučevati v Ložicah, od tam pa je bila leta 1929 premeščena v notranjost države. Nastanili so jo v Brugneto, ki leži približno na pol poti med Genovo in Piacenzo. Tam je ostala vse do konca druge svetovne vojne. Po njej se je vrnila in še deset let poučevala v svojem rojstnem kraju.¹³²

Anton Radinja se je rodil leta 1890 v Štmarvu pri Gorici. Maturiral je leta 1912 v Gorici, usposobljenostni izpit pa dve leti kasneje. Pred vojno je učil v Grgarju, potem je bil mobiliziran. Po vojni je služboval v številnih krajih, med katerimi so bile tudi Plave. Tam je učil od 29. septembra 1919 do 17. septembra 1920. Za daljše obdobje je dobil učiteljsko mesto v Pevmi, od koder so ga leta 1928 premestili v notranjost države. Namestili so ga v Tolfo, ki je od Rima oddaljena približno 50 kilometrov proti severozahodu. Po prvem letu učiteljevanja je odšel na bolniški dopust, zatem pa emigriral v Jugoslavijo.¹³³

Amalija Ručna je bila rojena 2. avgusta 1904 v Starem selu. Maturirala je 25. junija 1923 v Tolminu in tam leto kasneje opravila usposobljenostni izpit. Eno šolsko leto je poučevala v Logu pod Mangartom, potem je bila od leta 1924 do leta 1929 zaposlena v Podbeli v Breginjskem kotu. Od 16. septembra 1929 do 30. junija 1930 je učila na šoli v Desklah. Poučevala je prvi in drugi razred, vse skupaj 49 otrok. Za svoje delo je prejela plačilo v

---

¹³¹ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 289; Neznani avtor, Šolske vesti, Učiteljski list, letnik 2, številka 20, 1921, 4.

¹³² Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 294.

¹³³ Prav tam, 332.

višini 6200 lir letno, kar je bil njen edini vir preživetja, saj je izhajala iz revne družine. Kljub dobrim ocenam šolskih inšpekcij in moralni in politični neoporečnosti so jo leta 1930 premestili v notranjost države v Bergamo, naslednje leto pa v Reggio Emilio. Leta 1935 se je poročila in postala gospa Castro. V Italiji je kot kaže začela novo življenje, saj kasnejših podatkov o njej ni.¹³⁴

Milena Stres, rojena 10. februarja 1890 v Breginju očetu Antonu, je opravila maturo julija 1913 v Gorici, usposobljenostni izpit pa dve leti kasneje. Pred vojno je službovala v Bovcu in v Kalu. Ni jasno ali je to današnja Kal-Koritnica pri Bovcu, ali je to kakšen drugi Kal (naselje Kal obstaja tudi na Tolminskem ter v bližini Pivke). Po vojni je v kratkih časovnih obdobjih delovala na več šolah (Orehok, Huda Južna, Podbrdo, Gabrije pri Sovodnjah). Dne 9. oktobra 1924 je dobila službo v Desklah, ki jo je opravljala do 30. junija 1928. Glede na izpis obravnave službenih let, ki ga je leta 1928 izdal tržaški provveditorat, je imela do tedaj 7 let 5 mesecev in 21 dni delovne dobe. Glede na to, da je svojo prvo službo opravljala že v šolskem letu 1913/14, bi pričakovali, da bo imela višji izračun delovne dobe. Mogoče poučevanja pred vojno niso šteli. Poleg tega med vojno ni poučevala, po njej pa ni bila redno zaposlena. Ta delovna doba jo je uvrščala v sedmi plačilni razred, dobivala je plačo v višini 6200 lir letno. Poročila šolskih inšpekcij kažejo, da je bila vzorna učiteljica. Nekoliko slabše je bilo poskrbljeno le za urejenost šolske avle in čistočo otrok. Leta 1929 so jo premestili v Genovo, kjer je poučevala v šolskem letu 1929/30.¹³⁵

Jožef Šuligoj je bil rojen 9. marca 1900 v Pevmi. Maturiral je v Gorici leta 1920, usposobljenostni izpit je opravil leta 1924 v Tolminu. Svojo prvo službo je dobil v Anhovem, kjer je poučeval od 1. decembra 1920 do 30. septembra 1923. Kasneje je učil še v Ročinju, Volčanskih Rutih in v Stržišču. Od tam je bil leta 1930 premeščen v Gasperino pri Catanzaru, ki se nahaja na podplatu italijanskega škornja.¹³⁶

Josip Toroš se je rodil 6. januarja 1890 v Rutarsu pri Krminu. Maturiral je 10. julija 1908 v Kopru, usposobljenostni izpit je opravil maja 1913 v Gorici. Služboval je na več krajih in nikjer ni ostal na šoli dlje kot dve šolski leti. Dne 16. septembra 1930 je dobil službo na Gorenjem Polju. Tu je učil do 30. junija 1931, potem so ga premestili v osrednjo Italijo, v

---

¹³⁴ Prav tam, 343; Personalna učiteljska mapa Amalije Ručna, fascikel 15, fond 4, Pokrajinski arhiv Nova Gorica.

¹³⁵ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 381; *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, I. Ottobre 1928 – VI, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste*, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; Personalna učiteljska mapa Milene Stres, fascikel 17, fond 4, Pokrajinski arhiv Nova Gorica.

¹³⁶ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 400.

Corinaldo pri Anconi. Pozneje je bil premeščen še v San Bartolomeo in Galdo, ki leži blizu Beneventa.¹³⁷

Miroslav Uršič je v Desklah učil le dobra dva meseca in pol ob koncu leta 1930, tako da je najverjetneje nadomeščal odsotnega učitelja. Rodil se je leta 1908 v Kobaridu, maturiral 1927 v Vidmu, usposobljenostni izpit je opravil leta 1929 v Trstu. Po kratkotrajni epizodi v Desklah je dobil službo v Srednjem. Tudi tam je ostal zgolj dva meseca, saj je bil februarja 1931 premeščen v notranjost države. Leta 1933 se je smrtno ponesrečil v planinah.¹³⁸

Andrej Vendramin je bil rojen 17. maja 1891 v Štmavru. Maturó je opravil 9. julija 1914 v Gorici, usposobljenostni izpit pa v Ljubljani dne 27. novembra 1916. V prvih letih službovanja je deloval v Šmarjah na Vipavskem, v Spodnji Branici, v Srednjem Lokovcu in v Grgarju. Od leta 1922 do leta 1929 je bil učitelj na šoli na Gorenjem Polju, kar so zabeležili tudi v Učiteljskem listu ob njegovi namestitvi. Dokumenti, ki so bili napisani v slovenščini, nam pričajo, da je Vendramin sam zaprosil za premestitev iz Grgarja in stalno nastanitev na Gorenjem Polju. V Grgarju je namreč poučeval v začasni enorazrednici. Glavni problem je bila njegova namestitev. Z družino je živel v obupnih razmerah, v neki baraki, ki je bila zelo prepišna in s streho, ki je puščala. Slabe razmere so bile eden glavnih razlogov za prezgodnjo smrt njegovega otroka. Okrajnemu šolskemu svetu v Gorici je pisal celo grgarski župan in prosil za definitivno nameščenje Andreja Vendramina na drugi šoli, kjer bi živel v boljših razmerah. Poudaril je, da si z zglednim življenjem, ki pozna samo dom in šolo, ter zavzetim učiteljskim delom, zasluži boljše razmere. Okrajni šolski svet je uslišal prošnje in ga premestil na Gorenje Polje. Od tam so ga premestili v notranjost države, kjer je zamenjal kar tri delovna mesta. Najprej je učil na šoli v Nonantoli pri Modeni, potem za kratek čas v bližnjem kraju Prignano sul Secchio in nazadnje še v kraju Palazzine. Po vojni je poučeval še v Podgori in v Solkanu, kjer se je leta 1960 upokojil in tam tudi umrl (1978).¹³⁹

Pavla Zazula je v Ložicah učila le dobre tri mesece ob koncu leta 1929. Rodila se je novembra 1905 v Idriji, maturirala leta 1928 v Vidmu, usposobljenostni izpit je opravila novembra 1929. V svojem kratkem poklicnem obdobju na Primorskem je očitno opravljala vlogo nadomestne učiteljice, saj na nobeni šoli ni ostala več kot leto dni. Iz Zavrata pri Idriji so jo

---

¹³⁷ Prav tam, 412-413.

¹³⁸ Prav tam, 426.

¹³⁹ Prav tam, 433; Neznani avtor, Šolske vesti, Učiteljski list, letnik 2, številka 20, 1921, 4; Personalna učiteljska mapa Andreja Vendramina, fascikel 19, fond 4, Pokrajinski arhiv Nova Gorica.

želeli leta 1931 premestiti v notranjost države, a tega ni sprejela in emigrirala v Jugoslavijo. Umrla je leta 1964 v Trstu.¹⁴⁰

V izpisu obravnav službenih let za učitelje Julijske krajine (*Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara*) iz dne 1. oktobra 1928 najdemo še nekaj učiteljev, ki so učili v Desklah in okolici. Učitelji so bili v tem dokumentu razvrščeni glede na dolžino delovne dobe, ki je bila bistvena pri odmeri plače. Pod rubriko izredna stopnja (*grado straordinario*) najdemo tudi Marcello Oballo. V tej skupini so bili najbrž zbrani učitelji, ki so delovali kot nadomestni – izredni – učitelji. Marcella Oballa se je rodila 30. januarja 1899 očetu Giovanniju. Glede na njeno ime in priimek je težko določiti ali je bila Slovenka ali Italijanka. Če je bila Slovenka, je bilo očetu v resnici ime Ivan ali Janez Obala, njej pa Marčela ali Marcela Obala. V letu 1928 je bila nastanjena na šoli v Desklah. Imela je 2 leti 10 mesecev in 2 dni delovne dobe, kar ji je prinašalo plačo v višini 5600 lir letno. V Zapotoku, kjer je danes le še nekaj hiš, je poučeval Milan Jereb (poitalijančen v Milano Jereb, njegov oče preimenovan iz Franca v Francesco). Rojen je bil 26. avgusta 1900. Po podatkih iz leta 1931 je na Gorenjem Polju dolgih 15 let in pol učila Sidonja Krapš, ki se je rodila 2. marca 1890 očetu Antonu.¹⁴¹

Po pregledu vseh slovenskih učiteljev, ki so službovali na šolah v Desklah in okolici in so tako ali drugače dokumentirani, lahko pridemo do zanimivih zaključkov. Skorajda vsi so bili premeščeni v notranjost države. Le trije so doživeli drugačno usodo. Jakob Novak, ki je učil v Plavah (1920/21) in Desklah (1921-1923), je leta 1923 emigriral v Jugoslavijo. To je storil zato, ker ni imel italijanskega državljanstva, saj je bil rojen na ozemlju, ki je pripadlo Jugoslaviji. Ivanka Kenda, ki je bila v Plavah nadomestna učiteljica le za kratko obdobje v letu 1924, je sicer prejela obvestilo o premestitvi, a ga je zavrnila zaradi težkih družinskih razmer (smrt očeta, beg bratov v Jugoslavijo), po letu 1935 pa ni več poučevala. Še ena nadomestna učiteljica je doživela podobno usodo. To je bila Pavla Zazula, ki je bila v notranjost države premeščena leta 1931, a se je odločila za emigracijo v Jugoslavijo. To so trije osamljeni primeri, vsi ostali so bili premeščeni v druge konce Italije. Nekaterim se je to zgodilo, ko so službovali v Desklah ali kateri od drugih šol v okolici, nekaterim kasneje na drugih šolah. Le en od teh učiteljev je bil premeščen leta 1928, vsi ostali pa v letih 1929-1931.

---

¹⁴⁰ Lavrenčič Pahor, *Primorski učitelji*, 456.

¹⁴¹ *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, 1. Ottobre 1928 – VI, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste*, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, 1. Ottobre 1931 – IX, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste*, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; *Relazione sull' andamento dei comuni 1924/25*, fascikel 50, fond 4, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; pričevanje Cvetke Konjedic.

Kasneje v diplomskem delu, kjer je predstavljena usoda slovenskih učiteljev v Trstu, bomo lahko videli, da so bili ti večinoma premeščeni ali so emigrirali v Jugoslavijo nekaj let prej (z izjemo šole pri Sv. Jakobu). Fašistična šolska oblast je torej na podeželju več časa vztrajala s slovenskimi učitelji. Valerija Boškin in Katarina Močnik kljub organiziranju ilegalnega pouka v slovenščini in razdeljevanju Novega rodu otrokom nista bili po hitrem postopku premeščeni v notranjost države. Od odkritja prestopka do premestitve so minila kar tri leta. Mogoče je bila oblast na podeželju bolj popustljiva do slovenskih učiteljev, ker je bilo tu prebivalstvo narodnostno precej bolj kompaktno kot v mestih. Veliko bolj praktično je bilo, če je učitelj razumel jezik otrok, kot da bi se mučil z jezikovnimi preprekami.

6.4.4 Italijanski učitelji v Desklah in okolici

Petronilla Palmieri se je rodila očetu Giuseppeju 1. marca 1900. Po pričevanju njene učenke naj bi Palmierijeva prihajala iz južne Italije. V Deskle so jo najverjetneje premestili v šolskem letu 1927/28, saj je imela oktobra 1928 eno leto in pet mesecev delovne dobe od datuma 31. julij 1925. Bila je zelo stroga in je otroke včasih tepla. Ni pa izvajala kakšnega terorja nad otroci, če je v razredu slišala slovensko besedo. Ena od informatork se spominja učiteljice (njenega imena žal ne), ki je od otrok zahtevala pet stotinov, če je slišala, da govorijo slovensko.¹⁴²

Margherita Grammatico (Priloga 7) se je rodila 21. oktobra 1902 očetu Nicolu. Na Gorenjem Polju se je zaposlila v šolskem letu 1931/32. Kasneje je učila na šoli v Desklah. Bila je razumna ženska, domačini so jo zelo cenili, otroci pa imeli radi. Bila je zelo popustljiva glede slovenščine in se jo je celo trudila razumeti, saj se je le tako lahko sporazumela s starši otrok. Živel je skupaj z vzgojiteljico iz vrtca v Spodnjih Desklah. Prostore sta si delili kar v stavbi vrtca. Po navedbah ene od njenih učenk naj bi učiteljica Grammatico prihajala iz mesta Trapani na Siciliji.¹⁴³

---

¹⁴² *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, 1. Ottobre 1928 – VI, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; Pričevanje Cvetke Konjedic.*

¹⁴³ *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, 1. Ottobre 1931 – IX, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; pričevanje Elvire Pipan in Ane Korečič.*

V Zapotoku je učila Dionigia Gratton, ki se je rodila 2. februarja 1909 očetu Rodolfu. Tu je učila vsaj v šolskem letu 1930/31. V istem dokumentu (naveden v opombi) je moč najti učiteljico, ki je s septembrom 1931 komaj prišla v Deskle. To je bila Bruna D'Ossvaldo, ki se je rodila očetu Enricu 20. septembra 1911. V šolskem okraju Salona d'Isonzo je službovala Maria Ferrari, ki se je rodila 27. novembra 1905 očetu Romeu, a ni jasno, na kateri šoli je bila zaposlena.¹⁴⁴

V dokumentu iz leta 1938 ter v šolskih dnevnikih je mogoče najti podatke o še nekaterih učiteljih, a so ti zelo skopi. Amelia Cevolatti poročena Golež (poitalijančeno Golles), ki je učila na Gorenjem Polju in v Anhovem, naj bi bila precej stroga. Rodila se je 2. junija 1899 v Špetru Slovenov (*San Pietro al Natisone*) očetu Giuseppeju in materi Mariji (dekliški priimek Venuti). V Anhovem je učila vse od začetka tridesetih let do kapitulacije Italije. Giorgio Gostini je prav tako poučeval v Anhovem. Rodil se je 3. julija 1914 v Benetkah očetu Luigiju in materi Sabini (Rojena Gregori, kar daje slutiti, da je bila mogoče Slovenka. Njen dekliški priimek bi lahko bil Gregorčič ali Gregorič). V Anhovem je poučeval tudi Luigi Ghersini, ki je bil pred tem celo didaktični ravnatelj v Kanalu. Tu je bila še Rosina Cariello, hči Cosima in Marie (r. Maggio). Rodila se je v Bitontu pri Bariju, kjer je diplomirala. Na šoli v Anhovem je učila tudi Alba Pussini Camera. Rodila se je očetu Andrei in materi Luigi (rojena Venturini) v Špetru Slovenov (*San Pietro al Natisone*), kjer je diplomirala. V Ložicah je službovala Iolanda Martini, ki se je rodila v kraju San Pietro a Vico (blizu kraja Lucca) očetu Giovanniju in Teresi (rojena Borelli), diplomirala pa je v Livornu. Na isti šoli je učila še Dionigia Gratton Braini, ki se je rodila očetu Rodolfu in materi Giuseppini Fornasari v Gorici. Priimek Braini (Brajnik) in ime njene matere (Jožefina Fornazarič) namigujejo, da se je po njenih žilah pretakala tudi slovenska kri. Njun sodelavec je bil še Gino Rossi, sin Uga in Amalie (rojena Bianchi). Rodil se je 29. marca 1912 v kraju Ronchi, diplomiral je v Trstu. V šolskih dnevnikih šole Ložice najdemo še enega učitelja. To je bil Lodovico Moratto, ki se je rodil v Trstu (9.8.1908), očetu Piu (Pio) in materi Giuseppini. Diplomiral je v rojstnem mestu. Nicolina Calcagno je učila v Plavah, Maria di Monte je učila na Gorenjem Polju (rojena je bila v kraju Barletta blizu Barija, kjer je diplomirala), Amelia Villata je učila v Ložicah, Elisa Facchini je učila v Desklah in naj bi bila prepričana fašistka, kar se je poznalo tudi pri pouku, Felicita Cosmai je učila v Zapotoku. V drugem dokumentu iz leta 1928 najdemo zgolj eno učiteljico: Carmela Malcangi, rojena 20. junija 1903 očetu Vitu, je učila v Plavah. V

---

¹⁴⁴ *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, 1. Ottobre 1931 – IX, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste*, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.

dokumentu, ki opisuje stanje šolstva v šolskem okraju *Canale d'Isonzo* v šolskem letu 1924/25, je navedeno ime Adele Pinzani, ki je učila otroke od prvega do četrtega razreda na Gorenjem Polju. V istem dokumentu najdemo še Anno Nosei, ki je v Plavah učila prvi in drugi razred.¹⁴⁵

Nekdanja učenka na desklaški šoli je omenila še dve učiteljici, ki jih v dokumentih ni bilo mogoče najti. Na šoli v Desklah je učila Zavadini, katere mož je bil inženir v tovarni. Poleg nje je bila še učiteljica Galzini, ki je bila poročena z vaškim lekarnarjem. Živelci so na današnji Srebrničevi ulici, v stavbi, kjer je sedaj picerija. Spodaj je bila lekarna, zgoraj pa bivalni prostori.¹⁴⁶

Omeniti velja še učiteljico in učitelja iz šole v Ložicah, ki se ju spominja nekdanji učenec te šole. Učiteljica Pedezzi naj bi bila izjemno stroga in je otroke tepla, če so govorili slovensko. S palico jih je udarjala po prstih ali jo celo potiskala v grlo. Poleg nje je bil na šoli še učitelj iz Trsta, ki naj bi bil velik podpornik fašističnega režima. Po postavi je bil izredno nizek, saj je komaj presegal poldrugi meter. Za pasom je imel pritrjeno sabljo, ki je, zaradi njegove majhne postave, velikokrat podrsavala po tleh. Otroci so ga zato radi zbadali. Učitelj jim ni ostal dolžan. Poklical jih je k tabli ter povprašal, če imajo na zadnji plati kakšne brazgotine. Otroci so seveda rekli ne, on pa jih je nato pretepel. Ta učitelj bi lahko bil Gino Rossi ali pa Lodovico Moratto.¹⁴⁷

O italijanskih učiteljih in učiteljicah je precej manj znanega kot o slovenskih. Mogoče so svoje dokumente vzeli s sabo v notranjost Italije, ko so po kapitulaciji Italije zbežali. Iz pogovora z nekdanjimi učenkami v Desklah sem dobil vtis, da italijanske učiteljice niso bile pretirano stroge do slovenskih otrok. Nobena se ne spomni fizičnega nasilja. Učiteljice Grammatico se spominjajo kot zelo priljubljene med ljudmi. Res pa je, da so to le oddaljeni spomini posameznic. Mogoče v Desklah niso vodili močne fašistične politike, ker je tu šolo obiskovalo kar nekaj italijanskih otrok. Želeli so preprečiti incidente, ki bi jih lahko povzročilo preveliko zatiranje slovenskih otrok. Lahko je samo naključje hotelo, da so sem namestili bolj razumne in ne tako s fašistično ideologijo prepojene učiteljice. Proti tem

---

¹⁴⁵ *Ordine di anzianità di ruolo degli insegnanti elementari della provincia di Gorizia per l'anno 1937-38, R. Provveditorato agli studi Gorizia*, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; *Ruolo di anzianità degli insegnanti elementari, situazione al 1. Ottobre 1927 – anno VI.*, R. Provveditorato agli studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste 1928, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, 1. Ottobre 1931 – IX*, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; *Relazione sull' andamento dei comuni 1924/25*, fascikel 50, fond 4, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; Pričevanje Ane Korečič in Elvire Pipan.

¹⁴⁶ Pričevanje Elvire Pipan.

¹⁴⁷ Pričevanje Alojza Gabrijelčiča.

spominom govori dokument iz leta 1935, ki opisuje problematične učitelje v Goriškem šolskem okrožju. Med njimi je tudi Salvatore Barbaro, ki je poučeval v Desklah. Med poukom je uporabljal krute in nehumane metode, zlasti do tujerodnih (slovenskih) otrok. Poleg tega je svojim družinskim članom dovolil, da kar med poukom prihajajo v razred.¹⁴⁸ Zanimivo, da so spomini nekdanjega učenca šole v Ložicah drugačni. Obeh učiteljev se spominja po njuni strogosti in nasilju. Nista prenašala slovenske besede in vsak prestopok kaznovala. Lahko špekuliramo, da so bili na desnem bregu Soče prebivalci bolj kulturno razgledani kot na levem. Pred vojno je tu namreč deloval liberalni učitelj Hinko Klavora (podrobneje opisan v poglavju Učiteljevi spomini), ki je ljudem širil obzorja in ustanovil kulturno društvo Zarja. Mogoče je njegovo delo pustilo pečat tudi po vojni in so ljudje nadaljevali s kulturnim udejstvovanjem. Zato je nova oblast tu namestila učitelje z bolj radikalnim mišljenjem in metodami. Toda to je zgolj hipoteza, ki jo je težko, če ne nemogoče, dokazati.¹⁴⁹

6.4.5 Otroški vrtec

O otroškem vrtcu v Desklah (Priloga 15) nisem našel nobenih dokumentov, zato se opis vrtca v popolnosti opira na ustne vire. Stavba, v kateri je bil med obdobjem fašizma otroški vrtec, še vedno stoji na današnji Srebrničevi ulici v središču Deskel. Hiši se po domače reče pri Rastokarjevih. Na stavbi je bil tedaj napis *Italia Redenta* (Odrešena Italija). Nič nenavadnega, saj je za otroške vrtce, ki so bili prva stopnja asimilacijskega in raznarodovalnega procesa, skrbela organizacija z imenom *Opera nazionale di Assistenza all'Italia Redenta*. Vrtec je imel dve nadstropji. Otrokom sta bili namenjeni dve učilnici in pokrita terasa, kjer so si lahko umivali roke. V stavbi je bila še kuhinja ter soba, ki sta si jo delili vzgojiteljica Rosa Salvador in učiteljica Margherita Grammatico (o njej več v poglavju Italijanski učitelji v Desklah in okolici). Rosa Salvador naj bi prihajala iz Rima, njene nekdanje varovanke so jo ohranile v lepem spominu. Ko je govorila z materami otrok, se je trudila razumeti slovensko. Slovenke so bile tudi njene pomočnice, med njimi sta bili Olga Boltar in kuharica Ema Medvešek. Primerilo se je, da je katera od pomočnic včasih spregovorila slovensko. Rosa Salvador je bila torej precej popustljiva in prijazna do domačinov in njihovih otrok. Otroci so v vrtec prihajali ob osmih zjutraj. Vsak je imel svoj obešalnik, ki ga je krasila sličica. Tako so si otroci lahko

---

¹⁴⁸ Dokument št. 2404 z dne 27. maj 1935, *Federazione dei fasci di combattimento della provincia Isontina*, fascikel 140, fond 14, Državni arhiv v Gorici.

¹⁴⁹ Pričevanja Elvire Pipan, Ane Korečič in Alojza Gabrijelčiča.

zapomnili, katera je njihova haljica, ki so jo morali imeti oblečeno med bivanjem v vrtcu. Ko so se preoblekli in umili, je sledil pouk. Seveda to ni bil pouk kot v šoli, ampak so se večinoma igrali, izdelovali razne ročne izdelke, hodili na sprehode ter peli. V vrtcu še niso prepevali pesmi s političnim pridihom, ampak čisto navadne otroške pesmi v italijanščini (npr. *Bucaneve* oz. Zvonček). Med ročnimi spretnostmi se je največkrat znašlo risanje, poleg tega so izrezovali figure iz papirja, lepili skupaj razne stvari, pletli izdelke iz slamic in podobno. Za vrtcem so imeli vrtiček, kjer so se z majhnim orodjem obdelovali zemljo. Pred kosilom so si v majhnih vdolbenih umivalnikih umili roke in iz prvega nadstropja v pritličje prinesli stole, da so lahko med kosilom vsi sedeli. Za kosilo je bila po navadi mineštra. Iz vrtca so otroci domov odhajali okoli četrte ure popoldan. Nekdanje gojenke vrtca v Desklah imajo takratne dni v lepem spominu. Vzgojiteljica je bila prijazna, večinoma so se igrali in počeli to, kar počnejo otroci v vrtcu danes. Spoprijeli so se le z eno oviro, ki pa je bila zelo visoka. Komaj so dobro spregovorili prvo besedo v materinščini že so bili potisnjeni v novo nerazumljivo okolje. Niso razumeli, kaj od njih zahteva učiteljica, kaj pomenijo besede, ki prihajajo iz njenih ust. Zato so bile pomočnice Slovenke, da so se otroci lažje prilagodili na nov jezik. Ker jim je bila italijanščina vsiljena, velikokrat niso razumeli pomena posameznih besed in jih niso znali pravilno izgovarjati. Počasi so spoznali osnove jezika, da prehod v šolo ni bil tako zahteven.¹⁵⁰

6.4.6 Mladinske fašistične organizacije

Po pričevanju ene od učenk osnovne šole v Desklah, v dvajsetih letih mladinske fašistične organizacije še niso bile prisotne. V Desklah in okolici so začele delovati šele v tridesetih letih. Že v vrtcu so bili otroci pridruženi k organizaciji *Figli della Lupa* (Otroci volkulje), z vpisom v šolo so deklice avtomatično postale članice organizacije *Piccole Italiane* (Male Italijanke), dečki pa člani organizacije *Balilla*. Članstvo v teh organizacijah je bilo potrebno plačati. Vsako soboto so se zbrali 'na tenisu' v Anhovem. To je bil poseben prireditveni prostor, ki so ga uporabljali še po vojni. 'Na tenisu' se je torej vsak teden izvajal *sabato fascista* (fašistična sobota). Otroci so tam izvajali razne dejavnosti. Dečki so bili ločeni od deklic, oboji so nosili posebne uniforme. Medtem, ko so deklice bolj ali manj plesale, prepevale, telovadile in marširale, so se fantje učili tudi rokovanja z orožjem. Vse te

---

¹⁵⁰ Pričevanja Elvire Pipan, Ane Korečič in Alberte Gabrijelčič .

dejavnosti naj bi potekale pod budnim očesom zagrizenih fašistov. Ti so skrbeli, da so bili otroci tudi med poletnimi počitnicami deležni raznarodovalnih prijemov. V ta namen so organizirali poletno kolonijo. A to ni bila kolonija, kot jo poznamo danes. Kolonija (Priloga 11) je namreč potekala praktično v domačem kraju, tam, kjer je danes novi del cementarne v Anhovem. V tridesetih letih prejšnjega stoletja je bil tam hrastov gozdiček, v njegovi senci je stala skromna stavba, ki je imela tudi kuhinjo in jedilnico. Ob stavbi je ležal bazen, v katerem so se otroci lahko kopali. Otroci so spali doma, v kolonijo so prihajali vsako jutro. Tam so večinoma telovadili in plavali, bili so deležni tudi malice in kosila. Po kosilu je navadno sledil počitek v gozdičku, ki ni bil prav nič prijeten, saj so otroci ležali na trdih tleh, kjer so jih zbadale še iglice. Domov so se vračali ob približno četrti uri popoldne. Med kolonijo so dobili na pósodo posebna obuvala (sandale), v koloniji so bili vsi oblečeni v enake kopalke. Voditelji kolonije so še bolj zavzeto kot v šoli skrbeli za uporabo italijanščine.¹⁵¹

7 Šolstvo v Trstu

7.1 Šolstvo pred prvo svetovno vojno

Prvi učitelj v Trstu se omenja leta 1328. V času reformacije je bila slovenščina učni jezik zasebnega pouka, ki ga je vodil tržaški škof Peter Bonomo. Med drugim je v slovenščini poučeval tudi Primoža Trubarja. Njegova ideja o zasnovi osnovne šole v materinem jeziku je pogorela, skupaj s številnimi knjigami, ki so jih na grmade zmetali protireformatorji. Leta 1766 je bila v cerkvi Svetega rožnega venca ustanovljena slovenska nedeljska šola, ki je služila le verski vzgoji. Rojstvo prave osnovne šole je, tako kot drugod po Habsburškem cesarstvu, prinesla Splošna šolska naredba Marije Terezije. Opirale so se trivialke, v šolskem letu 1775/76 je Trst dobil tudi normalko. V okolici Trsta so odpirali nove šole: v Škednju leta 1780, na Katarini leta 1791, Prosek je dobil prvega učitelja leta 1795, na Opčinah je trivialka odprla vrata leta 1798. Zakon je dovoljeval uporabo krajevnih jezikov, kar so upoštevali tudi v Trstu. Kljub temu se je v Trstu slovenskim otrokom poleg nemščine vedno bolj vsiljevala še italijanščina. Istega leta kot je izšel t.i. Drugi osnovnošolski zakon (1805), sta bili v okolici Trsta ustanovljeni še šoli v Barkovljah in v Bazovici. Po francoski zasedbi Trsta je šolo dobil še Kontovel (1810). V Ilirskih provincah je veljal odlok, po katerem je bil učni jezik osnovnih šol materinščina, kar je seveda veljalo tudi za Trst. Po odhodu Francozov je vladala

---

¹⁵¹ Pričevanja Cvetke Lapajne, Elvire Pipan, Ane Korečič in Alojza Gabrijelčiča.

negotovost v katerem jeziku naj se poučuje, v Trstu so najbrž dajali prednost italijanščini in nemščini. Leta 1846 je gubernij izdal odlok, ki je določal, da je učni jezik v osnovnih šolah materinščina, nemščina pa naj se poučuje le kot neobvezni predmet. Istega leta je bila pri mestnem magistratu ustanovljena založba šolskih knjig za Primorsko, ki je poleg nemških in italijanskih izdala 14 slovenskih šolskih knjig. Po desetih letih delovanja je bila založba ukinjena. Revolucionarno leto 1848 je sicer prineslo ministrski odlok, ki je določal materinščino za učni jezik, a so slovenski otroci v Trstu vseeno ostali brez šole v svojem jeziku. Kljub temu so posamezne šole kot pogoj za zaposlitev učiteljev zahtevale znanje slovenščine. Po obdobju Bachovega absolutizma, v katerem se je okrepila vloga nemščine, je prišlo do večje uveljavitve slovenščine v osnovnih šolah. Marca 1862 je tržaško namestništvo izdalo odlok, ki je določal, da se na tržaških okoliških šolah takoj preneha s poukom v nemškem jeziku. Približno pol leta zatem se je odlok razširil na vse trivialke na Primorskem, pouk se je moral vršiti v materinem jeziku. Slabše se je slovenščini godilo na glavnih šolah, saj med njimi ni bilo niti ene slovenske.

Obdobje *risorgimento* je za nekatere italijanske državnike pomenilo le začetek širitve italijanske države proti vzhodu. Tu so načrtali nove meje precej bolj vzhodno od italijanskega etničnega območja, in sicer na črto Postojna – Snežnik – Reka. Za asimilacijo primorskih Slovencev si niso prizadevali le iredentisti, ampak tudi tisti Italijani, ki so bodočnost videli v Avstriji. Asimilacijo jim je oteževala kulturna in politična prebujenost Slovencev, ki je bila značilna za drugo polovico devetnajstega stoletja. Njihova prednost pa je bila v tem, da so v Trstu držali upravo v svojih rokah. Asimilacijski procesi so najučinkovitejši pri otrocih, zato so Slovenci v Trstu začeli boj za ustanovitev slovenske osnovne šole. O slovenski osnovni šoli v Trstu ni bilo govora vse do leta 1848 (če odštejemo nedeljsko šolo v cerkvi Svetega rožnega venca, ki je bila ustanovljena 1766). Prvo zahtevo po slovenskih osnovnih šolah v mestu je postavil ravnatelj tržaške normalke Simon Rudaš leta 1848. Mestni magistrat je zaprosil za ustanovitev slovenskih vzporednic na italijanskih osnovnih šolah, a mu ta ni odgovoril. Leto dni kasneje je Slavjansko društvo ministrstvu poslalo prošnjo o ustanovitvi slovenskih šol. Predlagali so še kompromisno rešitev, po kateri naj bi otroke vsaj v nižjih razredih ločili po narodnosti. Ministrstvo je rešitev problema odložilo na poznejši čas, toda prošnja ni bila nikoli razrešena. Med Bachovo vladavino sprememb ni bilo pričakovati. Leta 1861 je mestni svet obravnaval vprašanje učnega jezika na tržaških šolah. Italijanščino je razglasil za edini učni jezik za vse šole, tako državne kot občinske, ki so bile v mestu ali v predmestjih. Vlada tega sklepa ni odobrila, saj je posegal na območje državnih šol. Takrat so

za tržaška predmestja veljali Rojan, Škorklja, spodnji del Kolonje, Sv. Ivan, Rocol, Kjadin, obe Čarboli in Sv. Marija Magdalena zgornja. Vsa ta predmestja so bila popolnoma slovenska, a so otroci obiskovali le italijanske šole. Od leta 1854 je delovala šola pri Sv. Ivanu, šola v Rojanu je bila ustanovljena leta 1862. Po uradni statistiki, ki je nastala nekaj let zatem, naj bi glavno šolo in trivialke v Trstu obiskovalo 497 slovenskih otrok. To je pomenilo nekaj več kot 8% vseh šolarjev, kar je v primerjavi z deležem italijanskih učencev (več kot 87%) zelo malo. Tem podatkom ne gre preveč zaupati, saj so v Trstu velikokrat potvarjali statistike v škodo Slovencev. Zahteve po slovenski osnovni šoli v mestu so se vedno bolj krepile. Leta 1883 je 1349 slovenskih očetov podpisalo prošnjo za ustanovitev slovenske osnovne šole, ki so jo poslali na mestni magistrat. Ta je prošnjo zavrnil, ker je bila napisana v slovenščini. Čez leto dni je prošnjo pripravilo politično društvo Edinost, ki je k prošnji dodalo še podpise staršev šoloobveznih otrok. V njej so zapisali, da je na tržaških šolah toliko slovenskih otrok, da bi lahko odprli dve slovenski šoli. Predlagali so, da se ustanovi slovenska osnovna šola na Corsia Stadion, da v Šentjakobskem okraju postavijo slovenski otroški vrtec in da se v nekaterih šolah (pri Sv. Jakobu, v ulici Ferriera, na Belvederu in v ulici Giulia) uvede nekaj ur obveznega pouka slovenščine. Kot vse ostale, je bila zavrnjena tudi ta prošnja. Naslednja večja akcija je sledila leta 1892 s prošnjo poslano c.kr. namestništvu v Trstu, ki jo je podpisalo približno 600 staršev. V prošnji so zopet zahtevali slovenske osnovne šole, če ne drugače na državne stroške, kot je država to storila v primeru nemške manjšine. Tudi ta akcija ni doživela uspeha. V prvih letih dvajsetega stoletja so organizirali številne manifestacije in protestne shode v podporo slovenski osnovni šoli. Okoliške in predmestne slovenske osnovne šole ravno tako niso doživljale svetlih trenutkov, sploh odkar jih je leta 1868 v popolno upravljanje prevzela tržaška občina (25. maja 1868 je bil sprejet deželni zakon o šolskem nadzorstvu in deželnih, okrajnih in krajevnih šolskih svetih. Ker je bil Trst dežela zase, je občinski svet opravljal tudi naloge deželnega zbora. Tržaški občinski svet ni nikoli sprejel takega deželnega šolskega zakona, ki bi ga dunajska vlada lahko potrdila. Vse do propada monarhije je bil Trst tako edina dežela brez deželnega šolskega sveta.). Tako je bil recimo tretji razred trirazrednice v Rojanu italijanski. Šolsko poročilo iz leta 1892/93 je pokazalo, da je v italijanskih razredih rojanske šole vpisanih 163 otrok. Dopisnik Edinosti se je lotil raziskave in ugotovil, da je pri 153 od teh učencev domači občevalni jezik slovenščina. Ostale šole so se le počasi razvijale, primanjkovalo je šolskih prostorov, ponekod so bili otroci preveč oddaljeni od šole. Nasprotno so imele oblasti velik interes za razvoj italijanskih šol v okolici, čeprav za to ni bilo nobene praktične potrebe. Te šole so bile magnet za tiste manj zavedne Slovence, saj so nudile večji luksuz, obleko, obutev in hrano. Potrebno je dodati, da

so bili na vseh šolah vsi napisi, urniki, zapisniki konferenc in ostali dokumenti v italijanščini. Samo šolska spričevala so bila dvojezična. Pritiske so v tem obdobju doživljali tudi slovenski učitelji. Ko je tržaška občina leta 1868 popolnoma prevzela šolsko upravo, je postavila pogoj, da morajo na okoliških šolah učitelji opraviti izpit iz italijanščine. Nekaj učiteljev je zaradi nepopolnega poznavanja jezika ostalo brez dela.

Nemški *Schulverein* in italijanska *Pro patria* ter kasneje *Lega Nazionale* v Trstu niso pustili velikega pečata. V mestu sta bili dve deški in dve dekliški nemški osnovni šoli ter deška in dekliška meščanska šola. Za nemške otroke je bilo v samem mestu torej dobro poskrbljeno, zato ni bilo potrebe po zasebni pobudi, ki se je preusmerila bolj na tržaško obrobje. Podobno je ravnala italijanska asimilacijska organizacija, ki je v Trstu pri Sv. Jakobu leta 1911 postavila dnevno zavetišče t.i. Rikreatorij, v katerega se je vpisalo 1200 otrok. Italijanska in nemška premoč v mestu Trst sta bili tolikšni, da zasebna iniciativa ni bila potrebna. Usmerila se je v bolj nacionalno kompaktno podeželje s ciljem ponemčiti in poitalijančiti prebivalstvo. Slovenska organizacija Družba Sv. Cirila in Metoda je bila po drugi strani v Trstu veliko bolj dejavna, kar je popolnoma razumljivo, saj je bilo stanje slovenskega šolstva v Trstu nezadovoljivo. Že leta 1887 so pri Sv. Jakobu odprli vrtec, ki pa je prenehal z delovanjem leta 1894 in ponovno odprl vrata leta 1912. Leta 1889 je bil odprt vrtec v Rojanu, tri leta zatem pa še na Greti. Družba je poleg tega podpirala številne vrtce v okolici. V letih pred vojno so odprli še dva vrtca, na Vrdelci in pri Sv. Mariji Magdaleni zgornji. Med vojno, v času komisarske uprave, sta vrtca pri Sv. Ivanu in v Rojanu prešla pod občinsko upravo. Družba Sv. Cirila in Metoda je uspehe doživljala tudi na področju osnovnega šolstva. Leta 1888 je c.kr. namestništvo sprejelo odlok, ki je dovoljeval odprtje enorazrednice. Že nekaj dni zatem se je pouk na šentjakovski šoli začel. V šolskem letu 1907/08 je bila v mestu odprta prva vzporednica, iz katere se je kasneje razvila šola v ulici Acquedotto. V približno istem obdobju so dosegli, da je večje število slovenskih učiteljev prišlo do služb, zlasti na šoli Sv. Jakoba.¹⁵²

7.2 Šolstvo od konca vojne do fašističnega prevzema oblasti

Ob koncu vojne in italijanski zasedbi Primorske je vojaški guverner general Petitti di Roreto obljubil Slovincem še več šol, kot so jih imeli pod Avstrijo. Kmalu se je izkazalo, da so bile to le prazne obljube. Dokler je imela oblast vojaška uprava, so številni italijanski poveljniki

---

¹⁵² Poglavje povzeto po: Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 272-284.

kar sami skrbeli za reševanje šolskega vprašanja. Prekrivali so slovenske napise, silili šolsko osebje, da poučuje v italijanščini in podobno. Nekaj šol v Trstu so poimenovali pod vtisom domovinskih čustev (npr. *Trieste redenta, Vittoria*). Kasnejša civilna uprava prav tako ni delovala povsod enotno. Najbolj je bilo šolstvo prizadeto v mestih, torej tudi v Trstu. Ko je italijanska vojska zasedla Primorsko, so bile šole zaprte zaradi epidemije. Javne šole so ponovno odprli 4. decembra, toda ne vse. Šolske stavbe v Rojanu, Trebčah, na Katinari in na Proseku je zasedla italijanska vojska. Brez šolskega pouka je ostalo več kot 1740 slovenskih otrok. Vse šole so začele obratovati šele proti koncu šolskega leta. Na koncu šolskega leta 1918/19 je statistika slovenskega osnovnega šolstva v Trstu izgledala tako: 11 šol, 106 razredov, 106 učiteljev, 5500 učencev. Med temi šolami ni bilo zasebnih, saj so te ostale zaprte celo šolsko leto 1918/19. Tržaški krajevni Narodni svet je sicer že novembra 1918 zaprosil vojaškega guvernerja, naj dovoli odpreti slovenske zasebne šole, a se je ta večkrat izmaknil z izgovorom, da čaka na direktive Rima. Italijanska oblast je vedela, da mora krotiti čustva nacionalistov, če je želela imeti boljša izhodišča za pogajanja na mirovnih konferencah. Zato so decembra 1919 vendarle odprli šolo pri Sv. Jakobu, šola na Akvedotu (4. avgusta 1919 so italijanski nacionalisti razdejali šolsko poslopje in obenem uničili tudi knjižnico učiteljskega društva za Trst in okolico. Kasneje so v nekdanjih prostorih šole ustanovili licej Oberdan.¹⁵³) in pri Sv. Vidu pa sta ostali zaprti. Za šolo pri Sv. Jakobu so načrtali šolski okoliš, ki je obsegal Sv. Marijo Magdaleno zgornjo, Zgornjo Čarbolo in spodnji Rocol. Le otroci iz tega okoliša so lahko obiskovali šolo pri Sv. Jakobu, ob predpostavki, da niso bili vpisani že v kakšno drugo šolo. Šolske klopi je tako zasedlo 1312 učencev, upravitelj šole je postal Andrej Čok. Ravnatelj je ostal vse do leta 1930, ko so fašisti šolo zaprli. Glede šole pri Sv. Jakobu je potekala polemika, ali naj skrb za šolo prevzame država ali občina. V Zvezi jugoslovenskih učiteljskih društev so bili mnenja, da bi, s finančnega vidika, šolo lažje vzdrževala država. Takšna rešitev ne bi bila praktična, saj bi bila to edina slovenska šola, ki bi bila v rokah države. Celotna organizacija šole, financiranje in položaj učiteljev bi bili odvisni od generalnega civilnega komisariata, ki je bil popolnoma podložen oblasti v Rimu. Razbohotena birokracija bi tako potrebovala veliko časa za morebitne nujne in hitre ukrepe. Zato so se v Zvezi jugoslovenskih učiteljskih društev bolj nagibali k drugi rešitvi. Če bi šola pri Sv. Jakobu prišla pod občinsko oblast, bi bile vse slovenske šole pod nadzorstvom ene institucije. O tem, kako se je razpletla ta dilema – če se sploh je – nisem našel nobenih

---

¹⁵³ Pahor, Samo: Pregled zgodovine slovenskega šolstva na današnjem ozemlju Italijanske republike do leta 1945, v: Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem (1945-1985), Odbor za proslavo 40-letnice obnove slovenskih šol v Italiji (Trst, 1986), 66; Andri, Adriano; Mellinato, Giulio: *Scuola e confine. Le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915-1945* (Trst 1994), 87 (dalje: Andri, Mellinato, *Scuola e confine*).

podatkov. V Trstu so podobno usodo kot slovenske šole doživljali tudi vrtci, saj se tisti, ki so bili pod občinsko upravo sploh niso odpri. Glavna značilnost šolske politike v Trstu med italijansko zasedbo (1918) in začetkom vladavine fašizma (1922) je bila torej velika nestalnost. Zelo različno so obravnavali pouk italijanščine. Okrožnica tajništva generalnega civilnega komisariata, izdana januarja 1919, je odredila pouk italijanščine v tistih osnovnih šolah, kjer je prej potekal pouk v nemščini. V resnici so italijanščino poučevali tudi na nekaterih šolah, kjer prej nemščine ni bilo. Podobno ureditev je predvidevala okrožnica izdana približno leto dni kasneje. Italijanski učitelji so tako že zelo zgodaj začeli prodirati na slovenske šole. Slovensko šolstvo je dobilo hud udarec na organizacijskem področju. Nova oblast ni obnovila okrajnih in krajevnih šolskih svetov, saj se je bala, da bi se tam zbirali nezanesljivi elementi, ki bi lahko bili nevarni državi.¹⁵⁴

Specifiko narodne mešanice v Trstu je moč zaznati tudi med šolniki. Niso bili samo Slovenci tisti, ki so se zavzemali za pravično kulturno in šolsko sožitje med narodi. To dokazuje članek neznanega avtorja v Učiteljskem listu. Članek z naslovom Naš šolski problem v italijanski luči je povzetek članka, ki ga je v tedniku *L'Unità* objavil tržaški profesor nemškega porekla dr. Aldo Oberdorfer. Učiteljski list je članek objavil, ker je bil objektivni pogled na problematiko slovenskega šolstva v Trstu s strani tujcev zelo redek pojav. Oberdorfer je na začetku ugotovil, da je bilo stanje tržaškega šolstva na neprimerno višjem nivoju kot drugje v kraljevini. To je bila posledica tržaške zgodovine pod Avstro-Ogrsko, ki je imela odličen šolski sistem v primerjavi z italijanskim. Oberdorfer poudarja, da je nujno potrebno ohraniti vse, kar je pri tem sistemu dobrega. Predlaga ukinitve nepotrebne nemške tehnike (*Realshule*) in nemške gimnazije ter spremembo učnih načrtov za zgodovino, zemljepis in verouk. V zameno za ukinitve vseh nemških srednjih šol, bi na vseh italijanskih srednjih šolah uvedel nemščino kot obvezni predmet. Znanje nemščine bi pripomoglo k povezovanju z narodi, ki so se izvili iz habsburškega jarma in konec koncev tudi z Nemci in Avstrijci. Poleg tega bi morali tržaškimi Nemcem dati vsaj eno ljudsko šolo. Nato se v svojem razmišljanju posveti problematiki slovenskega šolstva. Pravi, da so se Slovenci vedno spopadali z liberalno-nacionalnim italijanskim elementom. Ta je skušal zavirati njihov razvoj, kar je lepo videti v razporeditvi šol. V centru mesta ni bilo niti ene slovenske ljudske šole, te so bile razporejene po obrobju. Stranka, ki je petdeset let vladala Trstu je tako početje opravičevala s tem, da je skušala dokazati italijanski značaj severnega Jadrana. Po vojni, ko je to ozemlje pripadlo

---

¹⁵⁴ Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 312-320; Neznani avtor, Slovensko šolstvo v Trstu, Učiteljski list, letnik 1, številka 16, 1920, 1; Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 477; Andri, Mellinato, *Scuola e confine*, 87.

kraljevini Italiji, za tako početje ni bilo več potrebe, razmišlja Oberdorfer. Država bi morala poskrbeti za to manjšino in ji zagotoviti šolanje v lastnem jeziku. Zato priporoča odprtje novih slovenskih ljudskih šol in vsaj ene slovenske srednje šole. Obenem bi bilo tudi v teh šolah potrebno poučevati italijanščino in italijansko kulturo in zgodovino.¹⁵⁵

7.3 Šolstvo med fašizmom

7.3.1 Osnovna šola Rojan

V Tržaškem državnem arhivu obstajajo posamezni dokumenti, ki nam malce približajo življenje na slovenski šoli Rojan. Dokumenti so iz let 1919 do 1924, torej od leta, ko je bil šolski pouk v Rojanu zopet vzpostavljen, do šolskega leta v katerem je začela veljati Gentilejeva reforma. V tem času je šolo v Rojanu obiskoval pisatelj Boris Pahor. Iz šolskega leta 1919/20 se je ohranil zapisnik učiteljske konference, ki se je odvijala 5. januarja 1920. Iz zapisnika lahko razberemo, da je v tistem šolskem letu šolo obiskovalo 728 otrok, ki jih je učilo 15 učiteljev. Vsi so bili slovenskega rodu, le ravnatelj je bil Italijan. V zapisniku so slovenski priimki zapisani v originalni obliki z gajico, medtem ko so imena poitalijančena. V skladu s predvojno tradicijo se v zapisniku uporablja italijanski jezik. Na konferenci je ravnatelj izpostavil, da morajo pri pouku uporabljati rimske številke in se truditi, da bodo otroci italijansko pisali čim bolj tekoče in hitro. Težji italijanski glagoli morajo vedno biti napisani na tabli in podčrtani. Celó pri aritmetiki in geometriji so morali učitelji uporabljati italijanske izraze. To naj bi otrokom olajševalo prehod na srednje šole. Učitelji so svoje znanje italijanščine in italijanske kulture lahko izpopolnili na posebnem tečaju, ki je potekal v inštitutu v Firencah. Področja, ki so jih na teh tečajih izpopolnjevali so bila: italijanski jezik, italijanska literatura, zgodovina Firenc, zgodovina *risorgimenta*, umetnostna zgodovina Italije, Italija v Veliki vojni, geografija Italije ter italijanska ekonomija in politika. Obiskovanje teh tečajev je bilo zaželeno. Kot pravi generalni civilni komisar Mosconi v okrožnici septembra 1921, je dolžnost nemških in slovenskih učiteljev, da se zavedajo odgovornosti do nove države in sprejmejo veličino njene kulture ter jo širijo v svoji skupnosti. Istega leta so dobili na šolo obvestilo, ob katerih dnevih mora biti na šoli izobešena italijanska zastava. Izobesiti so jo morali osemkrat na leto, in sicer ob praznovanju rojstnih dni in godov

---

¹⁵⁵ Neznani avtor, Naš šolski problem v italijanski luči, Učiteljski list, letnik 1, številka 8, 1920, 2.

kraljeve družine, ob obletnici priključitve Rima k združeni Italiji ter ob obletnici priključitve Primorske k Italiji. Praznovanja pomembnih praznikov so Italijani očitno vzeli zelo resno, saj okrožnica iz leta 1921, ki jo je šola dobila z občinskega urada, govori o praznovanju rojstva Rima. Ta praznik so praznovali 21. aprila. V okrožni je bilo naročeno, da ta dan, v vsaki šoli in v vsakem razredu, prvo uro učitelj spomni na pomembnost tega dogodka in na pomen Rimskega imperija v svetovni zgodovini. V šolskem letu 1923/24 je v veljavo stopila nova šolska zakonodaja izpod peresa ministra Gentileja. V ta namen so na šoli v Rojanu sestavili spisek šolske opreme in pripomočkov, da bi ugotovili, ali imajo vse, kar zahteva nova šolska ureditev. Na seznamu so se znašli: tabla s črtami za pisanje glasbenih not, modelčki za pripomočke pri risanju, barvne krede, zemljevidi (Azije, Afrike, Amerike, Avstralije, Julijske krajine), plakat, ki prikazuje izbruh Vezuva, plakat, ki prikazuje človeške rase, raznorazni učbeniki... Glede na ta spisek lahko ugotovimo, da je bila šola v Rojanu precej dobro opremljena.¹⁵⁶

V teh nekaj redkih dokumentih vidimo, da se je italijanski oblasti precej mudilo z spreminjanjem značaja šole. Iz slovenske šole so namreč želeli čim prej narediti italijansko, tako, da so učiteljem naročali naj učence poučujejo tudi v italijanščini, da so bili vsi dokumenti v italijanščini, da so učiteljem naročali naj obiskujejo tečaje za izboljšavo znanja italijanščine in italijanske kulture, ter da so posebno pozornost posvečali italijanskim praznikom. Že pred uvedbo Gentilejeve reforme so otroci občutili pritisk fašizma, ki je bil v Trstu močan že veliko preden je Mussolini s črnosrajčniki zavzel Rim. Otroci v Desklah in okolici takih pritiskov najbrž niso bili deležni. Tržaškim otrokom je bilo lahko v slabo tolažbo to, da je bila šola v Rojanu večja in bolje opremljena.

7.3.2 Gentilejeva reforma v Trstu

Slovensko šolstvo v Trstu seveda ni ušlo Gentilejevi reformi in posledicam ključnih dveh členov. Četrty člen novega zakona je določal: *'v vseh osnovnih šolah kraljevine se poučuje v državnem jeziku. Ob meji, kjer se običajno govori drug jezik, se bo ta jezik učil kot predmet v dodatnih urah. Pouk drugega jezika je obvezen za drugorodne učence, za katere so v začetku leta prosili za vpis njihovi starši ali zakoniti zastopniki.'*¹⁵⁷ Drugi ključni člen se je skrival pod

¹⁵⁶ Dokumenti iz fonda 41, fascikli 716, 717 in 718, Državni arhiv v Trstu.

¹⁵⁷ Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 323.

številko 17: 'Z začetkom šolskega leta 1923/24 bo uvedena v vseh prvih razredih tujejezičnih osnovnih šol italijanščina kot učni jezik. V šolskem letu 1924/25 se bo tudi v drugih razredih omenjenih šol poučevalo v italijanščini. V naslednjih šolskih letih se bo ravnalo enako z naslednjimi razredi, dokler se ne bo v vseh razredih osnovnih kakor tudi meščanskih šol poučevalo v italijanščini. Z nadomeščanjem sedanjega učnega jezika z italijanščino se bo postopoma uvedel pouk drugega jezika v dodatnih urah.'¹⁵⁸ Podrejene oblasti so takoj začele izvajati določila novega zakona. Oblast je želela čim prej vse slovenske šole spremeniti v italijanske. Ob spoštovanju zakona bi se to zgodilo najkasneje v šolskem letu 1928/29. Da bi pospešili spremembo, so ponekod uvedli pouk v italijanščini tudi v višje razrede od prvega. Že leta 1925 je izšel kraljevi odlok, ki je odpravil pouk materinščine v dodatnih urah. O pospeševanju raznarodovalne akcije v šolah so govorili tudi na sestanku fašističnih federalnih tajnikov iz Julijske krajine, ki se je odvijal 12. junija 1927 Rimu. Razpravljali so o tem, kaj storiti s preostalimi slovenskimi šolami. Predlagano je bilo, naj se slovenska zasebna šola pri Sv. Jakobu v Trstu ukine. Mussolini naj bi glede tega dejal: '*Noli me tangere!*'. To je pomenilo, da naj se šole pri Sv. Jakobu ne dotika. Ni popolnoma jasno, zakaj je imel Mussolini tak odnos do te zasebne šole. Ostale šole so bile na tem sestanku obsojene na propad, šola pri Sv. Jakobu pa je delovala vse do leta 1930. V šolskem letu 1923/24 so fašistične oblasti zahtevale, da se v prvi razred uvede italijanščino kot učni jezik in ukine sedmi in osmi razred. Po težkih bojih je vodstvo šole le doseglo, da se obdrži prejšnje stanje, učenci osmega razreda pa so opravljali izpite na meščanski šoli v Postojni. Sredstva za šolo je najprej zbirala Družba sv. Cirila in Metoda, kasneje pa Šolsko društvo, ki je bilo ustanovljeno avgusta 1922 v Sežani. Šolo pri Sv. Jakobu so v začetku šolskega leta 1930/31 zasedli fašisti, medtem ko so bili otroci pri šolski maši. Ravnatelj Andreja Čoka so izročili posebnemu fašističnemu sodišču, ki ga je obsodilo na zapor, iz katerega je bil izpuščen po dveh mesecih. Med 10. junijem in 21. septembrom 1940 je bil interniran v Gradežu. Po nekaj dnevih svobode so ga zopet aretirali, prepeljali v zapor v Koprno in ga vključili med obtožence drugega tržaškega procesa. Obsojen je bil na dvanajst let zaporne kazni, ki jo je prestajal v San Gimignano pri Sieni. Zaradi šibkega zdravja je hudo zbolel in umrl 6. maja 1942.¹⁵⁹

V Trstu zasebnih šol niso imeli le Slovenci. Italijani so želeli z mrežo svojih zasebnih šol pospešiti raznarodovalni proces in asimilacijo. Pri tem je veliko vlogo odigralo društvo *Umanitaria*, ki je v šolskem letu 1928/29 prevzelo 3 diskvalificirane državne šole v tržaški

---

¹⁵⁸ Prav tam, 324.

¹⁵⁹ Prav tam, 323-328; Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 477.

pokrajini. V naslednjih letih je imelo društvo na ozemlju tržaške pokrajine pod svojim okriljem že 13 šol. S šolskim letom 1934/35 je upravljanje teh šol prevzela ustanova *Opera Nazionale di Assistenza all' Italia Redenta*.¹⁶⁰

7.3.3 Slovenski učitelji v Trstu

Največ slovenskih učiteljev v Trstu je bilo, po podatkih, ki so nam na voljo, na zasebni osnovni šoli pri Sv. Jakobu. Veliko učiteljev, ki so učili na tej šoli, je v letih med koncem vojne in vzpostavitve fašistične oblasti emigriralo v Kraljevino SHS. To so storili zaradi raznih političnih pritiskov, šikaniranja, nekaterim preprosto niso želeli izdati potnega lista.

Učiteljev na zasebni osnovni šoli pri Sv. Jakobu je bilo preveč, da bi opisali zgodbo vsakega izmed njih, zato bomo osvetlili le življenjske poti najzanimivejših učiteljev:

Marija Arrigler se je rodila 27. septembra 1893 v Kamniku. Maturirala je v Gorici julija 1913, usposobljenostni izpit je opravila maja 1918. Umrla je leta 1967 v Ljubljani. Na šoli pri Sv. Jakobu je poučevala od leta 1919 do 1924, ko je bila odpuščena in emigrirala v Jugoslavijo.¹⁶¹

Roza Arrigler je bila rojena 25. avgusta 1886 v Kamniku. Maturirala je v Gorici 4. junija 1908, usposobljenostni izpit je opravila novembra 1910 v Gorici. Poročila se je leta 1913 z učiteljem Josipom Ribičičem. Umrla je leta 1982 v Ljubljani. Skupaj z možem Josipom sta poučevala pri Sv. Jakobu do leta 1925, ko sta bila odpuščena in pregnana v Jugoslavijo. Italijani so aprila 1941 zasedli Ljubljano, Rozo pa aretirali januarja 1943 in postavili pred vojaško sodišče, ki jo je obsodilo na osem let zapor. Kazen je prestajala v Perugi, po kapitulaciji Italije se je vrnila v Ljubljano. Rozin mož Josip se je rodil 3. novembra 1886 v Baški na otoku Krku. Maturiral je leta 1909 v Kopru, usposobljenostni izpit je opravil leto dni kasneje. Umrl je leta 1969 v Ljubljani. Na šoli pri Sv. Jakobu je poučeval že pred vojno v šolskem letu 1912/13. Naslednje šolsko leto je preživel na šoli v Krminu, ki jo je prav tako podpirala Družba sv. Cirila in Metoda. Leta 1917 se je zopet zaposlil na šoli pri Sv. Jakobu. Poleg poklica učitelja je pesnil ter pisal povesti in igre za otroke. Na Primorskem sta doživeli uspeh V kraljestvu palčkov in Kraljica palčkov. Zaradi fašističnega pritiska je zapustil Italijo

---

¹⁶⁰ Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 328-331.

¹⁶¹ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 65, 469.

leto pred svojo ženo. Med vojno je doživel podobno usodo kot njegova soproga in kar nekaj časa prebil v italijanskih zaporih.¹⁶²

Alojzija Brana je bila rojena 29. marca 1892 v Trstu. Maturirala je leta 1913 v Gorici, usposobljenostni izpit v Ljubljani je opravila tri leta kasneje. Umrta je v Trstu leta 1982. Med vojno je od leta 1914 do 1917 poučevala na domači šoli pri Sv. Ivanu. Potem se je do leta 1923 preselila na šolo v Trebče. Sledila je vrnitev k Sv. Ivanu. Na šoli pri Sv. Jakobu se je zaposlila leta 1928 in na šoli ostala do njene ukinitve leta 1930. Za tem je ostala brez zaposlitve za dolgih petnajst let. Med drugo svetovno vojno je slovenske otroke poučevala kar v svoji kuhinji.¹⁶³

Ferdinand Ferluga se je rodil 15. novembra 1890 na Opčinah. Maturiral je julija 1909 v Kopru, usposobljenostni izpit je opravil dve leti kasneje v Gorici. Umrta je leta 1935 v Toplicah pri Zagorju. Na šoli pri Sv. Jakobu je služboval le v šolskem letu 1921/22 potem so ga, kot jugoslovanskega dobrovoljca, odpustili. Poleg tega je na Opčinah vodil pevski zbor in orkester. Po odpustitvi je emigriral v Jugoslavijo.¹⁶⁴

Pavla Hočevnar, rojena 27. junija 1889 na Dunaju, je maturirala leta 1908 v Ljubljani, usposobljenostni izpit je opravila 1910. Umrta je v Ljubljani leta 1972. Na osnovni šoli pri Sv. Jakobu je učila od leta 1910 do 1929. Bila je aktivna tudi izven šolskih predavalnic, saj je bila soustanoviteljica Podpornega ženskega dobrodelnega društva in urednica društvenega glasila Ženski svet. Glasilo je doživelo prepoved izhajanja zato so njegov sedež preselili v Ljubljano, Hočevnarjeva pa je še vedno ostala urednica glasila v Trstu. Eno leto pred odpustitvijo so pri njej opravili hišno preiskavo. Ko je izgubila službo, je odšla v Ljubljano, kjer je še naprej nadaljevala z bojem za pravice Slovencev.¹⁶⁵

Albert Širok je bil rojen 22. februarja 1895 v Kozani v Brdih. Maturiral je avgusta 1916 v Ljubljani, usposobljenostni izpit je opravil štiri leta kasneje v Tolminu. Umrta je leta 1985 v Ljubljani. V šoli pri Sv. Jakobu je poučeval od leta 1925 vse do ukinitve šole leta 1930, ko je emigriral v Jugoslavijo. Neprijetno izkušnjo je doživel, ko je bil učitelj na mestni šoli v Škednju (1917-1922). Leta 1922 so kar med poukom v razred vdrli oboroženi fašisti in mu

---

¹⁶² Prav tam, 65, 469-470, 341, 500.

¹⁶³ Prav tam, 91, 474.

¹⁶⁴ Prav tam, 138, 480.

¹⁶⁵ Prav tam, 167, 483.

zagrozili, da ga bodo ubili, če še enkrat prestopi šolski prag. Posređoval je šolski nadzornik Kremžar in poskrbel, da sta šolo od takrat naprej stražila dva karabinjerja.¹⁶⁶

Olga Vovk se je rodila 14. julija 1891 v Trstu in maturirala julija 1911 v Gorici. Usposobljenostni izpit je opravila dve leti za tem, prav tako v Gorici. Poleg tega je leta 1916 opravila izpit za poučevanje italijanščine. Umrła je leta 1963 v Ljubljani. Njeno življenje je zaznamoval zakon s profesorjem Lavom Čermeljem, ki je bil po izobrazbi fizik, aktivno pa se je ukvarjal tudi s problematiko Slovencev in Hrvatov pod Italijo. Ker je bila Olga žena intelektualca, ki se je za povrh vsega ukvarjal še z manjšinskim vprašanjem, je pogosto doživljala hišne preiskave, ponižanja in strah. Leta 1925 so jo odpustili brez odpravnine in brez pokojnine. Na šoli pri Sv. Jakobu se je zaposlila leta 1928. Po njeni ukinitvi je emigrirala v Jugoslavijo, kjer jo je že leto dni čakal mož.¹⁶⁷

Usode učiteljev (tudi tistih, ki jih nismo podrobno obravnavali), ki so učili pri Sv. Jakobu so si zelo podobne. V prvih povojnih letih jih je veliko zapustilo službo ali pa so bili odpuščeni. Večina od teh jih je emigrirala v Jugoslavijo. Drugi večji osip je moč zaznati v letih pred ukinitvijo šole. Pritisk se je takrat stopnjeval. Učitelji niso bili samo učitelji, veliko jih je sodelovalo v raznih društvih, pevskih zborih, glasilih. Takšno udejestvovanje jim seveda ni prineslo naklonjenosti režima. V nekaterih primerih so učiteljice sledile svojim možem, intelektualcem, ki so v Jugoslavijo emigrirali že prej. Zelo redki so bili primeri premeščanja v notranjost države. Med številnimi učitelji, ki so popisani v delu Minke Lavrenčič Pahor Primorski učitelji, sem naletel zgolj na nekaj učiteljic, ki so bile iz šole Sv. Jakoba premeščene v oddaljene konce Italije. Oblasti verjetno niso želele tvegati in premeščati zavedne slovenske učitelje v notranjost države. Znani so primeri, ko so taki učitelji nadaljevali upor, ki je bil pasivne narave. Niso se strogo držali fašističnih navodil in imeli vzvišen odnos do oblasti. Očitno so se raje kot za premeščanje odločili za to, da je učitelj ostal brez dela. Po ukinitvi šole leta 1930 je velika večina nekdanjih učiteljev emigrirala v Jugoslavijo. Službe namreč niso mogli dobiti, najverjetneje bi jih oblast začela še preganjati. Nekatere učiteljice so v Italiji ostale, a bile brez zaposlitve. Drugi so svoje poslanstvo našli pri učenju otrok v ilegalnih tečajih.¹⁶⁸

Kako je bilo z učitelji, ki so službovali na drugih šolah v mestu in predmestjih?

---

¹⁶⁶ Prav tam, 389, 507.

¹⁶⁷ Prav tam, 449, 515.

¹⁶⁸ Prav tam, 63-466.

Hermenegilda Ferfolja se je rodila 17. avgusta 1899 pri Sv. Ivanu v Trstu. Maturu je opravila leta 1919 v Gorici, usposobljenostni izpit pa leta 1922 v Tolminu. Umrta je leta 1985 v Gorici. V Trstu je v treh šolskih letih poučevala na kar treh šolah: Rojan, Sv. Ivan in Sv. Križ. Leta 1922 je odšla službovat v Budanje na Vipavsko, od tam so jo leta 1929 premestili v šolo Lustra Cilento pri Salerno na jugu Italije. Tam ni zdržala dolgo in že po letu dni emigrirala v Jugoslavijo. Hermengilda Ferfolja, kasneje poročena Martelanc, je bila zelo zavedna Slovenka. Pri pouku je poleg obveznih knjig uporabljala Prve korake in učence učila pisati in brati v slovenskem jeziku. Šolske oblasti so večkrat zaukazale pregled šolskih torbic, a niso nikoli našli ničesar. Otroci so namreč imeli en izvod slovenske knjige doma enega pa skritega v šolskem bunkerju. Poleg tega so okoli šolske stavbe stražili učenci višjih razredov in opozarjali pred nenapovedanimi inšpekcijami. Zaradi sumljivega delovanja so jo premestili v notranjost države, kjer je bila pod policijskim nadzorom.¹⁶⁹

Anton Germek je bil rojen 11. februarja 1868 v Trstu. Maturiral je leta 1887 v Trstu, usposobljenostni izpit je opravil dve leti zatem. Umril je leta 1937 v Ljubljani. Prvo leto službovanja je prebil na šoli Rojan, nato pa kar 34 let poučeval na šoli pri Sv. Ivanu, dokler ni bil leta 1925 prisilno upokojen. Anton Germek je bil dejaven v številnih društvih. Bil je starosta Sokola, dejaven v Družbi sv. Cirila in Metoda in Gospodarskem društvu, ki je poskrbelo za izgradnjo Narodnega doma, ustanovil je Bralno društvo in Dramski odsek. Potem, ko je bilo primorsko učiteljstvo po vojni ločeno od matične Zveze v Ljubljani, je Germek v Trstu ustanovil Zvezo slovenskih učiteljskih društev v Italiji. Vanjo je bilo vključenih osem slovenskih okrajnih društev in dve hrvaški društvi. Germek je bil predsednik društva od ustanovitve do ukinitve društva leta 1926. V tem času je bil tarča številnih pregonov, zasliševanj in hišnih preiskav. Po prisilni upokojitvi in ukinitvi Zveze učiteljskih društev se je odločil za umik iz Trsta in se z družino preselil v okolico Gorice.¹⁷⁰

Karol Pahor, rojen 6. julija 1896 pri Sv. Ivanu v Trstu, je maturiral marca 1915 v Gorici, usposobljenostni izpit je opravil novembra 1920. Umril je leta 1974 v Ljubljani. Med maturo in usposobljenostnim izpitom zeva razlika kar petih let. V tem času je bil Pahor mobiliziran in se boril v Galiciji. Po koncu vojne je najprej služboval pri Sv. Ivanu, leta 1923 so ga kazensko premestili na Katinaro. Kazen ga je doletela, ker je na konferenci pri Sv. Ivanu nasprotoval uporabi zgolj italijanskih knjig, ki so jih takrat začeli uvajati v slovenske šole. Leta 1923 je diplomiral iz violine na Bolognski univerzi. Leto kasneje je poučeval v Idriji, od koder je bil

---

¹⁶⁹ Prav tam, 136, 480.

¹⁷⁰ Prav tam, 151, 482.

takoj izgnan, saj je sodeloval pri ustanavljanju glasbene šole. Odločil se je za emigracijo v Jugoslavijo.¹⁷¹

Ladislav Požar se je rodil 17. junija 1893 v Trebčah. Maturu je opravil leta 1912 v Gorici, usposobljenostni izpit pa leta 1914. Umrl je leta 1979 v Ljubljani. Že pred vojno in med njo je poučeval na šolah pri Sv. Ivanu, v Škednju, v Rojanu, na Katinari, v Opčinah in Gropadi. Leta 1922 je zopet dobil službo pri Sv. Ivanu, a bil že naslednje leto odpuščen, zato se je odločil za odhod v Jugoslavijo. Poleg učiteljevanja je bil dejaven tudi v kulturnem življenju. Udeleževal se je pri glasbi in petju, poleg tega je bil še vaditelj v športnem društvu Sokol.¹⁷²

Karel Širok je bil rojen 26. oktobra 1889 v Šmartnem v Brdih. Maturiral je julija 1909 v Kopru, usposobljenostni izpit pa opravil novembra 1911 v Gorici. Umrl je leta 1942 v Begunjah. Med letoma 1909 in 1926 je služboval na tržaških in okoliških šolah v Škednju, pri Sv. Ivanu in v Rojanu. Širok je bil pesnik in borec za pravice Slovencev pod Italijo. Leta 1926 so ga odpustili, zato je emigriral v Jugoslavijo. V Trst se je ponovno vrnil leta 1929 kot uradnik na konzulatu. To službo je opravljal tudi v Celovcu v letih 1929-1938. Doživel je tragično usodo, saj so ga Nemci zaprli v celovške zapore in ga 5. januarja 1942 prepeljali v Begunje, kjer so ga na skrivaj ubili in pokopali.¹⁷³

Učitelji na ostalih tržaških šolah so doživeli podobno usodo kot njihovi stanovski kolegi na cirilmetodijski šoli pri Sv. Jakobu. Če so pri Sv. Jakobu nekateri učitelji vztrajali vse do ukinitve šole leta 1930, so po drugih šolah svoje delo zaključili najkasneje v letih med 1925-1929. Vida Macarol, ki je učila na šoli Sv. Ivan, med fašizmom sploh ni poučevala. Ali je bila to njena odločitev ali je bila v to prisiljena, ni znano. Največ učiteljev je bilo po fašističnem prevzemu oblasti odpuščenih in so emigrirali v Jugoslavijo. Nekateri so ostali v Trstu, a niso več opravljali učiteljskega poklica. Učitelje iz javnih šol so premeščali tudi v notranjost države. Zanimivo bi bilo raziskati, ali je bilo premeščenih več učiteljev iz privatnih ali iz javnih šol (seveda gledano proporcionalno). Po podatkih najdenih v delu Primorski učitelji je število približno enako, a za veliko učiteljev ni podatka, kaj se je z njimi zgodilo ob koncu službovanja (ali so bili premeščeni, odpuščeni, ali so emigrirali). Nekaj učiteljev so zaradi političnih pritiskov predčasno upokojili. Izginotje slovenskih učiteljev iz tržaških šol je torej povezano s 17. členom novega šolskega zakona, ki je predvideval, da do šolskega leta 1928/29 ne bo več slovenskih razredov. Slovenski učitelji so se kakšno leto dlje obdržali le na

---

¹⁷¹ Prav tam, 297, 497.

¹⁷² Prav tam, 324, 499.

¹⁷³ Prav tam, 390, 508.

cirilmetodijski šoli pri Sv. Jakobu. Bile so tudi izjeme, ki so opravile izpit iz znanja italijanščine in oblastem niso bile sumljive. Taki učitelji so v Trstu poučevali še naprej v trideseta leta.

V primerjavi z učitelji na podeželju (Deskle in okolica) so slovenski učitelji v Trstu bolj zgodaj izgubili službe in bili premeščeni v notranjost države ali pa emigrirali v Jugoslavijo. Nova oblast je želela dokazati italijansko naravo Trsta. Mogoče so se zato želeli čim prej znebiti sovražnega elementa, ki so ga učitelji seveda predstavljali. Zanimivo je, da so bili praktično vsi obravnavani učitelji s podeželja premeščeni v notranjost države, medtem ko je v Trstu večina emigrirala v Jugoslavijo. Verjetno so bili tržaški učitelji bolj vključeni v razne kulturne in društvene dejavnosti in jih je bilo tvegano pošiljati v druge konce Italije.

7.3.4 Pouk v ilegali in nasilni odpor

Po popolnem izginotju slovenske besede iz šol, se je ta zatekla v ilegalo. Potekale so skrivne poti, po katerih so krožile slovenske knjige in prihajale na domove slovenskih otrok. Ena največjih podobnih akcij se je zgodila ob božiču 1935. Slovenski mladinci iz Trsta in okolice so otrokom razdelili zavoje z darili, med katerimi so bile predvsem slovenske knjige. Fašistična policija je prestopnike odkrila in aretirala 21 mladeničev, ki so bili obsojeni na konfinacijo dolgo od treh do petih let.¹⁷⁴

Poleg branja slovenskih knjig med stenami domačega zavetja, je bil pouk organiziran tudi v tajnih krožkih, po privatnih stanovanjih, v zakristijah. V Trstu je obstajala legalno priznana privatna šola v ulici Battisti, ki je prirejala številne tečaje, med drugim tudi tečaje tujih jezikov. Med temi jeziki je bila tudi slovenščina, ki sta jo poučevala Ferdo Kleinmayr in Jože Kosovel. Ta tečaj je potekal za odraslo mladino. V svoje vrste sta povabila brezposelno učiteljico Amalijo Čok, ki je začela poučevati še osnovnošolsko mladino. Njena predavanja je obiskovalo 30 otrok. Svoje poslanstvo je Amalija Čok opravljala vse do 3. junija 1938, ko so jo aretirali in brez vsake obtožbe prepeljali v zapor v Trzič, kjer je v samici prebila šest tednov. Potem so jo odpeljali v zapor v Trstu. Izpustili so jo 14. januarja 1939. Med vsemi

---

¹⁷⁴ Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 333-335.

sedmimi meseci, ki jih je preživela v zaporu, je niso niti zasliševali niti obsodili. Zaprta je bila zgolj zato, ker je tržaške otroke poučevala slovenščino.¹⁷⁵

Poleg mirnega upora v obliki ilegalnih tečajev in kroženja slovenske literature se je prebivalstvo odločalo tudi za agresivnejše oblike odpora. O tem nam priča sledeči primer. Leta 1928 so zažgali šolo na Proseku in na Katinari. Med znanimi požigalci je bil Vladimir Martelanc, ki je bil učitelj v tržaški okolici in na Vipavskem. Avgusta 1928 so ga v Trstu zaprli in obtožili, da je požigal poitalijančene otroške vrtce in osnovne šole. Zaprt je bil 73 dni, potem so ga izpustili in postavili pod policijsko nadzorstvo. Iz strahu pred vnovičnim zaprtjem je zbežal v Jugoslavijo.¹⁷⁶

8 Boris Pahor

8.1 Življenje

Boris Pahor se je rodil 26. avgusta 1913 v Trstu, očetu Francu in materi Mariji Ambrožič. Franc Pahor je prihajal iz Kostanjevice na Krasu, v Trstu je bil pod Avstro-Ogrsko monarhijo fotograf na kriminalnem oddelku policije. Marija Ambrožič (poročena Pahor) je prihajala iz Male Pristave pri Št. Petru na Krasu (danes Pivka), po poroki je skrbela za gospodinjstvo, bila je izjemno verna ženska. Njun sin Boris je osnovno šolo najprej obiskoval v Rojanu (1920-24), kasneje pa v ulici Ruggero Manna (1924-25). Šolanje je nadaljeval v trgovinskem zavodu (1926-28), nato je leta 1930 vstopil v 4. razred klasične gimnazije v Škofijskem semenišču v Kopru in leta 1935 maturiral. Študij je nadaljeval na bogoslovju v Gorici, a ga je leta 1938 opustil. Njegovo koprsko maturitetno spričevalo ni bilo državno priznано, zato se ni mogel vpisati na univerzo. Tako so ga 5. februarja 1940 vpoklicali v vojsko in poslali v Libijo, kjer je ostal do 8. februarja 1941. Tu je v jesenskem roku 1939-40 maturiral na Liceju G. Carducci v Bengaziju in se v študijskem letu 1940-41 vpisal na *Lettere* na univerzo v Padovi. Po vrnitvi v Italijo je bil najprej mesec dni v karanteni v Pagani in blizu Salerno, nato je bil prevajalec v taborišču za ujete častnike jugoslovanske vojske v Bogliacu ob Gardskem jezeru. Po

---

¹⁷⁵ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 477.

¹⁷⁶ Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva, 336; Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, 259, 492-493.

italijanski okupaciji se je septembra 1943 vrnil v Trst, kjer se je vključil v odporniško gibanje. 21. januarja so ga doma aretirali domobranci in ga predali Nemcem. Čez približno mesec dni so ga prepeljali v Dachau, nato v Natzweiler-Struthof, septembra ponovno v Dachau, januarja 1945 v Harzungen (Dora), aprila v Bergen-Belsen, kjer so ga 27. aprila 1945 osvobodili zahodni zavezniki. Zaradi jetike se ni mogel takoj vrniti domov, zato se je pridružil Francozom, ki so ga poslali v zdravilišče Villiers-sur Marne. V Trst se je vrnil šele konec decembra 1946 in doktoriral že novembra naslednje leto v Padovi s temo Ekspresionizem in neorealizem v liriki Edvarda Kocbeka. Po dokončanem študiju je živel kot svobodni umetnik, saj ga Zvezna vojaška uprava ni sprejela v šolsko službo. To je dobil šele 1. novembra 1953 na Dvoletnem trgovskem strokovnem tečaju na Katinari v Trstu. Leto pred tem se je poročil s Frančiško Radoslavo Premrl, sestro primorskega narodnega heroja Janka Premrla – Vojka. Službovanje je Pahor nadaljeval na Nižji srednji šoli pri Sv. Jakobu (1954-64), Trgovskem tehničnem zavodu Žiga Zois (1964-67) in Učiteljišču Anton Martin Slomšek (1967-75). Upokojili so ga predčasno, saj so mu v delovno dobo šteli tudi taboriščna in vojaška leta. Po vojni je Pahor aktivno sodeloval s številnimi časopisi in revijami, še posebej z revijo Razgledi. V Primorskem dnevniku se je leta 1951 postavil v bran Kocbekove zbirke Strah in pogum, ki je doživljala kritiški pogrom. Sledil je razkol v tržaškem levičarskem krogu in konec Pahorjevega sodelovanja s Primorskim dnevnikom. Leta 1953 so prenehali izhajati Razgledi, zato se je Pahor kot sourednik posvetil revijama Sidro in Tokovi, ki sta bili kratkega diha. Več uspeha je doživel z revijo Zaliv (od leta 1966), kjer je bil najprej sourednik nato pa glavni urednik. Revija je bila do leta 1990 zatočišče za kritike enopartijskega sistema socialistične Jugoslavije. V tem času je Pahor postal častni podpredsednik Mednarodnega združenja za zaščito ogroženih jezikov in kultur (AIDLICM). Leta 1975 je izbruhnila afera Zaliv. Takrat sta namreč Boris Pahor in Alojz Rebula objavila brošuro Edvard Kocbek: pričevalec našega časa, v kateri je bil intervju z že omenjenim pesnikom. V intervjuju je obsodil izvensodne poboje slovenskih domobrancev, ki so jih Britanci vrnili Jugoslaviji. Intervju je razburkal jugoslovansko javnost in predvsem partijsko vodstvo. Kocbek je bil izločen iz javnega življenja, Zaliv v Jugoslaviji prepovedan, Pahor meje ni smel prestopiti vse do leta 1979. Poleg tega mu je bila omejena (oz. onemogočena) kakršnakoli korespondenca z ljudmi na drugi strani meje.¹⁷⁷

---

¹⁷⁷ Primorski slovenski biografski leksikon, 11. snopič (Gorica 1985), 550.

8.2 Delo

Delo Borisa Pahorja je tesno povezano z njegovim življenjem. Ko mu je bilo zgolj sedem let, je le nemočno opazoval, kako je ogenj, ki so ga zaneli fašisti, do tal požgal Narodni dom v Trstu. Dogodek opisuje v noveli *Kres v pristanu* (1959), objavljeni v istoimenski zbirki (tudi *Grmada v pristanu*). Po četrtem razredu se je moral posloviti od slovenščine v osnovni šoli, kar je bil zanj hud udarec, saj je moral učenje nadaljevati v italijanščini. S tem problemom so tesno povezane ostale zgodbe v zbirki *Kres v pristanu* in drugih Zbirkah (*Moj tržaški naslov* (1948), *Na sipini* (1960), *Dihanje morja* (2001)). Od tedaj je celotno njegovo šolanje potekalo v italijanščini. Slovenske knjige je bral na skrivaj in se tako izpopolnjeval v slovenščini. Njegovi prvi prozni koraki so povezani z ilegalnimi revijami *Brinjevke*, *Malajda* in revijo brez naslova. Med študijem bogoslovja je pod psevdonimom Jožko Ambrožič v celjski Mladiki objavil črtici *Bebec Janez* (1937) in *Rdeči plašč* (1938). S polnim imenom se je podpisal pod črtici *Podobe iz Trsta* (1939) in *Človek pod motovilom* (1940), ki sta bili objavljeni v ljubljanskem *Dejanju*. Po vojni in vrnitvi v Trst je pisal predvsem črtice in novele ter jih večinoma objavljaval v reviji *Razgledi*. Leta 1948 je iz njih nastala prva Pahorjeva zbirka *Moj tržaški naslov*. Z njo je nakazal, s kakšno vsebino se bo kot pisatelj spopadal s svojim peresom. V zbirki so namreč zbrane črtice iz življenja kraške vasi in Trsta pred vojno ter opisi taboriščnega življenja. Naslednja zbirka kratke proze, ki jo je izdal, je bila že omenjena *Kres v pristanu*. To je leta 1972 ponatisnil v Ljubljani in ji dal naslov *Grmada v pristanu*. Dodal ji je še odlomke iz romanov *Parnik trobi nji* in *Nomadi brez oaze*. Zbirka je bila posebej namenjena šolam. Pahor se je zelo trudil, da bi postala obvezno čtivo v slovenskih šolah in bi otroci onkraj meje spoznali tegobe primorskega in zlasti tržaškega slovenstva. Leto dni za *Kresom* iz pristana je izšla zbirka *Na sipini* (1960). Poleg že znane tematike o fašizmu in koncentracijskih taboriščih je v njej tudi deset zgodb o življenju v Trstu po drugi svetovni vojni. Leta 1974 je izšla antologijska zbirka *Varno naročje* v kateri so ponatisnjene že objavljene črtice in novele. Nova je le naslovna črtica. Zadnja med zbirkami kratkih proznih del je izšla leta 2001 in nosi naslov *Dihanje morja*. V Pahorjevi novelistiki, lahko zaznamo celotno motiviko njegovega pisanja, ki jo je vzporedno upodabljal tudi v romanih. Ti so večinoma avtobiografski. A tu ne gre za zgodovinsko avtobiografijo, saj si je Pahor, kljub opisovanju epizod iz lastnega življenja in sočasnih političnih in družbenih dogajanj, privoščil dobršno mero umetniške svobode. Glavni tematiki njegovih romanov sta usoda tržaških Slovencev in taboriščna izkušnja. Ti se velikokrat med seboj prepletata, v nekaterih delih

prevladuje prva, v drugih druga. Poleg teh dveh tematik se Pahor ukvarja še z nekaterimi drugimi: boj proti vsem diktaturam in posledično zagovarjanje pluralizma v politiki, vprašanje vere, izkušnja vojne. Pahorjev prvi roman *Mesto v zalivu* (1955) je bil objavljen že med leti 1949 in 1951 v tržaških *Razgledih* pod naslovom *Prevratna jesen*. Dogajanje je postavljeno v jesen 1943, po italijanski kapitulaciji, ko so se slovenski vojaki v italijanski vojski vračali domov. Med njimi je bil tudi Rudi Leban, ki se po vrnitvi odloči pridružiti odporiškem gibanju. Istega leta (1955) je izšel še en Pahorjev roman z naslovom *Vila ob jezeru*, ki je pred tem izhajal v *Razgledih* kot novela *Laneni kosmiči v laseh*. Ta roman opisuje slovenskega tržaškega arhitekta, ki po vojni obiše Gardsko jezero, kjer je bil med vojno italijanski vojak. Tu se zaljubi v Luciano, ki simpatizira s preminulim italijanskim diktatorjem, ki je celo živel v bližnji vili. Luciana v razgovorih z arhitektom uvidi svojo zmoto in simbolno prekine vez z diktatorjem, tako da v jezero vrže njegovo fotografijo. Leta 1956 je izšel roman *Nomadi brez oaze*, s podnaslovom *Afriška kronika*. Glavni junak Bojan Pertot opisuje vojaški vsakdan v Libiji in se hkrati preizprašuje o fašističnem nasilju, skupnih točkah arabskega in slovenskega ljudstva, narodnem prebujanju itd. Naslednji Pahorjev roman je izšel leta 1958 pod naslovom *Onkraj pekla so ljudje*, ki ga je kasneje predelal in skrajšal ter leta 1978 izdal pod naslovom *Spopad s pomladjo*. V njem se nekdanji taboriščnik zdravi v francoskem sanatoriju, kjer se zaljubi v bolničarko Arlette, kar mu pomaga pregnati grozo taboriščnih dni. Roman *Parnik trobi nji* (1964) se posveča Trstu v obdobju fašistične oblasti. Dogajanje je postavljeno v leto 1940, a spomini glavnega junaka Danila segajo vse do požiga Narodnega doma. S podobno tematiko se ukvarja v romanu *Zatemnitev* (1975), ki je obenem nekakšno nadaljevanje *Mesta v zalivu*. V romanu glavnega junaka Radka na domu primejo domobranci in ga izročijo Nemcem, ki ga pošljejo v koncentracijsko taborišče. Dogajanje v tovarnah zla in smrti je opisano v Pahorjevem najznamenitejšem delu *Nekropola* (1967). Roman je napisal po obisku nekdanjega koncentracijskega taborišča, v katerem je bil zaprt. Ponovno soočenje z enim najtemnejših delov človeške zgodovine, mu je obudilo spomine, ki jih je mojstrsko opisal v romanu, znanem širom Evrope. Leta 1984 je izšel roman *V labirintu*, s katerim zaokroži trilogijo, ki jo sestavljata še romana *Zatemnitev* in *Spopad s pomladjo*. Dogajanje je postavljeno v prva povojna leta, ko je postalo jasno, da je politični pluralizem za novo Jugoslavijo izgubljen. Pahor se preizprašuje tudi o usodi Slovencev, ki so ostali na drugi strani meje. Kasneje je izdal še romane *V vodoravni legi* (1997), *Zibelka sveta* (1999), *Zgodba o reki, kripti in dvorljivem golobu* (2003) in *Trg Oberdan* (2006).¹⁷⁸ Ob prebiranju

---

¹⁷⁸ Primorski slovenski biografski leksikon, 11. snopič (Gorica 1985), 550-553.

Pahorjevih del se bralec venomer srečuje z osebami, dogodki in prizori, ki jih je nekje že spoznal. Vsebine romanov, novel in črtic se namreč prepletajo in bralca posrkajo v vrtinec pomembnih zgodovinskih, družbenih in političnih dogodkov, ki so obogateni z avtorjevo osebno izkušnjo. Od tu nenehen *déjà vu* ob branju Pahorjevega zajetnega opusa. Ta ni sestavljen le iz že omenjenih proznih del. Pahor je zelo ploden esejist (npr. Svobodna polemika, Odisej ob jamboru, Tržaški mozaik, Pogled iz jamborovega koša), objavil je veliko spominov in dnevnikov (npr. Skarabej v srcu, Ta ocean, strašno odprt, Napoved nove plovbe, Notranji odmevi). Je tudi avtor študije o Srečku Kosovelu. V zadnjih letih so izšle knjige, ki še bolj podrobno predstavijo tržaškega avtorja: Trikrat ne (2009), Sončna ura: pisemska korespondenca Borisa Pahorja in Marije Žagar (2010), *Figlio di nessuno* (2012). Boris Pahor je leta 2012 praznoval že častitljivih 99 let, a kot kaže njegova ustvarjalna moč ne pojema. Izdal je namreč Knjigo o Radi, ki je posvečena njegovi ženi.

9 Pahorjeva zavezanost narodnostni tematiki

Boris Pahor je bil že v ranem otroštvu pahnjen v žrelo nasilja. Rodil se je namreč le leto dni pred začetkom prve svetovne vojne. Poleg grozeče bližine Soške fronte je v tem času zaradi španske gripe izgubil mlajšo sestrico. Konec vojne za Tržačane in njihove otroke ni pomenil konca nasilja. Nasilje, ki se je porodilo iz nacionalističnih in iredentističnih teženj italijanskih fašistov, ni bilo tako nazorno in pretresljivo za Evropo in svet, ki sta z novim upanjem zrla v prihodnost. Trpljenje primorskih Slovencev pod diktaturo Benita Mussolinija Evropo in svet nista dosegla. Boris Pahor pravi, da se percepcija nasilja in nepravilnosti zmanjšuje premo sorazmerno z oddaljenostjo. Nezanimanje Evrope za probleme manjšin v takratni Italiji, je tudi posledica popustljive politike, ki jo je Evropa imela do fašizma in nacizma, zaradi strahu pred novo vojno. A ravno ta popustljivost je pripeljala do uresničenja strahov.

Boris Pahor opisuje srečanje otroka s kruto realnostjo fašizma v naslednjih delih: Grmada v pristanu (13.213.3), Metulj na obešalniku (13.3), Brodolom (13.4), Nesluteno vprašanje (13.6) (vsa naštetá se nahajajo v zbirki Kres v pristanu), Umor nedolžnih otrok (zbirka Na sipini), Koprška noč z lepo Vido in dožem (zbirka Dihanje morja), Moje mesto Trst (zbirka Moj tržaški naslov). Dogodek, ki je zelo zaznamoval Pahorjevo otroštvo, je bil požig slovenskega Narodnega doma v Trstu. Pisatelj ga je, kot sedemletni deček, videl na lastne oči. Ta kres v

pristanu od takrat zanj simbolizira začetek fašističnega nasilja nad primorskim ljudstvom. Nasilje in boj proti njemu opisuje v številnih delih. Boris Pahor v svojem opusu in javnih nastopih poudarja predvsem en element. Jezik. Ta ni samo bistven segment narodne identitete, ampak je bistvo človeka. Jezik so misli, ideje, čustva, dojemanje sveta. V delih, ki jih posebej obravnavam, se Pahor osredotoča na otroka, ki kar naenkrat ne sme govoriti v svojem jeziku. Češ, da je umazan. Manjvreden. Otrok ne razume, zakaj je temu tako. Zakaj je jezik, ki ga govori mama, jezik, v katerem so napisane lepe pesmice, jezik, ki je bil del tržaške multikulturalnosti, nevreden uporabe. Pahor v kratkih proznih delih prikaže, kako se otrok sooča s takšno situacijo in kaj se lahko iz nje porodi.

Popolna odsotnost slovenščine v javnem življenju in zgodnja prisila po učenju v italijanskem jeziku, sta močno vplivala na vse primorske otroke. Ena od informatork¹⁷⁹ mi je zaupala, da zaradi šolanja v italijanščini ne zna dobro niti italijansko niti slovensko. Diomira Fabjan Bajc v spremni besedi k zbirki Vinograd rimske cesarice Alojza Rebule citira avtorja, ki se je na začetku svojega ustvarjanja spopadel s podobnimi težavami: *'Moja mladost je bila oropana nečesa neprecenljivega: šole v materinem jeziku. Osnovna šola in gimnazija sta bili italijanski. Fond domačega narečja je bil skrajno obubožan, bil je do kosti razjeden od železničarske nemščine in tovarniške italijanščine, zato je bilo treba začeti slovenščino praktično iz nič. Spominjam se zavisti, s katero sem prvošolec poslušal govorico sošolca s Tolminskega, polno zame neznanih izrazov. V domači obmorski vasi nisem nikoli slišal reči režati se ali planine ali žerjavica. Ko sem v Katoliški knjigarni v Gorici odprl neko Bevkovo povest, sem se že ob prvem stavku spraševal, kaj neki pomeni beseda smodnik. Pisatelj Jalen mi je bil s svojo jedro gorenjščino enostavno nerazumljiv (...), tista slovenščina mi je bila tuja kakor kakšna češčina. Skratka – slovenščine sem se moral naučiti bolj ali manj kakor tujega jezika.'*¹⁸⁰ Potrebno je poudariti, da je bil Alojz Rebula (rojen 1924) v mladosti deležen zgolj pouka v italijanščini, medtem ko je Boris Pahor prva štiri leta šolanja preživel na slovenski šoli. Iz tega lahko sklepamo, da je bil Rebulov deficit v slovenskem besednem zakladu večji kot pri Pahorju. Velja omeniti tudi Sašo Vugo, ki je prav tako obiskoval italijanske šole, a postal eden najbolj prefinjenih slovenskih stilistov. Boris Pahor pravi, da je pod italijansko oblastjo prihajalo do pohabljenja jezika, do pohabljanja otroških duš. Očitno je to v nekaterih primerih sprožilo silovit odpor, ki se danes kaže v literarnih dosežkih omenjenih avtorjev.

---

¹⁷⁹ Ana Korečič (r.1929)

¹⁸⁰ Rebula, Alojz: Vinograd rimske cesarice in zgodnje novele (Gorica 1994), 12-13.

Poleg omenjenih avtorjev sta v italijanske šole hodila tudi pesnik in pisatelj Stanko Vuk in Ciril Kosmač.

Boris Pahor je bil do nastopa Gentilejeve reforme zelo priden učenec in je z veseljem obiskoval šolo. Iz skromnih spominov na prva osnovnošolska leta sta se ohranila predvsem dva. Spomin na učiteljico Anico Kalan, ki je v razredu znala ustvariti prijetno domače ozračje, in spomin na veselje, ki ga je občutil ob vsaki novi številki Novega rodu. Zgodbe o kraljeviču Marku so ga ponesle daleč proč od grozečih črnih fesov. A njihove grožnje so se kmalu uresničile. Italijansko meščanstvo v Trstu je bilo ujeto na otoku. Obkrožalo ga je namreč slovensko kmečko prebivalstvo. Meščani imajo navadno že prirojen prezir do podeželanov. Ta prezir je v Trstu hitro prestopil mejo sovraštva.¹⁸¹ Slovenski kmetje in slovenski prebivalci Trsta so bili vključeni v zelo dobro razvit Avstro-Ogrski sistem šolstva. Skoraj vsi so bili pismeni in obenem zelo vezani na domačo literaturo. Primorski borci so bili v obeh vojnah oboroženi tudi s Prešernovo in Gregorčičevo poezijo. Tisti, ki so služili v italijanski vojski so svoje nadrejene presenetili z znanjem pisanja in branja. Italijansko meščanstvo v Trstu je bilo tako obkroženo z manjvrednimi kmeti, ki pa so imeli doma knjižne police, kar je bila drugod po Italiji bolj kot ne redkost. Gentilejeva reforma je ponudila idealno priložnost italijanskim nacionalistom in iredentistom, da dokončno izkoreninijo manjvredni jezik. Uboj jezika je bil že za Charlesa Nodiera hud zločin: *'Juridični uboj človeka je strašen zločin, toda največji zločin je, če ubijemo jezik kakega naroda z vsem, kar je v njem upov in duha. Človek le malo pomeni na tej zemlji, ki je prepolna živih bitji, z jezikom pa bi lahko prenovili svet.'*¹⁸²

Kar naenkrat se je za Borisa Pahorja vse spremenilo. Šolo v Rojanu je zamenjal za šolo na ulici Ruggero Manna, slovensko učiteljico Anico Čok za italijanske učitelje, slovenski jezik za italijanski. Vse to je doživel pri desetih letih, kar je bilo zanj zelo travmatično. Prenehal je dojemati in razumeti, kako naj bi se učil. V takšnem stanju je moral pisati šolske in domače naloge. Pri slednjih mu je pomagal oče, ki je znal le italijansko narečje in ne zborne ter knjižne italijanščine. Nemalokrat mu je s pomočjo slovarja narekoval cele stavke. Ponižanje, ki ga je doživel ob branju ene izmed domačih nalog, je upodobil v noveli Brodolom (13.4). Ob branju naloge se mu je namreč primerila usodna napaka, kar je pri sošolcih izzvalo posmeh, ta pa *'.../ seže dosti globlje kot sovraštvo ali prezir /...'*¹⁸³. Cilj njegovega učitelja ni bila le prepoved rabe slovenskega jezika, temveč njegova popolna degradacija na nekaj

---

¹⁸¹ Pahor, Boris: Napoved nove plovbe (Maribor 1992), 129 in 261-262 (dalje: Pahor, Napoved).

¹⁸² Prav tam, 241.

¹⁸³ Pahor, Boris: Trst in slovenski čas (Ljubljana 2006), 300 (dalje: Pahor, Trst).

grdega in človeka nevrednega. Otroci so se počutili krive, ne da bi vedeli, kaj so zagrešili, podobno kot Kafkov K. Nekoč odličen učenec je padel tako globoko, da je moral oče plačati privatnega inštruktorja, da je Boris dokončal peti razred. Spominja se, da so bili večkrat kaznovani, če jih je učitelj slišal govoriti slovensko. Poleg klofut, zasmehovanja in telesnih kazni so morali v zvezek nešteto krat napisati: *devo parlare soltanto italiano* (govoriti moram samo italijansko). O telesni kazni, ki je prizadela slovensko deklico Julko, pripoveduje črtica Metulj na obešalniku (13.3). Boris Pahor je bil tako že pri desetih letih zapustil svet otroštva: *'Preden sem vstal, sem listal po Jungovem eseju, ki je menda njegov zadnji spis, in v nekem odstavku bral, kako se je večkrat čudil, da se veliko število ljudi ne zaveda svojega bitja, stvari okoli sebe itd. Pri tem sem ugotovil, da se je moje prebujenje spočelo, ko sem bil še otrok. Že tedaj sem se zavedel sovražnega okolja, ki me je tako pretreslo, da sem začel iskati smisel svojega obstoja v nesmislu vsega obstoječega.'*¹⁸⁴ Pahorjeve travme so se nadaljevale tudi po koncu osnovne šole. Vpisal se je na dvoletno trgovsko šolo, a je prvi letnik kar dvakrat ponavljal. Mati je želela, da mu oče poišče delo. Toda oče ni želel, da bi sin postal branjevec. Tako se je Boris Pahor pridružil semeniščnikom v Kopru. Šele takrat je spoznal, da želi fašistična država vse Slovence asimilirati. Kljub temu, da so bili tudi v semenišču kaznovani, če so govorili slovensko, se je tu začel njegov preporod. Druženje z dvema slovenskima študentoma, Albinom Bubničem in Bernardom Šemerlom, je pripomoglo k razumevanju zgodovinskega dogajanja. V semenišču si je ustvaril jasno sliko o evropski in zlasti italijanski zgodovini. Prerodil se je in ponovno postal dober študent. Krepil je svojo slovensko identiteto in prebral vse, kar mu je slovenskega prišlo pod roke. Marsikateri izraz mu je bil nerazumljiv, zato si jih je izpisoval in kasneje preveril, kaj pomenijo. Na semeniščih v Kopru in Gorici je torej utrdil svojo identiteto, otrese se je otroških travm. Nejasna identiteta je bila težava številnih otrok. S prepovedjo slovenščine v javnosti, z neprestanim poudarjanjem, da je to grd in umazan jezik in s poitalijančevanjem imen in priimkov, so številni otroci začeli razvijati drugo identiteto, ki je lahko postopoma nadomestila prvo. Presaditev iz enega okolja v drugega in ob tem doživete travme naj bi se odražale celo v spremembi otrokove pisave. Pahor zamenjavo prve identitete z drugo opiše v noveli Nesluteno vprašanje (13.6). V enem od dnevniških zapisov se razglasi za pol zgodovinarja in pol esejista. Zgodovinar namreč lahko zapiše koliko priimkov so poitalijančili in na kakšen način so to počeli. Ne zna pa se poglobiti v človeško dušo in opisati, kaj se tam dogaja. To je naloga pisatelja.¹⁸⁵

---

¹⁸⁴ Prav tam, 293.

¹⁸⁵ Pahor, Boris: *Trikrat ne* (Ljubljana 2011), 15-38 (dalje: Pahor, *Trikrat ne*); Pahor, *Napoved*, 130-132.

Zavezanost nacionalnim temam preveva domala vsa Pahorjeva dela. Zakaj je temu tako, nam izvrstno opiše v odstavku iz romana Parnik trobi nji: *'Kakšen način obrambe pa ti še ostane, ko so povsod, kjer so bili slovenski domovi, pogorišča, in ne samo, da nimaš ne šol ne časnikov v svojem jeziku, ampak niti ne smeš več obstajati kot Slovenec. Tedaj si pred dilemo, ki je hujša kakor Hamletova. Ker biti ali ne biti ni samo tvoje osebno vprašanje, to se pravi, da ne gre samo za upor proti zamenjavi tvojega osebnega jaza z drugim, izposojenim, ampak za odgovornost, ki jo imaš pred zgodovino, pred rodovi, ki bodo prišli za tabo, ali pa, ki ne bodo prišli, če boš pustil, da v tebi strejo tudi že tvoje potomce.'*¹⁸⁶ Odgovornost, ki jo je čutil do svojega naroda, je prenesel v svoja literarna dela. Težave slovenske manjšine v Italiji je Evropi predstavljal tudi na konferencah Mednarodnega združenja za zaščito ogroženih jezikov in kultur (AIDLICM). Na eni izmed konferenc (Livorno, december 1974) se je v kratkem referatu 'Frustracija in alienacija pri človeku, ki čuti, da je drugačen' osredotočil prav na otrokove travme ob 'zamenjavi' jezika: *'Rekel sem, da se prelevitev začne v vrtcu, bolj intenzivno pa v osnovni šoli. Otrok pride namreč v razred z že določenim psihološkim in jezikovnim habitusom, zakaj jezik ni, kakor so prav zadnje čase dokazali, samo sredstvo za sporazumevanje, ampak izviren odziv na svet in življenje. Ko otrok stopi v šolo, ki raznaroduje, ne najde v učitelju ali učiteljici nadaljevaca(-ke) tistega duševnega ozračja, v katerem je dotlej živel. Starša zamenja človek, ki ima avtoriteto in zato odloča, kako bo otrok govoril, to se pravi, kateremu jeziku se bo moral odpovedati. V večini primerov bo učitelj sodnik, ki bo tudi kaznoval, če bo v razredu ali na hodniku slišal prepovedane ali – za tlačitelja – grde besede. Otrok tako postane krivec, ne da bi se zavedal v čem je grešil. Seveda, v takih primerih mu ostaja kot edina rešitev, da se zateče po pomoč k materi ali očetu; vendar je tak poseg staršev odrešen samo takrat, ko nista tudi starša že načeta, če se namreč nista vdala, marveč vztrajata v zvestobi svoji identiteti. Ko starša, zovoljo svoje omejenosti, strahu, ali zovoljo skrbi za sinovo ali hčerkino prihodnost, podležeta, tedaj se psihološki vozec v otroku še bolj zadrigne. Večkrat se zapre vase, zgodi se tudi, da se v njem zaredi manjvrednostni kompleks, pride pa tudi do primerov, ko se zovoljo tesnobe v mladostniku duševno ravnotežje prevesi, tako da je potrebna hospitalizacija. Precej bi v tem pogledu lahko povedali psihiatri, ki imajo opraviti z ljudmi v pokrajinah z etnično nesvobodnim prebivalstvom.'*¹⁸⁷

---

¹⁸⁶ Pahor, Trikrat ne, 23.

¹⁸⁷ Pahor, Boris: Ta ocean strašno odprt (Ljubljana 1989), 68-69.

Zaradi svojih trdnih življenjskih nazorov je bil pogosto v nemilosti. Za Cerkev je bil heretik, saj je izstopil iz semenišča in se ni cerkveno poročil. Poleg tega se njegov duhovno-nazorski pogled v številnih primerih precej razlikuje od dogem Rimsko-katoliške cerkve. Kritiziral je tudi njeno pajdašenje s fašizmom. Tu je pomembno poudariti, da je bila njegova kritika usmerjena predvsem proti duhovščini v matici. Primorski duhovniki so med drugo svetovno vojno osvoboditvi naroda večinoma dajali prednost pred ideološkim bojem. Toda sprejeti ni mogel niti oblasti, ki je zavladata po vojni. Še slabše pa je ta oblast sprejela njega. Kljub temu, da so ga med vojno domobranci aretirali in predali gestapu, zaradi njegove aktivnosti v narodnoosvobodilnem boju, je po vojni podprl Edvarda Kocbeka v njegovem prizadevanju, da se razkrije resnica o povojnem maščevanju. Njuno sodelovanje je, ob pomoči Alojza Rebule, doseglo vrh leta 1975 z objavo intervjuja v brošuri Edvard Kocbek – pričevalec našega časa, ki je nastala v okviru revije Zaliv. Pahor je bil kaznovan z nekajletno prepovedjo vstopa v Jugoslavijo, za še dalj časa je bil izločen iz javnega življenja. Sebe je deklariral za socialnega demokrata in si je po vojni želel prave, pluralistične demokracije. Ker je kritiziral monolitno oblast in zahteval konfederativno ureditev, kjer bi vsak narod prišel do lastnega izraza, ga je ta vselej imela pod drobnogledom in skušala omejiti njegov vpliv v matici (npr.: zavlačevali so z izidi njegovih del) ter ga označila za nacionalista in separatista. Tako ga je širša slovenska javnost spoznala šele po osamosvojitvi. Matica se ga ni otepala le politično, slabo je bil sprejet tudi v nekaterih umetniških krogih. Njegova zavezanost nacionalnim temam je nekako sledila Cankarjevemu zgledu, naj literat ustvarja za narod. To je bila po mnenju nekaterih že davno preživeta ideja.

Claudio Magris v knjigi Danubio očita književnosti ogroženih narodov, da se preveč ukvarja s potrditvijo svoje identitete. Podoben očitek je v neki drugi knjigi namenil tudi Borisu Pahorju in Alojzu Rebuli. Pravi, da se preveč posvečajo obrambi tudi takrat, ko ni več potrebna in tako njihovemu razmerju do sveta primanjkuje gosposkosti. Obenem navaja Kafkovo misel, da pisatelj ni družinski oče, marveč sin, ki se odpravi zdoma. Pahor pospremi njegovo razlago z mislijo: *'Magris ima s svojim iskanjem občečloveškega seveda prav, vendar se moti, ko meni, da je občečloveško samo v transcendiranju, v simbolu.'*¹⁸⁸ Ko je bil Pahor še v šolskih klopeh, sta Anton Podbevšek in Srečko Kosovel želela prekiniti s pisanjem literature za narod, kot je to počel Ivan Cankar. Pahor pa je celo 20. stoletje vztrajal z anahronističnim pisanjem za narod. Nikoli ni vstopil v klub slovenskih modernistov, ki so trdili, da se je potrebno končati ukvarjati z narodno identiteto. Tako je bil deležen odklonilnega odnosa s strani t.i.

---

¹⁸⁸Pahor, Napoved, 156.

'avantgardistov' ali 'Parnasovcev' (po Pahorju), ki jih je vodil Taras Kermauner (poleg njega še npr. Marjan Rožanc in Dimitrij Rupel). Ti so, po Pahorjevem mnenju, v nekaterih svojih spisih odklanjali ali celo napadali narodno identiteto in zavzemanje za manjšine. Z njimi so, vse do nastanka slovenske države, polemizirali tudi ostali t.i. nacionalisti. Pahor seveda ni bil edini, ki je bil zavezan narodni identiteti. Tu so bili še Edvard Kocbek, Alojz Rebula, Janko Messner, Janez Gradišnik in Erik Prunč. Vsi našteti so se znašli pod udarom kritik s strani avantgardistov, ki so se namesto narodnih vprašanj raje ukvarjali z: *'nihilizmom in poskušali z raznimi filozofijami in teorijami'*¹⁸⁹. Taras Kermauner naj bi se s knjigo *Zadnje srečanje* (1990) pokoril za početje v preteklosti in priznal, da je bilo takratno početje avantgarde vendarle zgrešeno in škodljivo.¹⁹⁰ Znana je tudi polemika Pahorja z Dimitrijem Ruplom, ki se je pred kratkim ponovno vnela na straneh Sobotne priloge Dela. Leta 1971 je Rupel v *Naših razgledih* objavil članek z naslovom *Humanistično nasilje v Štatenbergu*. V njem je poročal o srečanju slovenskih pisateljev in izrazil pomislek o zaskrbljenih in nereflektiranih nacionalistih. Narodnost je po njegovem mnenju potrebno ločiti od politike in se je kot intelektualci lotiti s praviimi sredstvi, ne z resolucijami in moralnimi apeli. V sklepu je zapisal: *'Priče smo neverjetnim poskusom oživitve starih – gotovo napačnih dilem. Te oživitve, ki prihajajo na dan vse bolj nasilne (kar je razumljivo, saj so njihovi agenti vsak dan bolj frustrirani, ker so njihove rešitve pač kabinetske, nerealne, idealistične – podobne starim nacionalističnim pa 'kulturträgerskim' tradicijam – in v bistvu elitistične, po metodi pa dogmatske), so zapeljale na stranski tir tudi srečanje v Štatenbergu. V bistvu so uzurpirale diskusije in z vprašanji umetnosti odšle na 'pregledno', 'špekulativno' polje politikantstva, moraliziranja, etiketiranja. Nekaterim diskutantom, ki so se zavzemali za 'nevtralni', 'strokovni', 'ločeni' pristop (literatura posebej, politika posebej), je bilo očitano, da so pristaši režima in birokracije, da so nemoralni, samozadovoljni in nepošteni.'*¹⁹¹ Pahor je glede nacionalne problematike v matici videl predvsem dva negativna pola. Na eni strani tezo o internacionalizmu in bratstvu brez kakršnega koli kritja za narodovo individualnost, na drugi strani pa avantgardni nihilo-cinizem, ki je narodne prvine metal na ognjišče. Ta dva pola sta bivala v simbiozi. Vladajoča garnitura je imela dokaz, da je demokratična in da dovoljuje svobodo umetniškega izražanja, avantgarda pa je imela, zaradi skupne mržnje do t.i. nacionalnih avtorjev, proste roke pri ustvarjanju. Velja omeniti, da je bil zapostavljen tudi zaradi kritike internacionalizma, ki naj bi z razrešitvijo razrednega vprašanja avtomatično

---

¹⁸⁹ Tako Pahor.

¹⁹⁰ Boris Pahor v pismu Urški Perenič, 21.1.2009, Sončna ura, Pisemska korespondenca Borisa Pahorja in Marije Žagar (1961-1996), (Ljubljana 2010), 41, op. 43 (dalje: Pahor, Žagar, Sončna ura).

¹⁹¹ Pahor, Žagar, Sončna ura, 168, op. 290.

rešil še narodnostno vprašanje. V Jugoslaviji seveda ni imel samo nasprotnikov. Eden prvih, ki je njega in Rebulo postavil v sam vrh slovenske književnosti, je bil Matjaž Kmecl. Poudaril je njuno ukvarjanje z eksistencialno problematiko, preizpraševanjem posameznikovega individualizma in suverenosti ter vezanosti na kolektiv – stalnega vračanja k slovenskim koreninam.¹⁹²

*'Na koncu eseja o narodnosti se Kosovel sprašuje: 'Ali je narodnost element, ki se pri vzgoji lahko prezre?' Obenem pa odgovarja: 'Mislim, da ne.'*¹⁹³ Po vojni se je Boris Pahor zelo trudil, da bi v slovenske šolske klopi prišla njegova dela, ki pričajo o usodi primorskih ljudi med obema vojnama. Prav zato si je posebej prizadeval, da bi njegov roman *Mesto v zalivu* izdala založba Kondor, ki je bila zelo razširjena po šolah. To mu je naposled le uspelo, roman je postal del učnega načrta za 4. razred. Gotovo mu je to veliko pomenilo, saj pravi, da pri pisanju sicer ni vezan, je pa vloga odgovornega buditelja, zgodovinarja zmeraj prevladujoča. To je venomer poudarjal v korespondenci z Marijo Žagar, ki ga je prepričevala, naj napiše kakšno bolj moderno delo, ki ne bi bilo tako vezano na preteklost. Očitala mu je, da je njegovo pisanje preveč poučljivo in utilitarno naravnano. On pa je s svojimi knjigami želel biti le kronist svojega časa, primorskega življa in opisovalec njegove usode. Pahorjevo zavezanost narodu lahko delno pojasnimo tudi s psihologijo naroda in njegovih sestavnih delov. Pisatelja, ki se veliko ukvarja z narodnim značajem, njegovo dušo in identiteto, zlahka obtožimo narodnega narcizma in zaljubljenosti vase. Toda ta 'narcizem' je lastnost majhnih narodov, ki tako utrjujejo svojo identiteto in zavednost. Pri velikih narodih to stalno preizpraševanje o identiteti ni potrebno. Zanje je samo po sebi umevno, da so, kar so. Pri njih do krize identitete skoraj ne more priti, redki so primeri, da bi zatajili svojo narodnost in prevzeli drugo identiteto. Kvečjemu imajo občutek večvrednosti, ki potem v manjših narodih vzbuja občutek manjvrednosti. Narodni 'narcizem' je eno od orožji s katero se človek lahko spoprime s tem občutkom. Toliko bolj, če je neposredno izpostavljen zatiranju večjega naroda, kot je bil to primer na Primorskem med obema vojnama. Zanimiva je teza Antona Trstenjaka, ki pravi, da Slovenci na Italijane gledamo zviška. Slovenski značaj naj bi bil bolj tog in manj živahen, italijanski je v primerjavi z njim neresen, že skoraj otročji. Tudi zato, naj bi se Primorci dosti bolj uprli Italijanom, kot Korošci Nemcem, saj so Slovenci na Nemce vedno gledali od spodaj navzgor. Pomembna je še ena značilnost, ki primorske ljudi ločuje od Slovencev. So sproščeni, svobodoljubni, optimistični, pri njih ni moč najti nevrotične

---

¹⁹² Povzeto po: Prav tam, 17, 25, 37, 41, 168-169; Pahor, Napoved, 155-156.

¹⁹³ Prav tam, 84.

zavrtosti, ki je bila v osrednji Sloveniji močnejša tudi zaradi vpliva janzenizma. Prav zaradi teh značilnosti se ne zlahka vdajo pritisku večjega naroda. Poleg tega sta oba starša Borisa Pahorja rojena Kraševca, ti pa naj bi bili med najbolj zavednimi Slovenci. Tudi iz psiholoških značilnosti Slovencev in Primorcev si lahko razlagamo Pahorjevo zavezanost narodu.¹⁹⁴

Kako naj okarakteriziramo Pahorja kot pisatelja? France Pibernik je v oceni romana *V labirintu* vsa Pahorjeva dela označil za avtobiografska, saj vsa črpajo iz osebne izkušnje. Tako je pojasnil pomanjkanje pripovedne distance do snovi. Pahor se v svojih delih večkrat ponavlja, saj vedno znova premlewa nekatera osebna in družbena vprašanja. Poudaril je pisateljevo navezanost na del narodnostnega ozemlja, saj je polpretekla tržaška zgodovina imanentna snov in akcijski prostor njegovega literarnega ustvarjanja. Pahorjevo pisanje je označil za svojevrsten spoj tržaške kronike in avtobiografije. Nekoliko ga je motila dokumentarnost, prepričala pa ga je analitična tehnika z vpogledom v svet sodobnega človeka. Pahor je o svoji literaturi kot biografski spregovoril v intervjuju za časnik *Večer* (14.10.1989) z Melito Forstnerič – Hajnšek. Zanimalo jo je, če ga je pri ustvarjanju kdaj hromilo pomanjkanje distance. Odgovoril je tako: *'Upam, da sem kljub avtobiografskemu materialu našel tak odmik od nje, da so moji teksti vendar prikazi raznih dob oziroma dogodkov. Ko bi imel občutek, da pišem samo o sebi, se dela ne bi lotil. Zanimivo je pri tem, da me je Štih v preteklosti marsikdaj odklanjal, nekaj mesecev, preden je umrl, pa je za Ljubljanski dnevnik napisal oceno romana V labirintu, kjer samega sebe preklicuje. Tudi zato upam, da sem našel potrebno distanco.'*¹⁹⁵ Še dlje gre v razmišljanju o avtobiografski literaturi Evald Flisar v članku O nekaterih posebnostih tržaške književnosti (*Tribuna*, 13.5.1965), kjer Budalu, Rebuli in Pahorju očita 'reportažno aktualnost'. Prav tako jim očita zatajitev knjižne ambicije za neposreden stik z resničnostjo. Pahor te očitke odločno zavrača, saj naj bi odlomki del omenjenih treh avtorjev lahko zadovoljili tudi 'sladokusce-moderniste' in 'ljubljske izbirčne estete'. Poleg že omenjenega Matjaža Kmecla je Pahorjevo delo zelo cenil tudi Joža Mahnič. Ob Rebuli ga je proglasil za pomembnejšega poveljnega prozaista, saj je opozarjal na obstoj in pravice slovenskega zamejstva. Pahorju je na določenih mestih očital razvlečeno psihologijo in meditacije pripovedovalca, navduševale pa so ga dodelane impresije Trsta z okolico. Na podlagi močnih lirskih prvin, dušeslovnega razčlenjevanja in analitične tehnike je Pahorja uvrstil v impresionistično-meditativno lirsko prozo brez izrazite fabule. Helga Glušič, ki je v nemščino prevedla Pahorjevo črtico *Metulj na obešalniku*, je avtorja

---

¹⁹⁴ Pahor, Žagar, *Sončna ura*, 15-16, 39, 124, 209-213; Trstenjak, Anton: *Misli o slovenskem človeku* (Ljubljana 1992), 5-6, 28-31, 57.

¹⁹⁵ Pahor, *Trst*, 266.

označila za realista, kar mu ni bilo preveč po godu. Občutljivost za to oznako lahko povežemo z odklanjanjem njegovih del s strani avantgarde in odklon političnega vodstva od revij Sidro in Zaliv. Večkrat je bil imenovan za regionalnega pisatelja, sam pa se je raje imel za tradicionalista. Dokaz, da ni regionalni pisatelj, je bil po njegovem mnenju prevod Nekropole v francoščino.¹⁹⁶

10 Kratka zgodovina kratke proze

Preden se posvetimo obravnavi kratke proze v zbirki Grmada v pristanu, bi se spodobilo, da na kratko predstavimo zgodovino razvoja te literarne oblike ustvarjanja.

Osrednja oblika kratke pripovedne proze je novela, ki se je razvila v renesansi. Njen izvor lahko iščemo dlje v zgodovini, saj se je razvila iz dolge tradicije krajših pripovednih oblik. Na njen nastanek so vplivale mitološke, religiozne, zgodovinske, poučne, pravljичne in druge pripovedi. Stara egipčanska književnost in Sveto pismo sta bili predvsem tematski vir za kasnejše novele. Prve neposredne predhodnice klasične novele tako segajo v pozno antično obdobje. Tu velja izpostaviti predvsem miletske zgodbe Grka Aristidesa. V srednjem veku je razvoj kratke proze nekoliko zastal, saj je bila večina literarnih zvrsti napisanih v verzih. Kljub temu so se v tem času pojavile literarne oblike iz katerih je Boccaccio črpal teme in zgradbene strukture za svoje novele: eksempl, kazu, legenda, nabožna zgodba, mirakel, facetija, lai in fabliau. Prav zadnji dve obliki sta najbolj vplivali na Boccaccia. Proti koncu srednjega veka se je v Italiji že začel uporabljati izraz novela. Najznamenitejša zbirka takih zgodb je bil Novellino, ki je nastal izpod peresa neznanega avtorja v trinajstem stoletju. Prave duhovnozgodovinske okoliščine za rojstvo klasične novele je prinesla šele renesansa. Giovanni Boccaccio je med letoma 1348 in 1353 napisal Dekameron, delo, ki je sestavljeno iz stotih novel. Tako se je rodila klasična novela s pripovedno naravo, visoko estetsko kakovostjo in snovjo iz resničnega življenja. Zgodba ima začetek, vrhunec in sklep, najpomembnejši je osrednji dogodek, v katerega je pripoved z dramatičnim stopnjevanjem ves čas usmerjena. Novela se je z Dekameronom uveljavila kot priljubljena oblika proze, zlasti v romanskih državah. Kljub temu v renesansi ni nikomur uspelo doseči ravni, ki jo je

---

¹⁹⁶ Pahor, Žagar, Sončna ura, 65, 214, 284, 292-293, 295, 356; Pahor, Boris: Odisej ob jamboru (Koper 1993), 20-21.

postavil Boccaccio. V baroku je novela nekoliko zamrla, nov zagon je dobila v obdobju klasicizma, ki je zaradi odpora do obsežnih romanov poudarjal krajše oblike. Nič nenavadnega ni, da je novela nov vzpon doživela v romantiki, saj je ta rada črpala iz antične, pozne srednjeveške, renesančne in zgodnje baročne tradicije. O noveli so začeli razmišljati tudi povsem teoretično. V tem obdobju velja omeniti predvsem Ludwiga Tiecka, Johanna Wolfganga von Goetheja in Heinricha von Kleista. V ZDA se je razvil poseben žanr, short story, katerega avtor je Edgar Allan Poe. Realizem se je bolj zanimal za tipično in navadno, kot pa za nenavaden dogodek. Novela in kratka zgodba sta doživeli razmah v dvajsetem stoletju, ko dobita tudi svobodnejše oblike. Kratka zgodba je posebno mesto dobila pri postmodernističnih ustvarjalcih.¹⁹⁷

Za prvo slovensko besedilo kratke proze velja Levstikova povest o Martinu Krpanu iz leta 1858. Do konca 19. stoletja so se s kratko prozo ukvarjali še Josip Jurčič, Janko Kersnik in Ivan Tavčar. Pomembno stopnjo v razvoju slovenske kratke proze pomenita Cankarjevi zbirki Vinjete (1899) in zlasti Podobe iz sanj (1917). Po prvi svetovni vojni je namesto črtice v ospredje stopila novela, ki je bila primerna zlasti za upodabljanje socialne stiske delavca in kmeta v socialnem realizmu. Nekateri ustvarjalci so se po drugi svetovni vojni z modernimi prijemi nekoliko približali kratki zgodbi, a so vendarle ostali bolj v območju novele. Prvi primer moderne kratke zgodbe so bile Ljubljanske razglednice Lojzeta Kovačiča. Najbolj znani kratki prozaisti sodobnega časa na Slovenskem so še Rudi Šeligo, Marjan Tomšič, Drago Jančar, Branko Gradišnik, Vlado Žabot, Vinko Möderndorfer, Igor Zabel, Jani Virk in drugi.¹⁹⁸

Matjaž Kmecl ugotavlja, da nekateri slovenski avtorji uporabljajo svojo kratko prozo kot osnovo za daljše literarne stvaritve. To značilnost opazi tudi pri Borisu Pahorju. Roman Vila ob jezeru (1955) ima tako predhodnico v krajši pripovedi Laneni kosmiči v laseh, ki je izšla v Razgledih (Trst, 1950). Pripoved je skoraj v celoti prenesena v roman, dodal ji je le pojasnila opise in podobno. Razširitev je torej precej mehanična. Krajšo pripoved Pretrgana idila (Razgledi, 1948) je bolj tenkočutno razširil v roman Parnik trobi nji (1964). V tem romanu lahko najdemo še razširjeno kratko pripoved Orient – ekspres (13.5), ki je bila objavljena v istem letniku Razgledov kot Pretrgana idila, izšla je tudi v zbirki Grmada v pristanu. Za

---

¹⁹⁷ Kratka pripoved od antike do romantike, spremno besedo napisal Tomo Virk, (Ljubljana 2002), 26-38 (dalje: Virk, Kratka pripoved).

¹⁹⁸ Virk, Tomo: Sodobna slovenska krajša pripoved (Ljubljana 2006), 14-16; Obnove književnih besedil in slovarček literarnoteoretičnih pojmov, zbrala in uredila Slavica Zdovc, (Ljubljana 2003), 65, 125-141, 156-165, 193-196, 208-219.

Pahorja je na splošno značilno, da lahko v njegovih delih najdemo odlomke, povzetke ali obnove predhodno izdanih del. Še en tak primer je najznamenitejši Pahorjev roman Nekropola (1967), ki črpa iz novelističnih zbirk Moj tržaški naslov (1947) in Na sipini (1960). Velja dodati, da te reminiscence ne potekajo le v smeri kratka proza – roman, ampak tudi v smeri roman – roman. Ob prebiranju njegovega opusa tako bralec nemalokrat doživi *déjà vu*.¹⁹⁹

11 Značilnosti in vrstno razlikovanje kratke proze

Spoznali smo zgodovino kratke proze in na kratko opisali njen razvoj na Slovenskem. Že v prejšnjih poglavjih je bilo nekaj govora o značilnostih novele in kratke proze na splošno. Tu bomo te značilnosti posameznih zvrsti kratke proze podrobneje opisali. V razlagi se bomo osredotočili na tiste zvrsti kratke proze, ki pridejo v poštev pri raziskovanju besedil v zbirki Grmada v pristanu. Ne zanimajo nas torej antične zgodbe, eksempli, kazusi, mirakli, facetije, fabliauji, laiiji in ostale starejše zvrsti, temveč novela, kratka zgodba, povest in črtica.

Izraz kratka proza izhaja iz vrstnega razlikovanja pripovednih besedil na kratke, srednje dolge in dolge pripovedi. Med dolge pripovedi spadata roman in povest, srednje dolge pripovedi so kratki roman, krajša povest, dolga novela, kratke pripovedi pa novela, kratka zgodba, črtica, pripovedka, pravljica, prilika. Meje med temi skupinami so določene glede na število besed. Tu se strokovnjaki med seboj razhajajo. Gregor Kocijan za kratko pripoved šteje tisto, ki ima od 1000 do 8000 besed, srednja pripoved naj bi imela od 8000 do 25 000 besed, dolga pa več kot 25 000. Nekateri tuji strokovnjaki vidijo stvar precej drugače. Razpon kratke proze naj bi bil kar od 500 pa vse do 35 000 besed. Po Edwardu Morganu Foresterju so romani vsi literarni prozni teksti, ki imajo več kot 50 000 besed. Če že govorimo o nekakšnih matematičnih zakonitostih besedil, velja izpostaviti delo Hansa Arensa Skriti red. V njem je opravil statistično raziskavo razmerja med dolžino besede in dolžino stavka v nemški pripovedni prozi od baroka do njegovega časa (delo je izšlo leta 1965). Obsežna in zelo objektivna matematična analiza je pokazala, da se z naraščanjem dolžine stavka daljšajo tudi besede v tem stavku z opazno zakonitostjo (cca. 1:100). Če so v nekem besedilu stavki daljši povprečno za pet besed, potem so tudi besede v teh stavkih za 0,05 zloga daljše. Z enostavnim branjem te minimalne razlike seveda ni mogoče razbrati. Pravilo ne velja le za razmerje stavki

---

¹⁹⁹ Kmecl, Matjaž: *Novela v literarni teoriji* (Maribor 1975), 69 (dalje: Kmecl, *Novela*).

– besede, ampak se širi tudi na razmerje tekst – stavki. V daljših tekstih so stavki daljši, v krajših pa krajši. Ko želi avtor pripovedni svet čim bolje opisati sledi kopičenje samostalnikov, pridevnikov, prislovov. V nemščini se besede podaljšujejo (sestavljanke) v slovenščini jih je več. Matjaž Kmecl pravi, da obstaja neka zgornja kvantitativna meja, ki razmejuje novelo in roman. Noben strokovnjak ni nikoli določal spodnje meje. Iz tega sledi, da dolžina posameznega proznega dela ni odločilni faktor, ki vpliva na to, ali je delo roman, povest, novela, kratka zgodba ali črtica. Roman je namreč lahko dolga ali srednja pripoved, prav tako povest. Novela pa je lahko kratka ali srednje dolga.

Kako se posamezne pripovedne zvrsti ločijo med seboj? Novela in kratka proza sta si strukturno zelo podobni. V klasični obliki sta napisani izključno zaradi kakega izjemnega, posebnega, nenavadnega, usodnega dogodka. Notranji slog je dramatičen s stopnjevanjem proti vrhuncu, motivika je strnjena, v pripovedi nastopa majhno število oseb, značilna sta presenetljiv razplet in poantiran sklep. Po zunanji kompoziciji sta lahko razdeljeni na poglavja, ali pa tudi ne. O razlikah med tema dvema zvrstema bomo govorili nekoliko pozneje. Spoznali smo že, da s samo dolžino ne moramo določiti posamezne zvrsti. Tako so nekateri avtorji za svoja dela uporabljali več poimenovanj. Celó Cankar se ni mogel odločiti, kam naj bi spadal njegov roman *Tujci* – med romane, povesti ali daljše novele? Med posameznimi zvrstmi pripovedne proze lažje razlikujemo, če analiziramo njihove zgradbene lastnosti. Črtica se po dolžini ujema s kratko zgodbo, v nekaterih primerih je lahko enake dolžine kot krajša novela. Od obeh oblik se loči po pripovedni strukturi. Črtica navadno nima izrazite zgodbe z začetkom, zapletom in koncem, ne osredotoča se na zanimiv in nenavaden dogodek, temveč na stanje, opis, razpoloženje ali manj pomemben dogodek. Daljše novele lahko strukturno ločimo od povesti in romana:

- novela ima dramatičen notranji slog, roman epski,
- motivika je v noveli strnjena, v romanu je bogato razčlenjena,
- v noveli je navadno le en dogodek (včasih dva, a sta povezana z vodilnim motivom) in malo oseb, v romanu je dogodkov in oseb več, te so natančneje opisane,
- dogajanje v noveli je enopramensko in premočrtno usmerjeno k osrednjemu dogodku, v romanu je dogajanje pahljačasto s spreminjajočim se tempom (stranske zgodbe, zastranitve, upočasnitve, vračanja nazaj),
- novela je poročilo o usodnem dogodku v življenju posameznika, roman je navadno panorama družbe ali pregled celotnega življenja posameznika,
- novela ni polifonična, roman je,

- z junakom novele se redko identificiramo, z junakom romana je to lažje.

Znanstvenofantastični pisatelj Herbert Georg Wells je na zanimiv način razložil razliko med novelo in romanom: *'Novela mora težiti k vrhuncu tako kot človek, ki beži pred tigrom: ne ustavlja se, da bi med potjo občudoval marjetice, in ko v strahu spleza na drevo, ne opazi čudovitega maha. V nasprotju s tem pa je roman kot zajtrkovanje na prostem lepega poletnega dne. Če je pisec razpoložen, ni nič nepomembno, in drozgovno stopicanje po vrtni potki ali cvetni list, ki z jablane pade v mojo kavo, sta enako pomembna kot jajce, ki ga odpiram, in kruh z maslom, v katerega zagrizem.'*²⁰⁰ Goethe je v pogovorih z Eckermannom dejal, da je novela kot roža, ki raste iz korenin in se konča z nepričakovanim in lepim cvetom.

Novela in kratka zgodba se bistveno ločita od povesti. Ta je preprostejša, manj estetizirana, namenjena širšemu bralstvu. Novela je pri izbiri snovi bolj izbirčna, povest pa zanimajo vsi predmeti enako. Povest nima trdnega zgodbenega jedra, je bolj ohlapna, ima številne dogodke in pripetljaje, pogosto je brez izrazitega sklepa. Podobno strukturo kot novela in kratka zgodba (osredotočenost na presenetljiv dogodek s poantiranim preobratom) imata še dve novejši pripovedni obliki. To sta kratka kratka zgodba (short short story) in anekdota. Slednja je tako zelo kratka, da ne more razviti prave pripovedne razsežnosti. Nima predzgodbe, dramatičnega stopnjevanja in karakterizacije glavne osebe. Dogodek je tako izvzet iz konteksta, da ne deluje kot vrhunec zgodbe, kar je ključna značilnost novele in kratke zgodbe. Podobno velja za kratko kratko zgodbo.

Nekoliko bolj zapleteno je razlikovanje med novelo in kratko zgodbo. V večini držav do takega razlikovanja sploh ni prišlo. V Italiji, Španiji, Franciji in Rusiji za obe obliki uporabljajo kar izraz pripoved, v ZDA pa kratka godba. Jasno ločnico med tema dvema oblikama je postavila nemška literarna veda. Številni strokovnjaki so podali različne definicije novele, skupne pa so jim naslednje točke:

- zgoščeno enopramensko dogajanje z enim ali največ dvema dogodkoma,
- presenetljiv vrhunec in razplet,
- notranji slog je dramatičen,
- strogo stopnjevanje k vrhuncu,
- motivika je stvarna, realna, konkretna, iz verjetnega življenja, brez fantastičnih prvin.

---

²⁰⁰ Virk, Kratka pripoved, 21.

Kratka zgodba ima kar nekaj lastnosti, ki so podobne ali popolnoma identične lastnostim novele. Tudi kratka zgodba se osredotoča na en dogodek, dramatično stopnjevanje k vrhuncu, ima nenaden, presenetljiv obrat. Od novele se loči v naslednjih lastnostih:

- ima odprt začetek in odprt konec (v noveli so navadno osebe predstavljene preden nastopijo, v kratki zgodbi se kar pojavijo pred nepripravljenim bralcem),
- nima izčrpne karakterizacije likov,
- osredotočena je na dejanje samo in ne prikaže motivacije, zato je bolj skrivnostna in usmerjena v vtis (v noveli je dogajanje zunanje motivirano in psihološko utemeljeno),
- oseba (pogosto edina) se ne razvija ne psihično ne karakterni,
- prevladuje prvoosebni pripovedovalec (v noveli največkrat tretjeosebi, včasih tudi prvoosebni, a ni glavni junak dogajanja, temveč le opazovalec, poročevalec, stranski lik),
- pripovedovanje je manj objektivno kot v noveli,
- dogajanje je prikazano na ozadju atmosferskega, razpoloženjskega okolja,
- velikokrat kaže na tisto, kar je nedoumljivo, kar presega vsakdanjo, realno življenjsko izkušnjo,
- pogosto se sklene z vrhuncem,
- ni naklonjena fabulativni zaokrožitvi, zaključek je pogosto odsekan, iracionalen (odprt konec).

Vsemu temu lahko dodamo še nekaj točk nemških teoretičark Ruth J. Kilchenmann in Erne Kritisch Neuse, ki smo jih do sedaj izpustili ali manj natančno opisali:

- novela je zgrajena simetrično, linearno se vzpenja proti vrhuncu in nato upade, sosledje dogodkov je logično in kronološko urejeno; kratka zgodba je lahko linearna, lahko skokovita, arabesko skrčena ali eliptična, dogodki si ne sledijo nujno logično,
- kraj in čas dogajanja sta v noveli pogosto navedena, medtem, ko sta pri kratki zgodbi pogosto neznana,
- v noveli so motivi zunanje ali psihološko utemeljeni, v kratki zgodbi pa pogosto nepojasnjeni, skrivnostni, le slutljivi,
- kratka zgodba je povsem osebna, individualna, prenaša individualno izkušnjo in se ne more sklicevati – tako kot novela – na že znano izkustvo.

Velja omeniti, da se je pri nekaterih avtorjih (Čehov, Joyce, Hemingwy, Faulkner) pojavil poseben tip kratke proze, t.i. moderna short story, kjer se fizično dogajanje razpusti v

impresionistično fikcijo, dogodki postanejo misli in občutja, fabula je pogosto nejasna (metaforična ali eliptična).

Obstajajo še druge zanimive teorije o noveli in kratki zgodbi. Po Fritzu Lockemannu naj bi novela vzpostavljala red v kaosu. Urejala naj bi razmerje pripovedovalca do bralca in zgodbo v simbolnem smislu. Red se najbolj kaže v značilnem preobratu. V njem je mogoče videti kristalizacijsko točko, ki kaos ureja v red (tudi kozmos). Kaos pogosto prodre v novelo v prvi preobratni točki, v drugi preobratni točki pa pride do vzpostavitve novega reda. Med kaosom in redom vlada nenehna napetost, kar novelo ločuje od manj napetih epskih zvrsti (roman). Enako napeti sta anekdota in kratka zgodba, toda preobratni dogodek pri njiju ne privede v višji red, ampak prinaša le golo rešitev. Lockemann meni, da lahko tudi prvi preobrat prinaša red, drugi pa ta vzpostavljeni red ruši. Če kaos ostane, gre za 'protinovelistično' ravnanje. Lockemannova teorija o kaosu in kozmosu je naletela na številne kritike (Polheim, Malmede), češ da je preširoka in zato neuporabna. Pomembna je ugotovitev Karla Konrada Polheima, da se trdno zarisani model ob prenašanju na zgodovinske enostavno spreminja in izginja: *'Obstajajo posamezne zgodovinske oblike novele (prim. Pabsta), ni pa mogoče nobene posameznosti absolutizirati: enostnost določajo le znamenja in lastnosti v svojem razvoju in spreminjanju (po Heinrichu Richertu). Mogoče je le zgodovinsko elastičen prikaz novele, ne pa normativno utesnjujoč /.../ Temeljno predstavo o noveli opisuje Polheim takole: novela je umetniško oblikovana pripoved, ki kaže v različnih časih različne oblikovne možnosti zastavljanja problemov.'*²⁰¹ Ruska formalista Ejhenbaum in Tomaševski podata zanimivo razlikovanje med novelo in romanom na podlagi obsega. Ejhenbaum pravi, da novela stremlje z vsem svojim bistvom v konec in tako sama sebe krajša, medtem ko je v romanu kulminacijska točka že nekje pred koncem – roman s kopičenjem, cepljenjem, paraleliziranjem in spajanjem sam sebe daljša. Tomaševski meni, da je od obsega odvisno, kako je avtor razporedil zgodbeno gradivo, kako zgradil siže in kako je vanj uvedel tematiko. Iz tega izhaja, da med novelo in romanom ne vidi izrazite delitvene meje. Klaus Doderer je kratki zgodbi določil vse tiste lastnosti, ki v literarni teoriji veljajo za novelo. Manjkajoče v teoriji novele je zapolnil iz obstoječe teorije romana. To je še en dokaz, kako zelo je literarna teorija terminološko in pojmovno poljubna. V razpravi Matjaža Kmecla *Novela v literarni teoriji* so predstavljene številne definicije in teorije o noveli. Ob vseh teh definicijah pa Viktor Šklovski preprosto

---

²⁰¹ Kmecl, *Novela*, 22-23.

zatrди, da je novela pripoved srednje dolžine. Vse ostalo je tako v rokah posameznega interpreta.²⁰²

12 Aktantski model

Preden začnemo z obravnavo besedil iz zbirke *Grmada v pristanu*, naj na kratko predstavimo aktantski model, ki nam bo pomagal pri razčlembi omenjenih besedil. Aktantski model je razvil francoski teoretik Algirdas Julien Greimas. Nastal je iz kritike Proppovega modela iz *Morfologije bajke* (1928), Souriaujevih definicij dramaturških funkcij (1982) ter ob pomoči obravnavanja mitov Lévi-Straussa, generativno-transformativne slovnice Noama Chomskega in lingvističnih raziskav na področju sintakse Luciena Tesnière. Z aktantskim modelom je mogoče povezati globinsko in površinsko plast pripovedne strukture, odkriti posamezne pomene in smisle in vse skupaj vključiti v komunikacijski proces med oddajnikom in sprejemnikom. Tako je mogoče določiti tiste dejavnike, ki odločilno vplivajo na semantično področje. Greimas je najprej predvidel štiri funkcije, ki pomenijo skupni imenovalec in model, s katerim se vsebina besedila odraža tudi na površinski ravni. Dve funkciji poudarjata vključenost besedila v komunikacijsko verigo, kjer se subjekt opredeljuje do objekta, ob tem pa gradi in utemeljuje svojo lastno vsebino.

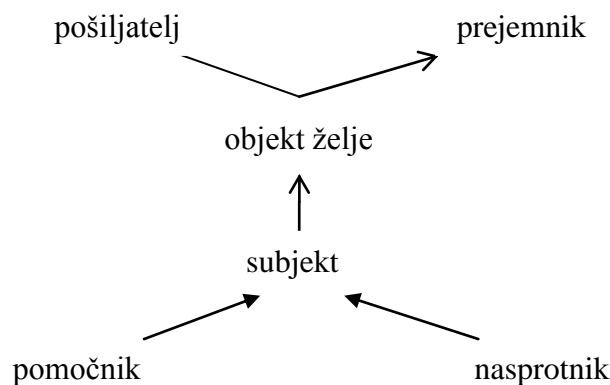
Vladimir Propp je s študijami o ruskih bajkah definiral najmanjše strukturne enote – funkcije. Določil jo je kot posebno vlogo, ki jo z lastnega stališča opravlja upovedna oseba v literarnem dogajanju. Funkcije je opredelil kot abstraktne kategorije, ki so neodvisne od tega, v kateri osebi so udejanjene. V ruskih bajkah je določil število takšnih funkcij – 31. Določil je, da je vrstni red pojavljanja funkcij vedno isti in da imajo vse bajke enako strukturo. V Greimasovem aktantskem modelu se pojavita dve stalni osebi, ki ju je poznal že Propp – pomočnik in nasprotnik. Propp ju vidi kot lika, ki se pojavita v dogajanju, Greimas pa kot sestavini, ki določata okoliščine, v katerih je subjektova dejavnost usmerjena k doseganju cilja. Greimas je tako izpopolnil Proppovo shemo, ki ni dovolj natančna in pregledna. Izhajal je tudi iz tipologije dramskih funkcij Etienna Souriauja. Ta jih je opredelil kot specifično delovanje oseb v določeni situaciji. Posamezne funkcijske enote so bistven dejavnik vsake

---

²⁰² Poglavlje povzeto po: Virk, *Kratka pripoved*, 17-25; *Svetovna novela 19. in 20. stoletja*, izbral, uredil in spremljal besedila napisal Tine Logar, (Ljubljana 1995), 310-311; Virk, *Tomo: Problem vrstnega razlikovanja v kratki prozi*, v: *Slavistična revija*, letnik 52, julij-september 2004, št.3, 279-293; Kmecl, *Novela*, 11-52.

dramske situacije. Med temi enotami so poleg pomočnika in nasprotnika še predstavnik dobrega, razsodnik, potencialni prejemnik dobrega ter kot nujno izhodišče usmerjena in usmerjevalna sila. Greimas je posamezne pojme, do katerih so se dokopali njegovi predhodniki, nekoliko pomensko reducirjal. Pojem aktantov je prevzel od Tesnière in jih opredelil kot aktivne ali pasivne sestavine, kot vršilce dejanja ali kot tiste, na katere se dejanje nanaša oziroma kot določevalce okoliščin in prenašalce pomenov.

Aktantski model, zaradi boljše predstavitve, lahko razstavimo v tri binarne opozicije. V središču sta vertikalno povezana subjekt in objekt želje. Binarna opozicija pomočnik – nasprotnik deluje na osnovi primerljive moči. Ta dva prevzameta cirkumstantske vloge (ljudje, politične razmere, moralni kodeks ...) in tako dodeljujeta subjektu obseg in stopnjo moči, ki jo ta potrebuje pri izpolnitvi svoje naloge. Tretji aktantski par pošiljatelj – prejemnik je Greimas prevzel iz Jakobsonove komunikacijske sheme. Grafični prikaz aktantskega modela:

Shema 1: Aktantski model Juliena Algirdasa Greimasa

Objekt želje je subjektu končni smoter, njegova realizacija je odvisna od danih okoliščin in postavljena v vzročno posledični odnos. Aktantski model torej lahko uporabimo v vseh pripovednih strukturah, v katerih je mogoče artikulirati objekt želje. Je teoretična predpostavka, ki dobi v vsakem pripovednem diskurzu konkretno vsebino. Zato je Greimas uvedel tudi pojem akterja, ki je časovno in prostorsko določena oziroma določljiva preslikava aktantske vloge (oseba, situacija, pojav, pojem ...). Aktanti so implicitni in abstraktni, medtem ko so akterji empirično dokazljivi in spremenljivi. Aktantska vloga objekta želje se tako lahko udejanja v poljubnem številu akterjev.

Greimas je s svojim modelom doživel tudi kritike, da je želja kot središčni pojem vzeta s področja psihologije, ali da takšno raziskovanje ne pripelje do objektivnega rezultata. Adeleid Fokkema je opozoril, da ne aktant ne akter ne moreta prevzeti mesta literarne osebe. Ob tem je vredno premisliti ali gre v aktantskem modelu v resnici za tako zamenjavo, saj so lahko v vlogi aktanta tudi kategorije, ki z literarno osebo nimajo nobene zveze. Pri aktantskem modelu ne gre za vključevanje oseb in posledično odvzem njihove tradicionalne vloge. Gre predvsem za to, da model omogoča prodirati v pripovedno gramatiko in s tem določati karakteristične sile (tudi osebe), ki puščajo odločujoče posledice na več področjih pripovednega besedila.

Aktantski model je uporaben zato, ker pripovedno besedilo zajema širše in omogoča definiranje tistih razmerij v posameznem umetniškem besedilu, ki so zaradi svojih pomenov za celoto odločilni. Subjektova pot k objektu je osrednje gibalno umetniškega dela in hkrati tudi umetnikova preslikava življenjske empirije. Postavljena je v odvisnost različnih okoliščin, ki tvorijo materialno in duhovno podobo pripovednega dela.²⁰³

13 Obravnava besedil v zbirki Grmada v pristanu

13.1 O zbirki

Zbirka je luč sveta ugledala leta 1959 pod naslovom Kres v pristanu. V njej je bilo zbranih sedem kratkih zgodb, ki prikazujejo tržaško okolje med in po prvi svetovni vojni skozi oči otroka. Zbirka je ponovno izšla leta 1972 pod naslovom Grmada v pristanu. Ta je ohranila šest kratkih zgodb iz prve izdaje, dodani so ji bili še odlomki iz romanov Parnik trobi nji in Nomadi brez oaze, ki so povezani s tržaško tematiko. Prvotno je bila zbirka namenjena šolarjem in dijakom, zato je v drugi izdaji (Grmada v pristanu) veliko opomb, ki razlagajo narečne besede ali neznane izraze. Gotovo je Grmada v pristanu s svojo tematiko najbližje tistim, ki še vedno žulijo šolske klopi, a je zaradi svoje kompleksnosti primerna tudi za zahtevnejše in starejše bralce.

---

²⁰³ Poglavje povzeto po: Štuhec, Miran: *Naratologija* (Ljubljana 2000), 86-90 (dalje: Štuhec, *Naratologija*).

Iz prve verzije zbirke je izpadla novela *Žrelo kamnitega leva*. Po vsej verjetnosti jo je Pahor izločil iz *Grmade* v pristanu zaradi tematskega neujemanja s preostalimi novelami. *Žrelo kamnitega leva* prikazuje dogajanje med prvo svetovno vojno. Mali Lojzek si želi pridružiti skupini 'Kavelj', a ga Aldo, Sergij, Gino in ostali ne sprejmejo, ker je premajhen. Dečki se ukvarjajo prav s posebnim opravilom. Ker je čas vojne, doma primanjkujejo številne dobrine med katerimi je tudi kurivo. Društvo 'Kavelj' zato na mostu čez železniško progo čaka na tovorni vlak, poln premoga. S palicami oz. kavlji skušajo spraviti čim več premoga z vagonov in napolniti prazne vreče. Lojzek ostale dečke opazuje pri dejanju, ko jih zasači stražnik. Vsi se poženejo v beg, Lojzek pa ima to nesrečo, da se stražnik požene prav za njim in ga ujame. Odpelje ga domov, kjer Lojzkova mama trdi, da še nikoli ni prinesel niti pesti premoga, in tudi če bi ga, ne bi nič škodilo. Posebej zgovoren je del, ko se stražnik zave, da bo sledilo jokanje. Njegovo delo med vojno namreč ni bilo preveč dobrodošlo, saj so ljudje že tako ali drugače slabo živeli, potem pa jih je še on privijal, če so se pregrešili zoper črko zakona. Kljub robustni zunanosti je razumevajoč. Društvo 'Kavelj' v opravičilo Lojzkovi mami prinese premog, Lojzek pa končno postane njihov član. Na eni izmed njihovih akcij se dogodi nesreča, saj Sergij pade na tire ravno v trenutku, ko gre mimo vlak. Sergij je bil Lojzku še posebno drag, ker je bil med vsemi dečki najbolj prijateljski in potrpežljiv do njega. Na kraju nesreče se zbere gruča ljudi, pribriži rešilni avto, Lojzka pa prestraši žrelo kamnitega leva, ki stoji na bližnjem zidu.²⁰⁴ Te novele ne bom posebej obravnaval, saj se od preostalih (tistih, ki jih je moč najti tudi v drugi izdaji z naslovom *Grmada v pristanu*) loči v več stvareh. Najpomembnejša je ta, da je zgodba postavljena v vojni čas, v ospredju je prikaz socialne stiske ljudi. Pri ostalih novelah je vedno glavna tema spopad slovenskega primorskega človeka s fašizmom. Poleg tega v tej noveli ni šolske problematike, ki jo obravnavam v nalogi. V vseh ostalih novelah, z izjemo novele *Rože za gobavca*, je prisotna. Novela *Rože za gobavca* je nastala na podlagi resničnih dogodkov. Opisuje prijetje in mučenje znanega primorskega skladatelja in zborovodje Lojzeta Bratuža. Fašisti niso prenašali slovenskega petja po cerkvah, zato je Bratuža doletela grozljiva usoda. Mučenje, ki je vključevalo tudi pitje strojnega olja, je privedlo do njegove smrti. Novela se sklene z množičnim romanjem ljudi na njegov grob.²⁰⁵ V Zbirki *Grmada v pristanu* je ta novela torej edina, ki ne vsebuje šolske tematike. V nekaterih je prikazana zgolj obrobno, v drugih je središče dogajanja. Poleg tega noveli *Žrelo kamnitega leva* in *Rože za gobavca* nista avtobiografski, a to ni značilnost, ki bi povezovala vse ostale novele. Popolnoma avtobiografski sta pravzaprav le dve. To sta

---

²⁰⁴ Pahor, Boris: *Kres v pristanu* (Ljubljana 1959), 13-35.

²⁰⁵ Pahor, Boris: *Grmada v pristanu* (Trst 2008), 85-93 (dalje: Pahor, *Grmada*).

Kres v pristanu (oz. Grmada v pristanu) in Brodolom. Obravnaval bom še novele Metulj na obešalniku, Orient-ekspres in Nesluteno vprašanje (delno avtobiografska).

V obravnavi izbranih besedil bom na kratko obnovil vsebino, okarakteriziral osebe, opisal pripovedovalca in način pripovedovanja. Besedilom bom skušal poiskati značilnosti različnih zvrsti kratke proze, ki smo jih spoznali v prejšnjih poglavjih. Na koncu bom besedila razčlenil še se pomočjo aktantskega modela, ki se mi zdi primeren za Pahorjev način večplastnega podajanja vsebine.

13.2 Grmada v pristanu

13.2.1 Vsebina

Pripoved Grmada v pristanu je razdeljena na kar štirinajst posameznih poglavji. V njej so zbrani Pahorjevi spomini na zgodnje otroštvo, ko so se odigrali ključni dogodki, ki so vplivali na njegovo življenje in umetniško ustvarjanje.

V prvem poglavju spoznamo Branka, Evko in Olgico, ki radi zahajajo k svoji sosedki šivilji Mici, da jim pripoveduje pravljice. Posredno nam je predstavljen tudi Micin stric, ozkosrčni in ljudomrzni nemškur, ki dvajsetletni Mici preprečuje, da bi uživala svojo mladost. Postopoma spoznamo življenjski prostor bratca in mlajših sestic. Živijo v kletnem stanovanju, Mici pa tik nad njimi v pritličju.

Drugo poglavje nam predstavi socialno stisko v kateri živijo trije otroci. Evka in Branko pri trgovcu izpeljeta posebno zvijačo, da prideta do pesti sladkorja. Olgica pri takšnih lumparijah ne sodeluje, saj je še čisto majhna. Starejša brat in sestra nemalokrat porabita denar, ki jima ga mama nameni za tramvaj v druge, slajše namene. To pomeni, da se morata na poti domov z očetovim dežnikom boriti proti močnemu deževju in siloviti burji. Njuna mati je silno huda, če izve, da sta denar za tramvaj porabila za nakup karamel. Evko je nekoč natepla, ker je sprejela piškote od svojega sošolca. Otroci najdejo pri Mici tolažbo tudi v takih primerih. Pravljice namreč blagodejno vplivajo na nežne otroške duše.

Še eno poglavje je posvečeno odnosu med otroci in Mici. Ti so, kot po navadi, pri njej, Evka sedi na okenski polici in opazuje dogajanje na ulici, mala Olgica se igra, Branko pa sprašuje

Mici, če bo miza po stričevi smrti pripadla njej. Malo zatem zaslišijo Micinega strica, ki odklepa vrata. Vsi se potuhnejo in opazujejo strica, ki stopi na mizo in popravi stensko uro. Ko to opravi in zapusti stanovanje, se otroci sprostijo in zahtevajo novo pravljico. Mici pogled uhaja na ulico, kjer se mladi goloprsi mehaniki umivajo po opravljenem delu. Evka jo v otroški nedolžnosti nevede zbada, ko govori, kakšne mišice imajo fantje in kako močni so. Eden od njih Mici celo pokliče, ona pa zardi in se vrne k likanju stričevih srajc.

V četrtem poglavju se zgodi osrednji dogodek novele. Po zelo kratkem opisu mesta se nam Trst prikaže v rdeči barvi ognjenih zubljev. Branko in Evka se stisneta k mami, nihče ne ve, kaj se dogaja. Pred vrati se pojavi razburjena Mici, ki pravi, da se godi strašna groza, a je v svojem sporočanju zelo nenatančna. Otroka se materi iztrgata iz objema. Med njunim tekom spet spoznamo delček Prostega pristanišča. Na Oberdankovem trgu se ustavita in obstrmita ob pogledu na goreči Narodni dom in črnosrajčnike, ki skačejo in vpijejo okoli njega. Z oken goreče stavbe skačejo nemočni ljudje, gasilci pa se neuspešno borijo s plameni, saj jim črnosrajčniki s sekirami sekajo cevi. Do Branka in Evke se prebije njun preklinjajoči oče, ki ga prvič spoznamo. Jezen na mamo, ker ju ni spravila spat, ju počasi odpelje domov.

Naslednje poglavje je posvečeno Brankovim nočnim moram v katerih so pomešani prizori iz predstave o Krjavlju, Mici in njena pripoved o Janku in Metki ter črnosrajčniški požig Narodnega doma. Ves vročičen se zbudi ob mami, ki ga hoče potolažiti in še vedno preklinjajočem očetu. Materi njegovo kolnenje ni všeč in mu očita, da so že tako dovolj nesrečni. Ob tem potoči tudi solze.

Pogorišče slovenskega kulturnega hrama užalosti vse šolarje. V šestem poglavju se težišče dogajanja premakne v šolske klopi. Eden od otrok se priduša, da so fašisti še slabši od Turkov, proti katerim so se Slovenci bojevali v preteklosti. Pripoved je sicer osredotočena na šolsko snov in učiteljico Anico. Učenci glasno berejo o letnih časih, učiteljica se zamaknjeno zamisli ob omembi pomladi. Pravi, da po zimi, ko je noč najdaljša, vedno pride pomlad. Učenci ne vedo o kateri pomladi govori, zadovoljni so, ker lahko berejo o junaškem boju Slovencev proti Turkom.

Pripoved se v sedmem poglavju zopet osredotoči na Mici in njenega nemškutarskega strica. Po popisu prebivalstva jo strogo izprašuje, za kakšno narodnost se je izrekla. Ko mu pove, da se je deklarirala za Slovenko, stric ponori in jo ozmerja s sciavo (beseda schiavo v italijanščini pomeni suženj, oblika sciavo pa izhaja iz beneško-tržaškega narečja). Mici se stricu ne da in mu zabrusi, da je on prav tako Slovenec, saj je brat njene matere. Izkaže se, da

strica skrbi, da jo bodo zaradi tega izgnali iz države. To ga moti predvsem zato, ker potem ne bo nikogar, ki bi skrbel zanj. Nato se spreta še zavoljo mila, ki ga je Mici kupila. V silni jezi Mici pograbi polno posodo vode in z njo oblije strica. Osmo poglavje je le kratek prikaz Micine skesanosti. Opravičuje se stricu za svoje dejanje, on pa je tako šokiran, da ne izusti niti besedice. Tako ledeno hladen je, da sploh ni videti živ. Mici ne doseže odpuščanja, prisluži si le novo brco.

V devetem poglavju se otroci zberejo v dvorani pri Svetem Jakobu, kjer pričakujejo prihod Miklavža, parkeljnov in angelov. Mala Evka je čisto preplašena, ko jo Miklavž pokliče k sebi. Zelo se boji parkeljnov, zato jo spremlja njen oče. Evka vseeno potoči solze, kar izzove smeh med ostalimi otroki. Eden od angelov jo želi potolažiti in ji razkrije svojo pravo identiteto. Uboga mala zbegana Evka ne ve prav dobro, kaj se dogaja. Miklavž medtem nadaljuje z obdarovanjem, kar naenkrat pa začne ropotati po vratih. V dvorano vdrejo fašisti in začnejo kriče tolči po ljudeh. Otroci začnejo jokati in bežati s svojim starši. Branku se pred očmi zopet odvrtijo prizori tistega usodnega dne, ko je zagorel Narodni dom.

Po incidentu se družina zateče v svoj dom. Vsi so tako razburjeni, da se nihče ne dotakne večerje. Kar naenkrat na vrata potrka nihče drug kot Miklavž. Tako Evka kot Branko planita v jok, a se naposled le potolažita. Miklavž sname škofovsko kapo in brado, pod njo se je skrivala – Mici. Branko in Evka se končno potolažita, še posebej, ko dobita darila.

Enajsto poglavje nas zopet prestavi v nadstropje više. Stric želi po stari navadi popraviti uro, ko naenkrat omahne z mize. Mici mu želi pomagati, a je prepozno. S Štajerske prispe njegova hči in prevzame glavno mesto v hiši. Mici se otrokom smili, saj je njena sestrična prav tako hudobno ukazovalna, kakor je bil prej stric. Tolažijo jo s tem, da bo pisalna miza zdaj končno njena. Evka se brez strahu sama odpravi v sobo, kjer leži stric. Želela si je, da bi se stari stric nasmehnil vsaj na parah. Včasih se ji je zdelo, da se bodo njegova usta razlezla v nasmešek, ko se je igral z njo naj udari njegovo dlan, ki jo je položil na mizo in v trenutku odmaknil, tako da je Evka udarila po mizi. Ko je bila pri mrtvem stricu, se je ta premaknil. Ali pa se ji je to le dozdevalo? Ko je to povedala Mici, se je ta ustrašila. Pred tem je odnesla Evkini mami stričeve čevlje zavite v plahto. Ni želela, da ji sestrična iz stanovanja pobere čisto vse. Po tem dogodku, pa se ustraši in sklene, da bo čevlje vrnila nazaj.

V dvanajstem poglavju se preselimo v šolski razred, kjer spoznamo Cvetka, ki mu sošolci pravijo Slon. Ker ni sledil branju berila, ga učiteljica kaznuje s klečanjem pred mizo. Pred oknom razreda se naenkrat pojavi skupina italijanskih dečkov, ki začnejo kričati in metati

kamne v razred. Učiteljica jih ozmerja in začne klicati slugo na pomoč, a je vse zaman. Slon, ki ni imel kar tako takšnega vzdevka, je vstal in pograbil kamen. Zalučal ga je v enega izmed pobalinov. Zbil mu je fes z glave, kar je povzročilo množičen beg male tolpe. Učiteljica je Slona kaznovala z nadaljevanjem klečanja, saj se kamenja ne meče v ljudi. A ni bila jezna nanj, v kotičku njenih ust je bilo moč razbrati smehljaj.

Po stričevi smrti je Evka večkrat prespala pri Mici. Ko jo je Mici neko nedeljo zjutraj pustila samo, je Evka zaspala in sanjala strašne sanje. Slišala je podrsavanje stričevih copat, na glavi ni nosil svoje kučme, temveč fes. V sanjah se ji je prikazal še Slon, ki meče kamenje, črnosrajčniki, Miklavž in njen oče. Evka se vsa objokana zbudi, Mici pa je nikakor ne more potolažiti. Odpelje jo k mami, ki se vsa obupana sprašuje, kaj bo z njenimi otroci, ki živijo v samem strahu.

V štirinajstem in zadnjem poglavju se pripoved sklene s pogovorom med Evko in njenim sošolcem Saškom, ki ji je nekoč kupil piškote. Saško se bo preselil v Francijo, kjer jih že čaka oče. Nočejo dopustiti, da bi jih fašisti preganjali. Evka ga vpraša, kako se pride v Francijo. Saško z roko pokaže proti Barkovljam, proti zahodu.²⁰⁶

13.2.2 Karakterizacija oseb

V noveli Grmada v pristanu nastopa zelo veliko število oseb, kar ni značilnost klasične novele, a o tem bomo govorili kasneje. V tem podpoglavju bom na kratko opisal glavne poteze ključnih likov: Mici, Micinega strica, Branka, Evke, njunih staršev in učiteljice Anice.

Mici živi v pritličju stanovanjske stavbe, tik nad domovanjem Branka, Evke in Olgice. Njihova družba ji pomeni edini izhod iz družabnega zapora, ki ga je sezidal njen osorni stric. Pravljice, ki jih pripoveduje otrokom so neke vrste eskapizem. Ne samo za otroke, ki živijo v težkih socialnih razmerah, temveč tudi zanjo. Dvajsetletno dekle si želi družbe svojih vrstnikov in spogledovanja s fanti. Stričeva zadržanost njeno sramežljivost le še potencira. Pripovedovalec jo namreč opiše kot naglušno, majhno in okroglo dekle z velikimi očmi, ki se zdi nekoliko čudna. Je kot kakšna od pravljic, ki jih pripoveduje. Otrokom se zdi skrivnostna, saj je nič ne razumejo, ko govori nemško s svojim stricem. Zaradi njega je pogosto otožna in zamišljena. Ne more razumeti, zakaj je stric tak do nje. Saj mu je kot hčerka, ubogljivo mu

---

²⁰⁶ Vsebina je povzeta po: Pahor, Grmada, 19-53.

sledi kot kakšna sužnja in vedno moli z njim po nemško. Njeno srce je dobro, kar se posebej izkaže pri prepiru s stricem, ko ga oblije s posodo vode. Zelo se kesa in skuša opravičiti, a je od strica deležna le brce. Ko stric umre, v njegove čevlje stopi njegova hči in Micina sestrična, ki se do Mici ne vede nič bolje. Prilasti si skoraj vse, kar je zapustil pokojni stric. Mici si želi imeti vsaj nekaj in zato sune stričeve čevlje in jih skrije pri Brankovi in Evkini mami. Medtem se Evki zgodi nekaj nenavadnega, saj se mrtvi stric zdrzne na parah. Ali je bilo to res ali si je Evka vse le domišljala sploh ni pomembno. Mici je to sprejela kot znak, da mora čevlje vrniti. Stric je ni pustil pri miru niti mrtev.

Micin stric je opisan na zelo zanimiv način. Nikoli ne izvemo njegovega imena in kako je prišel v Trst, saj kot nemškur najbrž izhaja iz severnega ali severovzhodnega dela Slovenije. Njegove osebne značilnosti so predstavljene z opisom njegove pojave. Je siv in mrzel, tak kot njegova soba. Ko moli na klečalniku, je kot Franc Jožef, njegov ljubljeni cesar. S sivimi lasmi pod črno kučmo, v rjavkasti halji in brezpetnikih je kot azijski svečenik, Mici pa je njegova sužnja. Njegov obraz je iz sivih gub, noge ima kamnite, in ko se povzpne na mizo, da bi navil uro, je kot strogi kip. Vsi ti zunanji opisi so pravzaprav iztis njegove notranjosti. Brankova in Evkina mama ga ima za tirana, sebičneža, nemčurja in skopuha. Upodobljen je kot kakšna prikazen, ki je venomer prisotna, a le tu in tam stopi v dogajanje. Njegovo gibanje je vedno ponazorjeno z drsanjem copat, kar v pripoved prinese določeno mero srhljivosti. Njegova narava pride na dan v dveh konfrontacijah z Mici. Najprej njegova boleсна obsedenost z nemškostjo, ko izve, da se je Mici na ljudskem štetju izjavila za Slovenko. Boli ga, ker mu zabrusi, da je tudi on Slovenec. Poleg tega ga egoistično skrbi, kaj bo z njim, saj Mici, kot tuji državljanke, grozi izgon. V drugem prepiru z Mici pride na dan njegova skopost, ko izve, da je Mici kupila milo. Ne kaže nikakršnega usmiljenja, niti ko ga Mici prosi odpuščanja. Umre kot zakrknjen starec, čigar osornost je ostala neomajna.

Od vseh otrok je še najbolj v ospredju Evka. Pripovedovalec se vanjo ne pogloblja, zato jo lahko opišemo le na podlagi zunanjih dogodkov. Rada se počuti pomembno, saj je kljub mlajšim letom bolj podjetna od Branka, ko kradeta sladkor. Zelo je ponosna, ko ji sošolec Saško plača tramvaj ali ko jo Mici posadi na okensko polico, da lahko nadzoruje dogajanje na ulici. Nevede ponagaja Mici, ko ji pravi, da so na ulici mišičasti in močni fantje, Mici pa ob tem zardi. Njen ponos pride na plano, ko zavrne sošolca Cvetka, da bi jo pospremil domov. Cvetku namreč pravijo slon in Evka meni, da ni noben kavalir. Po požigu Narodnega doma in vdoru fašistov na miklavževanje izgublja svojo iskrivost in postaja vse bolj prestrašena kar kulminira v nočne more.

Branko je Pahorjev alter ego, vendar v tej pripovedi ne pride pretirano do izraza. Pripovedovalec se bolj osredotoči nanj ob ključnem dogodku pripovedi. Ko opazuje požig Narodnega doma, se Branku zastavijo številna vprašanja: '*Zakaj so polili z bencinom? Zakaj črni parkeljni kričijo in plešejo, ko pa so na gorečih oknih ljudje?*'²⁰⁷ Ugotovi, da to, kar se dogaja, gotovo ni prav, saj se njegov oče sicer ne bi jezil. Pripovedovalec na tem mestu 'izgubi' svojo vsevednost. Ni politične ali moralne sodbe, temveč pristno otroška. Branko se po tem dogodku – tako kot Evka – izgubi v vrtincu strahu in negotovosti.

Oče in mati sta predstavljena zelo bežno. Oče se pojavi šele v četrtem poglavju. Ko Evka in Branko na Oberdankovem trgu opazujeta gorečo grmado, se po nji iztegne očetova roka. V pripovedi kasneje zelo malo sodeluje. Bolj ali manj le stresa jezo na fašiste in nasilje, ki ga izvajajo. Tudi mati nima vidnejše vloge. Zelo je zaskrbljena za svoje otroke, še posebej po požigu Narodnega doma: '*Samo sredi strahu živijo.*'²⁰⁸ Deluje nekoliko nemočna. Otroka velikokrat fizično kaznuje, če denar za tramvaj zapravljata za sladkarije. Evka jih dobi, ker je sprejela piškote od sošolca. Mati ji to zelo očita, češ da kruh ni dovolj dober zanjo. Tu se kaže materialna stiska in njena nemoč ob tem dejstvu. To, da je Evka vzela piškote od sošolca razume kot neke vrste izdajo. Omenimo še malo Olgico, ki se v pripovedi pojavi le tu pa tam, kot mozoljček ali brbonček.

V pripovedi torej nastopajo resnične osebe. Vsaj za Brankovo družino to lahko trdimo, za Mici in njenega strica, bi najbrž morali malo pobrskati po Pahorjevih zapiskih, ali pa vprašati kar samega pisatelja. Njegova nekdanja učiteljica Anica Kalan v pripovedi nastopa celo z istim imenom, tako da Grmado v pristanu lahko jemljemo kot nekakšen *hommage* tej pomembni osebi v Pahorjevem življenju. Prikazana je kot prijazna in zavzeta učiteljica. Postavljena je v dve situaciji, kjer je v ospredju narodnostna tematika. Po požigu Narodnega doma v razredu deluje zelo odmaknjeno in zamišljeno. Ko učenci berejo o letnih časih, si reče: '*Da, pomlad. /.../ Pozimi imamo najdaljšo noč, a potem bo prišla pomlad. /.../ Gotovo. /.../ Ko zima konča. Pride pomlad.*'²⁰⁹ Otroci seveda ne razumejo pomena njenih besed. Anica ve, da se nad primorskim ljudstvom zgrinjajo črni oblaki fašistične zime. To je ne potre, saj ve, da bo teror minil in bodo ljudje ponovno zaživel, kot narava v pomladi. Njen odpor do fašističnega pritiska pride v pripovedi do izraza še enkrat. Slona, svojega učenca, sicer

---

²⁰⁷ Prav tam, 31.

²⁰⁸ Prav tam, 52.

²⁰⁹ Prav tam, 35.

kaznuje, ker je v italijanske dečke vrgel kamen, a ni nanj čisto nič jezna. Njegovo dejanje ji na obraz celo nariše nasmeh.

13.2.3 Pripovedovalec

Pripovedovalec v Grmadi v pristanu je glede na pripovedno osebo tretjeosebni. Pripoved je izrazito avtobiografska, tako da avtorja lahko enačimo s pripovedovalcem, ki ga zato lahko označimo za osebnega. V pripovedi nastopa Branko, ki je pisateljev alter ego, opisani so dogodki iz Pahorjevega otroštva. Če uporabimo osnovno Stanzlovo tipologijo pripovedovalcev, bi lahko rekli, da je pripovedovalec v Grmadi v pristanu avktorialni, saj usode junakov razlaga in komentira. Ne postavlja se v vlogo zgolj enega junaka in pripoveduje iz njegovega stališča. Če uporabimo dopolnjeno Stanzlovo tipologijo, bi pripovedovalca prej označili za personalnega.²¹⁰ Večji del pripovedi se namreč skriva za otroškim pogledom na svet, kljub temu pa pokaže, da ve več kot otroci: *'Francu Jožefu je podoben, njen stric, ko moli na klečalniku, in morebiti je tudi zato tako strog, ker tržaško mesto ni več pod oblastjo njegovega cesarja. Kdo ve. In prav zato morda hoče ponosno umreti, kakor sta se veličastno potopili vojni ladji Tegethoff in Wien v zalivu pred hišami. A oni so otročji in o vsem tem nič ne vejo, hudi pa so nanj, ker je tako zoprn, da kriči na Mici kakor na deklo in se ona potem joče.'*²¹¹ Pripovedovalec opisuje samo svet, v katerem živijo otroci. Ni razlag o tem, zakaj je Micin stric nemškur, zakaj se kar naenkrat pojavijo črnosrajčniki, zakaj so zažgali Narodni dom. Dogajanje, prostor in čas so opisani v mejah otroškega razumevanja. Po požigu Narodnega doma se pripovedovalec postavi v vlogo Branka, ki se sprašuje ali je prav to, kar so naredili črnosrajčniki. Ugotovi, da to ni prav, a tega ne zna razložiti. Brankova razlaga je zelo poenostavljena: *'Ne ni prav, da so zažgali, drugače bi njihov papà ne bil hud. Pa tudi ni prav, da ljudje na oknih kličejo: 'Na pomoč! Na pomoč!' in črni možje ne pustijo gasilcem, da bi jih rešili.'*²¹² Pripovedovalec nam ne razlaga o fašistični stranki, o vzrokih za sovraštvo do Slovencev, zakaj se je ravno v tistem času začelo nasilje. Celotno pripoved je nekako omejen, čeprav večkrat pokaže, da ve več kot otroci. Da se večkrat postavi v otroško kožo nam dokazuje tudi sprememba jezika, ko opisuje otroško igro (*'... in oni so naredili votlino v kupu, zato da bodo živeli kot Robinzon in ne bi več hodili v*

²¹⁰ Kos, Janko: Literarna teorija (Ljubljana 2001), 99-106 (dalje: Kos, Literarna teorija).

²¹¹ Pahor, Grmada, 20.

²¹² Prav tam, 32.

šolo²¹³) ali predstavo o Krjavlju (*Vse polno ljudi je sedelo v temi in vsi so bili tiho, a ko je neki mož v temi zakašljaj, so drugi ljudje naredili ššššš, naj bo tiho.*²¹⁴). Pripovedovalčev jezik postane zelo liričen na vrhuncu pripovedi, ko v četrtem poglavju opisuje požig Narodnega doma: *'A takrat ni bilo večera, in videti je bilo, da niti noči ne bo, zakaj nad hišami je bilo nebo rdeče, kakor da je polito s krvjo.*²¹⁵ *.../ 'Tedaj je sekira presekala gasilcu cev in curek se je ustavil visoko v zraku kakor bezgov cvet, ki ga ogenj zlati.*²¹⁶ Pripovedovalec sicer zelo uravnoteženo podaja zgodbo; poročilo, deskripcija in premi govor se enakomerno menjujejo.

13.2.4 Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela

Za subjekt aktantskega modela pri Grmadi v pristanu lahko imamo mladost. V ospredju so namreč mala Branko in Evka ter dvajsetletna Mici, ki si v jutru življenja želijo čim več veselja, neobremenjenosti, radosti in predvsem svobode. Pojmovanje svobode se pri glavnih akterjih seveda razlikuje. Branko in Evka si želita predvsem otroške brezskrbnosti in okolja, iz katerega bi lahko črpala lepoto sveta, življenjska spoznanja in nova znanja. Mici ni več dekleta, a tudi ženska še ne. Kot taka si želi živahnega družabnega življenja, spogledovanja s fanti in predvsem neodvisnosti od strica. Želi si skrbeti za svoje življenje, ne pa za stričeve srajce. Nasprotniki, ki našim akterjem (Mici, Branko, Evka) oz. subjektu (mladost) preprečujejo doseg želje (svoboda), so različni. Glavni nasprotnik Evke in Branka so prav gotovo politične razmere, ki so Trst spremenile v poligon za požiganje in uničevanje vsega slovenskega. Ne moreta več svobodno obiskovati gledališča, v miru hoditi v šolo, se veseliti Miklavževega obdarovanja. Še pravljice in sanje dobijo po požigu Narodnega doma popolnoma novo, strašljivo razsežnost. Pri doseganju ciljev ju deloma ovira socialni status, saj jima onemogoča uživanje določenih ugodij, predvsem sladkanje s karamelami in piškoti. Toda materialno pomanjkanje se ne zdi prehud nasprotnik, saj se Branko in Evka v svoji otroški navihanosti znajdetata po svoje (kraja sladkorja, menjava tramvajske vstopnice za karamelo). Mogoče ima težka finančna situacija ambivalenten pomen, saj tako krepi svojo iznajdljivost in odkrivata nove možnosti za doseg skromnih otroških želja. Po svoje sta

---

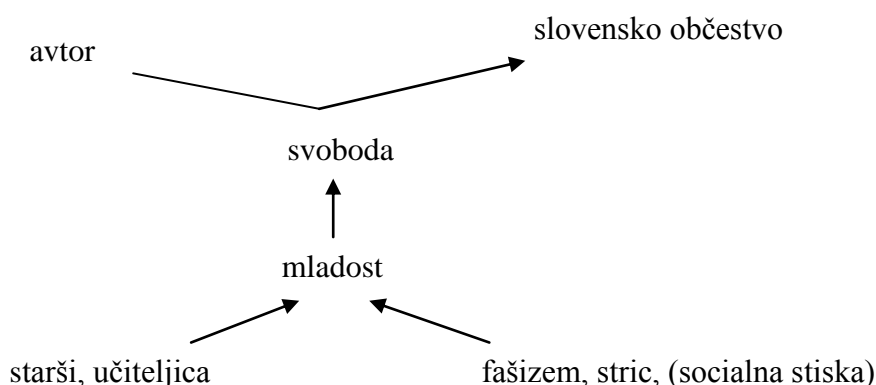
²¹³ Prav tam, 23.

²¹⁴ Prav tam, 31.

²¹⁵ Prav tam, 28

²¹⁶ Prav tam, 30.

svobodnejša, kot če bi si lahko vsak dan privoščila cel kup slaščic. Na drugi strani ima Mici predvsem enega nasprotnika. To je njen stric, ki ji ne pusti dihati in mu je skoraj sužnja. Njena mladost počasi odteka, kar jo greni in dela le še bolj sramežljivo. Socialni status in politična situacija nanjo ne vplivata tako kot na Branka in Evko. Ima pa vseeno problem povezan z narodnostjo. Če je pri Branku in Evki to fašizem, zunanji nasprotnik, je pri Mici notranji. Njen stric ji poleg tega, da ji nič ne dovoli, ne dovoli biti niti Slovenka. To bi lahko bil impliciten objekt želje. Biti Slovenec v času in na kraju, ki ni najbolj primeren za to. Naši glavni akterji imajo tudi pomočnike. Branku in Evki pomagata oba starša, čeprav delujeta precej resignirana. Dajeta jima zatočišče, a na žalost nobenih obljub o boljši prihodnosti. Njun pomočnik je tudi Mici, ki jima s pravljicami širi meja njunega sveta. A njena vloga se po požigu zmanjša, saj pravljice izgubijo svojo pozitivno podstat. Še najbolj neomajen pomočnik se zdi učiteljica Anica, ki je kot prerok in napoveduje boljše čase. Toda otroka sta še premlada, da bi razumela njene besede. Gotovo pa občutita njen ponos in neustrašnost v konfrontaciji s fašizmom. Mici pravih pomočnikov nima. To so le otroci, poleg Branka in Evke še mala Olgica, ki ji s svojo otroško nedolžnostjo nekoliko razjasnijo temne misli, a je v svojem boju bolj kot ne sama. Vlogo pošiljatelja lahko pripišemo avtorju. Snov je namreč avtobiografska, Branko je alter ego pisatelja. Pahor sporoča celotnemu slovenskemu občestvu, s kakšnimi ovirami so se srečevali mladi in otroci v letih po vojni, ko je po Trstu začel marširati fašizem. Prejemniki so torej vsi Slovenci, predvsem tisti, ki ne prihajajo z območja, ki je bilo med vojnama pod Italijo. Z novelo Grmada v pristanu želi še posebej nagovoriti mlado bralstvo in mu predstaviti delček manj znane slovenske zgodovine. Aktantski model Grmade v pristanu v grafični obliki:

Shema 2: Aktantski model, Grmada v pristanu

13.2.5 Ostali vidiki pripovedi

V katero literarno zvrst bi lahko uvrstili Grmado v pristanu? Glede na to, da vsebuje cca. 11.177 besed, bi jo po Kocijanu morali uvrstiti med srednje dolgo prozo. Tudi njena razčlenitev na štirinajst poglavji spada bolj na področje romanopisja, čeprav je potrebno opozoriti, da so poglavja izrazito kratka. Vendar se tudi po notranji zgradbi precej razlikuje od zvrsti kratke proze. Imamo veliko število nastopajočih oseb, a nobene ne moremo šteti prav za glavno. Opisani sta dve vzporedni zgodbi, ki se ves čas stikata. Zgodba o družini, ki jo v materialni stiski doleti še narodnostna, in zgodba o stricu in nečakinji ter njunem odnosu. Ti dve značilnosti pripoved približata romanu, a so osebe izrazito premalo izdelane in se skorajda ne spreminjajo. Spremenita se le Branko in Evka, ki razigrano otroštvo zamenjata s strahom pred črnim terorjem. Poleg tega dogajanje ni tako pahljačasto raztegnjeno, da bi lahko govorili o romanu. Pripoved je za to tudi izrazito prekratka. Osebe niso predstavljene preden nastopijo, kar je značilnost klasične novele. Na kratko sta predstavljena le Mici in njen stric, medtem ko se ostale osebe kar naenkrat pojavijo v dogajanju. Mici in njen stric sta tudi edina, ki sta nam karakterno bolj izčrpno predstavljena. V pripovedi je več dogodkov in pripetljajev, ki se dogodijo v svojem pripovednem toku. Ključni dogodek je požig Narodnega doma. Do njega ne vodi nobeno pretirano stopnjevanje. Namigi o požigu in divjanju fašistov se mogoče skrivajo v uporabi dveh barv – črne in rdeče -, ki se pojavljata že pred tem dogodkom. Mladeniči, ki delajo v mehanični delavnici so vsi črni od strojnega olja, takšna je tudi Andrina, prodajalka oglja, Micin stric ima črne hlačnike, Mici pa postane rdeča v obraz, ko jo pokliče eden od mladeničev z ulice. V četrtem poglavju sledi pravi izbruh teh dveh barv. Namig o črni nevihti, ki prihaja, bi se lahko skrival v Brankovem bojevanju proti vetru in dežju z očetovim dežnikom. Očetov dežnik bi lahko bil simbol za varno narodno občestvo, nevihta pa za bližajočo se črno nevarnost. Požig Narodnega doma v življenje otrok vnese kaos. Kar je bilo prej urejeno, je sedaj kaotično (npr.: pravljice se preselijo v nočne more). To lahko povežemo z Lockemannovo teorijo o kaosu in kozmosu. Če sklepamo po njegovi teoriji, je ta novela pravzaprav protinovelistična, saj kaos ostane. V zgodbi o družini se pripeti še en dogodek, ko na praznovanje ob svetem Miklavžu v dvorano vdrejo fašisti. Ta dogodek ima vlogo stopnjevanja prikaza fašističnega nasilja, čeprav je šibkejši v primerjavi s požigom. V zgodbi o Mici in njenem stricu smo priča dvema pripetljajema, ki bistveno ne spreminita poteka njune zgodbe. Prepirljivost po ljudskem štetju ne spremeni njunega odnosa. Smrt strica bi lahko določili za dogodek, a tudi ta ne prinese bistvene spremembe. Mici je tudi po tem

ujetnica svojega strica. Dogajanje je seveda vzeto iz realnega sveta, saj je opisano zgodnje Pahorjevo otroštvo. To je značilnost novele. V pripovedi lahko najdemo dogodek, ki ima značilnosti irealnega. Evka vidi, kako se je stric zdrznil na parah. Mici si to vraževerno razume po svoje. Ali je stric res za trenutek oživel, ali je vse le plod Evkine domišljije ne izvemo. Prisotnost nenavadnega je značilnost kratke zgodbe. Pripoved ima kar nekaj značilnosti novele in kratke zgodbe, čeprav je daleč od uveljavljenih kanonov, ki smo jih nekaj poglavji nazaj že spoznali. To le dokazuje svobodo, ki si jo avtorji dovolijo pri pisanju kratke proze. Zato sem si tudi jaz privoščil svobodo. Na nekaterih mestih naslavljam Grmado v pristanu z novelo drugje pa s pripovedjo. S tem sem se želel izogniti enoznačni definiciji novele.

Pahor nam na zanimiv način predstavi prostor v katerem se pripoved odvija. Bralec postopoma spozna Trst, njegove ulice, trge in predele, saj v opisih počasi niza dejanska krajevna imena: ul. Commerciale, Rojan, Greta, Ralijev vrt, trg Oberdank, ul. Romagna, Videmska ulica ... Posebno izrazje uporablja za opisovanje majhnega kletnega prostora v katerem so živeli. Podzemlje, luknja pod zemljo kažejo na socialno stisko. To pejorativno poimenovanje se prepleta z nekoliko bolj pozitivnimi izrazi. Katakombe in skrivališče nudijo zaščito pred prihajajočim fašističnim nasiljem. Katakombe Brankovo družino povežejo s prvimi kristjani, ki so se prav tako skrivali pred zunanjim sovražnikom.

Kljub temu, da Pahor pogosto uporablja preprostejši govor, ko slika otroški pogled na svet, je Grmada v pristanu polna metafor, metonimij, personifikacij in drugih stilnih figur, kar je značilnost pisateljevega ustvarjanja. Omenil sem že nekatere simbole in namige. Izpostavil bi še enega. Micin stric večkrat popravi stensko uro. Tu se mogoče skriva namig, da se mu počasi izteka čas. Na koncu stric umre ravno pri tem opraviilu. Pahor igra tudi zanimivo igro menjavanja vlog. Črnosrajčniki postajajo parkeljni in obratno. S tem zelo dobro ponazori otroško percepcijo in razumevanje dogajanja.

Šolska problematika v Grmadi v pristanu ni najbolj v ospredju, je pa pomemben element v opisovanju razmer, v katerih je živel Boris Pahor in svojevrsten *hommage* njegovi prvi učiteljici. Dogajanje v šolskih klopih je pravzaprav predstavljeno, da se izrazi učiteljičina prijaznost, dobrotu in predvsem narodna zavest. Poleg tega iz opisov dogajanja iz šolskih klopi dobimo povsem zgodovinske podatke o tem, kaj so se takratni šolarji učili. Pripoved je postavljena v čas pred začetkom fašistične vlade in Gentilejevo reformo, ki je zaznamovala primorske otroke. Pouk je torej prikazan kot nekaj čudovitega, kjer se imajo otroci lepo in

vneto srkajo novo znanje. V ozadju pa je že temna slutnja bližajočih se težkih časov. V prvem prikazu šolskega razreda je vzdušje turobno zaradi požiga Narodnega doma. Učiteljica sluti, da bo prišla zima, a za njo tudi pomlad. V drugem prikazu je razred žrtev napada italijanskih dečkov. Z njimi opravi Cvetko, a učiteljica nanj ni nič jezna, temveč zadovoljna. V tem prizoru se odseva upornost in ponos primorskih ljudi, tudi otrok. Konec koncev je bil Primorec Mirko Brezavšček prva otroška žrtev fašističnega nasilja v Evropi.

Za konec se dotaknimo še enega zanimivega aspekta. Pahor se pri opisu požiga Narodnega doma preda impresionističnemu vzdušju, saj kar niza razne barvne podobe. Najprej je v ospredju rdeča barva plamenov, ki se postopoma prelije v črno barvo podivjanih fašistov. To značilnost Grmade v pristanu lahko povežemo s Kosovelovim vplivom na Pahorja. Četrta kitica Ekstaze smrti, ki sicer spada v ekspresionizem, govori prav o grmadi v pristanu:

*'Komaj rojen, že goriš v ognju večera,
vsa morja so rdeča, vsa morja
polna krvi, vsa jezera in vode ni,
vode ni, da bi pral svojo krivdo,
da bi opral svoje srce ta človek,
vode ni, da pogasil bi z njo
žejo po tihi, zeleni, jutranji prirodi.'*²¹⁷

Kosovel je zelo vplival na Pahorja, čeprav je Pahor izrazit prozaist, Kosovel pa pesnik. V pripoved se vtihotapijo tudi prvine ekspresionizma in nadrealizma, ko Pahor opisuje sanje Branka in Evke. Pred očmi se nam prikazujejo fantastične podobe in nepovezan tok sanj.

13.3 Metulj na obešalniku

13.3.1 Vsebina

V črtici Metulj na obešalniku je opisano dogajanje oz. stanje med šolskim odmorom tretjega razreda v eni od tržaških ali okoliških osnovnih šol. Otroci se igrajo, lovijo, izdelujejo

---

²¹⁷ Kosovel, Srečko: Izbrane pesmi (Ljubljana 2003), 40-41.

papirnata letala, mala Julka pa opazuje širo morje. Njeno opazovanje zmoti sošolec Marko, ki jo začne dražiti, češ da ne zna plavati. Na njeno stran se postavi zaščitniški Danilo, in tako se fanta začneta loviti po razredu. Danilo se vrne k Julki in ji pripoveduje, kako je poleti s stricem odšel na nočno ribarjenje. Marko se prikrade od zadaj in povleče Julko za kiti. Danilo se požene za Markom in ga ulovi, ta pa se začne cmeriti. Julka želi, da bi se Danilo vrnil k njej, in bi lahko nadaljevala pogovor o njegovem ribolovu s stricem. Julka, zatopljena v valove morja, ne opazi, da je v razred vstopil učitelj. Tišino, ki je nastala v razredu, si razlaga s kakšno novo potegavščino sošolcev. Učitelj se nanjo razjezi in jo začne vleči za ušesa, ostalim učencem pa naroči naj v zvezke tisočkrat zapišejo *Devo parlare soltanto italiano!* (Govoriti moram samo italijansko!). Napetost vedno bolj narašča, vse oči so uprte v učitelja in Julko. Učitelj čuti to napetost, ki ga vedno bolj srka vase. Julko z njenimi debelimi kitami obesi na obešalnik: *'Rožnat trak, ki povezuje kiti, pa čepi na kavljju kot metulj z razprtimi krili.'*²¹⁸

13.3.2 Karakterizacija oseb

Črtica Metulj na obešalniku je zelo kratka, osebe so zelo bežno orisane skozi dogajanje samo. Ni poglobljenega uvida v njihovo psihologijo, o njihovem karakterju lahko površno sklepamo le iz dogajanja.

Julka je mala, plavolasa deklica z dvema dolgima kitama. Deluje zelo zasanjana, saj je ves odmor prilepljena k oknu, kjer opazuje morje. Užaljeno se brani pred Markovim draženjem, češ da ne zna plavati. Naklonjena je Danilu, ki jo brani pred pobalinskim sošolcem. Po vstopu učitelja v razred bralec ne ve več, kaj se dogaja v Julkini notranjosti. Ne izvemo, kakšna je bila reakcija na učiteljevo kričanje in vlečenje za ušesa. Niti tega ne, kako se je počutila, ko jo je obesil na obešalnik. Njeno občutje je tenkočutno opisano le v enem stavku: *'Njene oči pa so žametno in vlažno mehke, ker se njena stopala ne dotikajo poda.'*²¹⁹ Bralcu tu postane jasno, da je mala Julka občutila velik strah in bolečino.

Oba Julkina sošolca, ki ju spoznamo v pripovedi sta precej enoznačna in tipizirana. Danilo je empatičen, prijazen in pošten, Marko pa nagajiv, prismuknjen in strahopeten. Oba v črtici nastopata zato, da malce razburkata in poživita dogajanje v razredu.

²¹⁸ Vsebina je povzeta po: Pahor, Grmada, 54-58.; Prav tam, 58.

²¹⁹ Prav tam, 58.

O učitelju prav tako ne izvemo veliko, razen tega, da je očitno zadržan fašist. Pahorjev zunanji opis učitelja nam pred očmi pričara stereotipnega fašista: *'Črni in trdo zlepljeni lasje, svetli ko katran. Pod nosom tenke, ošiljene brčice. V gumbnici znak s snopom iz palic in s sekiro med njimi.'*²²⁰ V črtici je predstavljeno zgolj njegovo trenutno duševno stanje, saj ga popade bes, ko sliši slovensko besedo. Ne more se upreti svoji jezi in sovraštvu, ki ga vlečeta vedno globlje v vrtinec. Nemočen se počuti ob pogledu številnih otroških oči. Nemoč doseže vrhunec, ko nedolžno deklico brezčutno obesi na obešalnik.

13.3.3 Pripovedovalec

Zelo težko je določiti ali je pripovedovalec v Metulju na obešalniku avktorialen ali personalen. Ne pripoveduje popolnoma s stališča oseb, njihovih zaznav in izkustev. Po drugi strani ne kaže vsevednosti, niti poznavanja nekega večjega smisla. Meje šolskega razreda so meje njegovega sveta. Ve le to, kar je v razredu (dialogi, dogajanje, opis prostora), vidno iz razreda (morje) in to kar je v razredu rečeno o preteklem dogajanju (Danilovo nočno ribarjenje, Julkino plavanje). Namesto Stanzlove tipologije se zdi tu boljša izbira Genettova tipologija. Gérard Genette je svojo tipologijo osnoval tako, da je upošteval pripovedovalčevo vključenost v pripovedni svet. Za pripovedovalca v Metulju na obešalniku bi lahko rekli, da je znotrajdiegetičen, to pomeni, da se nahaja v diegetičnem univerzumu. To je razred in vse kar se v njem dogaja, pripoveduje, čuti. Genette je osnovnim štirim tipom (še zunajdiegetičen, metadiegetičen in avtodiegetičen) dodal še dva podtipa. Homodiegetičen pripovedovalec je del upovednega sveta, heterodiegetičen pa ne. Za pripovedovalca v tej črtici lahko rečemo, da ni del upovednega sveta, torej je heterodiegetičen. Iz vsega tega lahko sklepamo, da je perspektiva epskega subjekta scenska, saj vidi dogajanje nazorno pred sabo, kot bi gledal gledališko igro in opisoval, kaj se v njej dogaja.²²¹ To nam lepo ponazori naslednji odlomek: *'Še zmeraj je bila ob oknu in gledala ven. Obračala je hrbet razredu. A tedaj je hrup nenadoma splahnil in učenci so posedli po klopeh. In bilo je, kakor da preizkušajo novo nakano in se bo vsak hip vzdignil še glasnejši hrup. Zato se ona ni zavedela, da je stopil učitelj v razred. 'Pej no sèm, Danilo', je rekla. Morebiti je mislila na luči, ki gorijo na čolnih pod velikimi senčniki kakor pod širokimi klobuki in takó prevarajo ribe.'*²²² Način

---

²²⁰ Prav tam, 56.

²²¹ Kos, Literarna teorija, 99-105; Štuhec, Naratologija, 30.

²²² Pahor, Grmada, 56.

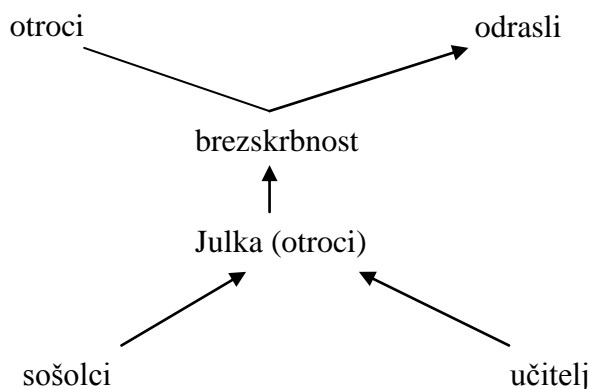
pripovedovanja se vmes nekoliko spremeni. Če na začetku opisuje dogajanje, okolico in dialoge, se po vstopu učitelja to spremeni. V ospredje postavi ozračje, ki je nastalo kot posledica učiteljeve jeze zaradi slovenske besede. Pripovedovalec se ne postavi za učitelja, čeprav ta prevzame središčno vlogo. Postavi se v vlogo napetega ozračja, ki vse udeležence srka vase, najbolj to moč občuti ravno učitelj. Če besedilo pogledamo nekoliko bolj podrobno, lahko opazimo malenkosti, ki nam namigujejo, da pripovedovalec vendarle ve nekaj več. Večkrat namreč omeni Julkini plavolasi kiti. V kratkih fragmentarnih opisih razreda omenja tudi obešalnike in kavlje za klobuke, ki niso ravno najznačilnejši predmeti šolskega razreda. V pripoved torej vključi ključna predmeta črtice, ki pričarata končni prizor, skrivata pa se tudi v naslovu.

13.3.4 Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela

Tako kratko pripoved ne moremo razčleniti po dolgem in počez, saj je le prikaz, slika dogodka, ki je bil značilen za šolske klopi primorskih otrok med obema vojnama. Vseeno aktantski model lahko uporabimo na dveh ravneh. V prvem primeru je subjekt Julka, otrok, ki si želi otroške razigranosti in brezskrbnosti. Objekt želje je torej lahko brezskrbnost. To brezskrbnost ovira predvsem učitelj, ki Julko strogo kaznuje, zgolj zato, ker je spregovorila v materinščini. Julkin pomočnik bi lahko bil Danilo, a to vlogo opravlja le v obrambi pred nagajivim Markom. To razmerje pa ni del našega aktantskega modela. Razred, ki zre v učitelja in Julko, prvega kvečjemu sili, da Julko grobo kaznuje. Neštete očitajoče oči le povečujejo napetost in učiteljevo jezo. Na koncu vendarle pride do preobrata: *'A oči so vse na Julki. In vse klopi zadržujejo dih, da bi bile vse oči še bolj tesno pri nji. Kakor da bodo iz njih, iz oči, vsak hip zaplavale otroške dlani kot golobje peruti in privzdignile njeno telo in mu zmanjšale bolečine.'*²²³ Pristno otroško sočutje se v tem modelu izkaže za pravega pomočnika. Pošiljatelj objekta želje, torej brezskrbnosti, bi v tem primeru lahko bili otroci, prejemniki pa odrasli. Ti s svojimi političnimi, narodnostnimi, osebnimi in drugimi problemi posegajo v brezskrbno otroštvo in ne pustijo otrokom, da so, kar so. Grafični prikaz opisane opcije aktantskega modela:

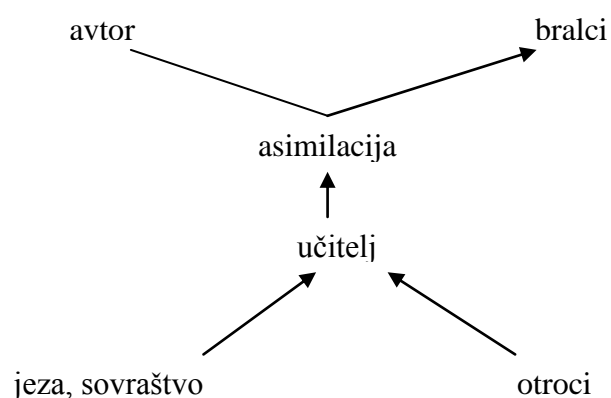
---

²²³ Prav tam, 58.

Shema 3: Aktantski model, Metulj na obešalniku, primer 1

V drugem primeru lahko postavimo za subjekt učitelja. Njegova želja je discipliniran razred, kjer ne bo niti kančka sledu slovenskosti. Kot zagrizen fašist si želi popolne asimilacije svojega razreda. Pomočnika v njegovi pripovedi sta sovraštvo in jeza, ki mu pomagata pri njegovi želji po disciplini in asimilaciji. Ima zelo hude nasprotnike. To so otroci, ki ga obtožujoče prestreljujejo s svojimi pogledi: *'A vrste postrojenih oči so se mu zdaj počasi približevale v tišini, ki je težek svinec vse naokoli in v njegovi roki, v prstih, ki tiščijo Julkin uhelj. In on je kakor v vrtincu, ki ga vleče na dno, in vse oči ga zmeraj bolj potiskajo v vrtinec.'*²²⁴ Pošiljatelj objekta želje je avtor, ki želi predstaviti, kakšnim asimilacijskim prijemom in nasilju so bili izpostavljeni primorski otroci med obema vojnama. Prejemniki so vsi, ki jim je tovrstna problematika neznana, še posebej pa jo je Pahor želel predstaviti otrokom. Zase namreč pravi, da je predvsem pričevalec svojega časa:

Shema 4: Aktantski model, Metulj na obešalniku, primer 2

²²⁴ Prav tam, 57.

13.3.5 Ostali vidiki pripovedi

Pripoved Metulj na obešalniku sem krstil za črtico predvsem zaradi njene kratkosti. Po notranji zgradbi se od novele pretirano ne razlikuje. Prvi del črtice je osredotočen predvsem na slikanje določenega prizora oz. stanja (šolski razred med odmorom). Približno na polovici se začne dogajanje stopnjevati in doseže vrh, ko učitelj obesi Julko z njenimi kitami na obešalnik. Dogodek je vsekakor pretresljiv, a če dobro poznamo narodnostno tematiko primorskega prebivalstva v obdobju fašizma, ta dogodek ni nič nenavadnega. Telesne kazni zaradi uporabe nepravlega jezika so bile namreč del vsakdanjika. Zato imamo lahko črtico Metulj na obešalniku za prikaz tipičnega asimilacijskega nasilja v šolah. Poleg tega ima pripoved odprt konec. Ne vemo kaj se je zgodilo Julko, saj na koncu preprosto obvisi na obešalniku, črtica se na tem mestu konča.

Črtica vsebuje dokumentarno vrednost, najverjetneje je opis resničnega dogodka. Pahor nam prikaže, kako zelo nezaželena je bila slovenska beseda v šolah po Gentilejevi reformi: *'Nočem slišati tega grdega jezika,' je rekel in šel sém pa tja pred klopmi in vlekel uho za sabo. 'Nočem.' Skoraj zasopel je bil njegov glas. 'Razumeli, da nočem?'*²²⁵ Nepoučeni bralec lahko izve, da so slovenska imena otrok dobila italijansko obliko. Julka je tako postala Giulia. To, da je učitelj Julko obesil na klin, je bila le ena od mnogih oblik telesnih kaznovanj. Poleg običajnih pretepanj z golo roko ali palico, so se najbolj zaverovani fašisti med učitelji posluževali še hujših oblik kazni. Tako so znani primeri, ko je jetični učitelj pljuval v usta tistim otrokom, ki jih je slišal govoriti slovensko. Pahor v Grmadi v pristanu fašiste primerja s parkeljmi. V črtici Metulj na obešalniku pa je učitelja primerjal z bikom na španski corridi, ko je ta Julko pritiskal ob zid in kasneje zataknil na obešalnik.

13.4 Brodolom

13.4.1 Vsebina

Novela Brodolom je neke vrste nadaljevanje novele Grmada v pristanu. Ta se dogaja v času porajajočega se fašizma, Brodolom pa je postavljen nekaj let v prihodnost, ko se je v šoli že

---

²²⁵ Prav tam, 56.

izvajala Gentilejeva reforma. Spet spoznamo Brankovo družino: sestrici Olgico in Evko ter očeta Štefana in mamo Ivanko. Novela je razdeljena na 10 poglavji, ključno pa je dogajanje v trikotniku oče – sin - italijanska šola.

Na začetku se s pogleda na Trst spustimo bliže, k tržnici ob Rusem mostu. Prikazano je živahno vzdušje branjevč in težakov, potem spoznamo Štefana, ki se ukvarja s prodajo masla, in Branka, njegovega sina, ki mu pride pomagat po koncu pouka. Branku prodaja masla ne diši preveč in bi bil raje kapitan.

Drugo poglavje se začne z opisom stanovanja v katerem živi Štefan s svojo družino. Pazljivo opravi svoj jutranji ritual in odide na delo. Tam izvemo, zakaj je tako razdražljiv. Njegov sin Branko ni zdelal razreda, ker ne zna italijansko. To ga zelo bremeni, saj je bil Branko v slovenski šoli odličen učenec.

V tretjem poglavju smo spet priča rutini, ki vlada med prodajalci na Rusem mostu. Štefan svoje jeze ne more zadrževati in kar na trgu ozmerja svojo ženo, ker ni najprej prodala starega masla. Branjevka Karla pristopi ob Ivanki in jo tolaži, ob tem pa zabrusi Štefanu, da bi že videl, kaj bi bilo, če bi bila ona njegova žena. Že čez nekaj trenutkov ga pride prosit za zamenjavo denarja. Karla želi obema le pomagati, v znak tolažbe podari Ivanki dve rožici.

Peto poglavje se osredotoči na izvor Štefanove razdražljivosti. V Brankovo izobraževanje vloži veliko svojega časa, italijansko poštevanko se uči kar na ulici. To Branku ni niti malo po godu, saj je še bolj prestrašen, ker ga bo oče zmerjal pred drugimi ljudmi. Branko nima težav z množenjem, ne pozna pa italijanskih besed za številke. Strah pred očetovim izbruhom jeze mu premeša vse številke v glavi. Štefan kaj kmalu zgubi potrpljenje in zaluča računico na tla. Učne ure je hitro konec.

Štefanova napetost se v šestem poglavju spet preseli na trg, kjer se zopet znese nad svojo ženo, ki ji ni prav, da mu gre po glavi le italijanska šola in mu ni nič mar, če se dere nanjo. Ker ima vsega dovolj, predlaga, da bi Branka dali nekam za vaje. Ivanka je namreč mnenja, da ga bo šola izmaličila. Štefan je trdno odločen, da bo fant nadaljeval šolo, čeprav bo moral za to plačati inštruktorja.

V sedmem poglavju Branko piše šolsko nalogo, oče pa mu pri tem pomaga. Pravzaprav mu nalogo kar narekuje, v pomoč sta mu italijanski slovar in slovnica. Naloga govori o parniku, ki je odplul na Tihi ocean, a doživel vihar in potonil. V naslednjem poglavju se zgodi ravno to, česar si Branko ni želel. Nalogo mora glasno prebrati pred celim razredom. Na začetku

kaže dobro, a ko prebere besedo škripec, razred prasne v smeh. Branko se sprašuje, kje sta z očetom pogrešila, saj sta besedo škripec vendar preverila v slovarju. Učitelj mu veli naj z branjem nadaljuje. Branko bere naprej, vse do mesta, kjer se njegov parnik potopi: *'e il piroscrafo s'annegò'*²²⁶ (in parnik je utonil). Ta stavek izzove iz razreda salve smeha, posmehljivo se ob njegovo napako obregne tudi učitelj.

Deveto poglavje prikazuje Brankovo vračanje iz šole. Odpravi se mimo trga, saj se hoče izogniti očetu. V pristanišču opazuje parnik Heluann in razmišlja o tem, kar se mu je zgodilo. Nekoč je hodil v šolo, da bi se učil, zdaj pa je šola postala neke vrste pokora. V mislih ponavlja prizore iz razreda in razmišlja, kaj bo, ko se vrne domov.

Štefan je seveda zlovoljen, ko se Branko prikaže doma, saj mu ni prišel pomagat na trg. Brez pomisleka Branka obtoži, da je slabo opravil s šolsko nalogo. Ko mu Branko pove, da parnik ne utone, ampak se potopi, Štefan popolnoma pobesni. Jezi se, ker so jim vzeli slovenske šole in ker je dal kup denarja za italijanske slovarje in slovnice. Ko gre nevihta mimo, sina na svoj robot način potolaži in Branko se zave, da ni sam, tako kot je bil pred katedrom.²²⁷

13.4.2 Karakterizacija oseb

Zagrenjenega in skrbnega očeta smo spoznali že v noveli Grmada v pristanu. V Brodolomu dobi ime Štefan in je eden od glavnih dveh likov. Ukvarja se s prodajo masla, kar mu ni preveč po godu. Je zelo skrben družinski človek in ponosen na svojega sina Branka, vendar ne zna biti mehak in tega pokazati. Naklonjenosti ne zna izraziti niti svoji ženi, ki jo zaradi svoje zagrenjenosti kar naprej zmerja. Pahor opiše Štefanovo nezmožnost izražanja nežnosti skozi njegovo zunanost: *'Njegove oči so dobre, in tako tudi njegovo pretkano škiljenje; a krepak nos in na kratko pristrizene brčice razodevajo, da je mož lahko tudi silen.'*²²⁸ Pripovedovalec nam namiguje, da Štefan ni bil vedno tak, saj je pretirana razdražljivost posledica tega, da Branku v italijanski šoli ne gre niti približno tako dobro, kot mu je šlo prej v slovenski. Zaveda se, da je prostaški, ko zmerja svojo ženo zaradi nakopičenih težav. V svojem bistvu pa nikakor ni slab človek. Branjevkam pomaga z znanjem italijanščine, ko morajo urejati svojo dokumentacijo, ogromno se ukvarja z Brankom, ves čas razmišlja, kako bi bolje posloval, da

---

²²⁶ Prav tam, 79.

²²⁷ Vsebina povzeta po: Prav tam, 59-84.

²²⁸ Prav tam, 60.

bi rešil družino bede. Kljub vsemu ga najbolj težijo prav Brankove težave. Zdi se mu, da ga po zamenjavi šole ne pozna več. Nekoč je Branko v šoli blestel, zdaj ne more niti izdelati razreda. Za svojega sina si želi boljše prihodnosti in ve, da je Branko tega sposoben, zato ga nastala situacija še toliko bolj jezi. Na koncu novele nas pripovedovalec spusti v Štefanove misli, kjer spoznamo njegov notranji boj: *'Kakó naj sinu razloži? Saj je tudi njemu samemu, kakor da je na križišču in ne vé kam, v katero smer. Kolesarji se igrajo skrivalnice s tramvaji, avtomobilske hupe trobijo, kakor da se norčujejo iz njegovih čustev. Kakó povedati fantu, da ni hud nanj, da mu mora biti italijanska slovnica kakor šoferju metoda za šofiranje. Samo sredstvo, samo to. A ko je spregovoril, se je spet zadr.'²²⁹* Branka čisto na koncu po svoje potolaži. Štefanova jeza ni usmerjena nanj, ampak na spremenjene družbeno-politične razmere.

Branka na začetku spoznamo kot pridnega in ubogljivega dečka, ki brez ugovorov pomaga očetu pri prodaji masla. Toda on je odločen, da tega ne bo počel celo življenje, temveč postal kapitan. Od branjevke Karle izvemo, da je zelo občutljiv otrok. Ob slovesu od slovenske šole in slovenske učiteljice, ki mu je bila kakor mamica, je neutolažljivo jokal. Njegova občutljivost pride do izraza tudi v odnosu do očeta. Ta ga zelo nasilno skuša naučiti italijanske slovnice in poštevanske. Vedno, ko ga pokliče naj vzame računico, se začne po Brankovem trebuhu neprijetno kotaliti težka krogla. Velik sram občuti, ko vadata italijansko poštevanko kar na ulici. Takrat sploh ne razmišlja toliko o številkah, kot o tem, ali bo kdo prišel mimo ravno v trenutku, ko se bo oče drl nanj. Očetove lekcije se vedno končajo z jezo in zmerjanjem. Branko po očetovih izbruhih čuti olajšanje in hkrati krivdo. Zelo ga zaznamuje dogodek v šoli, ko mora prebrati svojo nalogo. Zaradi majhne napake v pomenu besede, se njegova naloga spremeni v prvovrstno komedijo za cel razred. Branka posmeh zelo prizadene, saj ne ve, kaj je storil narobe: *'Zakaj se je vse to zgodilo? Prej je hodil v šolo, da bi se učil. Zdaj pa, kakor da se mora vsak dan za nekaj pokoriti.'*²³⁰ Tako kot parnik iz njegove šolske naloge, se je potapljal življenje, ki ga je do tedaj poznal: *'A kakor ob brodolomu se je potopil rojanski ravnatelj, učiteljica, Sonja, stari učitelj za klavir, šola, vse, vse.'*²³¹ Ko oče izve za neuspeh Brankove šolske naloge, pričakovano pobesni. Branko kot po navadi čaka, kdaj se bo nevihta polegla, a tokrat dočaka očetovo svojevrstno tolažbo: *'Pa se mi ne drži kot mila jera, ker ti je tisti čuk popackal zvezek.'* In kakor v razredu, pred katedrom, se je Branko zavedel,

---

²²⁹ Prav tam, 83.

²³⁰ Prav tam, 80.

²³¹ Prav tam, 81.

da ni sam.²³² Končno spozna, da ima v očetu zaščitnika in prijatelja, čeprav navzven ne deluje tako.

Mati Ivanka ni posebej izpostavljena. Velikokrat je deležna zmerjanja s strani moža. Hudo ji je, ker nikoli ne pomisli nanjo, ampak vidi le italijansko slovnico in učitelje. Vendar si tudi ona za svojega sina želi boljše prihodnosti, kot je prodajanje masla. Po drugi strani je mnenja, da bo italijanska šola Branka izmaličila, zato možu predlaga, da bi sin šel nekam za vajenca. V nasprotju s Štefanom je zelo ljubeča do Branka. Velja izpostaviti še eno značilnost, ki pride bolj do izraza v Grmadi v pristanu. Pahor v svojih spominih večkrat poudari, da je bila njegova mati zelo verna in pobožna ženska. To njeno lastnost je v prozo preslikal tako, da moža venomer opozarja naj ne preklinja, saj bo s tem nad družino priklical še večjo nesrečo. Brankovi sestrici Olgica in Evka sta v noveli le bežno omenjeni. Tudi italijanski učitelj nima velike vloge, le potencira posmeh v razredu in zbežanost malega Branka. Novela predvsem na začetku predstavlja slovenski delavski razred v Trstu: branjevke, težake, prevoznike. Z njihovo pomočjo avtor prikaže živahnost mesta in pomen slovenskega življa zanj. Posebej je izpostavljena Karla, ki je zelo naklonjena Branku in njegovi družini, čeprav je nekoliko jezna na Štefana, a ve, da v sebi ni slab.

13.4.3 Pripovedovalec

V Brodolomu je pozicija pripovedovalca zelo dinamična. Na začetku prvih nekaj poglavji vedno zavzema panoramsko perspektivo in se nato spusti bliže, v scensko perspektivo. V posameznem poglavju ju lahko tudi večkrat zamenja. Značilnost prvih poglavij je še izjemna natančnost v opisovanju detajlov: *'Prav sredi trga je fontana; kamniti amoret se je vzpel na desno stopalo in krilil z rokami, ko da hoče vzleteti. Vse dni je takó pripravljen za vzlet. Debelo glavo ima, pod njim pa so na treh koncih fontane spet tri kamnite glave in iz ust jim curlja voda v tri školjke. In ob školjke so spet pritrjene tri manjše glavice in iz ust, ki so odprte ko ribi žrelo, jim pada curek.'*²³³ To natančno opisovanje mesta in dogajanja na trgu se počasi umika in v ospredje stopa Brankovo in Štefanovo bojevanje z italijansko šolo. Pripovedovalca bi lahko označili za personalnega, saj skozi oči številnih oseb opiše dogajanje oziroma posamezno stanje. Poleg tega se velikokrat poglobi v misli nastopajočih oseb. Tako v

---

²³² Prav tam, 83.

²³³ Prav tam, 61.

drugem poglavju skozi oči branjevke Karle spoznamo, kaj je vzrok Štefanove razdraženosti: *'A predobro ga pozna, da ne bi uganila, kdaj mu je dobro. Zdaj še posebno, odkar je moral sin presedlati iz slovenske šole v italijansko. Vsak nič ga razdraži, Štefana.'*²³⁴ V nadaljevanju Karlinega razmišljanja izvemo tudi, kaj tare Branka: *'Pa kapitan bo. Kakšen kapitan, ko se je solzil kot punčka, ko so odpravili slovensko šolo in je morala učiteljica v Italijo. Res, da mu je bila kakor mamica, vendar kaj naj zato joče, tepec!'*²³⁵ Podobno nam pogled na Štefana pripovedovalec opiše skozi oči precej nepomembnega lika prevoznika Škvarče: *'A v zenicah se mu utrne: spet je nasajen, Štefan. Kaj je sploh kdaj dobre volje?'*²³⁶ V prvem delu novele se pripovedovalec skriva za precej nepomembne like, da bi bralec dobil vtis o glavnih junakih. V drugem delu se osredotoči predvsem na Branka in Štefana. Zelo dobro pozna njune misli. V prizoru, kjer Štefan na ulici poučuje Branka slovnico, pripovedovalec sledi Brankovemu pogledu: *'V zadregi molči, ne gleda očeta, opazuje stopnice, ki se belijo v popoldanskem soncu. Železna zarjavela ograja ob tračnicah. Tračnici. Strmo se vzpenjata po rebri navzgor, sonce odseva od njih in na vsaki ustvarja majhno zrcalce.'*²³⁷ V sedmem poglavju je opisano Brankovo pisanje šolske naloge. Oče mu ob tem popravlja čevlje in hkrati pomaga. Ko na list zapisuje besede, se pripovedovalec spremeni v spis: *'In Branko je pisal. Tisočglava množica migota na pomolu, kakor da prvič gleda takó mogočni trup. Pa to je zaradi sorodnikov, ki so se vkrcali; z belimi robci mahajo tudi na pomolu in sto in sto robcev je v vzdignjenih rokah Avtomobili trobijo in se počasi premikajo skozi gnečo. Tudi parnik zatrobi in ob nepričakovanem razklanem glasu pomisliš na skrivnostno Indijo, na Tihi ocean. /.../'*²³⁸ Vse te vključitve pripovedovalca v pripovedno dogajanje, bi lahko pomenile, da razlikovanje med avktorialnim in personalnim pripovedovalcem tudi v noveli Brodolom ni najbolj primerno. Glede na to, da je pripovedovalec del ene plasti upovedenega sveta, bi ga lahko po Genettovi tipologiji imeli za metadiegetičnega.²³⁹ Zanimiva je še ena posebnost. Pahor se, v do zdaj obravnavanih besedilih, ni obračal neposredno na bralca, ampak je bil ta le priča njegove pripovedi. Na začetku tretjega poglavja se obrne neposredno na nas: *'Kdaj mislite, je Trst bolj mikaven?'*²⁴⁰ To sproži v bralcih različne odzive, odvisni so od poznavanja Trsta. Kdor ni bil nikoli v Trstu sploh ne ve, kako ta izgleda, kaj šele, da bi vedel kako izgleda v posameznih

²³⁴ Prav tam, 65.

²³⁵ Prav tam, 65.

²³⁶ Prav tam, 67.

²³⁷ Prav tam, 72.

²³⁸ Prav tam, 76.

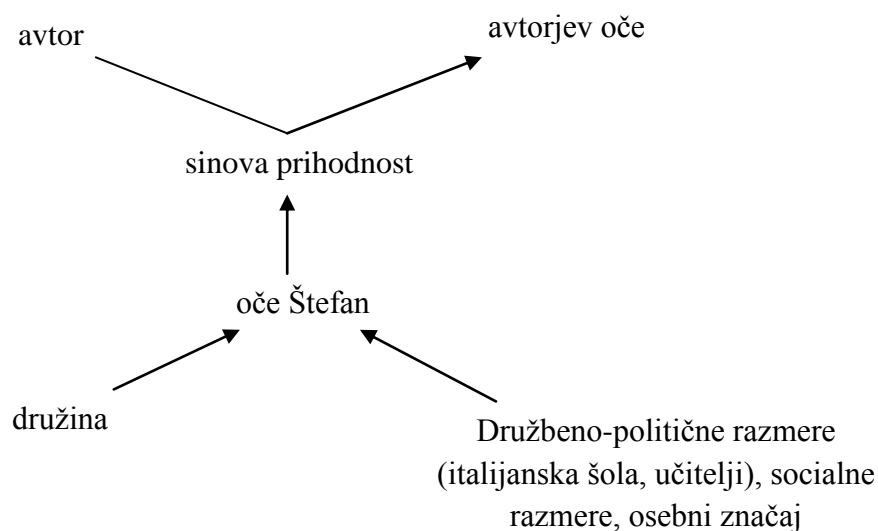
²³⁹ Kos, Literarna teorija, 99-105.; Štuhec, Naratologija, 30.

²⁴⁰ Pahor, Grmada, 66.

letnih časih. Občasni obiskovalec in površni poznavalec Trsta si mogoče bolje zamisli obmorsko mesto v teku časa. Pripovedovalec bralca hitro odreši in mu predstavi svoj pogled.

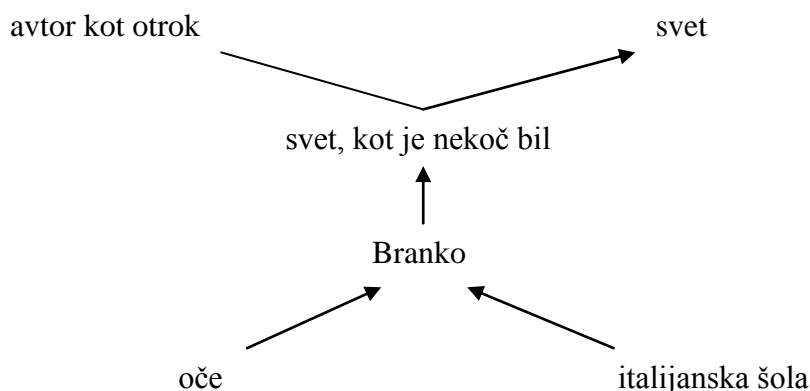
13.4.4 Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela

V primeru novele Brodolom lahko sestavimo dva modela na podlagi akterjev in ju potem združimo na neko višjo raven. Spremljamo usodi očeta in sina, ki sta si zelo podobni. V prvem primeru je subjekt oče, njegov objekt želje pa sinova prihodnost. Otepa se misli, da bi njegov sin nadaljeval s prodajo masla na trgu ob Rusem mostu, prav tako mu ne diši, da bi dal sina za vajenca, kar mu sugerira žena. Ponosen je na svojega sina in ve, da je sposoben iz življenja iztisniti več, kot sta to storila njegova starša. Pri doseganju želje se pred njim pojavljajo številne ovire. Ena izmed njih je slab ekonomski položaj družine. Veliko časa se mora ukvarjati s tem, kako bo šlo maslo v prodajo in kaj bi lahko naredil, da bi zaslužili več. Družina živi v precej slabih razmerah, v nam že znani 'luknji'. Zato mu primanjkuje časa, da bi se še bolj posvetil sinovi prihodnosti. Z njo se mora še toliko bolj ukvarjati zaradi politično-družbenih sprememb. Če bi Branko še hodil v slovensko šolo, s priljubljeno učiteljico in domačim slovenskim jezikom, ne bi bilo nobenih težav, saj je bil Branko prej odličen učenec. Zamenjava slovenske šole z italijansko pomeni, da mora veliko časa nameniti sinu, če želi, da se bo ta izučil za boljši poklic. Ker tudi sam ne zna najbolje italijansko, se mu kot nasprotniki kažejo italijanski učitelji, slovnica in poštevanka. Štefan si je nasprotnik tudi sam, saj s svojo nenadzorovano jezo stvari prav nič ne izboljša. Na drugi strani je število pomočnikov zelo pičlo. S Štefanovega vidika ni niti enega. A pomočnike ima v svoji družini, saj žena prenaša njegovo razdražljivost in mu pomaga pri prodaji masla, prav tako Branko, ki se poleg tega zelo trudi, da bi mu šlo v šoli bolje. Pošiljatelj objekta želje je avtor. S tem besedilom se je na svojevrsten, prav nič kičast in olepšan način zahvalil očetu. V tej različici aktantskega modela je tako pošiljatelj avtor prejemnik pa njegov oče:

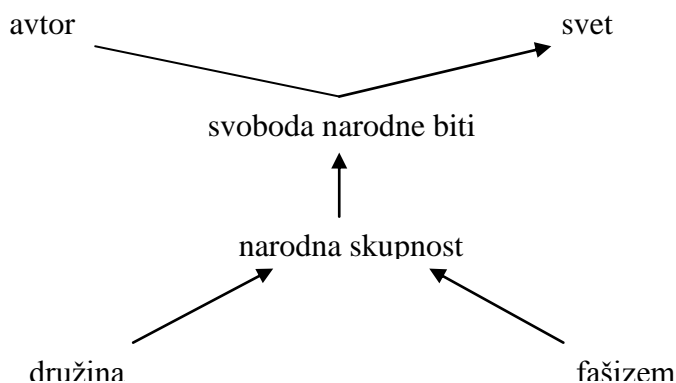
Shema 5: Aktantski model, Brodolom, primer 1

Druga izpeljava aktantskega modela je možna, če za subjekt postavimo Branka. Njegova želja ni prav jasna oziroma eksplicitno izražena. Če pozorno beremo, lahko ugotovimo, da Branko zelo obžaluje izgubo nekega sveta, katerega del je bil. Sveta s slovensko učiteljico, zgodovino Slovanov, slovenskim učnim jezikom, slovenskim učiteljem klavirja. Sprememba režima je v njegovo življenje vnesla veliko zmedo in kaos. Ne zna več razmišljati, sploh ne ve, kako naj se uči. Objekt njegove želje je torej stanje, ki je bilo vzpostavljeno pred spremembo režima. Po tej spremembi se je Branko začel utapljati, kot parnik v njegovi šolski nalogi. Za nasprotnika lahko brez pomislekov določimo italijansko šolo. Pomočnika ima v svojem očetu, a ga Branko ne vidi kot takega. Paradokсно je, da Branko in oče drug za drugega mislita, da sta nasprotnika, na koncu pa le prideta do pravega spoznanja. Ob tem je nujno potrebno dodati, da se Štefan že prej zaveda, da pravzaprav ni jezen na Branka, ampak daje tak vtis zaradi svoje nagle jeze. Pošiljatelj je v tem primeru avtor, ampak avtor kot otrok, ki želi svetu sporočiti, naj mu vrne nekdanje življenjske razmere:

Shema 6: Aktantski model, Brodolom, primer 2

Oba aktantska modela imata skupne točke, ki jih lahko povežemo v nek višji, obči model. Subjekt je slovenski človek v Trstu, ki si za svoj razvoj in prihodnost želi enakih možnosti. Enakopravnost in svoboda slovenske narodne biti je eno od vodil Pahorjevega ustvarjanja. Kot eno osnovnih pravic človeka, Pahor v Brodolomu izpostavi pravico do šolanja v materinem jeziku. Pomoč je skupnost črpala iz osnovnih celic t.j. družin. Trdne družine z jasno izraženo narodno zavestjo in povezanostjo družinskih članov so bile temelj odpora in upora proti fašizmu. Ta je edini pravi nasprotnik, saj so se proti njemu vzdignili vsi socialni in družbeni razredi. Avtor, kot kronist nekega časa in prostora, želi svet seznaniti z usodo njegovega majhnega koščka:

Shema 7: Aktantski model, Brodolom, primer 3

13.4.5 Ostali vidiki pripovedi

Prvih nekaj poglavji se pripovedovalec zelo osredotoča na prikaz dogajanja ob Rusem mostu in pokaže veliko naklonjenost opisovanju detajlov. Bralec dobi vtis, da gre za krajši roman, a

nato Pahor pospeši tempo in se osredotoči na bistvo. Pripoved stopnjuje do vrhunca, ki je pretresljiv, a nikakor nenavaden. Od vseh obravnavanih del je Brodolom še najbliže osnovni strukturi novele, saj sta v ospredju le dve osebi in en pomemben dogodek. Njegova pretresljivost z zunanjega gledišča ni prehuda, če pa se postavimo v lik Branka in njegovo dušo odkrijemo prave razsežnosti tega dogodka. Tu se Brodolom približa značilnostim kratke zgodbe, gre namreč za povsem osebno, individualno izkušnjo.

Pri Brodolomu velja omeniti na nekaj retoričnih figur, ki so zelo značilne za Pahorjevo pisanje. Omenil sem že zelo metikulozno opisovanje določenih predmetov ali tržaških predelov. Še ena njegova značilnost je opisovanje zunanosti ljudi, iz katerih lahko pozoren bralec sklepa o njihovih osebnostnih lastnostih. Branjevko Karlo na kratko opiše tako: '*V globoke gube nabran obraz, kakor da je rezan v rjav les.*'²⁴¹ Karlo si tako v hipu predstavljamo kot zgarano, vsega hudega vajeno žensko, ki pa je trdna in zdrava. To bi bilo še bolj očitno, če bi Pahor napisal: ... kakor da je rezan v hrastov les. Pahor zna na svojevrsten način stopnjevati ozračje. Med Brankovim branjem šolske naloge v razredu, se mu zatakne pri škripcih. Očitno je nekaj narobe prebral, saj razred prasne v smeh. Beseda škripci lahko aludira na izraz, da je nekdo v škripcih, torej, da je nekdo v težavah. In Branko prav gotovo je v težavah. Ko mu učitelj veli, naj nadaljuje, se Branko obotavlja: '*On pa je molčal in vse okoli njega je bilo tuje ozračje. Lepe klopi in z oljnato belo barvo prepleškane stene. In tabele s hrošči, z raki in gosenicami, ki visijo nad svetlorumenim opažem.*'²⁴² Pahor tesnobno ozračje le še stopnjuje s hrošči, raki in gosenicami. Kar vidimo lahko, kako te - večini ljudi nagnusne - živali silijo v Branka. Kakor da ni trideset posmehljivih parov oči dovolj. Posebej velja izpostaviti parnik in njegovo simboliko. Brodoloma ne doživi le parnik v Brankovi nalogi, ampak tudi Branko sam. Njegov parnik, ki je na krovu nosil slovenski jezik, slovensko učiteljico in zgodovino Slovanov, je potonil v razburkanem črnem morju fašizma. Parnik je prisposoda za celotno slovensko skupnost, ki je med vojnama ostala na nepravi strani meje in tako doživela svojevrsten brodolom.

---

²⁴¹ Prav tam, 69.

²⁴² Prav tam, 79.

13.5 Orient-ekspres

13.5.1 Vsebina

Novela Orient-ekspres se le bežno prekriva s tematiko o šolstvu pod fašizmom, zato se bomo z njo le na kratko seznanili. Novela je razdeljena na šest poglavji. Okvirna zgodba se vrti okoli Eme, ki službuje pri stari Grkinji v Trstu. Na začetku četrtega poglavja izvemo, da si že teden dni zapisuje spomine o svoji sestri Fani. Vse od začetka pripovedi torej spremljamo Emine spomine, ki so prekinjeni s kratkimi vdori dogajanja in opisov iz časa Eminega zapisovanja. Počasi spoznavamo Emino otroštvo in mladost s posebnim ozirom na njeno sestro. Kot mali deklici sta se igrali po kraški pokrajini in se ponoči stiskali skupaj, saj ju je bilo strah glasnega mimoidočega Orient-ekspressa. Izvemo, da je Fani vse bolj prekinjala s svojimi slovenskimi koreninami in zahajala v italijansko družbo. Sčasoma sploh ni govorila več slovensko. Še več. Vse kar je bilo slovenskega je zavračala, celo lastno mater. Začela je zahajati v *Dopolavoro* (posebni krožki, ki so bili delavcem namenjeni za razvedrilo po koncu delovnega dne), kjer je spoznala slovenskega fanta Rudija. Ema je dobila upanje, da jo bo Rudi sprebrnil, a je bil prav tak kot Fani. Spominja se, kako sta se pijana vračala s plesov in jo motila. Počutila se je, kot da spi v sobi skupaj s tujko. Ker ji je bilo vsega dovolj, je zapustila rojstno vas in odšla služiti v Trst. Tam je dobila svoj mir, čeprav bi veliko raje živela na Krasu z mamo. Nekega dne dobi vabilo na poroko. Ta je seveda posledica nezaželene nosečnosti. Na poroki se ji upira zlagano in pijansko vzdušje, zato pobegne s svatbe na postajo. Kot kaže, si je s tem rešila življenje. Dan ali dva zatem stara Grkinja prebere v časopisu novico o nesreči. Ema se nemudoma odpravi v bolnišnico, kjer ji nunca (botra) Karlinca pove, kaj se je zgodilo tistega usodnega večera. Vsi so se ga zelo napili, tudi oba šoferja taksijev. Celo Karlinca in Emina mama Marija sta nekaj spili. Nesreča se je kar sama napovedovala. Avtomobila sta se nesrečno zabila in obtičala ravno na progi. V tistem trenutku je pripeljal Orient-ekspres. Pretresena Ema zapusti bolniško sobo in se odpravi ven. Na vrtu jo prestreže Marko, Emin znanec s tajnih študentskih izletov. Ker dela v bolnišnici, ga Ema prosi naj jo pelje v mrtvašnico. Tam so ležali vsi njeni najbližji.²⁴³

---

²⁴³ Vsebina povzeta po: Prav tam, 94-113.

13.5.2 Karakterizacija oseb

Emu zelo ceni Fanino moč in ji to hkrati zavida. Želi si, da bi njena sestra ostala takšna, kot je bila v otroštvu. Vseeno upa, da se bo spremenila. Še posebej, ko spozna Rudija, a se kmalu izkaže, da je prav isti kot ona. Ne prenese več sestrinega obnašanja. Domov se vrača pijana in zakajena, večkrat pride k njim tudi Rudi. Ema svoje sestre ne pozna več, ima jo za tujko, celo za pocesnico. Noče zapustiti svoje vasi in matere, a pritisk je prevelik. V Trstu ji ni slabo, saj je stari Grkinji bolj družabnica kot služkinja. Ko od Karlince izve, kaj se je zgodilo, je tako pretresena, da ne more niti jokati. O Emi veliko ne izvemo, saj je novela Orient-ekspres pravzaprav njena zgodba o Fani.

Fani spoznamo iz Eminih opisov, torej tako, kot jo je videla sestra. Fani naj ne bi bila preveč razumna, iz nje pa je kipela neizmerna moč, ki se je kazala tudi v njeni atletski zunanosti. Kot razvito in privlačno dekle je kmalu pritegnila poglede učitelja za telovadbo, vaškega tajnika, uradnikov in železničarjev. Ker je bila središče vseh želja, se je, naivno ponosna, povsem predala jeziku družbe, v katero je zahajala. Ema pravi, da so Giovinezzi peli vsi, vsi pozdravljali z dvignjenimi rokami in vsa dekleta ob praznikih nastopala v črnem krilu in beli jopici Mladih Italijank. To ni bil razlog Fanine spreobrnitve, saj je bila vas mirno in preprosto zvesta narodnemu poreklu. Razlog je bil prav ta ponos, da je del družbe, ki je nekaj več, in ki se že po jeziku loči od tistih, ki so nekaj manj. Ko je odšla na parado v Rim, je dolgo ni bilo nazaj, saj ji je dvoril poročen črnosrajčnik. Tam je v živo videla tudi Duceja. Podkrepljena s fašističnim sentimentom se je vrnila domov kot kakšna gospodarica. Materina krotkost in ponižnost sta bila zanjo znak, da so slovenski ljudje res manj pomembni. Doma je spregovorila le še v italijanščini, saj se je bala, da bi izgubila na ugledu, če bi jo kdo slišal govoriti slovensko. Do matere se je obnašala kot do sužnje, kar se je Emi zdelo smešno in hkrati pošastno. Živela je vse bolj razvratno življenje, kar jo je na koncu tudi pokopalo.

Omenimo še dva lika, katerih vloga je zgolj stranska, a zelo pomembna, saj predstavljata opozicijo Fani. To sta slepi sosed Luka in nunc Lojze. Luka je hud na vaška dekleta, ki se odpravljajo v mesto išoč imenitne službe, saj ve, da se to največkrat slabo konča. Zato ni navdušen nad tem, da Ema zapušča mamo, a jo vseeno tolaži in celo pravi, da bi šel najraje z njo. Zanimiv je predvsem opis starega vaškega modreca: *'In sonce jo je grelo in stari Luka je bil ob nji kakor deblo grčavega hrasta. V zavetju se je čutila ob njem; in ker njegove oči niso več gledale sveta, je bil res kot močno drevo, ki ima korenine v davnini; in trda, stoletna*

skorja štiti še žive sokove.²⁴⁴ Luka je neomajna življenjska opora in vez s koreninami prednikov. Nunc Lojze, ki ga spoznamo v pripovedi stare Karlince, se na poroki nehote napije. V gostilni se začnejo moški dreti na gostilničarja, češ da so na tej zemlji oni gospodarji in da je bilo dovolj suženjstva: *'Nunc Lojze pa je stal ob mizi kot v zemljo vkovan bor; samo nalahko se je zibal, kakor da ga guga veter.'*²⁴⁵ Srečko Kosovel se v pesmi Temni bori navezuje na primorske ljudi, ki so se pogumno uprli fašistični sekiri. Mogoče se je Pahor tu spet spomnil na velikega primorskega pesnika.

13.5.3 Pripovedovalec

Ugotovili smo že, da je pripoved večplastna. Že na začetku prvega poglavja zaslutimo, da gre za Emine spomine na Fani. Te spomine prekinjajo vdori zunanosti, npr. Grkinj klic. Ti vdori včasih preusmerijo tok misli: *'Ampak vi ste bolni, Ema' ji je tedaj rekla stara Grkinja. O ne, ni samo ona bolna. Vsi so bolni. Petnajsto leto fašistične ere štejemo in vsi so bolni in Fani, kakor da jo je pičila tsetse in je njen razum in njena čustva zameglil spanec.*²⁴⁶ Odmik je zgolj momentalen, saj Grkinjino pripombo hitro spelje v ustaljene misli. Na začetku četrtega poglavja izvemo, da si že teden dni zapisuje vse o Fani. Ni več dvoma, da je celotna pripoved konstrukt Eminih spominov in izkušenj. Ema pa vendarle ni istovetna s pripovedovalcem. Tega lahko določimo za personalnega. Zdi se, kot da bi stal za Emo in ji kukal čez ramo, da bi prebral, kaj piše. A pripovedovalec ne prepisuje dobesedno z njenega lista, kot je to na določenih mestih počel z Brankovo šolsko nalogo o parniku in brodolomu. Posega tudi v Emine misli in vse skupaj skonstruira v pripoved. Vmes pripovedovalec bralca zmede, saj se zdi, da je Ema zapustila pisanje, ko se je odpravila v bolnišnico. A o tem kasneje. V bolnišnici Emينو vlogo prevzame Karlinca. Pripovedovalec se spusti v njeno zavest in opisuje dogodke tragične noči. Vmes pripoved prekinjajo Emine pripombe ali Karlinca sama, kar pripovedovalec izkoristi za opis situacije ali kraja, kjer se obe akterki nahajata. Dokaz, da je pripovedovalec res ujetnik Karlinčinih misli se skriva tu: *'Motovlili so ob avtih, nekdo od domačinov (kdo je že bil? ne spomni se, a je vseeno, ne?), ki je pil na njihov račun, jim je napival pred taksijem. /.../ Z obema rokama se je oprijela odprtih vratc avtomobila, pila je iz*

---

²⁴⁴ Prav tam, 101.

²⁴⁵ Prav tam, 108.

²⁴⁶ Prav tam, 95.

kozarca, ki ji ga je držal pred usti vaščan (kdo neki je že bil?).²⁴⁷ Besede v oklepajih potrjujejo tezo, da pripovedovalec ve toliko kot Ema in Karlinca. S pripombo, da je vseeno, kdo je motovilil pri avtih, je posredno nagovoril bralce. Navsezadnje je za zgodbo res nepomembno, če poznamo njegovo ime ali ne. Celotno dogajanje v bolnišnici nam daje vtis, da je Ema zapustila pisanje spominov in se pripoved nadaljuje od tu dalje. A čisto na koncu izvemo, da temu ni tako. Opisu obiska mrtvašnice sledi zaključni odstavek: *'Da, a v stanovanju spodaj radio oddaja Mussolinijev govor in od časa do časa hrum množice zalije njegov zadirčni stavek. To je zato, ker so zasedli Abesinijo. Ob takšnem divjanju pa človek res ne more zbrati svojih misli; ni mogoče. Ne pomaga nič, mora prav vstati, da si zapre okno.'*²⁴⁸

13.5.4 Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela

Zdi se, da je aktantski model nekoliko neprimeren način za razčlemba novele Orient-ekspres. Celotna pripoved je namreč opis spominov in vtisov, vseeno se pojavijo določeni elementi, ki jih lahko razporedimo v shemo aktantskega modela. Za subjekt lahko označimo Emo, čeprav se celotna pripoved vrti okoli Fani. Toda kar spremljamo so Emini spomini, vtisi in želje. Večkrat si zaželi, da bi Fani spet postala majhna deklica, ki se ni predala tujemu narodu. Na določeni točki si je celo zamislila življenje brez sestre: *'Zamislila si je, da sta sami z mamo, da je mama dobra starka, njihova hišica njun mali domek, ona je mami dobra, ubožno živita, a vse je prirodno in preprosto kakor gmajna. Fani ni, nikoli je ni bilo, samo tračnice so pred hišo in vlak kdaj zdrdra mimo ...'*²⁴⁹ Objekt Emine želje je podoben kot Brankov v Brodolomu. Vrnitev nekdanjega življenja in odnosov. Pri tem se zdi, da Emi pomaga predvsem slepi sosed Luka, ki ji s svojo pojavo, mirnostjo in modrostjo daje zatočišče. Je kot simbol naroda, h kateremu se lahko vrne vsak njegov otrok. Nasprotnica je v Eminem primeru Fani. Ugotovili smo že, da Ema ne krivi italijanske šole in fašističnih mladinskih organizacij. Asimilacijskim pritiskom so v zdravem slovenskem okolju podlegli le redki. Za trenutek se zdi, da bi Rudi lahko postal njen pomočnik in jo vrnil nazaj v zavetje slovenskega hrasta: *'Morebiti ga je Fani imela na svoj način rada; vsaj oddaljila se je bila nekako od fašistov. In ona je zahrepenela v svoji sestrski ljubezni, tako naivna je bila, da ju bo borov gozd spet*

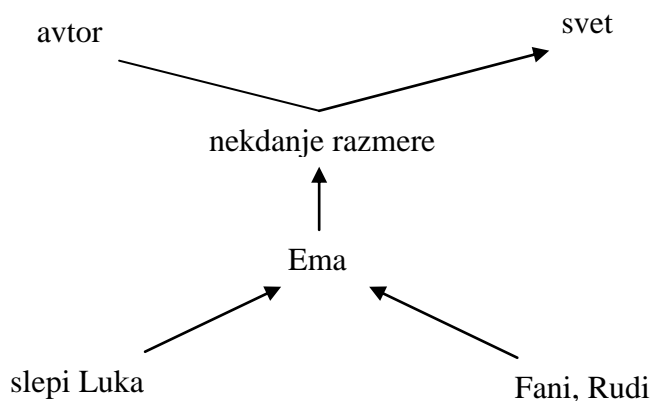
---

²⁴⁷ Prav tam, 109.

²⁴⁸ Prav tam, 113.

²⁴⁹ Prav tam, 99.

*ponašil.*²⁵⁰ Zopet se pojavlja bor, kot simbol primorske trdnosti in globoke narodne zavesti (kot pri Kosovelu). Na koncu se izkaže, da je Rudi prav tako nasprotnik. Pošiljatelj je avtor, ki želi svetu sporočiti, da človeku ne smemo nasilno odvzeti okolja, v katerem se lahko v polnosti razvija:

Shema 8: Aktantski model, Orient-ekspres

13.5.5 Ostali vidiki pripovedi

Od novele in kratke zgodbe se pripoved Orient-ekspres loči po tem, da je kratek prikaz življenja osebe, ki se resda konča s pretresljivim, celo tragičnim dogodkom. Za novelo je bolj značilno, da je prikazan le kratek izsek iz življenja osebe, kratka zgodba pa cilja na ustvarjanje posebnega ozračja in atmosfere. Pripoved bi se noveli bolj približala, če bi brali le Karlinčino poročilo o nesrečnem dogodku na poročni dan.

V noveli Orient-ekspres pride do izraza še ena Pahorjeva značilnost – dokumentarnost. Ta je sicer bolj značilna in opazna v njegovih romanih. Pahor se ima za polzgodovinarja, zato številne omembe resničnih zgodovinskih dejstev niso nič nenavadnega. V noveli Orient-ekspres izvemo, da je dogajanje postavljeno v leto 1937. Spoznamo nekatera zgodovinska dejstva, ki so povezana s šolstvom: da so morali otroci v šoli salutirati, peti italijanske patriotske pesmi, sodelovati pri Mladih Italijankah ... Kaj se je dogajalo v Dopolavoru je zgolj bežno opisano, tako da nepoučen bralec iz same pripovedi ne more razbrati, čemu je bil Dopolavoro namenjen. Na koncu izvemo, da je Ema obiskovala tajne študentske sestanke. Kako bodo ti zgodovinski podatki vplivali na bralca, je odvisno predvsem od njega samega.

²⁵⁰ Prav tam, 98.

Bralec, poučen o zgodovini Primorcev pod fašizmom, si bo zlahka ustvaril sliko o življenju v tistih časih, medtem, ko se bo malo manj poučen celotno pripoved spraševal, kaj neki je Dopolavoro. Še ena značilnost Pahorjevega pisateljevanja je vpeljevanje narečnih besed. To je še posebej značilno za dela, ki so tesno povezana s tržaško tematiko. V Orient-ekspresu tako najdemo besede: stuljeni, švedrajo, žužlja, nunc, mularija, gank, borjač. Če bralec prihaja s Primorske, nima težav pri branju. Pahor je za ostale zapisal opombe. Te so namenjene tudi razlagi zgodovinskih dejstev. Zbirka Grmada v pristanu je bila prvenstveno namreč namenjena mladini.

13.6 Nesluteno vprašanje

13.6.1 Vsebina

Novela Nesluteno vprašanje je najdaljša izmed vseh pripovedi v zbirki. Delno je avtobiografska, saj izvemo, da je glavni junak Milko rojen približno istega leta kot Boris Pahor. Vključen je spomin na vojno in čas španske gripe, ki je prizadel Pahorjevo družino s smrtjo mlajše sestrice. Tako kot Milko je tudi Pahor doživljal krizo identitete, a ni prestopil na 'drugo stran', kot se je to zgodilo Milku. Novela se le posredno dotika šolske problematike, a je zelo zanimiva študija notranjega boja pri iskanju identitete.

Okvirna zgodba se odvija v Milkovi sobi. Milko skozi okno opazuje Trst in dogajanje na ulici in začne premišljevati o dogodku, ki je v njem sprožil številna eksistencialna vprašanja. Njegove misli nas popeljejo na Ukvansko planino v Karnskih Alpah, kjer je s prijateljem Srečkom osvajal vrhove gora. Med njima se odvije zanimiv pogovor o orlu in golobu, o različnih dojemanjih sveta. Spomini se tedaj preselijo na večerni ples, kjer preprosta koroška deklica Rezi pleše z Milkom in ga nagovarja po slovensko. Kliče ga Milko in ne Emilio, kot je bil navajen. Ko ga vpraša: '*Zakaj ne znaš po naše?*'²⁵¹, Milko ne najde odgovora. Ne pomaga mu znanje o Kantu, Danteju, kemiji. Preprosto kmečko dekle mu postavi težje vprašanje od vsakega profesorja. Njegov prijatelj Srečko, oziroma Felice, se z dekleti pogovarja v slovenščini, zato se Milku zdi, kot da so se vsi zarotili proti njemu. Rezi ga zasuje z vprašanji, ali ni naš, ali ne zna po naše. Milko končno izusti, da je nekoč znal, da je nekoč

---

²⁵¹ Prav tam, 121.

tako govoril z mamom. Z Rezi se zelo zbliža, zato je odločen, da se bo naučil slovensko. V sobi potem razmišlja, da ni res, da se bo naučil zaradi nje, ampak zaradi sebe, Milka. Spomni se, da je na poti domov v vlaku napadel Srečka, češ, da je dekletu poznal že prej in se nekako zarotil proti njemu. Srečku to ni prav, saj ga Milko obtožuje, da je govoril v slovenskem jeziku. Vprašanje, če je fašist, je Milka dodatno spodbudilo k razmišljanju. Spomni se, da se je Milko v njem prebudil že prej, ko je opazoval nemarnega črnosrajčnika, ki je v neki gostilni med plesom poželjivo grabil lepo slovensko dekle. A ni bil jezen nanj, temveč na dekle, ki se mu je vdajala. Vse te misli ga le še bolj spodbudijo k razmišljanju o tem, ali je Milko ali Emilio. Odgovor išče v knjigah. S police vzame knjigo Francisa Bacona *Novum organum scientiarum* in v njej prebere: '*... Ljudje seveda mislijo, da razum gospoduje nad besedo. A zgodi se tudi, da pokaže beseda vso svojo moč nad razumom ...*'²⁵² Ugotovil je, da kot mali šolarček ni vedel, kaj pomeni biti 'naš', zato je bil 'naš' za italijanske učitelje, ki so govorili o 'našem' italijanskem slovstvu. Na policah najde tudi trilogijo USA Johna Dos Passosa. S pomočjo njegovih kompozicijsko-tehničnih prijemov si ustvari pregled preteklih dogodkov svojega življenja. Odloži Dos Passosovo knjigo in odkrije novo. Na njej piše Dom in svet. Ne ve kaj to pomeni, ve le, da je to knjigo bral kot majhen deček, ko je bil pri stricu in teti. Spomini ga ponesejo nazaj v otroštvo, ko je k njima zahajal na počitnice. Ve, da je bil takrat Milko. A želi si še dlje v preteklost. Zelo idealistično se spominja nonota po materini strani. Spomin na drugega nonota, ga ponese še nekaj let nazaj. Na Kras, kjer se je s svojim nonotom vozil z avtobusom. Žene na avtobusu so ga spraševale, kako mu je ime. On jim je odvrnil: Milko. Zapusti spomine in je spet v svoji sobi. Pretihotapi se v sobo svojih staršev. Tu se mu pred očmi začne prikazovati najstarejši spomin. Čas vojne in razsajanje španske gripe. Mala Mimica je podlegla vročici in on je tolažil mamom. V sobo vstopi mama in on jo začne spraševati, zakaj ne govori z njim kot z mlekarico. Mama mu razloži, da je hodil iz šole in govoril le še italijansko. Milko jo sprašuje, zakaj se starša temu nista uprla in zakaj se vsi Slovenci temu ne upirajo. Mama mu pove, da se Slovenci upirajo in to plačujejo z življenjem. Milko stopi na hodnik in s stene sname Mussolinijevo sliko. Mamom je strah in mu pravi naj počaka na očeta. On pa brez besed odide v kuhinjo in vrže sliko v štedilnik. Nato se odpravi ven in pozdravi mamom v slovenščini: '*Torej na svidenje!*'²⁵³

---

²⁵² Prav tam, 136

²⁵³ Vsebina povzeto po: prav tam, 114-160; prav tam, 160.

13.6.2 Karakterizacija oseb

Vse so dogaja okoli Milka, njegovih spominov in predvsem boja s samim sabo. Dolgo časa je bil prepričan, da je Emilio, potem pa je Rezi njegov svet postavila na glavo: *'To je že od sile, da plešeš z dekletom, ki s svojimi plavimi kitami pomete vse grške paradigme, vse logaritme in francosko revolucijo; ki s svojim smehom ostriže resne brke profesorju za filozofijo, utopi v svojih očeh kakor v navihanem malem Belopeškem jezeru Platonovo idejo. In ti potem še dokazuje, da nisi to, kar si, ampak to, kar ve ona, da si, in je prav, da si!'*²⁵⁴ Njeno nenehno pregovarjanje iz Milkove podzavesti priključuje spomin, da je slovensko nekoč že znal: *'In ni rekel iz misli, ki jo je razčistil v sebi, iz ugotovitve, ki bi dozorela v njem. Prišlo je po koreninah navzgor, kakor pride sok iz zemlje navzgor po celicah korenin; iz podzavesti ...'*²⁵⁵

V pripovedi ne izvemo veliko o tem, kakšen je Milko. Vse je podrejeno vprašanju, kdo sploh je. Milko nima razčiščene niti identitetne podstat. Kako naj se izprašuje kakšen je, če sploh ne ve kdo je? Kakšen je Milko lahko delno izvemo iz njegovega pogovora s Srečkom, ko se v gorah pogovarjata o golobu in orlu. Srečku je bliže golob, ki živi med ljudmi, Milku pa orel, ki je vzvišen, je kakor veliki ljudje in misleci, ki so neustrašni, drzni in se ne bojijo dvoma. Srečko zagovarja ljudi, njihovo povezanost in uspehe, Milko pa povzdiguje sile, ki so močnejše od človeka. Mogoče je tudi zaradi te osebnostne lastnosti podlegel jeziku naroda, ki se je samopovelečeval. Srečko pa je ostal zvest skupnosti. Odnos s Srečkom se še enkrat zaiskri na poti domov. V svojih premišljevanjih Milko naplete misel, da je za njegovo zmedenost kriv Srečko, ki ga je zanalašč peljal v gore in izpostavil slovenskemu jeziku. A se kmalu zave, da je do teh premišljevanj prišel sam. Razmišlja o tem, ali je bil sploh kdaj prikrajšan, da ni bil 'njihov'. Ne razume Srečkove jeze, ko ga ta sprašuje, če je fašist. Počasi pride do spoznanja, da se je moral tudi Srečko na določeni točki odločiti ali bo Srečko ali Felice. Izbral je Srečka, Milko pa je postal Emilio. Pol fašist, izmaličen človek, karikatura, kot ugotovi sam. Z vračanjem v preteklost obuja daljne spomine, ko je bi Milko za strica, za teto, za nonota in za mamu. Na koncu z njo govori o vprašanju, ki ga tare. Mama mu pove, da je prihajal iz šole, ves navdušen nad italijanskim jezikom, šolo, učitelji, slovstvom in ni več govoril slovensko. On je užaloščen, ker sta starša podlegla strahu in to dovolila. Vzame Mussolinijevo sliko in jo zažge. S tem je simbolno zažgal Emilia v sebi: *'In tudi stekel je po stopnicah kakor deček, in skoraj bi sedel na ograjo in se podrsal po ročaju kakor deček, ki je*

---

²⁵⁴ Prav tam, 123-124.

²⁵⁵ Prav tam, 124.

*bil Milko nekoč, ki je Milko spet in je bolj Milko v tem hipu kakor ta, ki ni nikdar izgubil Milka v sebi.*²⁵⁶

Vse ostale osebe, ki nastopajo v pripovedi so predstavljene z Milkovega vidika. Rezi je razigrana, navihana, vesela in preprosta deklica, ki v Milkov svet vnese nemir. To tudi sama opazi in postane bolj tovariška. Zanima jo, kakšno je življenje v mestu. Prav nič je ni sram pripomniti, da ona vsak dan molze krave, in bi rada vedela, kakšno je še lahko življenje. Je popolnoma drugačna od izumetničenih meščank, ki jih je Milko poznal. Srečko je Milkov najboljši prijatelj, a se je odločil, da bo ostal zvest svojim koreninam. Ker je nekoliko starejši, se do Milka obnaša pokroviteljsko. V gorah za vse poskrbi on, saj noče Milka izpostavljeni (tudi slovenskemu jeziku?). Ni mu prav, da se je Milko 'spreobrnil', a ga vseeno ne zavrača. S posebnim odnosom se Milko spominja svoje tete, strica in obeh nonotov. Sploh do slednjih dveh ima zelo idealističen odnos. Spomini na te preproste a močne osebe ga še podkrepiti v njegovem iskanju Milka. Mamo opiše kot preprosto in krotko ženo. Ne razume, zakaj se mu ni uprla, ko je začel govoriti italijansko. Ko želi zažgati Mussolinijevo sliko, mu mama skuša to preprečiti, češ, mogoče jim bo še kdaj prišla prav: *'Da, to je tisto. Ta njen strah. Ta njena previdnost. Previdnost in strah, ki spreminjata ljudi v mesečnike.'*²⁵⁷

13.6.3 Pripovedovalec

Ugotovimo lahko, da je pripovedovalec v Neslutnem vprašanju, zelo podoben tistemu v Orient-ekspresu. Celotno pripoved spremljamo Milkovo premišljevanje o svoji identiteti in obujanje spominov, s katerimi si pomaga. Pripovedovalec je personalni. Ve toliko kot ve Milko. Ko je dogajanje postavljeno v sobo, v sedanji čas pripovedi, pridobi pripovedovalec značilnosti iz prejšnjih pripovedi. Panoramsko opisovanje mesta in potem približanje na scensko perspektivo dogajanja na ulici. Ti opisi so zelo tenkočutni, taki so tudi opisi gora (Boris Pahor je velik ljubitelj hribolazenja.). V prvem delu pripovedi je značilno, da se vsak sklop spominov konča z vprašanjem: Milko ali Emilio? oz. s podobnim preizpraševanjem. Približno na polovici pripovedi pride do spoznanja, da je vendarle Milko. Od takrat naprej le išče najmlajšega, časovno oddaljenega Milka. Pripoved je torej svojevrsten preplet pripovedne sedanjosti in preteklosti. Zanimiv je moment, ko ima Milko v roki Dos Passoseve

---

²⁵⁶ Prav tam, 160.

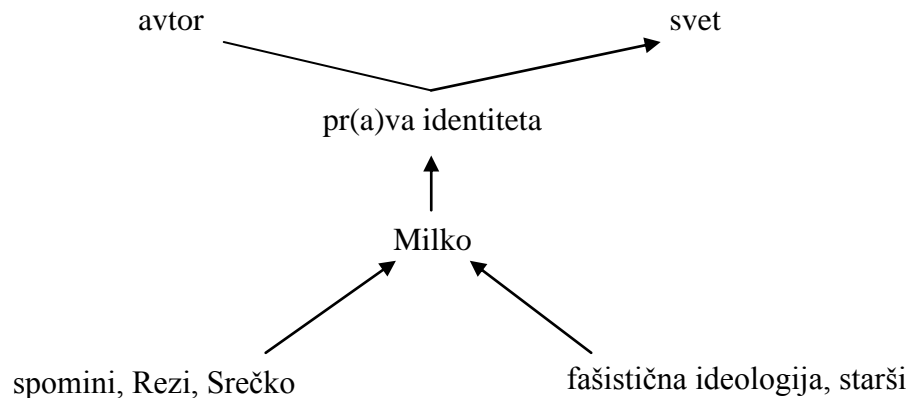
²⁵⁷ Prav tam, 159.

knjige Mary French v New Yorku, Fotografsko oko in Filmski dnevnik. Pahor uporablja posebne kompozicijske prijeme, ki delujejo kot vdor drugih besedil v pripoved. Njihova vsebina pa je vsaj deloma, če ne v celoti povezana s pripovedjo.

13.6.4 Razčlemba besedila s pomočjo aktantskega modela

Subjekt v pripovedi Nesluteno vprašanje je prav gotovo Milko. Celotna zgodba se vrti okoli njega, njegovega življenja in iskanja njegovega bistva. Objekt želje je prav to bistvo, ki bi mu lahko rekli prva identiteta. Milko je že bil Milko, a je vmes postal Emilio. Na koncu izvemo, da pravzaprav nikoli ni nehal biti Milko. Pomočniki, ki mu stojijo ob strani so njegovi spomini na strica, teto, nonota in mamo. Vse te osebe so pomočniki, čeprav mu ne pomagajo neposredno, ampak prek njegovih spominov. Tu smo lahko pred dilemo. Mu te osebe res pomagajo ali pomaga sam sebi? Prav gotovo sta njegova pomočnika Srečko in Rezi. V pripovedi ne izvemo, če je imel Srečko res kaj za bregom, ko je Milka peljal v Karnijske Alpe. Mogoče so Milkovi sumi utemeljeni, a tega ne bomo nikoli izvedeli, saj je pripovedovalec omejen na Milkov svet (misli, čustva, dogajanje). Tako kot osebe iz spominov mu tudi Srečko pomaga nehote. Isto bi lahko rekli za Rezi. Njena stalna vprašanja o njegovem znanju slovenščine in njegovi narodni pripadnosti sodijo bolj v domeno zbadljivosti. Ko pa vidi, da so Milka vprašanja zbegala, postane do njega bolj sočutna. V slovo se tudi poljubita, čutita medsebojno naklonjenost. Milko na neki točki celo izjavi, da bo naslednjič že znal po 'naše', sam pri sebi pa razmišlja, da bo zanj poiskal Milka v sebi, a si kasneje premisli. Milka bo v sebi poiskal zaradi samega sebe. Nima torej klasičnega pomočnika, ima pa kar nekaj posrednih pomočnikov. Nasprotnik je prav gotovo fašistična ideologija, ki je očarala malega Milka, da je postal Emilio. Mogoče je le tu našel pot k orlu, katerega je tako občudoval v pogovoru s Srečkom. Ni želel biti golob med ljudmi, temveč nekaj več. Ker so bili slovenski ljudje obravnavani kot sužnji, ni mogel biti eden izmed njih, saj bi s tem avtomatično izpadel iz skupine, ki je večvredna. Največji vpliv na to je imela gotovo šola. Pravi čudež je, da Milkove usode niso bile bolj pogoste. Iz šolskih dnevnikov in poročil, ki sem jih pregledoval, je jasno, da je bila ideološka vzgoja na prvem mestu. Pahor razlaga menjavo identitete predvsem s prilagodljivostjo in strahom v družini. In prav to se je zgodilo Milku. Oba njegova starša sta pravzaprav nasprotnika, saj nista naredila nič, da bi Milko ostal Milko. Pošiljatelj je v tem aktantskem modelu zopet avtor, ki svetu sporoča, s kakšnimi težavami so se spopadali

otroci in mladi ljudje v času fašizma. Med tistimi, ki so iskali pravo identiteto je bil tudi on sam:

Shema 9: Aktantski model, Nesluteno vprašanje

13.6.5 Ostali vidiki pripovedi

Nesluteno vprašanje je najdaljša pripoved v zbirki Grmada v pristanu, saj obsega kar 47 strani in cca. 15 741 besed. Skozi spomine je prikazano celotno življenje glavne osebe, ki išče svojo identiteto. Druge osebe ne nastopajo kot samostojni subjekti, ampak so le sredstvo (grobo rečeno), s katerim pride do končnega spoznanja. Imajo zgolj epizodne vloge, ki so popolnoma podrejene cilju glavnega lika. Kljub precejšnji dolžini pripovedi ne moremo imeti za roman, čeprav spremljamo razvoj glavne osebe, a je ta prikaz zelo fragmentaren. Precej se oddaljuje od novele, saj ni nenavadnega dogodka, sploh pa ne zunanjega. Zunanji dogodki so absolutno podrejeni notranjemu dogajanju glavne osebe. Do preloma, ko Emilio postane Milko pride zelo počasi. Ustvarjanje atmosfere in osredotočanje na notranjost posameznika Nesluteno vprašanje nekoliko približajo kratki zgodbi. Tako pridemo do zaključka, da pripovedi v zbirki Grmada v pristanu ne moremo enoznačno poimenovati za določeno literarno zvrst. Sam sem uporabljal oznaki novela (Grmada v pristanu, Brodolom, Orient-ekspres in Nesluteno vprašanje) in črtica (Metulj na obešalniku) predvsem zaradi razločevanja med precej daljšimi besedili, od enega izrazito kratkega.

Pahor tudi v tem delu pokaže izrazito nenaklonjenost črnosrajčnikom. V pripovedi Nesluteno vprašanje lahko opazimo očiten kontrast v opisovanju pristašev fašističnega režima in pokončnih slovenskih ljudi. Miličnik v črni srajci, ki v restavraciji ob jezeru pleše s slovenskim dekletom, je opisan kot: *'Oguljen in pomečkan volčjak, ki se je vzpel na zadnje*

tace. In v tistih sivih preperelih hlačah, tistem pomendranem jopiču! Volčjak, ki so mu rekli, naj stoji, in mu dali svež kos mesa pred zobe. Rdeč, zdrav, komaj odrezan kos mesa. In tudi jo je z roko držal kakor z zobmi; ne okoli pasu, na njeni zadnjici je imel nohte. /.../ Zato ker se je potil, je vrgel planinski klobuk na mizo. In tedaj je pokazal sprijete dlake na pleši. /.../ Tako tišči dekle svoje prsi na vlažno črno srajco in se smeje, da se mož še bolj poti zavoljo njenega smeha in se reži z rumenimi zobmi.²⁵⁸ Ta precej nenaklonjen opis, nam da misliti. Ali je Milko in skozenj pripovedovalec ter konec koncev avtor poniževalen do ljudi, ki so nosili črne srajce? V naslednjem odlomku je jasno, da gre bolj za pomilovanje teh slug režima: *'In ni bil hud na reveža, ki bi bil stradal na sicilskih fevdih, da mu niso dali črne srajce in ga poslali stražiti mejo na Alpah, da bo lahko jedel trikrat na dan.'*²⁵⁹ Njegovo ogorčenje ni usmerjeno k črnosrajčniku, temveč k ženski, ki se mu je predajala. Ne obsoja je toliko, ker se je predala fašistu, ampak zato, ker se je predala nizkotnim strastem. V Pahorjevem opusu je kljub vsem težavnim temam prostor tudi za ljubezen in strast. A Pahor dosledno loči med čutno ljubeznijo in prvinskim gonom. Po drugi strani je Milkov ded po materini strani opisan tako rekoč idealno: *'Njegov ded. /.../ Tih modrijan, ki se spaja s šumom smrek in borovcev, s klopotanjem potoka, z zbranostjo in napeto silo reke med jablanami. /.../ Podoba nevidnega gorskega modreca in velikana, ki vodi Rezi za roko, ko Rezi išče njega, Milka, ki so ga ugrabili, ko je bil še majhen deček. /.../ Je star nono, a krepak mornar na krmi, v platnenem plašču, s platnenim klobukom, ki visi na ramena.'*²⁶⁰ S takimi idealiziranimi podobami Pahor izreka posebno priznanje primorskim ljudem, ki so se uprli fašizmu. Za razliko od preostalega dela Slovenije je namreč Primorska pokazala veliko stopnjo enotnosti v boju zoper sovražnika.

Skoraj na koncu pripovedi Milko sname sliko Mussolinija s stene hodnika in jo vrže v ogenj štedilnika. S tem se loči od dela svoje preteklosti, 'zažge' Emilia v sebi in ostane le Milko. Podobno simboliko najdemo pri Pahorju v romanu Vila ob jezeru, kjer se Luciana na podoben način loči od dela njene biti. V jezero ravno tako zažene sliko ljubljene Duceja, ki ga je občudovala vse življenje, a je ob arhitektu Mirku spoznala njegov drug obraz. Lahko le ugibamo ali gre v Neslutnem vprašanju v tem primeru za medbesedilnost, ali pa je to zgolj slučaj.

---

²⁵⁸ Prav tam, 132-133.

²⁵⁹ Prav tam, 133.

²⁶⁰ Prav tam, 147.

13.7 Poglavitne poteze obravnavanih besedil

Večkrat je bilo poudarjeno, da je Boris Pahor pri svojem ustvarjanju zavezan resnici. Osebno resnico in resnico svojega časa, želi čim bolj približati bralcu. V zbirki *Grmada v pristanu* je v središču primorski (oz. tržaški) človek v obdobju med obema vojnama. Novele in črtice v zbirki predstavljajo ovire, s katerimi se je moral v obdobju fašizma spoprijeti. Pahor je v večini pripovedi osredotočen predvsem na otroško in mladostniško doživetje stvarnosti. Spoznavna komponenta je pri ustvarjanju Borisa Pahorja ključna, kar velja tudi za to zbirko. S spoznavno komponento je tesno povezana moralna, saj se junaki v pripovedih ves čas soočajo s samim sabo in si zastavljajo osnovna etična vprašanja. Obe omenjeni razsežnosti sta zaviti v dobršno mero estetiziranja, saj Pahor pogosto pripoveduje v liričnem, impresionističnem ali meditativnem tonu. V zbirki *Grmada v pristanu* se prepletajo vse razsežnosti umetniškega ustvarjanja, kar daje delu posebno težo.

Snov, ki je predstavljena v zbirki, Pahor črpa iz svojega življenja in iz dogodkov, ki so vzeti iz realnega življenja. Avtobiografsko snov lahko v popolnosti zaznamo pri novelah *Grmada v pristanu* in *Brodolom*, deloma še pri *Neslutnem vprašanju*. Tu se lahko pojavi vprašanje o distanci, ki jo ima avtor do snovi. Pahor se od snovi distancira tako, da ne izbere prvoosebnega pripovedovalca. Pripoveduje s stališča več oseb in snovi ne predstavi le z zornega kota malega Borisa, čeprav je ta v ospredju (zlasti v *Brodolomu*). Ostala neavtobiografska besedila (*Metulj na obešalniku*, *Orient-ekspres*, delno *Neslutno vprašanje*) so prav tako vzeta iz realnega sveta. Ali so v njih predstavljene resnične zgodbe, ve samo avtor ali pa kakšen dober poznavalec črne kronike v medvojnem časopisju (*Orient-ekspres*). Pri vseh zgodbah lahko pride pri bralcih, ki so doživeli fašizem, do samorefleksije. Zlahka se lahko prepoznajo v določeni situaciji in mislijo, da avtor opisuje njihovo zgodbo. Umberto Eco zato v *Šestih sprehodih skozi pripovedne gozdove* opozarja, da moramo empiričnega bralca nadomestiti z modelnim.²⁶¹ Tak bralec prevzame pravila igre avtorja in soustvarja besedilo. Pri Pahorju se zdi zelo pomembno poznavanje zgodovinskih dejstev. Bralci, ki se vsaj približno spoznajo na zgodovino fašizma na Primorskem, lažje sledijo pripovedi.

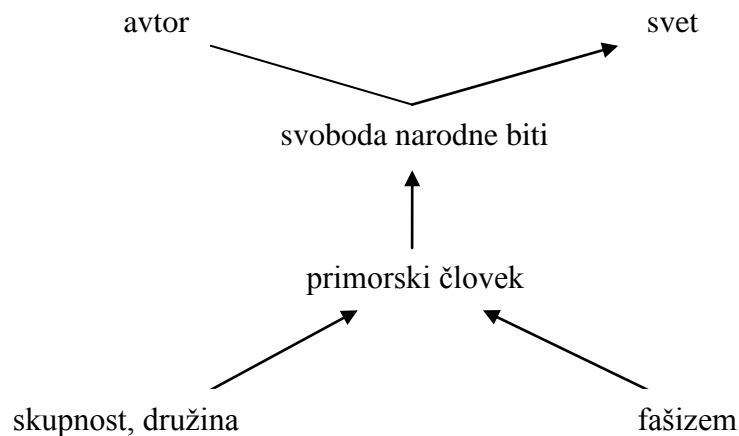
Obravnaval sem tista besedila zbirke *Grmada v pristanu*, ki vsebujejo vsaj malo šolske tematike. Spoznamo kakšna je bila šola, ko je bil učni jezik še slovenski in kaj je prinesla Gentilejeva reforma. Njen vpliv je najbolj neposredno prikazan v pripovedih *Brodolom* in

---

²⁶¹ Eco, Umberto: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove* (Ljubljana 1999), 14-15.

Metulj na obešalniku, precejšen vpliv ima tudi na Milka v Neslutem vprašanju, malo manjšo vlogo pa igra pri Faninem spreobrnjenju v Orient-ekspresu.

Pripovedi v zbirki sem razčlenil s pomočjo aktantskega modela. Vsaka pripoved ima svojo specifiko in različno sestavo aktantske sheme. Aktantski model dopušča več možnosti interpretacij, kar se je pokazalo tudi v primeru besedil iz zbirke Grmada v pristanu. Za konec pa lahko sestavimo model, ki je univerzalen za vsa obravnavana besedila. Pošiljatelj je Boris Pahor, avtor, ki želi svetu sporočiti usodo primorskih ljudi med obema vojnoma. Primorski človek je torej subjekt, njegov objekt želje je svoboda narodne biti. Pomočnika najde v skupnosti in zlasti v družini. Njegov nasprotnik je fašistična ideologija, nemalokrat pa si na poti stoji kar sam:

Shema 10: Skupni aktantski model obravnavanih besedil

14 Zaključek

Prebivalci Primorske so bili med prvo svetovno vojno in po njej le nepomembne figure na igralni mizi velesil. Italija je na stran antantnih sil prestopila zaradi bogate nagrade, ki ji je bila obljubljena ob podpisu Londonskega memoranduma. Wilsonove točke, med katerimi je bila tudi tista o samoodločbi narodov, so svet politike zapustile skupaj s svojim avtorjem. Primorskim Slovencem tako ni ostalo nič drugega, kot da sprejmejo življenje v novi državi ali pa se preselijo. Po vojni so bili deležni številnih obljub, da bo Italija veliko boljši gospodar od Avstrije in da bo zagotavljala svoboden razvoj vseh narodnosti. Toda na pohodu je bil fašizem pod vodstvom Benita Mussolinija. Njegovi nacionalistični in iredentistični politiki ni bilo mar

za manjšine. To se je odražalo v agresivni gospodarski, socialni in kulturni politiki, ki jo je država vodila do slovenskega prebivalstva. Fašizem si je želel enotnosti naroda, kar je pomenilo, da je v Italiji prostor le za Italijane. Tisti, ki to niso bili, so morali to še postati. Najlažje je spreobrniti razvijajočo se otrokovo osebnost. Gentilejeva reforma, ki je v šole prinesla izključno italijanski jezik, je bila idealno orodje fašističnega režima.

Spremembe so se začele dogajati že pred fašističnim prevzemom oblasti. Prva svetovna vojna je zmanjšala število slovenskih učiteljev, ki so jih začeli nadomeščati italijanski. O šolskih zadevah so odločali občinski sveti, ki so bili večinoma italijanski, slovenski učitelji so le s težavo postali svetniki. Vsa dokumentacija je bila napisana v italijanskem jeziku. Vseeno so slovenske šole s slovenskimi učitelji vztrajale še nekaj časa. Končni udarec jim je prinesla Gentilejeva reforma leta 1923, ki je postopoma odpravljala slovenščino iz šol in jo nadomeščala z italijanščino. Slovenščina bi bila po tem načrtu iz šol dokončno odpravljena v šolskem letu 1927/28. Na večini šol se je to zgodilo že prej. Poleg zmanjševanja števila razredov, v katerih je bila učni jezik slovenščina, se je zmanjševalo število slovenskih učiteljev. Ti so doživljali najrazličnejše usode. Veliko jih je prebežalo v novo državo Kraljevino SHS, številni so bili premeščeni v notranjost in jug Italije, nekatere so preprosto predčasno upokojili. Podoba šolstva se je torej drastično spremenila. Zanimivo je primerjati obdobje dvajsetih let s tridesetimi leti. Otroci, ki so šolo obiskovali tik po koncu vojne, so še bili deležni pouka v materinščini, a so morali kasneje presedlati na italijanski jezik. To je gotovo pomenilo velik šok. Dobili so nove učitelje, ki so govorili v njim neznanem jeziku. Pogosto so bili zaradi svoje jezikovne drugačnosti deležni posmeha, zaničevanja in celo telesnih kazni. Soočenje s to spremembo je Boris Pahor nazorno opisal v noveli Brodolom, v kateri se malemu Branku popolnoma podre oz. potopi svet, ki ga je poznal. Kasneje so otroci vstopali v šole in vrtce, kjer že ni bilo več ne duha ne sluha o slovenščini. Ti otroci niso doživeli tako nenadne spremembe, kot njihovi predhodniki, ki so še bili deležni pouka v slovenščini. Ti so sicer doživeli večji šok, a so bili vsaj deloma deležni poučevanja v slovenščini in so do novega jezika doživljali odpor. Njihovi nasledniki pa so bili že od ranega otroštva pahnjeni v novo kulturo z novim jezikom. Pri njih je obstajala večja možnost, da se asimilirajo. Ena od informatork mi je zaupala, da se doma niso preveč hudovali nad tem, da pouk poteka v italijanščini, ampak so to resignirano sprejeli. Doma so bili namreč zelo revni in so na prvo mesto postavljali socialno eksistenco. Pri drugi informatorki je bila situacija popolnoma drugačna, saj so bili starši zelo proti dejstvu, da se mora njihova hči učiti v tujem jeziku. Pomen družine poudarja tudi Boris Pahor v noveli Nesluteno vprašanje. Prestrašeni

starši, ki so se bali za lastno prihodnost in prihodnost svojih otrok, so prej podlegli pritisku in dovolili, da njihovi otroci sprejmejo novo identiteto. Ob tem lahko dodamo, da so bili tudi socialno šibkejši bolj dovzetni za asimilacijo. Zmeda, ki jo je v otroško življenje prinesla raba dveh jezikov, se kaže v tem, da otroci niso znali dobro niti slovensko niti italijansko. Generacije, ki so obiskovale šolo v tistem obdobju, so imele zato težavo pri pridobitvi višje izobrazbe. Kot sem že omenil, je nova zakonodaja spremenila življenje številnim učiteljem. Kot državni uslužbenci, so bili poslani na vse konce Italije. Oblast jih je rada premeščala zlasti daleč na jug. Zapustiti domače okolje in se odpraviti daleč stran od vsega znanega je bilo gotovo težko. A določeni primeri nam pričajo o tem, da so si nekatere učiteljice v tujih krajih ustvarile novo življenje, se poročile in tam ostale do smrti. V diplomskem delu smo tako potrdili hipotezo, da so družbeno-politične spremembe in osnovnošolska zakonodaja zelo vplivale na življenje ljudi.

Glede na ugotovitve v diplomskem delu lahko trdimo, da je bil asimilacijski pritisk v Trstu večji kot na podeželju. Slovenski učitelji v Trstu so v povprečju izgubljali delo nekaj let prej kot tisti v Desklah in okolici. Izjema je bila le cirilmetodijska šola sv. Jakoba, ki so jo ukinili leta 1930. Poleg tega so bili slovenski učitelji v Trstu pogosteje predčasno upokojeni ali pa so se preselili v Jugoslavijo. Nekateri so bili sicer premeščeni v notranjost Italije, a je njihov delež v primerjavi s podeželjem precej manjši. Mogoče se je italijanska oblast bala tržaških učiteljev. Veliko jih je namreč sodelovalo pri pevskih zborih, slovenskih društvih, tajnih krožkih. Slovenski učitelji v Trstu so bili torej zelo aktivni na področju krepitev narodne zavesti. Režim se je najbrž bal, da bi v notranjosti države nadaljevali z odporom, ki bi bil pasivne narave. Zato so jih raje enostavno odpustili in jim niso ponudili nove službe, ali pa so jih predčasno upokojili. V nasprotju z njimi so učitelji v Desklah in okolici izgubljali službe nekaj let kasneje (približno v obdobju 1929-1931). Celso Katarina Močnik in Valerija Boškin, ki sta bili pod drobnogledom oblasti, zaradi širitve slovenskega mladinskega glasila *Novi rod*, sta bili premeščeni v notranjost države šele tri leta po preiskavi. Značilno za učitelje iz Deskel in okolice je tudi to, da so bili veliko pogosteje premeščeni v notranjost države, kot njihovi kolegi iz Trsta. Očitno so oblasti sklepale, da niso tako nevarni državi. Pozornost je potrebno nameniti še italijanskim učiteljem, ki so nadomestili slovenske. Na žalost o italijanskih učiteljih v Trstu nisem pridobil nobenih podatkov. Glede na to, da so slovenski učitelji v Trstu zgodaj izgubljali službe in upoštevajoč Pahorjevo nenaklonjenost do italijanskih učiteljev v besedilih zbirke *Grmada v pristanu*, lahko ugibamo, da so bili italijanski učitelji v Trstu precej profašistično usmerjeni. Iredentisti so se namreč že od druge polovice 19. stoletja trudili

dokazati italijansko naravo Trsta. Slovenska skupnost v Trstu je bila zelo razvita, tako gospodarsko kot kulturno. Narodna zavest je bila najbrž močnejša kot na narodnostno kompaktnem podeželju. Zato lahko sumimo, da so bili na tržaške šole delegirani učitelji, ki so bili moralno-politično neoporečni. Iz pričevanj informatorjev sem dobil občutek, da nekatere italijanske učiteljice niso ravno ustrezale fašističnemu prototipu učitelja. Bile so zelo povezane z ljudmi in se trudile razumeti njihove težave in celo njihov jezik. Mogoče so bile učiteljice v Desklah in na Gorenjem Polju nekoliko bolj blage, saj so imele v razredu dobršno število italijanskih otrok. Ti so se v Deskle in na Gorenje Polje preselili s svojimi starši, ki so dobili delo kot uradniki ali delavci v cementarni ali kot državni uslužbenci (npr. železničarji). Mogoče niso želele izzivati konfliktov med prebivalstvom, ki bi nastali ob diskriminaciji slovenskih otrok. Informator, ki je obiskoval šolo v Ložicah je imel povsem drugačno izkušnjo. Na šoli, ki jo je obiskoval je poučeval zagrizen fašist. Morda je bil na svoje mesto delegiran zaradi večje narodne zavesti ljudi na desnem bregu reke Soče. Tam je pred vojno poučeval Hinko Klavora, ki je z društvom Zarja dodobra prebudil narodno zavest tamkajšnjih ljudi. Poleg tega sta v sredini in drugi polovici dvajsetih let v Plavah in na Gorenjem Polju poučevali Katarina Močnik in Valerija Boškin, ki sta bili pod preiskavo, zaradi širjenja slovenskega mladinskega glasila. Hipoteze o večji asimilaciji v mestih kot na podeželju ne moremo potrditi. Za to bi bile potrebne obširnejše raziskave. Vanje bi bilo potrebno vključiti Trst in Gorico, ter ju primerjati s številnejšimi podeželskimi šolami. Ugotovitve diplomskega dela so preveč posplošene in temeljijo na premajhni bazi podatkov, da bi jih lahko imeli za zgodovinsko dejstvo.

Boris Pahor je otroštvo in mladost preživel v prostoru in času, ki nista bila ravno spodbudna. Že kot majhen otrok se je soočil z vojno. V Trstu se sicer niso odvijale odločilne bitke, a v zaledju so ves čas grmeli topovi, v Tržaškem zalivu pa so bile zasidrane bojne ladje. Pahor je še bil deležen pouka v slovenščini. V šolo je hodil z veseljem, njegova učiteljica mu je bila druga mama. Novi rod, kraljevič Marko in Kosovelove pesmi so malemu Borisu pomagali, da mu je šola prirasla k srcu. Rad je zahajal v hram učenosti, učenje je bilo zanj nekaj lepega. Vtise iz slovenske šole je na kratko opisal v noveli Grmada v pristanu, kjer je v ospredje postavil predvsem učiteljico Anico. Njegova resnična učiteljica se je imenovala Anica Kalan. Vsem ostalim resničnim osebam je v zbirki Grmada v pristanu spremenil ime, le svoji učiteljici ne. To kaže na posebno navezanost in spoštovanje do prve učiteljice. Pahor je torej sodil v generacijo, ki je morala s slovenske šole prestopiti v italijansko. Šola je izgubila mesto, ki ga je imela prej. Postala je izrazito negativen prostor Pahorjevega življenja. Prej je v

šolo zahajal z veseljem, po spremembi osnovnošolske zakonodaje pa se mu je zdelo, kot da mora v šolo hoditi zaradi pokore. Ni se znal več učiti, zmedo v njegovem mladem mišljenju nam predstavi v noveli Brodolom. Posmeh, ki ga je bil deležen ob branju šolske naloge, je segel globlje od sovraštva. Vanj se je naselil občutek manjvrednosti. Ta občutek so gotovo občutili tudi številni drugi slovenski otroci, zlasti tisti, ki so živeli na narodnostno mešanih območjih. To so bila v glavnem mesta, torej Gorica in Trst. Na narodnostno kompaktnih območjih otroci te manjvrednosti niso tako občutili, saj so si bili po znanju italijanskega jezika enaki. Enakovredni so želeli postati tudi meščanski otroci. To so lahko dosegli le tako, da so prevzeli drugo identiteto, identiteto vladajoče kulture. Milko ali Emilio iz novele Nesluteno vprašanje je bil eden od njih. A njegova prva identiteta je bila vedno del njega. Milko je to ugotovil na koncu pripovedi. S podobnimi vprašanji kot Milko se je najbrž spopadal tudi Boris Pahor, le da ni prevzel druge identitete, ampak je bil v dvomih glede svoje prve. Dvome je dokončno odpravil v semenišču, kjer se je podrobneje spoznal z italijansko zgodovino in slovenskim slovstvom. Takrat je na novo zaživel. Kot avtor je postal zavezan narodnostni tematiki, kar potrjujejo tudi zgodbe iz zbirke Grmada v pristanu. Te so povsem posvečene usodi tržaških Slovencev, pomembno vlogo v njih igra tudi vpliv šole na posameznika. V njegovih ostalih prozih delih je narodnostna tematika prav tako v ospredju, izjema so le dela povezana s koncentracijskimi taborišči. A tudi v njih bralec lahko najde reminiscence na medvojno obdobje. V dnevnikih, spominih in pismih Pahor večkrat prizna, da je kronist svojega časa in prostora. Ima se za polzgodovinarja, ki je dolžen svetu predstaviti zamolčano usodo primorskih in zlasti tržaških ljudi. Družbeno-politične razmere, katerih del so bile tudi osnovnošolske reforme, so torej ključno vplivale na Pahorjev pisateljski razvoj.

S pomočjo aktantskega modela sem želel prikazati, da ideje v besedilih zbirke Grmada v pristanu težijo k istemu cilju. Akterji posameznih zgodb so sicer soočeni z različnimi okoliščinami in težavam. Če se osredotočimo na Greimasov aktantski model, lahko rečemo, da imajo subjekti posameznih besedil različne objekte želje, pri doseganju teh želja jim pomagajo različni pomočniki, dosego cilja pa preprečujejo različni nasprotniki. A subjekti, objekti želja, pomočniki in nasprotniki se med seboj ne razlikujejo toliko, da jih ne bi mogli postaviti na nek skupni imenovalac. Subjekt v obravnavanih delih je primorski človek, ki si želi doseči svobodo narodne biti. V zbirki Grmada v pristanu so subjekti večinoma otroci ali mladostniki, ki si želijo svobode, brezskrbnosti in sveta, ki je obstajal pred spremembo oblasti. Vse te želje so vezane na svobodo, ta pa na svobodo naroda in možnost njegovega samostojnega razvoja. Pošiljatelj objekta želje je nedvomno avtor, za katerega smo že dejali,

da se je večkrat oklical za glasnika usode primorskih ljudi. Sporočilo pošilja svetu, tujini, ki za usodo primorskih ljudi ni vedela in še danes ne ve prav veliko. Prejemnik je tudi slovenski bralec, zlasti tisti del bralstva, ki je med vojno ostal na 'pravi' strani meje. Slovenijo želi opomniti, da je Primorska s svojo zgodovino pomemben del skupnosti. Pomočniki subjektov se od pripovedi do pripovedi razlikujejo, skupno jim je to, da izhajajo iz narodne skupnosti. To je lahko družina, sošolci, spomini na čas, ko slovenstvo ni bilo manjvredno. Družina v primeru novele Nesluteno vprašanje prevzame vlogo nasprotnika, saj je bila preveč prestrašena in upogljiva, da bi subjektu pomagala pri iskanju prave identitete. V vlogi nasprotnika sicer nastopa fašizem, ki v obliki italijanskih šol, učiteljev ali ideologije stoji na subjektovi poti do dosega objekta želje. Podoben aktantski model bi lahko sestavili za besedilo, ki ga nisem obravnaval – Rože za gobavca. Dokazali smo, da so besedila v zbirki Grmada v pristanu res povezana v neko višje bistvo. Če bi skušali z aktantskim modelom razčleniti Pahorjeve romane, bi v večini primerov verjetno prišli do podobnih rezultatov. Njegovi romani sicer vsebujejo tudi obče človeške resnice, a bi v njihov okvir lahko uvrstili tudi naš aktantski model. Ta najverjetneje ne bi prišel najbolj v poštev le v delih, kjer se Pahor sooča s taboriščno izkušnjo.

15 Viri in literatura

15.1 Arhivski viri

- Državni arhiv v Gorici:
  - o Dokument št. 2404 z dne 27. maj 1935, *Federazione dei fasci di combattimento della provincia Isontina*, fascikel 140, fond 14.
- Državni arhiv v Trstu:
  - o Dokumenti iz fonda 41, fascikli 716, 717 in 718.
- Pokrajinski arhiv v Novi Gorici:
  - o *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, 1. Ottobre 1928 – VI, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste.*

- *Estratto del ruolo di anzianità degli insegnanti della Venezia Giulia e di Zara, 1. Ottobre 1931 – IX, R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste.*
- *Guida dei servizi scolastici* (Trst 1934).
- *Ordine di anzianità di ruolo degli insegnanti elementari della provincia di Gorizia per l'anno 1937-38, R. Provveditorato agli studi Gorizia.*
- *Ruolo di anzianità degli insegnanti elementari, situazione al 1. Ottobre 1927 – anno VI., R. Provveditorato agli studi della Venezia Giulia e di Zara, Trieste 1928.*
- PANG 4 (Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva):
  - Dokument *Statistiche e relazioni* (1924/25), fascikel 51.
  - Dokumentacija didaktičnega ravnateljstva Kanal, fascikli: 51, 58, 60, 67.
  - Okrožnica civilnega komisarja, november 1919, Trst, a.e. 44, fascikel 23.
  - Personalna učiteljska mapa Amalije Ručna, fascikel 15.
  - Personalna učiteljska mapa Andreja Vendramina, fascikel 19.
  - Personalna učiteljska mapa Milene Stres, fascikel 17.
  - Personalna učiteljska mapa Valerije Boškin, fascikel 2.
  - Poročilo šolskega inšpektorja o ilegalnih slovenskih šolah, 16.6.1926, fascikel 2.
  - *Relazione sull' andamento dei comuni* 1924/25, fascikel 50.
- PANG 387 (Osnovna šola Deskle)
  - Fascikel 1 (*Losizza*), šolski dnevnik: 1930/31, 1931/32, 1933/34, 1940/41, 1942/43.
  - Fascikel 2 (*Salona d'Isonzo*), šolski dnevnik: 1931/32, 1938/39, 1939/40, 1940/41.
  - Fascikel 3 (*Salona d'Isonzo*), šolski dnevnik: 1941/42.
  - Fascikel 4 (*Anicova*), šolski dnevnik: 1932/33, 1933/34, 1934/35, 1935/36, 1936/37, 1937/38, 1938/39.

15.2 Časopisni viri

- Učiteljski list, letnik 1-7 (1920-1926), hrani Knjižnica Franceta Bevka Nova Gorica.

15.3 Ustni viri

- Alberta Gabrijelčič (r. 1935).
- Alojz Gabrijelčič (r. 1934).
- Ana Korečič (r. 1929).
- Bruna Mavri (r. 1935).
- Cvetka Lapajne (r. 1918).
- Elvira Pipan (r. 1929).

15.4 Literatura

- Andri, Adriano; Mellinato, Giulio: *Scuola e confine. Le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915-1945* (Trst 1994).
- Čermelj, Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama* (Ljubljana 1965).
- Eco, Umberto: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove* (Ljubljana 1999).
- Ferenc, Tone; Kacin-Wohinz, Milica; Zorn, Tone: *Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918-1945* (Ljubljana 1974).
- Gestrin, Ferdo; Melik, Vasilij: *Beneški Slovenci pod Italijo*, v: *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana 1979).
- Guštin, Damijan: *Soška fronta*, v: *Slovenska novejša zgodovina 1* (Ljubljana 2005).
- Kacin, Marija: *Primorska šola na prepihu. Ob 65-letnici obnovitve* (Gorica 2011).
- Kacin-Wohinz, Milica: *Meja z Italijo*, v: *Slovenska novejša zgodovina 1* (Ljubljana 2005).
- Kacin-Wohinz, Milica: *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928*, 1. knjiga (Ljubljana 1977).
- Kacin-Wohinz, Milica: *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo. 1918-1921*. (Maribor 1972).

- Kacin Wohinz, Milica; Pirjevec, Jože: Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000 (Ljubljana 2000).
- Kmecl, Matjaž: Novela v literarni teoriji (Maribor 1975).
- Kos, Janko: Literarna teorija (Ljubljana 2001).
- Kosovel, Srečko: Izbrane pesmi (Ljubljana 2003).
- Kratka pripoved od antike do romantike, spremno besedo napisal Tomo Virk, (Ljubljana 2002).
- Lavrenčič Pahor, Minka: Primorski učitelji. 1914-1941. (Trst 1994).
- Obnove književnih besedil in slovarček literarnoteoretičnih pojmov, zbrala in uredila Slavica Zdovc, (Ljubljana 2003).
- Pahor, Boris: Grmada v pristanu (Trst 2008).
- Pahor, Boris: Kres v pristanu (Ljubljana 1959).
- Pahor, Boris: Napoved nove plovbe (Maribor 1992).
- Pahor, Boris: Ta ocean strašno odprt (Ljubljana 1989).
- Pahor, Boris: Trikrat ne (Ljubljana 2011).
- Pahor, Boris: Trst in slovenski čas (Ljubljana 2006).
- Pahor, Boris: Odisej ob jamboru (Koper 1993).
- Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, v: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, ed. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek, (Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970).
- Pahor, Samo: Pregled zgodovine slovenskega šolstva na današnjem ozemlju Italijanske republike do leta 1945, v: Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem (1945-1985), Odbor za proslavo 40-letnice obnovitve slovenskih šol v Italiji (Trst, 1986).
- Pirjevec, Jože: 'Trst je naš!' Boj Slovencev za morje (1848-1954) (Ljubljana 2007).
- Rebula, Alojz: Vinograd rimske cesarice in zgodnje novele (Gorica 1994).
- Sončna ura, Pisemska korespondenca Borisa Pahorja in Marije Žagar (1961-1996), (Ljubljana 2010).
- Svetovna novela 19. in 20. stoletja, izbral, uredil in spremna besedila napisal Tine Logar, (Ljubljana 1995).
- Štuhec, Miran: Naratologija (Ljubljana 2000).
- Trstenjak, Anton: Misli o slovenskem človeku (Ljubljana 1992).
- Virk, Tomo: Problem vrstnega razlikovanja v kratki prozi, v: Slavistična revija, letnik 52, julij-september 2004, št.3.

- Virk, Tomo: Sodobna slovenska krajša pripoved (Ljubljana 2006).

15.5 Drugi viri

- Atlas Slovenije (Ljubljana 1992).
- Begunci v 1. svetovni vojni, raziskovalna naloga Osnovna šola Deskle (Deskle 2010).
- Klavora, Hinko: Čez drn in strn skozi življenje, iz osebnega arhiva Aljoše Matanoviča.
- Na braniku resnice, župnijski urad Gorenje Polje (Gorenje Polje 1996).
- Primorski biografski leksikon, 8. In 11. snopič (Gorica 1974-1994) .
- Stanič, Tea: Deskle - Iščemo svoje korenine, šolska naloga (Nova Gorica 1995).
- Štiri desetletja osnovne šole Deskle, Osnovna šola Deskle (Deskle 2003).
- *XX Settembre XVI. Trionfale Viaggio del Duce nel Goriziano* (Trst, 1939).
- Zbornik Salonit Anhovo (1921-2001): 80+, (Anhovo 2002).

16 Seznam shem in tabel

16.1 Sheme

Shema 1: Aktantski model Julienu Algirdasa Greimasa	143
Shema 2: Aktantski model, Grmada v pristanu.....	154
Shema 3: Aktantski model, Metulj na obešalniku, primer 1	161
Shema 4: Aktantski model, Metulj na obešalniku, primer 2	161
Shema 5: Aktantski model, Brodolom, primer 1	169
Shema 6: Aktantski model, Brodolom, primer 2	170
Shema 7: Aktantski model, Brodolom, primer 3	170
Shema 8: Aktantski model, Orient-ekspres	176
Shema 9: Aktantski model, Nesluteno vprašanje	182
Shema 10: Skupni aktantski model obravnavanih besedil	185

16.2 Tabele

Tabela 1: Izračun plač za leto 1923.....	63
Tabela 2: Izračun plač za leto 1924.....	63
Tabela 3: Izračun plač za leto 1925.....	64

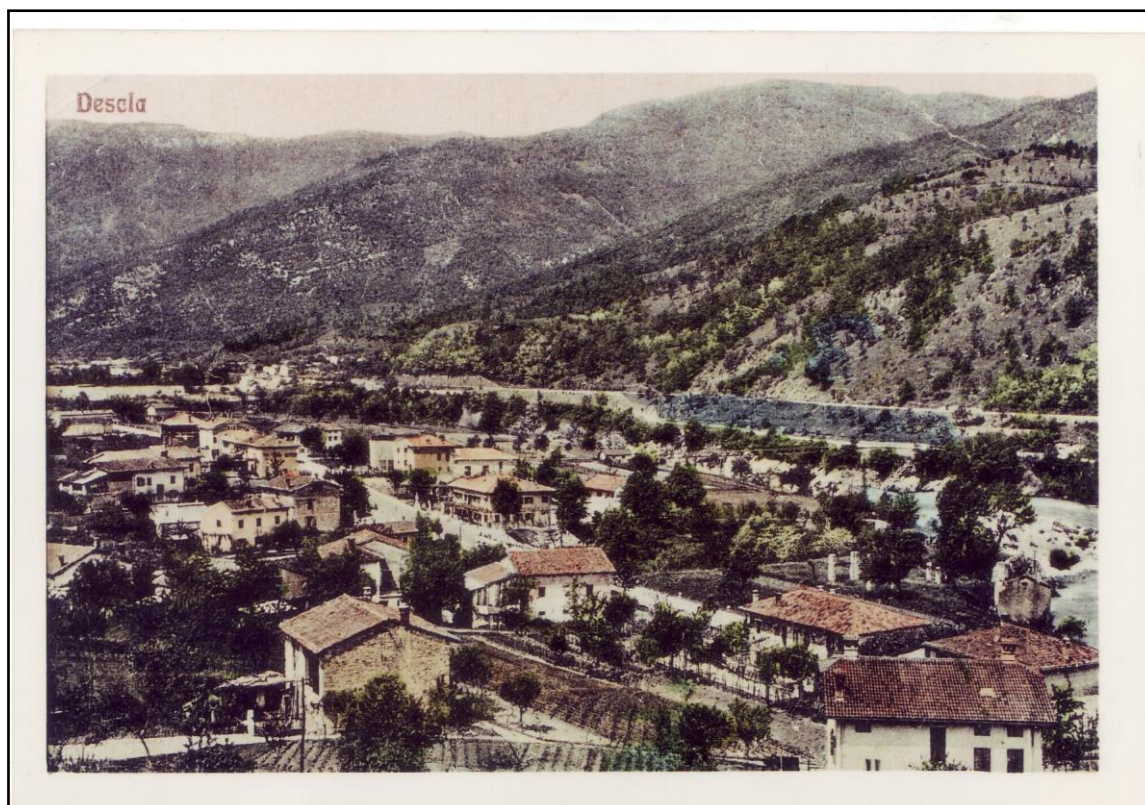
17 Priloge

Priloga 1: Deskle (ok. 1922-1923), osebni arhiv Jožeta Gorjanca.....	196
Priloga 2: Razglednica Deskel (ok. 1938-1940), osebni arhiv Jožeta Gorjanca	196
Priloga 3: Osnovna šola Deskle (ok. 1918-1924), osebna zbirka Jožeta Gorjanca.....	197
Priloga 4: Prva stran šolskega dnevnika, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.....	198
Priloga 5: Redovalnica v šolskem dnevniku, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici	199
Priloga 6: Učiteljevi zapiski o poteku pouka na koncu šolskega dnevnika, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici	200
Priloga 7: <i>Orto di guerra</i> , Deskle (okoli 1940, v ozadju učiteljica Margherita Grammatico), osebna zbirka Ane Korečič	201
Priloga 8: <i>Orto di guerra</i> , Gorenje Polje (neznano leto), hrani: OŠ Deskle	201
Priloga 9: Spomenik vojaku Giovanniju Prelliju v Desklah, osebna zbirka Jožeta Gorjanca	202
Priloga 10: Naslovnica šolskega spričevala, hrani: OŠ Deskle.....	203
Priloga 11: Kolonija v Anhovem (neznano leto), osebna zbirka Ane Korečič	204
Priloga 12: Osnovna šola Deskle (ok. 1941-1943), osebna zbirka Jožeta Gorjanca.....	204
Priloga 13: Dokument šolskega nadzornika o tajnem poučevanju slovenščine v Plavah, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici	205
Priloga 14: Dokument o premestitvi učiteljice Valerije Boškin, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.....	206
Priloga 15: Vrtec Deskle (1941), osebna zbirka Jožeta Gorjanca	207

Priloga 1: Deskle (ok. 1922-1923), osebni arhiv Jožeta Gorjanca

Priloga 2: Razglednica Deskel (ok. 1938-1940), osebni arhiv Jožeta Gorjanca

Priloga 3: Osnovna šola Deskle (ok. 1918-1924), osebna zbirka Jožeta Gorjanca

Priloga 4: Prva stran šolskega dnevnika, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

Prospecto riassuntivo delle assenze
Numero complessivo degli assenti

R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara

Circoscrizione Scolastica di Colturco   Circolo Didattico di Canale d'Alba

Anno Scolastico 1933 - 1934

GIORNALE DELLA CLASSE¹⁾

Scuola del Comune di Salona d'Alba   Frazione di Loivizza

Insegnante la Signora Ignatton Braini Dionigia di fu Rodolfo
e di Giuseppina Fornasari nata a Loivizza il
diplomata a Udine 1930   Grado dell'insegnante²⁾ straordinaria

NOTIZIE STATISTICHE
sui giorni di scuola e di vacanza

Mesi dell'anno scolastico	N.ro dei giorni di		Corrispondente numero di ore di lezione	N.ro dei giorni di		Corrispondente numero di ore di lezione	DATA			
	scuola	vacanza		scuola	vacanza		delle iscrizioni	dell'inizio delle lezioni regolari	degli esami (scrutini)	della chiusura dell'anno scolastico
	previsti dal calend.			effettivamente tenuti						
Settembre	13	2	52	13	2	52	16/9	18/9	21/6	30/6
Ottobre	24	7	113	24	7	113				
Novembre	22	8	110	22	8	110	La scuola fu chiusa straordinariamente			
Dicembre	18	13	90	18	13	90				
Gennaio	23	8	115	23	8	115				
Febbraio	23	5	115	23	5	115				
Marzo	22	9	110	22	9	110				
Aprile	22	8	110	22	8	110				
Maggio	24	7	120	24	7	120				
Giugno	25	5	125	25	5	125				
	216		1060	216		1060				

1) in lettere - 2) ordinario, straordinario, provvisorio, supplente.

Tipografia G. Lucchi - Gorizia

Priloga 6: Učiteljevi zapiski o poteku pouka na koncu šolskega dnevnika, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

Mese di febbraio

Classe T-II

Religione: Dio e gli angeli -
Angeli buoni e angeli cattivi.
Lucifero. "Salve o Regina"

Italiano: Scrittura e lettura
delle lettere minuscole e maiuscole
m - M - d - D - r - R. Lettura
dal sillabario e dalla lavagna.
Dettati. Lettura dal libro di testo.

Aritmetica: Scrittura dei numeri
17 - 18 - 19 - 20. Esercizi con
+ e con - nel limite di 20.

Addizione e sottrazione nel limite
di 50 in colonna. Numeri
romani dal $\bar{X}$ al $\bar{XV}$. Esercizi
con X. Problemini.

Nozioni varie: La famiglia. 4
giorni della settimana.

Recitazione: Buon giorno!

Disegno: Disegno guidato.

Classe III

Religione: 4 cinque precetti della
Chiesa - 7 sette Sacramenti.

Italiano: Lettura dal libro di
testo e spiegazione dei vocaboli.

Dettati. Dittico. Riassunti

Comporre: "Il bosco"

Aritmetica: Problemi. Tavola
pitagorica. Esercizi sulle quat-
tro operazioni.

Volto

Priloga 7: *Orto di guerra*, Deskle (okoli 1940, v ozadju učiteljica Margherita Grammatico), osebna zbirka Ane Korečič

Priloga 8: *Orto di guerra*, Gorenje Polje (neznano leto), hrani: OŠ Deskle

Priloga 9: Spomenik vojaku Giovanniju Prelliju v Desklah, osebna zbirka Jožeta Gorjanca

Priloga 10: Naslovnica šolskega spričevala, hrani: OŠ Deskle

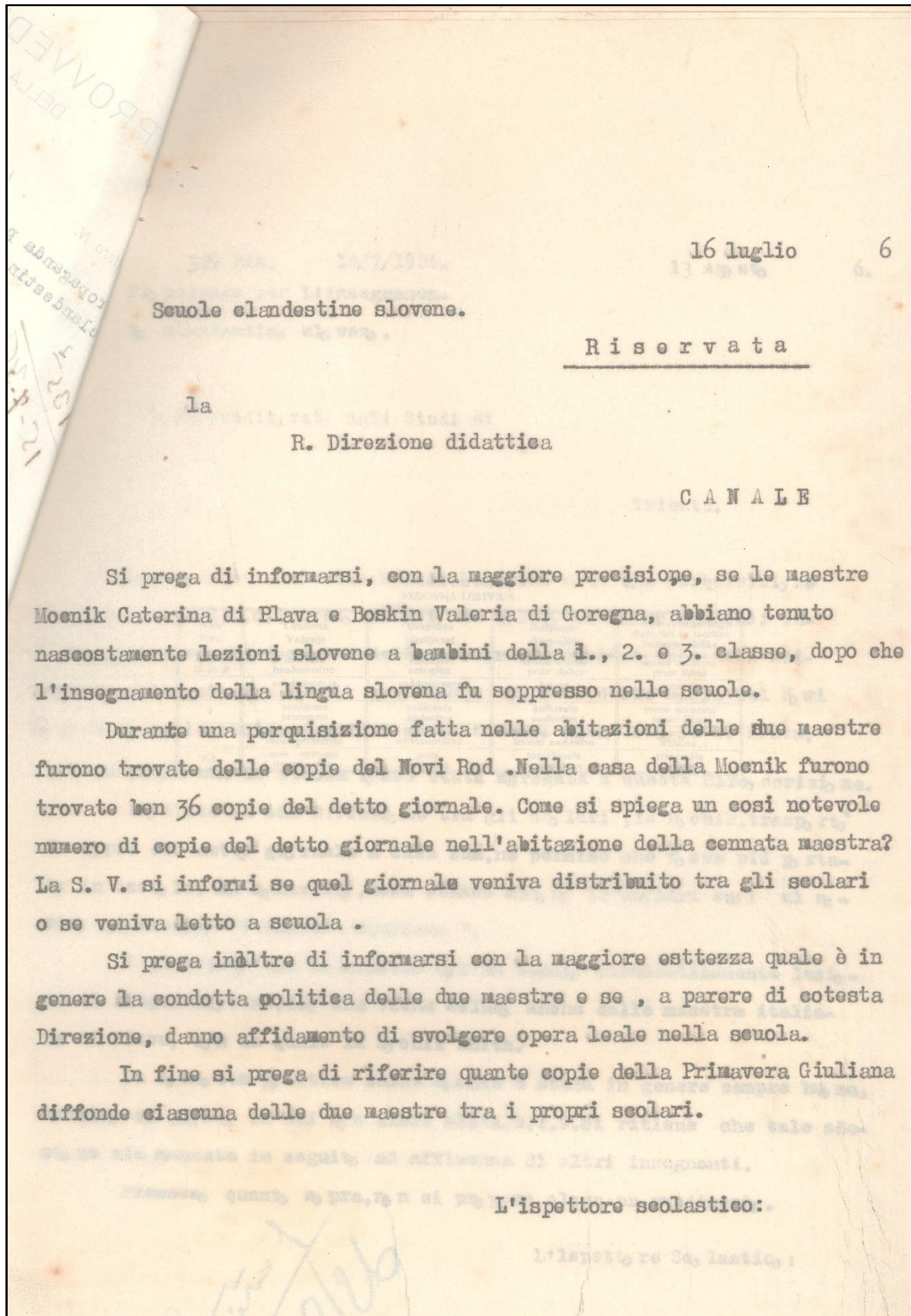
Priloga 11: Kolonija v Anhovem (neznano leto), osebna zbirka Ane Korečič

Priloga 12: Osnovna šola Deskle (ok. 1941-1943), osebna zbirka Jožeta Gorjanca

Priloga 13: Documento šolskega nadzornika o tajnem poučevanju slovenščine v Plavah, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

Priloga 14: Dokument o premetitvi učiteljice Valerije Boškin, hrani: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

R. Provveditorato agli Studi della Venezia Giulia e di Zara

N. 4835 Trieste, 19 luglio 1929-VII

Oggetto: Maestra Boškin Valeria
trasferimento fuori regione per servizio.

All'Ispettore scolastico di
Colmanis

Con preghiera di darne urgente partecipazione all'insegnante interessato comunico alla S.V. che il Ministero della Pubblica Istruzione con suo decreto N. 4069 del 2-7-1929 = III ha trasferito 1a maestra Boškin Valeria dalle scuole di Canale d'Isone a quelle della Regione di Bari a sensi dell'art. 143 T.U. approvato con R.D. 5 febbraio 1928 N.577. Tale trasferimento ha decorrenza dal 1.9.1929-VII.

Con mia successiva comunicazione a mezzo della S.V. farò conoscere all'interessata la sede ove deve presentarsi all'epoca predetta per assumere servizio.

Prego accusarmi ricevuta.

Il Provveditore:
(MONDINO)
Mondino

PROVVEDITORATO SCOLASTICO
TRIESTE

22-7-29
54

Priloga 15: Vrtec Deskle (1941), osebna zbirka Jožeta Gorjanca

